

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

„Fegyvert, s vitézt éneklek”

ZARNÓCZKI ATTILA

MÁTYÁS KIRÁLY
KATONÁI

LIBRA

A kötet ismertetését l. a Szemle rovatban

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

105. ÉVFOLYAM   ○   BUDAPEST   ○   1992. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Borosy András, a történelemtudomány doktora, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest), *dr. Csonkaréti Károly* (Budapest); *Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Nagy Domokos Imre* középiskolai tanár (Budapest); *dr. P. Miklós Tamás* (Révfülöp); *dr. Veszprémy László*, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs—Budapest); *dr. Zakar Péter* egyetemi tanársegéd, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Történettudományi Tanszék (Szeged).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:

Bona Gábor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 240,— Ft, negyedévre: 60,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, 149) terjeszti.

Index: 25 371

HU ISSN 0017-6540

HM Központi Nyomda, felelős vezető Benke Károly

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

HADSEREGLÉTSZÁMOK A X—XIV. SZÁZADBAN

I.

A középkori történelem egyik igen fogas kérdése a hadseregek létszámának megállapítása. A középkori elbeszélő források közülnek ugyan hadsereglétszámokat, de ezek kevés bizalmat érdemelnek. A krónikáírók e téren szabad szárnyalást engednek fantáziájuknak, és nem ritka eset, hogy ugyanarról a csatáról a legkülönbözőbb számadatokat közlik. Ezek általában olyan nagyok, hogy a kor demográfiai, gazdasági és főként logisztikai viszonyainak ismeretében elképzelhetetlenek. Ennek ellenére — mint látni fogjuk — nem ritkán modern és egyébként kiváló historikusok is hitelt adnak e krónikás adatoknak.

A krónikákon kívül egyes országokban konkrétabb, megbízhatóbb források is rendelkezésünkre állnak (pl. zsoldjegyzékek), ezekből pontosabb adatokat ismerhetünk meg, de ezek felhasználása is körültekintést igényel.

Az olvasó elnézését kell kérnem, mert tanulmányomban meglehetősen sok irodalmi hivatkozást, számadatot fog találni, ez azonban a téma elkerülhetetlen velejárója.

Az egyes krónikák elemzése túlságosan messzire vezetne, és ezt már elvégezték a középkori hadtörténelem kiváló művelői. A dolgozat első részében az ő nézeteikkel fogok foglalkozni, a második részben a kor magyar hadsereglétszámainak kérdését szeretném megvilágítani.

A múlt század végének kiváló hadtörténésze *Max Jähns* főművében egészen különböző hadsereglétszámokat látszik elhinni. A X—XII. századi német seregek létszámáról szólva — a 981. évi „*indiculus loricatorum*” alapján közli, hogy II. Ottó csak 2080—2093 páncélos lovassal indult az Alpokon túlra. Ezt nagyon kevésnek tartja, s feltételezi, hogy talán volt még egy másik ugyanekkora sereg is. Megállapítja, hogy egy-egy páncélos lovas mellé 2—3 fegyverhordozót is számíthatunk. Úgy gondolja, hogy a német seregek átlagos nagysága a XII. század elején 30 000 lovas lehetett, fegyverhordozókkal és hadtápegységekkel együtt pedig 100 000 főre becsülhető.¹

Meglepő módon, katonaember létére, elhiszi, hogy az I. keresztes hadjáratban Bouillon Gottfried serege induláskor 900 000 (!!) főnyi volt, s ez Jeruzsálemig érve 50 000 főre csökkent.² A honfoglaló magyarok maximális sereglétszámát ezek után (a korabeli magyar irodalom alapján) nyugodtan mondhatja 216 000 főnek.³ Az 1346-os crécy-i csatában az angol sereget 16 000, a franciát 72 000 főre becsüli, a XIV. századi orosz seregekét (az orosz elbeszélő források alap-

¹ *Max Jähns*: Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance. Leipzig, 1880. 571. o.

² I. m.: 586—589. o.

³ I. m.: 693. o.

ján) 150 000 főre.⁴ Nézete szerint II. Valdemár dán királynak a XIII. század elején 160 000 harcosa volt.⁵

Némileg mérsékeltőbb számokat közöl *Henri Delpech*. Az 1214-es bouvines-i ütközetben a francia seregben 5000 lovas és 20 000 gyalogos harcolt, a német — angol seregben viszont 86 000 fő volt szerinte az összlétszám.⁶

A századvég harmadik legtöbbször idézett középkori hadtörténete, *Gustav Köhler*, szintén igen sokat foglalkozott hadsereglétszámokkal. A krónikákra alapozva számításait igen különböző eredményekre jutott, melyek közül némelyik reálisnak tűnik, némelyik nem. Szerinte a középkori krónikások közül azok adatait kell elfogadni, akik a legalacsonyabb hadsereglétszámot közlik. Az egyébként alapos felkészültségű, korában nagy tekintélynek örvendő szerző szerint az 1066-os hastingsi csatában az angolszász sereg 60 000—75 000 gyalogusból állt volna, normann pedig 14 000 lovasból (ebből 4—5000 nehéz lovas) és 40—50 000 gyalogusból (ebből 15 000 íjász, 30 000 nehéz gyalogos).⁷

Bouvines-nél (1214) a francia seregben 56 500 főnyire becsüli, ebből 6500 a lovas.⁸ Courtrai-nál (1302) a flamand sereg 20 000, a francia csak 7000 fő volt.⁹ Crécy-nél (1346) az angolok létszáma 18 900 fő, ebből 3 900 nehéz lovas, 10 000 íjász, a franciáké 62 000 főnél több, ebből 12 000 nehéz lovas.¹⁰ 1386-ban Sem-pachnál Habsburg Lipót 1400 lovassal és párezer gyalogossal vonult a svájciak ellen, kik kb. 1500 gyalogossal arattak győzelmet.¹¹ Az 1396-os nikápolyi csatában a török sereget 200 000 főre becsüli, kikkel kb. 60 000 magyar és havasalföldi, valamint 26 000 kereszties szállt szembe.¹²

Köhler háromkötetes műve első kötetének függelékében külön is foglalkozik a XIII. század közepe utáni sereglétszámokkal. A bennünket különösen érdeklő 1278-as morvamezei csatáról szólva Habsburg Rudolf seregét csak 2000 lovasból állónak mondja, kik közül csak 250—300 volt igazi nehéz lovas. A magyarok legalább 30 000-nyien voltak. A cseh sereg 6500 lovasból állt (ezek közül 1000 volt az igazi nehéz lovas, kiknek lova is vértézve volt) és 23 500 gyalogos.¹³ Szerinte a francia nemesi felkelés, zsoldosok nélkül, a XIV. században 10—12 000 nehéz lovasból állt. A XIV. század végén szerinte előfordul 44 000 lovasból álló, 100 000-es összlétszámú francia sereg is. E kor német seregei viszont csak párezer főnyiek.¹⁴

Nagy műve 3. kötetében Köhler a kereszties hadjáratok seregeivel és a tatár seregek létszámviszonyaival is foglalkozik. Szerinte 1098-ban Antiochiánál a kereszties sereg legfeljebb 1000 lovasból és 40—50 000 gyalogusból állt, Ascalon-nál 1099-ben a keresztiesek serege 5000 lovas és 15 000 gyalogos, a szaracénoké viszont 200 000 fő (!). 1191-ben Arsufnál Oroszlánszívű Richárd serege 100 000 fő (!), ebből 3000—4000 lovas.¹⁵

4 I. m.: 852. 865. o.

5 I. m.: 1022. o.

6 *Henri Delpech*: La tactique au XIII-e siècle. I. k. Paris, 1886. 4—37. o.

7 *Gustav Köhler*: Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit von Mitte des 11. Jahrhunderts bis zu den Hussitenkriegen. I. k. Breslau, 1886. 9., 14. o.

8 I. m.: I. k. 126. o.

9 I. m.: I. k. 218. o.

10 I. m.: I. k. 401—402. o.

11 I. m.: I. k. 618. o.

12 I. m.: I. k. 643—644. o.

13 I. m.: I. k. 779. o.

14 I. m.: I. k. 793. o.

15 I. m.: 3. k. Breslau, 1889. 165—179., 234. o.

A mongol sereg szerinte 700 000 fő is lehetett. Batu serege 1241-ben 300 000 főt számlált, ebből 200 000 vonult a magyarok ellen. Az 1380-as kulikovói csatában az orosz sereg 150 000 fő. (Ezt a létszámot egyébként az orosz és szovjet történetírás a legutóbbi időkig elfogadta.)¹⁶

A középkori hadtörténelem kutatásában korszakalkotó fordulatot jelent *Hans Delbrück* munkássága. Ő nem volt hivatásos katonatiszt, mint Jähns és Köhler, hanem erős forráskritikai érzékkel bíró középkortörténész, aki a krónikák irreálisan magas sereglétszámait Köhlerrel ellentétben, ki a *legalacsonyabb* sereglétszámot közlő krónika adatait fogadta el — egyáltalán nem vette figyelembe. Az ő sereglétszámai sokkal kisebbek, ma már úgy látjuk, hogy helyenként túlságosan is alacsonyak. Megjegyzendő, hogy létszámadatait a magyar középkortörténészek a mai napig is csak kevéssé vették figyelembe. Szerinte Nagy Károly ritkán állított ki 5—6000 főnél nagyobb sereget, seregének zöme lovasokból állt.¹⁷ A 955-ös augsburgi csatában a német sereg 7—8000 fő lehetett, inkább kevesebb, mint több és mind lovas. A magyarok száma valószínűleg kevesebb volt.¹⁸ Hastingsnél a normann sereg 7000 fő körül volt, talán kissé kevesebb; az angolzász sereg 4000 és 7000 között mozgott.¹⁹ A normann Angliában Hódító Vilmos idején 5000 lovagi hűbér volt, ebből 3—4000-et normannok bírtak. II. Henrik idején az angol király hűbéres lovagjainak száma 6400 volt.²⁰ A délitáliei normannoknál szerinte 1300 fő a lovagok legnagyobb létszáma.²¹

Mohamed serege 630-ban *állítólag* 30 000 főre rúgott, Abu Bekr hadvezére, Chalid, 18 000 fővel vonult Perzsia ellen, az Észak-Afrikát meghódító arab sereg létszáma biztosan kevesebb 20 000-nél.²²

Otto Heermann 1887-ben végzett számításait elfogadva Delbrück megállapítja, hogy a keresztések Palesztinában harcoló seregeiben egyetlen csatában sem szerepelt 1200 lovasnál és 9000 gyalogosnál több. Ennyi harcolt az 1099. augusztus 12-én vívott ascalon-i csatában.²³

A Száli és Stauf császárok seregei nem voltak lényegesen nagyobbak, mint Nagy Ottóé 955-ben. 1176-ban Legnanónál Barbarossa Frigyes serege kb. 3000—3500 főnyi volt, az olaszoké jóval nagyobb. Az 1214-es bouvines-i csatában egyik sereg sem volt 8000 főnél nagyobb — sőt valószínű, hogy mindkét sereg kb. 5000—5000 katonát számlált. Ottó seregében 1300—1500 lovag volt, Fülöpében valamivel több.²⁴

Az 1302. évi courtrai-i csatában a flamandok létszáma 13 000 volt, a franciáké 5000 lovas és 3000 íjász. Az 1346-os crécy-i csata után III. Edward angol király valóban 32 000 főt vont össze Calais-nál, mellyel VI. Fülöp francia király nem mert szembeszállni. E nagy sereget azonban nem tudta sokáig együtt tartani. Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereg összlétszáma 9—10 000, a törököké 11—12 000, más vélemény szerint 16—20 000 fő volt. A svájci-Habsburg háborúban Morgartennél (1315) a Habsburg sereg 2—3000, a svájciaké 3—4000

16 I. m.: 3. k. 422., 435., 459. o.

17 *Hans Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. III. Teil. Das Mittelalter. 3. kiadás, Berlin, 1923. 16. o.* (Az 1. kiadás 1907-ben jelent meg Berlinben.)

18 I. m.: 113. o.

19 I. m.: 156. o. Az angol sereglétszámok a legmegfoghatóbbak, itt áll a kutató rendelkezésére a legtöbb, konkrét adatokat közlő forrás.

20 I. m.: 170—171. o.

21 I. m.: 192. o.

22 I. m.: 217—218. o.

23 I. m.: 233. o.

24 I. m.: 340., 363., 433. o.

fő, Sempach-nál (1386) Lipót serege 3—4000, a svájciaké 6—8000 fő. Elméletileg (ha minden alkalmas férfi fegyvert fog) Svájc 70 000 főt állíthatott volna ki.²⁵

Delbrück iskolát teremtett a középkori hadtörténelemben, és hosszú ideig fellebbezhetetlen tekintélynek számított. Az ő munkájának alapján írta meg *Emil Daniels* rövid és igen használható összefoglalását. Ebből érdemes megemlítenünk, hogy szerinte Nagy Károly korában még 10 000 főnyi hadsereget sem igen volt lehetséges egy helyen összevonní. Barbarossa Frigyes német lovagjainak és szervienseinek létszámát 6—7000-re becsüli. Crécy-nél 1346-ban az angol sereg 14 000 fő volt, és szerinte a középkorban ekkora sereg egy helyen eladdig nem jött össze (!)²⁶

Mint említettük, a konkrét adatokat tartalmazó források dolgában Anglia áll a legjobban. Ezek alapján *J. H. Ramsay* megállapítja, hogy az 1277-es walesi hadjáratban I. Edward király serege 6400 fő volt, ebből 1800 lovas. 1296-ban Skócia leigázására 5000—8000 gyalogos és 500—800 lovas indult. A Brit szigeten belül vívott háborúban a legnagyobb sereglétszám 10—11 000 fő volt. III. Edward 1339-ben a százéves háború kezdetén azt állítja, hogy 15 000 harcosa van, ami lehetséges. 1346-ban a hadjáratra mozgósítottak száma 10 123. Forrásadatok igazolják, hogy ekkor Calaisnál 31 294 angol katona harcolt, de Ramsay szerint ezek *nem egyszerre* voltak fegyverben. Egyszerre aligha lehetett a seregben 11 000 főnél több.²⁷

A. E. Prince viszont, bár általában hasonló hadsereglétszámokat fogad el, mint Ramsay — így 1335-ben 15 000 királyi zsoldosról ír, kik közül 3200 a nehéz lovas — Calais ostrománál 32 000-esnek tartja III. Edward seregét, ebből 5000 a nehéz lovas, 5000 lovas íjász, 15 000 a gyalogos íjász.²⁸

A Delbrück által feltételezett igen alacsony létszámok, s a kemény forráskritika híve volt *Wilhelm Erben* is. Szerinte a források közölte létszámok nagy elővigyázatossággal kezelendők, mert a szemtanúk az újabb időkben is nagyokat tévednek, (ehhez hozzátehetjük: a krónikáirók nem mindig szemtanúk, sőt többnyire nem azok). S e tévedésekhez járulnak a túlzások, tudatos hamisítások. A létszámba néha csak a teljes fegyverzetű harcosokat számítják bele, máskor a kíségetőket is. Megemlíti, hogy a források által közölt sereglétszámok kritikája a múlt század vége felé kezdődött, s ebben Delbrücknek volt döntő szerepe, ki több történetíróra volt hatással. Delbrück és tanítványai azonban nem minden esetben tudtak eredményt elérni. Ahol csak elbeszélő források adatai állnak rendelkezésre, nem elegendő a számadatokat egymással összehasonlítani, hanem minden egyes krónika számadatait külön kell megvizsgálni. Jobb esélyeket biztosítanak azok a források, melyek gazdasági természetűek, s a mozgósítás, sorozás, vagy elszámolás céljából készültek. Ezek hozhatnak konkrét eredményeket.²⁹

Nem minden történész fogadta el Delbrück igen alacsony sereglétszámait; így *Eugen von Frauenholz* túlzottnak tartotta e számokat. Ő lehetségesnek tar-

25 I. m.: 450., 482—483., 498—501., 580., 599., 617. o.

26 *Emil Daniels*: Geschichte des Kriegswesens. II. Das mittelalterliche Kriegswesen. Leipzig, 1910. 25., 101., 122. o.

27 *J. H. Ramsay*: The Strength of English Armies in the Middle Ages. Estimates of Chroniclers and Modern Writers. *English Historical Review* 29., (1914) 221—227. o.

28 *A. E. Prince*: The Strength of English Armies in the Reign of Edward III. *English Historical Review* 46., (1931) 353—371. o.

29 *Wilhelm Erben*: Kriegsgeschichte des Mittelalters. München—Berlin, 1929. Beiheft 16. der *Historischen Zeitschrift*. 103—104. o.

tott olyan középkori seregeket, melyekben 150 000 fegyveres, s e számon belül 30 000 lovag harcolt.³⁰

A nagytekintélyű és valóban kiváló francia középkorkutató *Ferdinand Lot* 1946-ban kétkötetes, kb. 900 oldalas monográfiát szentelt a középkori hadművészet és hadseregek történetének. Ebben határozottan kiállt Delbrück alacsony sereglétszámairól, s ezzel jó két évtizedre eldöntötte a kérdést: a Karolingok seregeiben a nehéz lovasok létszáma nem érte el az 5000 főt. Egy korabeli gróf kontingense századnyi lehetett, 866-ban a neustriai örgróf csapata, 3 gróf által megerősítve, kb. 400 lovas.³¹ VI. Lajos francia király 1119-ben Brémule-nél 400 lovaggal harcolt I. Henrik angol király ellen: 1198-ban Fülöp Ágost Courcellesnél 300-zal Oroszlánszívú Richárd ellen.³² Nem fogadja el Anna Komnena állítását, mely szerint Bouillon Gottfried serege 10 000 lovasból és 70 000 gyalogosból állt volna. Ennek ellene mond, hogy az I. keresztes háború csatáiban a lovagok száma 500—1200, a gyalogosoké maximálisan 9000 fő volt.³³ Teljesen lehetetlennek tartja, hogy VII. Lajos francia és III. Konrád német királyok seregei egyenként 70 000 főből álltak volna. VII. Lajos saját (tehát nem hűbéresei) területéről 700 lovagot tudott kiállítani, hűbéresei közül egyedül Flandria grófja tudott 600 lovagnál többet. Konrád serege nem lehetett nagyobb, mint Lajosé, hiszen a nála hatalmasabb I. Frigyes 2—3000 lovaggal vonult Itáliába.³⁴ I. Frigyes keresztes seregének valószínű létszáma (a krónikák 100 000-es létszámával ellentétben) legfeljebb 2000 lovag és 4000 csatlós (écuyer) volt, Fülöp Ágost keresztes serege 650 lovag, 1300 csatlós és 6—8000 gyalogos, I. Richárd pedig 11 040 és 11 600 fő között mozgott, ennek fele lovas, fele gyalogos volt. VI. Henrik császár tervezett keresztes hadjáratában serege 1500 lovagból és 1500 csatlósból állt volna.³⁵ A IV. keresztes hadjáratba induló sereg 13 000 fő lehetett, ebből 9000 harcos. A keresztes seregek közül az V. keresztes hadjáratba induló volt a legnagyobb: 2000 lovas, 1000 csatlós és 20 000 gyalogos.³⁶ II. Frigyes 1227-ben 2000 lovaggal indult el, kiket 10 nagyobb és 100 kisebb hajó szállított. IX. Lajos 1270-es keresztes hadjáratába 7333 harcossal indult, ebből 1333 volt lovag.³⁷ A XII. század végén a jeruzsálemi király serege 577 lovagból és 6025 gyalogosból állt; 1206-ban Henrik latin császár hadrendjét 600 lovag és 10 000 gyalogos alkotta.³⁸

1018-ban Nagy Kanut 40 hajóval és legfeljebb 2000 harcossal hódítja meg Norvégiát. 40—60 hajós flották voltak ekkor, egy-egy hajó 40—50 harcost szállított.³⁹ 1066-ban Hastingsnél Hódító Vilmos serege 7000 fő körül lehetett.⁴⁰ Az 1214-es bouvines-i csatában Fülöp Ágost serege legalább 7000 és legfeljebb 10—12 000 főből állt, a német-angol sereg valamivel nagyobb volt. III. Fülöp idején a francia királynak 6—7000 harcosa volt, ebből 2000—2200 lovas, V. Fülöp

³⁰ *Eugen von Frauenholz*: Das Heerwesen der germanischen Frühzeit, des Frankenreiches und des ritterlichen Zeitalters. München, 1935. (*Frauenholz-Elze-Schmitthenner*: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, I. k.) 94—95. o.

³¹ *Ferdinand Lot*: L'art militaire et les armées au moyen age en Europe et dans le proche orient. I. k. Paris, 1946. 98—99. o.

³² I. m.: I. k. 123. o.

³³ I. m.: I. k. 129. o.

³⁴ I. m.: I. k. 142—143. o.

³⁵ I. m.: I. k. 157., 161., 165. o.

³⁶ I. m.: I. k. 175., 178. o.

³⁷ I. m.: I. k. 180., 196. o.

³⁸ I. m.: I. k. 201. o.

³⁹ I. m.: I. k. 282. o.

⁴⁰ I. m.: I. k. 282—285. o.

pedig 4—5000 lovasra számíthatott.⁴¹ Az 1328-as casseli csatában a flamand sereg 3185 halottat veszített, ez kb. a sereg létszámának fele volt.⁴²

1346-ban az angolok Franciaországba induló serege kb. 10 000 fő volt, ebből 1200 lovag, és 9000 vehetett részt belőlük a crécy-i csatában. A franciák serege 12 000 fő lehetett, ebből 8000 lovas. Lot még ezt is túl nagy számnak tartja. Nem fogadja el az angol sereg 32 000 főnyi, Calais ostrománál említett létszámát sem. Szerinte legfeljebb 11 000-en lehettek. Az 1356-os maupertuis-i csatában az angol sereg legfeljebb 6000, a francia 5—6000 főnyi lehetett.⁴³

A 955-ös augsburgi csatában győztes német sereg létszámát Lot 4000 főre becsüli.⁴⁴ Az 1268-as, Tagliacozzónál vívott csatában a Stauf sereg 5—6000 lovasból állt, Anjou Károlyé 4000 lovasból.⁴⁵

Az 1396-os nikápolyi csatában a török sereg, a szerbeket nem számítva, nem volt nagyobb 10 000 főnél. A keresztény sereg 8000 főnyi lehetett, ennek kb. fele lehetett magyar.⁴⁶ Más helyen azt írja, hogy a keresztény sereg létszáma 9000—16 000 fő lehetett, a török seregé pedig 10 000—20 000.⁴⁷

711-ben Tarik 12 000 főnyi sereggel hódította meg az Ibér félszigetet.⁴⁸ A las navas de tolosa-i döntő csatában a keresztény sereg valószínű létszáma 3000—3500 lovas (ebből 900 lovag) és 6—7000 gyalogos.⁴⁹ Dzsingisz kán halálakor egész serege 129 000 fő volt, de ennyi sohasem harcolt együtt; az egyes mongol hadjáratokban résztvevő seregek létszáma 20—30—40 000 fő volt, tehát Lot mértéke szerint igen nagy. Tamerlan *egész* seregét 78 000 főre becsüli.⁵⁰

F. Lot művének nagy hatása volt, s adatait a történészek általában elfogadták. J. F. Verbruggen 1953-ban megjelent kiváló művében, bár nem egy kérdésben, így a lovagseregek taktikájáról írva, eltér Delbrück véleményétől, de hadsereglétszámait elfogadja, és elítéli Frauenholzot, mert vitatja azokat. Szerinte Flandria 1000, Brabant 700, a liége-i püspök 700 lovagot tudott kiállítani. Az angol király serege ritkán volt nagyobb 10 000 főnél, 1217-ben Lincolnnál az angol király serege 400 lovagból és 347 íjászból állt, a lázadó báróké 611 lovagból és 1060 gyalogosból.⁵¹ Verbruggen azonban nem tartja lehetetlennek, hogy 1294-ben az angol királynak 31 000 gyalogos zsoldosa lehetett.⁵² A XIV. század első felében lezajlott francia-flamand csatákban a flamand seregeket a francia seregek-nél jóval nagyobboknak mondja.

Steven Runciman a keresztesháborúkról írt nagy monográfiájában elfogadja ugyan a kereszties hadjáratok csatáiban résztvevő keresztény seregek Delbrück és Lot által közölt (egyébként Heermann kutatásain alapuló) alacsony sereglétszámait, de azt állítja, hogy az I. kereszties hadjáratban 4200—4500 lovas és

41 I. m.: I. k. 229., 236—237., 273. o.

42 I. m.: I. k. 277. o.

43 I. m.: I. k. 340—364. o.

44 I. m.: II. k. 145. o.

45 I. m.: II. k. 178. o.

46 I. m.: II. k. 222—223. o. Meglepő (vagy talán jellemző?) hogy az egyébként valóban kiváló Lot milyen tájékozatlan Kelet-Európa dolgaiban. A 219. o.-on azt írja, hogy nikápolyi vereséget Mircea erdélyi vajda (!) árulása okozta, a 221.-en pedig azt, hogy Mircea és oláhjai jobban gyűlölték a magyarokat, mint a törököket (ezt feltehetőleg XX. századi ismereteiből kiindulva állítja), és erdélyi vajdának itt Laszkovicsot (!) mondja.

47 I. m.: II. k. 460. o.

48 I. m.: II. k. 251. o.

49 I. m.: II. k. 289. o.

50 I. m.: II. k. 350., 363. o.

51 J. F. Verbruggen: *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages. From the Eight Century to 1340.* Amsterdam—New York—Oxford, 1977. 1—25. o. — Verbruggen művének angol fordítását használtam. A flamand nyelven írott eredeti 1953-ban jelent meg.

52 I. m.: 141. o.

30 000 gyalogos vett részt. A bizánci haderőt a IX. században 120 000 főnyinek tartja, Anatólia elvesztése után 70 000 főnyinek, egy csatában egyszerre azonban nem harcolt 20 000 főnél nagyobb bizánci sereg.⁵³ A nikápolyi csatában részt vett seregeket jóval nagyobbaknak tartja, mint Delbrück, vagy Lot. Szerinte 10 000 harcos jött Franciaországból, 1000 Angliából, 6000 Németországból; Zsigmond 60 000-es sereggel várta őket. Vazallusa, Mircea havasalföldi vajda is hozott 10 000 harcost és jött még kb. 13 000 fegyveres lengyel, cseh, olasz és spanyol földről. A keresztény sereg tehát közel 100 000 főnyi volt, Bajazid serege pedig 100 000 feletti létszámú.⁵⁴

A keresztesháborúkról szóló másik nevezetes monográfia szerzője, *Adolf Waas* szerint Bouillon *Gottfried* 20 000 fővel indult a Szentföldre, ebből 2000 volt lovag, Barbarossa Frigyes 3000 lovatot és több ezer gyalogost vezetett, Oroszlánszívű Richárd 1200 lovatot és sokkal több gyalogost, Fülöp Ágost 650 lovatot és 1300 csatlóst. Richárd és Fülöp serege együtt is kisebb volt, mint Frigyesé.⁵⁵ A templomos rend tagjainak létszáma legalább 1600 és legfeljebb 4—5000 fő lehetett, de ezek nem voltak mind lovagok. A rend feloszlásakor, perük aktái szerint, összesen 3—4000 a rend tagjainak száma, ebből 1000 a lovag. Csak egy olyan esetről tudunk, hogy egy csatában 400—nál több templomos lovag vett volna részt;⁵⁶ 1000 lovagnál több sohasem élt a jeruzsálemi királyságban.⁵⁷

A III. kereszties hadjáratba induló fejedelmek seregei közül I. Frigyes császár serege volt a legerősebb. Nem csoda, hogy a krónikások 100 000 főre becsülték; e számot a legújabb magyar történeti irodalom is átvette. *Ekkehard Eichhoff* 1977-ben megjelent tanulmánya szerint viszont Frigyes kereszties serege 12 000—15 000 főre becsülhető.⁵⁸

Nem érdektelen megvizsgálunk milyen sereglétszámokat közöl *Razin* magyar nyelven 1961-ben, orosz eredetiben Moszkvában 1957-ben megjelent művében. A marxista-leninista és emellett nacionalista világnézet alapján írott munka a XVI. század végéig vizsgálja a hadművészet fejlődését. Ismeri Delbrücköt, kötelességének érzi, hogy vitázzék vele. Létszámadataiban támaszkodik rá, de csak nyugat-európai viszonylatban, mivel Kelet-Európáról Delbrück nem ír. *Razin* tendenciája szemmel láthatólag az, hogy az ósláv és orosz hadművészet és hadseregek fölényét igazolja a nyugatiakkal szemben. Bizonyos mértékig igyekszik forráskritikát alkalmazni az orosz és orosz vonatkozású források tekintetében is, így kijelenti, hogy nem lehet hitelt adni az évkönyvek azon tudósításának, hogy az 1380-as kulikovói csatában az orosz hadsereg létszáma 200—

53 *Steven Runciman*: A History of the Crusades. I. k. Cambridge, 1951. 336. o.

54 I. m.: III. k. Cambridge, 1955. — Runciman sem tájékozottabb a térség történetében, mint Lot, ami annál meglepőbb, mert ő elsősorban *bizantinológus*. Szerinte a Havasalföld és Erdély fejedelmét (prince) eléggé megrémítette a török előnyomulás, s csatlakoztak Zsigmondhoz, bármennyire gyűlölték is a magyarokat. Eszerint 1396-ban már volt erdélyi fejedelemség, Erdélyben valamilyen, a magyarokat gyűlölő más nép lakott, s ezek soraiból került ki az erdélyi fejedelem! Nem sokkal utóbb Runciman azt írja, hogy Zsigmond vazallusa volt Mircea havasalföldi vajda, akit itt nem „prince”-nek nevez, hanem „voivoda”-nak. Erdélyi fejedelemről itt már nincs szó. Pár oldallal később Zsigmond erdélyi *vazallusairól* és havasalföldi *szövetségeseiről* olvashatunk. Zsigmond „összintén megmondta” parancsnoktársainak, hogy nem bízhat az erdélyiekben és havasalföldiekben. Ehhez képest kicsiség, hogy Hunyadit Korvin Jánosnak és Zsigmond fattyúgyermekének nevezi. (Mindezeket l. i. m. III. k. 456—465. o.) Hogy olyan neves historikusok, mint Lot és Runciman ennyire tájékozatlanok, az több, mint meglepő, elszomorító . . .

55 *Adolf Waas*: Geschichte der Kreuzzüge in zwei Bänden. I. k. Freiburg/Breisgau, 1956. passim.

56 I. m.: II. k. 15. o.

57 I. m.: II. k. 193—195. o.

58 *Ekkehard Eichhoff*: Die Bedeutung der Kreuzzüge für der deutschen Raum. In: Die Zeit der Staufer. III. k. Stuttgart, 1977. 245. o.

400 000 volt.⁵⁹ De az már elfogadhatónak tűnik számára, hogy Oleg fejedelem 88 000 főnyi haderővel indult Bizánc ellen.⁶⁰ Az 1241-es jégmezei csatában szerinte a német lovagrend serege 10—12 000 főnyi lehetett, a novgorodiaké 15—17 000.⁶¹ Jaroszláv fejedelem legfőbb támaszai, a novgorodi bojárok 40 000 harcost állítottak ki, s volt egy 10 000 fős varég osztaga is.⁶² Az 1380-as kulikovói csatában az orosz sereget 50—60 000 főre teszi; a tatárok számbeli fölényben voltak.⁶³ Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereg 40—45 000 főnyi, ebből 28—32 000 a magyar és havasalföldi, 5—6000 francia. A török sereg eléri a 80—90 000-es létszámot.⁶⁴

Kétségtelen, hogy a lovagi fegyvernem a közelharcban rendkívül hatékony volt, és ezért néhány száz lovag már nagy erőt jelentett. 1134-ben Fotevik mellett ismerik meg a dánok a nyugat-európai nehéz lovasságot. 300 német zsoldos lovag szörnyű mézárhlást visz véghez Magnus dán király seregében. Maga a király és öt püspöke is elesik. Nem csoda, hogy ezután gyorsan elterjed a lovagság Dániában, 1187-ben már lovaggá ütésről hallunk.⁶⁵ II. István királyunk 1127-ben 700 frank zsoldosával dülta fel Bulgáriát, bár ezek seregének csak egy részét alkották.⁶⁶

A Delbrück—Lot féle igen kis hadsereglétszámok elmélete azonban újabban ingadozni látszik. *John Beeler* megállapítja, hogy Angliában a XII. században a feudális kontingensek lovasainak összlétszáma 5000—7000 főre tehető, de ez nem jelenti az egész hadsereget. Megmaradt a népfelkelés (fyrd) intézménye. Az angol sereg sohasem tiszta lovagsereg, hanem kevert: lovas—gyalogos, hűbéres—zsoldos—népfelkelő és éppen kevertsége miatt hatékony.⁶⁷

Különösen fontos ismereteket közöl *Karl Ferdinand Werner* kiváló tanulmánya. Megállapítja, hogy Delbrück és Lot óta a középkori hadseregeket egészen kicsiknek szokás tartani, s a nagyobb létszámokat közlő adatokban kételkedni illik. Lot a százéves háború forrásanyagából indult ki, és úgy vélte, hogy a korábbi seregeknek még kisebbeknek kellett lenniük. Szerinte Kopasz Károly idején egy nehéz lovas (loricatus) kiállításához 12 mansus (telek) kellett, s e földterületet 120—160 hektárra becsülte. Úgy vélte, hogy a Karoling királyok uralma kb. 180 000 km²-nyi területre terjedt ki — később csak 85 000 km²-re. Még ekkora területen is 23 500—32 000 12 mansus méretű birtok lehetett, de ő önkényesen 5000 főre becsüli a kiállítható nehéz lovasok számát.

Azóta ezt tartják egy Karoling-kori frank lovashadsereg maximális létszámának. *Werner* szerint Lot-nak már a kiindulása is hibás, mert nem vette figyelembe a szórt birtokokat, melyek szintén állíthattak ki katonákat. Emellett csak a nehéz lovasokat vette figyelembe, pedig a frank seregekben másféle katonák is szolgáltak.

Alapvető hibája azonban az, hogy a frank birodalom nem 85 000, hanem 1 millió km² területű volt, s ebből az ő számítása szerint 50 000 nehéz lovas jönne

⁵⁹ *Razin*: A hadművészet története. II. k. A háború feudális korszakának története. Budapest, 1961. 25. o.

⁶⁰ I. m.: 56. o.

⁶¹ I. m.: 153. o.

⁶² I. m.: 94. o.

⁶³ I. m.: 256—276. o. *Razin* itt mérsékeltnek mondható; több szovjet történész — régi krónikás adatok nyomán — 150 000 főt említ.

⁶⁴ I. m.: 217. o.

⁶⁵ *Lucien Musset*: Problèmes militaires du monde scandinave (VII—XII. siècle). In: *Ordnamenti militari*, 290. o.

⁶⁶ *Chronici Hungarici composito seculi XIV.*: SRH. I. 434—435. o.

⁶⁷ *John Beeler*: The Composition of Anglo—Norman Armies. *Speculum* 40., (1965) 398—414. o.

ki. Anyi mindenesetre megállapítható — mondja Werner —, hogy a Karolingok és később a X. századi német királyok seregei jóval nagyobbak lehettek 5000 főnél.

E korszakban egy együtt menetelő seregtest maximálisan 5000—10 000 fő lehetett. De Nagy Károly gyakran 2—3 irányból is támadott s így e maximum többszörösét is bevethette. A frank birodalomban létezett kb. 200 királyi és hercegi palatium, több mint 1000 pfalz és fiscus (ezek a királyi birtokok igazgatási szervei), több mint 500 apátság (ezek közül 300 közvetlenül a király uralma alá tartozott), 189 püspökség és 140 nagyobb castrum. Tehát több, mint 1500 intézmény képviselte a királyi tekintélyt. Ezekhez járult 700 grófság (pagus), élükön mintegy 500 gróffal.

A létszámbecsléseknek — írja Werner — ezen adatokból kell kiindulniuk. Ha pagusonként csak 50 lovast számolunk, ez már 30—35 000 lovas. Több mint 100 püspök, 200 apát, 500 gróf és kb. 1000 vassus dominicus közvetlenül a király vazallusa volt. Ha mindegyik csak 20 vazallussal bírt, már ez is több, mint 30 000 fő.

Megjegyzendő, hogy Kopasz Károly idején illetlennek tartották, ha egy püspök 10—12 vazallusnál nagyobb kísérettel jelenik meg a király udvarában. Egy teljes hűbér általában 10—12 vazallust állított. A grófok által kiadott okleveleken általában 30, vagy több vazallus neve szerepel.

Eszerint 800 és 840 között az egész frank birodalom nehéz lovasainak száma nem lehetett 30 000 főnél kevesebb, s ehhez járultak még a nem nehéz fegyverzetű kísérek, akik 100 000-en felül is lehettek. Ekkora sereg persze sohasem állt ki egyszerre, de egy nagy hadjáratban, így az avarok elleni háborúban, több oszlopban, 15—20 000 frank nehéz lovas is bevetésre került, továbbá megfelelő mennyiségű gyalogos és kísérő harcos, és még ekkor is erős tartalékok maradtak a birodalom más határai mellett.

A szerző 1967 óta fektetett fel kartotékokat a német korai és virágzó középkor összes szereplőiről. 1968-ra mintegy 50 000 lapja gyűlt össze főként IX—X. századi szereplőkről. A kartotékok száma hetenként 1000-rel nőtt. (Jó volna tudni, hogy jelenleg hány kartotékja van?!) A Rajnavidék, Frankföld és Bajorország területéről már 1968-ban több ezer olyan névvel szolgálhatott, akik képesek voltak lovas szolgálatot teljesíteni.

Az Ottók és Száliak korából nem maradt ránk a frank kapitulárekhoz hasonló részletes forrásanyag. Szerencsére 981-ből ránk maradt egy indiculus loricatorum nevű jegyzék. Eszerint a bajor püspökök a király itáliai hadjárataira 300 nehéz lovast kötelesek kiállítani, az alemanniai (svábföldi) püspökök 180-at, a felső-lotharingiak 210-et, az alsó-lotharingiaik 112-öt, a frankföldiek 420-at, a szászok pedig *valószínűleg* 600-at. Ez összesen csak a püspököktől 1822 nehéz lovas, közülük 1072 szerepel az indiculusban. Ehhez járulnak az apátok által kiállított loricatusok (Alemannia 150, Frankföld 350, Szászország 250 [becslés], Bajorország 200, Lotharingia 250) — ez összesen megint 1200 lovas. Az egyháziak tehát kb. 3000 loricatust állítottak ki.

Nehezebb felbecsülni a világiak erejét. Ezek: a) a király közvetlen környezete, b) a hercegek, c) az örgrófok, d) a grófságok (pagusok — ha nem egyháziak), e) közvetlen (nem grófi rangú) királyi vazallusok. Werner becslése szerint mind-ez 6000 loricatust tesz ki; ebből Bajorország 1400, Alemannia 900, Lotharingia 1100, Frankföld 800, Szászország több, mint 1500 főt ad. Az egyházi és világi

kiállítású loricatusok száma így összesen 9000, ehhez járul a király közvetlen, kb. 1000 főnyi kísérete, összesen tehát 10 000 nehéz lovas. Ezek természetesen nem voltak egyszerre, egy irányban bevethetők.

A 981-es Itáliába vonuló német sereget a Szerző 7000—8000 loricatusra becsüli, összesen 20 000 főre. Az arabok elleni vesztes csatában csak a loricatusok vettek részt. (Az arab források 4000 német halottról szólnak.)

A német egyházi és világi vazullosok hamarosan megfelelő méretű új hadsereget tudtak kiállítani, mert az Alpoktól északra *legalább 15 000* lovagi fegyveres szolgálatra alkalmas személy élt megfelelő felszereléssel és kísérettel. Ezen kívül Itáliában még 5000, Burgundiában 2500, Franciaországban kb. 12 000 ilyen személy élt.

Ez közel van a Karoling-kori még egységes frank birodalomban számított 30 000 főhöz. Annyi változás azonban történt, hogy a loricatus felszerelése nehezebb és drágább lett, a könnyű lovasok (itt persze nem lovasnomád könnyűlovasokra kell gondolni!) száma csökkent, a kísérőké viszont (a fegyverzet nehezebbé válása miatt) szaporodott. A gyalogosok majdnem egészen eltűntek. I. Henrik és I. (Nagy) Ottó még használt — támadó háborúiban is — szász gyalogosokat. Később már nem hallunk róluk. A legtöbb loricatust Szászország állította. Ezek főként a szlávok ellen harcoltak, más frontokon ritkán. Az Itáliába vonuló sereg legnagyobb részét Frankföld adta, mert határőrző feladata nem volt. Bajorország figyelme megoszlott a határvédelem és az itáliai hadjáratok között; a birodalmi sereg magva Frankföld és Alemannia.

A 981-es indiculus adatai Werner szerint tartósaknak vehetők. A birodalmi gépezet a X—XI. században funkcionált a legjobban.⁶⁸

A XI—XII. században katonailag igen erős volt a délitáliai normann állam. *Robert Fossier*, aki az I. keresztes hadjáratban a korábban közölt alacsony létszámokat elfogadja, megállapítja, hogy a szicíliai bárók 1152—53-as katalógusa szerint itt 20 000 harcossal számolhatunk, ezekből 8600 a lovas. Hozzáfűzi, hogy ez időben VII. Lajos francia királynak távolról sem volt ekkora serege.⁶⁹

Korunk talán legkiválóbb középkori hadtörténésze a francia *Philippe Contamine*. Nem érdektelen tehát, ha megismerjük a hadsereglétszámokkal kapcsolatos nézeteit. A későközépkori francia hadseregekkel foglalkozó kötetében hangsúlyozza, hogy a hadsereglétszámokat elsősorban a pénzügyi természetű forrásokból ismerhetjük meg, mert a krónikák adatai elhanyagolhatók. A pénzügyi forrásokban azonban csak azok szerepelnek, akik a királytól zsoldot kaptak, nem szerepelnek viszont azok, akik a maguk erejéből vonultak hadba, s azok sem, kik a királyt szolgálták, de mástól kapták a zsoldot.

Nézzük Contamine néhány, a XIV. századra vonatkozó adatát. Az 1326—27-es gascogne-i háborúban 1327 május és szeptember között 5000 nehéz lovas és 20 000 gyalogos vett részt, egy 1339-ben lezajlott hadjáratban március és május között 3500 nehéz lovas és 11 500 gyalogos, június és szeptember között 10 000 nehéz lovas és 40 000 gyalogos.

VI. Fülöp francia király 1339-ben Angliában készült partra szállni. E vállalkozására Normandia 8—10 hétre 4000 nehéz lovast és 20 000 gyalogost ajánlott fel.

⁶⁸ *Karl Ferdinand Werner*: Heeresorganisation und Kriegführung im deutschen Königreich des 10. und 11. Jahrhunderts. In: *Ordinamenti militari*, I. k. 791—843. o.

⁶⁹ *Robert Fossier*: *Enfance de l'Europe. Xe—XIIe siècles. Aspects économiques et sociaux*. Paris, 1982. I. k. 285. o.

1340-ben VI. Fülöp zsoldjában 28 000 nehéz lovas és 16 700 gyalogos volt. (!) Ilyen nagy seregről később nemigen hallunk. VI. Fülöp ellenfelének, III. Edward angol királynak kisebbek a seregei. 1339-ben október 23. és november 16. között serege 4750 fő, ebből 1600 nehéz lovas, 1500 lovas íjász, 1650 gyalogos lándzsás és íjász. 1346—47-ben Calais ostrománál viszont Edward serege 32 000 főnyi, ebből 5000 nehéz lovas, 5000 lovas íjász és 15 000 gyalogos íjász.⁷⁰

A XIV. század első felében a lovasok és gyalogosok száma kb. egyenlő. 1360—1370-től a gyalogosok szerepe csekély. 1369—1370-ben csak Languedocban 6000 nehéz lovas van zsoldban.⁷¹

A XIV. század végén a francia király uralmi területének csökkenése s a járványok következtében beállott demográfiai hanyatlás ellenére elég nagy sereget tudnak fegyverbe állítani — néhány hétre. 1383-ban 16 000 nehéz lovas van a király zsoldjában, 1376 októberében 15 000, 1392 augusztusában 8000.⁷² Mindezen adatok a zsoldjegyzékben szereplő személyekre vonatkoznak, tehát minimális adatok. A francia lakosság a százéves háborúban jelentősen csökkent. A legnagyobb seregről 1340-ben tudunk. Ekkor 50 000 harcos állt tartósan VI. Fülöp szolgálatában — *néhány hétig pedig* 80 000 fő.⁷³

A későközépkori francia lovagsággal foglalkozó tanulmányában Ph. Contamine valószínűnek tartja, hogy Franciaországban 1300 táján összesen több, mint 5000, de kevesebb, mint 10 000 lovag élt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy csak ekkora lett volna a nehéz lovasok száma. 1340-ben — mint láttuk — VI. Fülöp király zsoldjában 28 000 nehéz lovas volt, de ennek csak 16⁰/₀-a, kb. 4500 volt lovag, a többi écuyer (csatlós). Később a nehéz lovasságon belül még kisebb a lovagok száma. Angliában — mint *Denholm-Young* írja —, szintén csökken a lovagok száma. A XI. század végi 5000—7000-ról a XIII. század végére 1250-re csökkent a számuk (nem számítva a néhány száz templomos és johannita lovagot), 1347-ben már csak 1000, 1420—1430-ban 300 körüli.⁷⁴

A középkori háborúról írt nagyszabású összefoglaló munkájában Ph. Contamine megállapítja: H. Delbrück, F. Lot és F. L. Ganshof egyetértenek abban, hogy a Karoling királyok sohasem rendelkeztek többel 5000 lovasnál. Verbruggen szerint egy nagyobb frank sereg 2500—3000 lovasból és 6000—10 000 gyalogusból állt.⁷⁵ Ezzel szemben K. F. Werner szerint a frank birodalomban 800 és 840 között 35—36 000 lovassal és 100 000 gyalogossal számolhatunk összesen, s egy nagy hadjáratban, így az avarok ellen, 15—20 000 frank lovas is részt vehetett. Contamine kissé túl optimistának tartja Werner számadatait, de úgy véli, hogy mivel a frank forrásokban sok szó esik a hadseregek ellátásáról, ezek nem lehettek nagyon kicsik. Jellemző, hogy az egyik kapituláré intézkedése szerint minden grófságnak félre kellett tennie a széna kétharmadát a hadsereg részére. Németországban a parasztok is részt vettek a háborúban, néha lovon, többnyire azonban gyalog. (Ausztria, Szászország). A 981-ben keletkezett *Indiculus loricatorum*ból kiderül, hogy Németországban az Alpoktól északra összesen 6000 loricatust kellett kiállítani, s ezek csak a loricatusok. Nincsenek

⁷⁰ *Philippe Contamine: Guerre, état et société à la fin du Moyen Age. 1337—1494. Paris, 1972. 64—74. o.*

⁷¹ I. m.: 136—139. o.

⁷² I. m.: 222—225. o.

⁷³ I. m.: 531. o.

⁷⁴ *Philippe Contamine: Points de vue sur la chevalerie en France à la fin du Moyen Age. Francia 4., (1976) 255—285. o.*

⁷⁵ *Uő.: La guerre au Moyen Age. Nouvelle Clio. L'histoire et ses problèmes. 24. Paris. 1980. 101—104. o.*

benne a nem teljes fegyverzetűek (clipeati, scutiferi, scutarii, armigeri). A loricatorok között voltak, akik általános hadkötelezettség alapján szolgáltak, mások hűbértartók ellenében. Sok volt közöttük a nem szabad állapotú miniszteriális.

Az 1066-os hastingsi ütközetben a normann sereg kb. 7000 főnyi, ennek fele lovas, másik fele lovas íjász és gyalogos. Nem sokkal később az angol királynak 5—6000 lovas állt rendelkezésére, kik háborúban évi 2 hónapot, békében évi 40 napot voltak kötelesek szolgálni.

II. Roger idején a dél-itáliai normann királynak 8620 lovas és 11 090 más katona állt rendelkezésére.

Az I. kereszties hadjárat csatáiban résztvevő keresztény seregek kis létszáma ismeretes. Bele kell azonban számítanunk, hogy a hosszú úton nagy volt a lemorzsolódás. *J. Prætor* induláskor 4500 lovasot és 30 000 gyalogost feltételez.

A nem lovasgá ütött lovasi származású lovasok másodrendű harcosoknak számítanak, de szerepük a csatában ugyanaz, mint a lovasoké, s Nyugat-Európában a másodrendű lovasság is nehéz lovasság.

1285-ben III. Fülöp francia király aragóniai hadjáratában közel 19 000 fő vett részt: 4000 nehéz lovas, 2700 egyéb lovas, 12 000 gyalogos.

1314-ben Velence fegyverraktárában 3067 páncél volt. 1325-ben a 400 000 lakosú firenzei állam szövetségesei nélkül 1500 zsoldos lovasot, 500 firenzei lovasot és 15 000 gyalogost tudott kiállítani.

1298-ban a falkirki csatában I. Edward király a 4 milliós Angliából 25 700 gyalogost és 3000 lovasot vonultatott fel.

Későbbi, de igen érdekes adatok: a XV. század második felében Svájc 50—60 000 főt tudott volna kiállítani, ha az összes harc képes svájcit mozgósították volna. Nagy hadsereg kiállítása — Contamine szerint — nem volt nagyon nehéz, de több hétig való ellátása igen. Még nehezebb volt az állandó seregek tartása. A XV. század második felében a 8—10 milliós Franciaország 15 000 főnyi állandó sereget tudott fenntartani.⁷⁶

Mit állapíthatunk meg e rövid áttekintésből? A középkori hadtörténelen kutatói — egészen Delbrückig — többé-kevésbé elhitték a krónikások adatait, vagy igen enyhe kritikával kezelték azokat. Ez alól nem kivétel a múlt század legkiválóbb középkori hadtörténésze Köhler sem. Delbrück igen erős kritikával kezelte az elbeszélő forrásokat, és igen alacsony hadsereglétszámokhoz jutott. Eredményeit a középkorkutatók nagy része elfogadta, köztük a legtekintélyesebbek is, — így Lot, Ganshof, Verbruggen. Voltak, kik e becsléseket túlságosan alacsonynak találták, és némileg nagyobb seregeket feltételeztek, bár kisebbeket, mint a Delbrück előtti hadtörténészek — így Frauenholz, Runciman.

Lényegesen nagyobb hadsereglétszámokat tart valószerűnek Werner és Contamine. Werner szerint 800 és 840 között az egész frank birodalom nehéz lovasainak száma nem lehetett 30 000 főnél kevesebb, s ehhez járultak még a nem nehéz fegyverzetű kísérők, kik 100 000-en felül is lehettek. Egy nagy hadjáratban, több oszlopban, 15—20 000 frank nehéz lovas is részt vehetett. Delbrück 5000 frank nehéz lovasával szemben tehát Werner 30 000-et feltételez. A X—XI. századi Német Birodalomban (az Alpoktól északra) szerinte legalább 15 000 lo-

⁷⁶ Uo. passim.

vagi fegyveres szalgálatra alkalmas személy élt, megfelelő felszereléssel és kísérettel, Itáliában 5000, Burgundiában 2500, Franciaországban 12 000 körüli lehetett a számuk.

Werner adatait Contamine, bár némileg túlzásnak tartja, de lényegében nem cáfolja, sőt a XIV. század elejére ő is lehetségesnek tart, rövid időre, 100 000-re francia és 30 000-en felüli angol hadsereget. Ez azért némi különbséget jelent a Werner féle létszámbecslésekhez képest, hiszen a IX—XI. század és a XIV. század eleje között Nyugat-Európa lakossága lényegesen növekedett.

Úgy gondolom, további vizsgálódásaink során elsősorban Werner és Contamine nézeteit kell figyelembe vennünk.

II.

Tagadhatatlan, hogy a középkori hadtörténelem kutatása a magyar történelemtudomány különösen elhanyagolt része. Ezen belül különösen az a hadsereg-létszámok vizsgálata, amin nem csodálkozhatunk, hiszen középkori forrásanyagunk sajnos igen szegényes.

Nézzük meg, mi volt a magyar historikusok véleménye a középkori hadsereg-létszámokról?

Kozics László Nagy Lajos hadseregeiről szólva közli *Horváth Mihály* adatát, mely szerint a király 1345-ben 20 000 főnyi sereget vitt Horvátországba, 1346 tavaszán pedig állítólag 100 000 fős sereggel indult Zára alá. *Daru* Velence történetéről szóló művében 80 000 főnyi magyar seregről ír Zára alatt, a Velence ellen induló magyar haderőben pedig — szerinte 50 000 lovas volt. E számot Kozics túlzottnak tartja. Az első nápolyi hadjáratban szerinte az országból 30 000 főnyi haderő indult el, mely a csatlakozott önkéntesekkel és zsoldosokkal együtt 40—45 000 főre növekedett, s ebből 20—25 000 volt lovas.

A második hadjáratban Lajos seregében 15 000 magyar, 4—5000 olasz és 800 (!) német volt.⁷⁷ Az első tudományos igényű összefoglaló magyar hadtörténelem *Rónai Horváth Jenő* Magyar hadi krónika című kétkötetes műve, mely első sorban adattár. Előadja, hogy a krónikák a honfoglaló magyar harcosok létszámát 200 000 főre, vagy 108 nemzetség után, mely mindegyike állítólag 2000 harcost számlált, 216 000 főre teszik. Ibn Roszteh viszont a hadba vonuló magyarok számát 20 000 lovasra teszi. Etelköz védelme azt mutatja, hogy a kivonuló erőn kívül legalább ugyanannyi harcos maradt a szállásokon (a besenyő támadás következményei nem ezt mutatják! — B. A.). Összesen 40 000-re teszi a szerinte 200 000 főnyi magyar nép harcosait, minden 5 főre számítva egy fegyverforgatót. Rónai Horváth úgy véli, hogy a költözködés s a honfoglalás idején és utána a magyarok serege az önként meghódolt és meghódított népek fegyvereseivel jelentékenyen megszaporodott, s a későbbi külföldi hadjáratokban néha a 100 000 főt is meghaladta. Úgy véli, hogy a kalandozó hadjáratokban a magyarok 10—20 000, néha 50—100 000 főnyi seregekkel vettek részt. Megemlíti, hogy a német krónikások a 955-ös augsburgi csatában résztvevő magyar hadsereget 100 000 főnyinek mondják, Ottó seregét pedig, hogy a német fegyveresek dicsőségét növeljék, csak 15—20 000-re becsülik. Az 1044-es ménfői csatában a

⁷⁷ Kozics László: Nagy Lajos nápolyi hadjárata. HK 1890. 383—404. o.

német krónikák Henrik császár seregét 6000-re teszik, a magyarokét, képtelenül megnagyítva, 200 000 főnyinek mondják.

1099-ben Przemysl-nél az orosz krónikák szerint 300 kun vert meg 30 000 magyart. Rónai Horváth szerint valószínű, hogy a magyar sereg 8000, a kun 3000 fős volt. 1146-ban a Lajta menti csatában II. Géza serege 70 000 főnyi volt, ebből 12 000 fő a királyi dandár. III. Konrád kereszties serege 1147-ben 70 000, a csőcselékekkel együtt 200 000 fő, VII. Lajosé szintén 70—80 000 fő, de csőcselék nélkül. Az 1149-es oroszországi hadjáratban a magyarok állítólag 10 000 lovassal vettek részt, de valószínű, hogy számuk jóval kisebb volt. 1167-ben a zimonyi csatában Dénes ispán serege kb. 15 000 lovas, a görög sereg létszáma hasonló. Még ugyanebben az évben III. István király 30 000 főnyi sereggel vonult Dalmáciába.

Barbarossa Frigyes Magyarországon átvonuló kereszties hada a 100 000 főt messze meghaladta. II. András kereszties serege kb. 10 000 fő volt és hajóival még 5000 „német és szász” kereszties is ment.

A mongolok ritkán indultak nagyobb hadjáratra 100 000 főnél kisebb sereggel. Magyarországra 1241-ben 120 000-nyire becsülhető tatár sereg tört be, ebből kb. 100 000 lehetett ott a muhi csatában. Béla serege kb. 65 000 katonát számlált.

1260-ban az első morvamezei csatában a magyar és cseh sereg egyaránt közel 100 000 fő volt. 1271-ben Przemysl Ottokár serege megközelítette a 100 000 főt. 1273-ban a magyar sereg 30—40 000, Ottokáré 60 000 fő. Az 1278-as morvamezei csatában Kun László serege 40 000 körül volt, Rudolfé 2000, Ottokáré 30 000 fő. III. Endre serege 1291-es osztrák hadjáratában kb. 80 000 fegyverforgató.

1328-ban Károly Róbert Ausztria ellen támadó serege a cseh krónikák szerint 30 000 főnyi. Az 1331—32-es cseh hadjáratban az osztrákokkal szövetségben harcoló magyar sereg 50 000 volt, az osztrák hercegé 20 000 harcost számlált.

1345 nyarán Lajos király 20 000 harcossal vonult Horvátországba. Az 1346-ban Zára ellen induló magyar sereget a krónika — bizonyára túlozva, írja Rónai Horváth — 100 000 főre teszi.

1350-ben Nagy Lajos Nápoly ellen vonuló seregében 15 000 magyar, 8000 német lovas és 3000 lombard gyalogos volt, 5 gályán még 2000 magyar vitéz érkezett, így a király serege 30 000 főre emelkedett. Az 1356. évi, Velence elleni hadjáratban a magyar főszereg 40 000 fő volt, elővédje 4000 fő.

Az 1396-os nikápolyi csatában az egész keresztény sereg 70—80 000 harcos lehetett, ebből az idegen keresztiesek száma 30—40 000, Zsigmond serege a havasalföldi vajdáéval együtt kb. ugyanennyi. A török sereg valószínűleg legfeljebb 100 000 lehetett.⁷⁸

Rónai Horváth számadatait kortársai általában elfogadták, de ezek a számok sokáig „visszaköszönnek” az olvasónak a későbbi hazai történelmi irodalom hasábjain is.

Kerékgyártó Béla Károly Róbert Frigyes római király segítségére küldött seregét Pray György közlése alapján 26 000 főnyinek mondja, melyből 22 000 kun volt. Palacky-ra hivatkozva 50 000 főnyinek tartja Károly Róbert 1331-ben

⁷⁸ Rónai Horváth Jenő: Magyar hadi krónika. I. k. Budapest, 1895. passim.

János cseh király ellen küldött seregét. Nagy Lajos 1354-ben a litvánok ellen vezetett seregét „az akkori írók 200 000 főnyinek mondják.”⁷⁹

Milyen számadatokat találunk a nagy „millenáris” magyar történelmi összefoglalásban?

Marczali Henrik elfogadja Ibn Roszteh 20 000 fős adatát, de úgy véli, hogy az összes fegyverforgatók létszáma 40—50 000 fő lehetett, mert annyi gyors ellenségtől körülvéve a vitézek nagyobb része alig távozhatott sátraitól és nyájaitól. 899-ben Berengár serege 15 000, a magyaroké 5000 fő.⁸⁰

Egyébként *Marczali* is elfogadja Rónai Horváth számadatait, bár gyakran feltételes módban. 1146-ban a Lajta menti csatában „a magyar seregét 70 000 főre tették.” A kunokkal IV. Béla „negyvenezer vitéz nyilast nyer a tatárok elleni harcra.” A tatárok ellen gyülekező magyar sereg oly nagy volt, „minőt akkor egy európai fejedelem sem gyűjthetett. 65 000-re becsülték, pedig az erdélyi dandárok nehezen voltak ott, és az északkeleti megyék népei sem igen jelenthettek meg.” 1260-ban a magyar sereg számát 40 000-re tették, a cseh királyét 100 000-re. 80 000 főre becsülték azt a sereget, mely III. Endre alatt betört Ausztriába.⁸¹

Ugyane magyar történelmi szintézis III. kötetében *Pór Antal* elfogadja a krónikák létszámadatait, egyedül Nagy Lajos 1346-ban Zára ellen indított seregének 100 000-es létszámában kételkedik. Villani krónikája szerint Lajos király 200 000 főnyi seregével haladt át Oroszországon 1354-ben. Pór A. Villani adata mellé felkiáltójelet tesz, tehát csodálkozik rajta, de kérdőjelet nem. 1396-ban Nikápolynál *Schönherr Gyula* szerint Bajazid serege 140 000 főből állt, a keresztény sereg 90 000 főből, ebből 60 000 volt Zsigmond serege az oláh segédcapatokkal együtt.⁸²

Pauler Gyula klasszikus munkájában megemlíti, hogy 1087-ben Szent László kijelentette: a pápát a szakadárok ellen, ha kell, 20 000 lovassal segíti meg. — Bouillon Gottfried kereszties seregének nagyságát 70 000 gyalogosra és 10 000 lovasra becsüli.

Pauler megemlíti, hogy a XII. században a várbeli népek egy zászlóalját 300—400 lovasra becsülhetjük „úgy, hogy a magyar király — akkor roppant nagy szám — mintegy 25—30 000 lovassal rendelkezett.”

Néhány oldal után azonban azt írja, hogy az 1146-os Lajta menti csatában a magyarsereget — „talán mindent összevéve nem is túlságosan” — 70 000 emberre becsülték. Így tehát *Pauler* szerint a királynak, a vármegyei csapatokon kívül, legalább még egyszer annyi lovasa volt. A német krónikák ugyanebben a csatában 12 000 főnyinek mondták a királyi dandár létszámát. A 70 000—12 000 arány talán arra vall, hogy az egész sereghez képest a királyi dandár létszáma meglehetősen nagy volt. *Pauler* elfogadja a II. kereszties hadjárat átvonuló német és francia seregeinek 70—70 000-es létszámát, megemlíti Dénes ispán 1167-es zimonyi csatában harcolt seregének 15 000-es és III. István ugyanezen évben Dalmácia ellen támadó seregének 30 000-es, nemkülönben Barbarossa Frigyes

79 *Kerékgyártó Béla*: A magyar hadügy állapota az Anjou királyok alatt. Budapest, 1880. 28., 32., 39. o.

80 MNT I. k. Magyarország a királyság megalapításáig. Budapest, 1895. 58—59., 138. o. A vonatkozó részt *Marczali Henrik* írta.

81 MNT II. k. *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában (1038—1301). Budapest, 1896. 279—280., 462., 482., 522., 580. o.

82 MNT III. k. *Pór Antal—Schönherr Gyula*: Az Anjou ház és örökösei. Budapest, 1895. passim.

átvonuló seregének 100 000-es létszámát is. A muhi csatában IV. Béla seregét 65 000 főre becsüli, Batuét viszont csak 50 000 főre.

Megemlíti Pauler Rubruk 1255-ben leírt véleményét, mely szerint a kimerült Magyarországról még „sok év” múlva is az volt a vélemény külföldön, hogy *legfeljebb 30 000 fegyverest* képes kiállítani, és nem tudna ellenállni egy újabb tatár támadásnak.

Az 1260-as első morvamezei csatáról azt írja, hogy „a hír szerint” a cseh sereg 100 000 fő volt, a magyar jóval több, mint 100 000.

Ottokár seregét 1271-ben 90 000-re becsülték — írja, s 1273-ban 60 000-nyi sereggel tört Magyarország ellen. Az 1278-as morvamezei csatában szerinte 14—15 000 főnyi magyar lovas volt jelen, Rudolf serege 2000 páncélosra, Ottokár serege 30 000 főre tehető. Elfogadja III. Endre 1291-es Ausztria ellen induló seregének kb. 80 000-es létszámát is.⁸³

A legnagyobb terjedelmű magyar hadtörténetet *doberdói Bánlaki (Breit) József* írta.

Művének első kötetében úgy vélekedett, hogy a magyar krónikák túlságosan nagyra becsülték a honfoglaló magyar harcosok számát: 210—216 000 főre, ezzel szemben Ibn Roszteh és Gurdézi 20 000 főre; az előbbi soknak, az utóbbi kevésnek látszik. Talán közelebb járunk a valósághoz, folytatta, ha a magyar harcosok számát 50—60 000 lovasra becsüljük.⁸⁴

899-ben Berengár király serege 15 000, a kalandozó magyar sereg kb. 5000 fő volt. Ugyanennyire becsüli a 900-as bajorországi hadjáratban résztvevő magyar sereget. A 955-ös augsburgi csatában szerinte 25 000 némettel szemben 35—40 000 magyar állhatott.⁸⁵

Nem hiszi el a német krónikások adatait, melyek szerint az 1044-es ménfői csatában 6000 német állt volna szemben 200 000 magyarral. III. Henrik serege (mint Giesebrecht mondja) legalább 17 000 fő lehetett. Aba Sámuel pedig akkor sem érthette volna el a 200 000-es létszámot, ha Magyarország összes fegyverfogható emberét zászlói alá tömörítette volna. Ha sokra becsüljük, talán 50 000 lovas lehetett jelen — a védelmi vonal őrségét is beleszámítva. A mogyoródi csata idején (1074) az ország hadi ereje Breit szintén 45 zászlóalj. Egy-egy zászlóalj létszáma bizonytalan, de semmi esetre sem több 1000 lovasnál; az ország hadereje tehát 45 000 lovasra tehető, de ezt az erőt csak akkor állították fel teljes egészében, ha külföldi nagy hadjáratról, vagy az országba benyomuló hatalmas ellenség kiveréséről volt szó. Szerinte így volt ez Szent István idején is. De Szent István korát tárgyalva, a 30—31. oldalon a „királyi” hadseregen kívül „nemzeti” hadseregről (?) is szól; számadatokat itt nem közöl.⁸⁶

Freisingi Ottó 70 000-es létszámadatát az 1146-os Lajta menti csatában résztvevő magyar hadsereg esetében nem cáfolja. Pár oldallal később azonban azt írja, hogy a XII. század közepén már 72 vármegye létezett, a vármegyei katonák létszáma 400—500 lovas, az egész megyei katonaság 30—35 000 fő. Ehhez járul a királyi zsoldosok és hospesek serege — 24 000 fő; ez összesen 55—60 000. Itt megemlíti, hogy Pauler Gy. csak 25—30 000-re becsülte a magyar sereg létszámát. Mivel a Lajta menti csatában bizonyára nem az egész katonaság vett részt,

⁸³ Pauler, *passim*.

⁸⁴ Breit Első rész 140. o.

⁸⁵ Breit Második rész 8., 22., 91—92. o.

⁸⁶ Breit Harmadik rész 30—31., 57—58., 120., 121. o.

a 70 000 főt kissé túlságosan soknak mondja. Minden további nélkül elfogadja viszont III. Konrád 70 000-es („csőcselékkel” együtt 200 000-es), VII. Lajos 70 000-es és Barbarossa Frigyes 100 000-nél jóval nagyobb sereglétszámát. Elfogadja Spalatói Tamás adatát is, mely szerint II. Endre keresztes seregében 10 000 lovas volt.⁸⁷

Reálisnak tartja Rogerius 500 000 fős adatát az egész tatár seregére vonatkozólag, melyből szerinte Batu seregére 200 000 fő jutott. A kunok — úgy véli — 40 000 harcost jelentettek volna. A magyar sereg létszáma nála 65 000 fő.⁸⁸

Mivel a XII. század közepén 55—60 000 főre becsülte a kiállítható magyar sereg létszámát, 1241-ben még érthető, ha 65 000-re becsüli a magyar sereget, de az már kevésbé, hogy 1253-ban Béla király főerőivel, „állítólag” 80 000 fővel tört be Stíriába, még kevésbé, hogy szerinte 1260-ban Béla seregét az első morvamezei (kroisenbrunni) csatában „mintegy 160 000 főre” tehetjük.

1271-ben V. István 30 000 főnyi sereget küldött Ausztriába és Morvaországba 1273 július végén pedig a magyar sereg 30—40 000 fő volt.

Az 1278-as morvamezei csatában Kun László serege 30 000, Habsburg Rudolfé 8—10 000 fő, Ottokáré 30 000 lehetett.

Nem fogadja el az 1291-es ausztriai hadjáratban részt vett sereg 80 000-es létszámát, szerinte ennél jóval kisebb lehetett a magyar sereg.⁸⁹

Megemlíti, hogy a krónikák 15—20 000 lovasra becsülik Károly Róbertnek 1304-ben Vencel ellen gyűjtött seregét. Csak Máté 8000 lovas kiállítására kötelezte magát Vencel ellen.⁹⁰ 1328-as osztrák hadjáratában egy cseh kútfő a magyar sereget, bizonyára erősen túlozva, 80 000 főre teszi. Állítólag Károly Róbert egész fegyveres erejét bevetette. 1330-ban a havasalföldi sikertelen hadjárattal egy időben Károly Róbert 8—10 000 fős sereget küldött Lokietek Ulászló lengyel király segítségére.⁹¹

1331—32-ben magyar-osztrák szövetséges sereg vonult Csehország ellen. Valószínűleg krónikaadatok alapján (melyek lelőhelyét nem idézi) Breit a magyar sereget 50 000 lovasból állónak mondja, kik közül 3500 volt a „sisakos”, azaz nehéz lovas.⁹²

Breit arra a megállapításra jut, hogy Magyarország fegyveres ereje Károly Róbert uralkodásának vége felé 25 000 főnyi lehetett.⁹³ Elutasítja a krónikák 100 000-es és 80 000-es adatait Nagy Lajos Zára felmentésére küldött seregével kapcsolatban.⁹⁴ A nápolyi hadjáratokkal kapcsolatban nem fogadja el Kozics idézett adatait, hanem Miskolczy István a továbbiakban idézendő adatait tartja reálisnak.⁹⁵

Breit Nagy Lajos más hadjárataival kapcsolatban közli a krónikák szerinte is túlzó adatait. Ezek közül legérdekesebb Cabaret (*Chronica Sabaudiae Scriptorum* I. 300.) adata, mely szerint 1366-ban Lajos király megígérte Savoya grófjának, hogy a szárazföld felől 60 000 főnyi hadat fog küldeni a török ellen⁹⁶, valamint

87 Breit Negyedik rész 91., 97—98., 104., 175., 213. o.

88 Breit Ötödik rész 42—53., 62. o.

89 Breit Hatodik rész 24. o.

90 Breit Hetedik rész 12. o.

91 Breit Hetedik rész 98. o.

92 Breit Hetedik rész 100—101. o.

93 Breit Hetedik rész 119. o.

94 Breit Nyolcadik rész 19. o.

95 Breit Nyolcadik rész 39. o. 78. jegyzet

96 Breit Nyolcadik rész 145. o.

egy diplomáciai adat, mely szerint Lajosnak az 1372—73-as padovai hadjáratban 30 000 lova veszett volna oda.⁹⁷

Breit úgy véli, hogy Nagy Lajos rendelkezésére 200 000 főnyi sereg állt⁹⁸, ami annál sajtáságosabb, mert Károly Róbert seregét uralkodásának végén 25 000 főre becsüli.⁹⁹

Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereget hol 80 000, hol 100 000 főre teszi, a török sereget nem sokkal 100 000-en felüli létszámúnak.¹⁰⁰

Erdélyi Gyula két könyvet írt a magyar hadszervezet és hadművészet fejlődéséről. Az elsőben, mely a IX—X. századdal foglalkozik, elfogadja a keleti kútfők 20 000 fős adatát, s ezt azzal igazolja, hogy a kazár lovashad csak 10 000 főnyi volt, a bolgár sem haladta meg a 20 000-et, a bizánci sereg is csak 12—18 000 főnyi volt. A besenyők seregét viszont jóval nagyobbának tartja a magyarokénál.¹⁰¹

A 955-ös augsburgi csatában résztvevő német sereget 11—12 000 főre becsüli s a magyar sereget sem tartja nagyobbaknak 12 000-nél.¹⁰²

Erdélyi Gy. másik művében azt a nézetét fejti ki, hogy a Lebediában élő magyarok akkor állítottak ki 20 000 lovas, ha a szomszéd kazároknak kellett segítséget nyújtani.¹⁰³ A honfoglalás alkalmából e 20 000 lovashoz — mint Anonymus állítja — a kunok és székelyek is csatlakoztak, így a honfoglaló sereget 30 000 főre becsüli.¹⁰⁴ Az Augsburgnál 955-ben harcoló magyar sereg létszámát hol kb. 10 000-re, hol 10—15 000-re becsüli.¹⁰⁵

Úgy véli, hogy a XII. század közepén a 72 várispánság 30 000 fegyverest állított ki, ehhez járultak a magánhaderők és a nemzetiségek, ez összesen 40—50 000 fő, a személyesen felkelőkkel együtt összesen 60—70 000. Így jön ki a muhi csatában a magyar sereg 65 000-es létszáma. Ugyanitt a tatárok seregét 60 000-re, a máshol működő két tatár sereget még 40—50 000 főre becsüli.¹⁰⁶

Az 1278-as morvamezei csatában a magyar sereg szerinte 40 000 főnyi volt, Rudolfé 2000, Ottokaré 30 000 főnyi.¹⁰⁷ Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereget összesen 70—80 000-re becsüli (ebből Zsigmond magyar-havasalföldi serege 30—40 000 fő), a törökökét, a szerbekkel együtt, 100 000-nyire.¹⁰⁸

Nagy Lajos nápolyi hadjáratairól a legalaposabb tanulmányokat *Miskolczy István írta*. Teljesen kizártnak mondja Kozics adatainak helyességét. Szerinte Lajos kb. 1000 lovaggal indult útnak, a nádor serege 1000—2000 fő lehetett, a Nápoly ellen vitt sereg az önként csatlakozókkal együtt elérte az 5—6000-es létszámot, ehhez járult 5000-nél nem több zsoldos. Ez együtt 10—12 000 fő, ami a kor viszonyaihoz képest jelentős sereg. Ezzel szemben Johanna csak 2500 lovas és párezer gyalogost tudott kiállítani. A magyar seregek harci értékében is jobban álltak. 1348-ban Beneventónál a magyar sereg lovasainak számát

97 *Breit* Nyolcadik rész 171. o.

98 *Breit* Nyolcadik rész 199. o.

99 L. a 93. jegyzetet!

100 *Breit* Kilencedik rész. 62—64., 73. o.

101 *Erdélyi Gyula*: A magyar katona. A magyar hadszervezet és hadművészet fejlődése. Budapest, 1929. 59. o.

102 I. m.: 251. o.

103 *Erdélyi Gyula*: A magyarok hadszervezete és hadvezetési művészete ezer éven át. Budapest, 1944/4. 9. o.

104 I. m.: 12. o.

105 I. m.: 21., 44. o.

106 I. m.: 60., 88. o.

107 I. m.: 95. o.

108 I. m.: 144. o.

6000-re teszik, Aversánál a magyar sereget 7000 főre. István serege kb. 7000 lovasra és 2000 gyalogosra rúgott.¹⁰⁹

Másik tanulmányában Miskolczy megállapítja, hogy Gravinai Domokos egy helyen Lajos király egész seregét 15 000 magyar, kb. 8000 német lovasra és kb. 4000 lombard gyalogosra teszi. Ennek ellenére az aversai csatában 30 000 magyar, 15 000 német lovasról, kb. 20 000 főnyi lombard és toszkán gyalogságról beszél. Ugyanitt Villani krónikája csak 10 000 lovaszt említ és bizonyára ez állt közelebb a valósághoz.¹¹⁰

1350 októberében a hazainduló Lajos király 11 000 lovas és nagyszámú gyalogos felett tartott hadi szemlét.¹¹¹

Hóman Bálint összefoglaló művében 10—12 000 főre becsüli a 955-ös augsburgi csata német seregét, 30 000 gyalogosra és 10 000 lovasra Bouillon Gottfried átvonuló kereszties hadát. Elfogadja III. Konrád és VII. Lajos kereszties seregeinek egyenként 70 000-es létszámadatát. Az 1167-es zimonyi csatában 15—20 000-es görög és kb. 15 000-es magyar seregről szól.¹¹²

Úgy véli, hogy III. Béla idején a király, anélkül, hogy a nemességet hadbá hívta volna, minden nehézség nélkül harcba állíthatott 40—50 000 vitézt, kiknek jórésze már nyugati mintára felfegyverzett páncélos lovas volt. Barbarossa Frigyes kereszties hadához több ezer főnyi magyar sereg csatlakozott, s ezekkel együtt Frigyes hada 150 000 főnyi volt. II. András királynak a visszatérők ellenére kb. 20 000 fegyverese maradt kereszties seregében. Az 1278-as morvamezei csatában a magyar—kun sereg 15 000 főnyi volt, Rudolfé 2—3000, Ottokaré 10 000 fő — pár sorral később azt írja, hogy 30 000 fő (!)¹¹³

A nápolyi hadjárat leírásánál elfogadja a 15 000 + 8000 + 4000-es számot, az 1356-os velencei háborúban 50 000 fős seregről szól. Úgy véli, hogy 1396-ban Nikápolynál Bajazid szultán serege 140 000-re, a keresztény had másfélszeresére tehető.¹¹⁴ *Markó Árpád* a honfoglaló magyar sereget 20 000 fősnek tartja. A XII. század közepén a magyarországi fegyveresek létszámát összesen 60 000 főre teszi. II. András 1217-ben 10 000 lovag élén érkezett Spalatóba, VI. Lipót osztrák herceg csatlakozása után serege 20 000 főnyire nőtt. Kötöny bebocsátást kérő kun seregét 40 000 főnyinek mondja, Muhinál a magyar sereget 65 000, a tatárt 60 000 főnyinek. 1396-ban Nikápolynál a keresztény sereg 70—80 000-es volt szerinte, a török kb. ugyanannyi.¹¹⁵

A magyar történetírás 1945 után hosszú ideig alig foglalkozott középkori történelemmel, különösen hadtörténelemmel.

Kristó Gyula Csák Máté tartományúri hatalmáról szólva megállapítja, hogy annak familiárisaiból álló serege még szerény számítások alapján is több ezer főre tehető. Ez azzal magyarázható, hogy a XIII. század végére a királyi várszervezet dezorganizálódott, a királyi katonák maguk is jórészt a világi nagybirtokosok familiárisaiba kerültek, s az egyház elkésetten kezdett hozzá prediálisokból álló hadserege kiépítéséhez, a világi előkelőkkel folytatott katonai ver-

109 *Miskolczy István*: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. HK XXXIV. (1933) 55—56., 65., 137. o.

110 *Uő.*: Nagy Lajos második nápolyi hadjárata. HK XXXV. (1934) 43., 50. o.

111 I. m.: 56. o.

112 *Hóman Bálint* (In: *Hóman Bálint—Szekfű Gyula*: Magyar történet, Budapest, 1939/6. I. k.) 145—147., 346., 370., 382. o.

113 I. m.: I. k. 406., 414., 441., 600. o.

114 I. m.: II. k. 198., 211., 342—343. o.

115 *Markó Árpád*: Ungarisches Soldatentum. 895—1914. Budapest—Leipzig, é. n. (1942) 19., 29., 44., 53—55., 71. o.

senyben lemaradt, sőt egyházi emberek is beálltak az oligarchiák klienturájába. Így Csák Máté serege zsoldosaival együtt talán nemcsak megközelítette, hanem túl is haladta az ötezres számot.¹¹⁶ Későbbi munkájában Kristó úgy fogalmaz, hogy Máté seregének teljes létszáma megközelítette, vagy talán el is érte az 5000 főt.¹¹⁷

Rázsó Gyula az 1396-os nikápolyi csatában vonuló francia sereg nagyságáról szólva megállapítja, hogy azt a szakirodalom 3000—6000 főnyi nehézlovasra és ugyanannyi kísérőre becsüli. Szerinte a kisebbik szám a valószínűbb. Útközben és Magyarországon csatlakoztak hozzájuk németek, csehek, lengyelek, itáliaiak, johannita és német lovagrendi lovagok. A nyugati nehézfegyveresek száma 6000—10 000 lovas és fegyvernök volt. Ez nagy erő, a kor háborúiban kevés példa van hasonló számú nehéz lovas koncentrációjára. Mekkora volt a magyar sereg? A krónikák közül Schiltberger 12 000, a st. denis-i krónikás 40 000, Froissart 60 000 főt említ. A feldolgozások közül Bánlaki (Breit) 40 000-es, Erdélyi Gyula 40 000-es, Kupelwieser 30 000-es, Wertner Mór (Froissartra és Köhlerre hivatkozva) 60—65 000-es, a Delbrück-tanítvány Kling 7—8000-es létszámot tart valószínűnek. Ez utóbbi minimális számot Rázsó szerint kizárja, hogy minden negyedik-ötödik magyar báró ott volt a csatában. A reális minimum szerinte 12 000, a maximum 18—20 000 fő. Rázsó feltevése szerint 15 000-en voltak a magyarok, 8000-en a havasalföldiek, 8—10 000-en a nyugati hadak, ami összesen 30—35 000 fő. Ebből 8000 a nyugati, 1—2000 a magyar nehézlovas. Nikápoly ostromának kezdetén a keresztény sereg már csak 25—30 000, Bajazid serege 40—50 000 fő volt.¹¹⁸ Ezzel ellentétben *Mályusz Elemér* Zsigmond-monográfiájában Delbrück minimális létszámadatait fogadja el. Eszerint a keresztény sereg összesen 9—10 000 lehetett, a Nikápolyhoz érkező sereg már csak 7500, ebből a franciák 2500 fő.¹¹⁹

Györffy György Szent Istvánról szóló monográfiájában olvashatjuk, hogy Dzsajhani mohamedán geográfus szerint 870 táján a magyarok vezére, a gyula 20 000 lovassal vonult hadba, így a hét magyar és három kabar törzs összesen 50 nemzetsége egyenként átlagban 400 lovast tudott kiállítani, ami több, mint a kazár, a bolgár, sőt a besenyő uralkodó által kiállított sereg létszáma. Az utóbbi néhány nemzedékkal korábban csak 5000 főt tudott kiállítani.¹²⁰ Mint Kinnamosz leírásából tudjuk, az 1160-as években egy vármegyei csapat 400 főnyi volt. Ez a szám rögződött a székely lófők középkorvégi hadszervezetében. Minden lófő(ágszáz)-nem négy ágból állt, és vátyi csoportjuk egy század lovast állított fel. E rendszer alapján a 48 vármegye 19 200 könnyű lovast állított ki. Ehhez járult a jobbára a határmegyékben elhelyezett segédnépek: székelyek, kálizok, besenyők fegyveres ereje, kik békében határvédők voltak, háborúban az elő- és utóvédet szolgáltatták. Mindezekon kívül volt a páncélos törzs, mely kölpény, sváb, bajor, majd varég-orosz fegyveresekből állt. E kis létszámú, de igen erős páncélos had s a testőrség volt a királyi sereg magva. Melléjük sorolták a számban nagyobb, de saját fegyverzettel rendelkező szabadokat, kik saját birtokukon,

116 *Kristó Gyula*: Csák Máté tartományúri hatalma. Budapest, 1973. 137., 151. o.

117 *Uő.*: Csák Máté. Budapest, 1986. 169. o. Érdekes adatot közöl az 1315-ös eseményekről szóló egyik cseh krónikából. Eszerint Csák Máté serege *magyar nyelven* (in idiomate Ungarico) csapott hatalmas zajt. (190. o.)

118 *Rázsó Gyula*: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély. (1393—1437) HK U. F. XX. (1973) 415. o.

119 *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. 1387—1437. Budapest, 1984. 106. o.

120 *Györffy György*: István király és műve. Budapest, 1977. 17., 450. o.

vagy udvari földön éltek, s azokat, kik a püspökök, apátok, főurak kíséretét alkották. Számukat nem ismerjük, de a pécsváradi apátság 200, a somogyvári apátság 100 szabad vitéze sejtetni engedi a körülbelül 20 főegyház által kiállított egyházi harcosok tömegét. A főurak kísérete néhány tized könnyű lovas lehetett.¹²¹

Néhány évvel később megjelent művében Györffy 10 000 és 20 000 közötti létszámúnak tartja a 955-ben Augsburgnál harcoló német és jóval 20 000 alattinak a magyar sereget.¹²² Néhány oldallal később leírja, hogy 955 nyarán csak a Nyugat-Magyarországon élő vezérek haderejét mozgósították, legfeljebb 10—12 megyéni terület vitézeit, a magyar haderő egynegyed része gyülekezett a Bulcsu vezette seregben. E haderő legalább 5000 és legfeljebb 10 000 fő lehetett, tehát kb. egyenértékű volt a német sereggel.¹²³ 1087 nyarán Szent László király állítólag kijelentette, hogy ha kell, 20 000 lovassal tudja a pápát megsegíteni.¹²⁴

Ugyanebben a kötetben *Kristó Gyula* megállapítja, hogy Kinnamosz leírása szerint az 1167-ben a bizánciak ellen harcoló magyar sereg összlétszáma 15 000 fő volt. Ebből joggal következtethetünk arra, hogy egy-egy vármegye 400—400 főnyi katonaság kiállítására volt kötelezve. Így a csak a vármegyei haderőn alapuló „reguláris” királyi haderő létszáma ekkor 30 000 főre rúgott. Nem véletlenül jegyezte meg Abu Hamid muzulmán történetíró II. Gézáról, hogy hadai megszámlálhatatlanok és minden nép fél tőle hadainak nagy száma és nagy ereje miatt. A vármegyei haderőkön kívül voltak a besenyők, székelyek, mohamedánok és az idegen, jobbra nyugatra lovagokat tömörítő királyi dandár, valamint a parasztok közül kiállított irreguláris egységek. Kilenc paraszt fegyverezte fel a tizediket, vagy hét a nyolcadikat, s ennél kisebb közösségek is egyet. E kollektív hadviselési forma Kálmán rendelkezésén alapulhatott.¹²⁵ 1163—64 fordulóján Ampod bán vezetésével 30 000 főre becsült, nagy létszámú magyar sereg hatolt be Dalmáciába.¹²⁶ 1167-ben az országos haderő fele, azaz 36 vármegye csapatai és 37.-ként a királyi dandár vonult fel a bizánciak ellen.¹²⁷

Kristó szerint Barbarossa Frigyes császár 1189-ben százezres sereggel vonult át Magyarországon.¹²⁸ Az 1236-ban Európa ellen induló tatár sereg szerinte „minden bizonnyal” elérte, vagy meghaladta a 150 000 főt. A tatár főszereg legfeljebb 60 000 fő lehetett. Ennek alapján a magyar sereget 60—70 000 főre tehetnénk: ez legalább kétszerese annak, amennyit a magyar király a XII. század közepén, a megyeservezet fénykorában, ki tudott állítani. Ha figyelembe vesszük ezt s a tatárjárás előtti politikai és társadalmi viszonyokat, az uralkodók s az előkelők ellentéteit, a 60—70 000-es seregszám túlságosan magasnak tűnik. Lehet, hogy a magyar haderő nem volt nagyobb, mint a tatár, de az is lehet, hogy a tatár főszereg alatta volt a 60 000-nek.¹²⁹

Az Árpád-kor háborúinak szentelt munkájában *Kristó Gyula* többnyire ugyanazokat a sereglétszámokat említi, melyeket (a megfelelő korról szólva) főntebb idézett munkájában elfogadott. Ezekon kívül megemlítendő, hogy szerinte 880 táján a magyarság arab kútfő szerint 20 000 lovas tudott kiállítani, s így a

121 I. m.: 313—314. o.

122 *Uő.* in: *MT I. k.* Budapest, 1984. 689—690. o.

123 I. m.: 694. o.

124 I. m.: 930. o.

125 *Kristó Gyula*: i. m. 1176., 1198. o.

126 I. m.: 1224., 1232. o.

127 I. m.: 1230. o.

128 I. m.: 1255. o.

129 I. m.: 1422., 1428. o.

899-ben Berengár ellen kiállított 5000 fő a kiállítható magyar sereg kisebbik része volt.¹³⁰

Megemlíti, hogy egy arab forrás szerint a magyarok, a besenyőkkel együtt 934-ben déli irányban kalandoztak. W.l.n.d.r. város ellen vonultak fel kb. 60 000 lovassal. Ezt a sereget nagyobb toborzás és csapatösszevonás nélkül állították ki, egyébként 100 000 lett volna a számuk.¹³¹ A 955-ben Augsburgnál harcolt német sereg létszáma Kristó szerint 3—4000 fő volt, a magyar ennél több.¹³² A tatárjárásról szólva közli, hogy Batu serege a muhi csatában legfeljebb 60 000 fő lehetett, a magyar sereg pedig 60 000 főnél jóval kisebb.¹³³

Az 1278-as morvamezei csatában a források szerint a cseh sereg 30 000, Rudolf serege 2000, a magyar-kun sereg 30—40 000 fő. Valószínű, hogy a 2000 katonára nem volt Rudolf seregének teljes létszáma, a magyar-kun sereg valószínűleg a forrásadat fele lehetett.¹³⁴

Mivel 1167-ben a zimonyi csatában felvonuló 15 000-es magyar sereg a teljes magyar haderő fele volt, így az egész magyar hadsereg 30 000 főre tehető.¹³⁵ A III. Béláról szóló gyűjteményes munka *Kristó Gyula* és *Makk Ferenc* által írott bevezetésében azt olvashatjuk, hogy Magyarország fegyveres ereje III. Béla korában az udvari katonasággal, a székelyekkel és besenyőkkel együtt megközelítette a 30 000 főt.¹³⁶

A Magyarország hadtörténete c. mű 1301-ig terjedő általam írott fejezetében a következő, témánk szempontjából fontos számadatok szerepelnek:

Az arab történetírók szerint a magyar fejedelem 20 000 lovassal vonult hadba. E számot szükség esetén köznépi harcos elemekkel jelentősen megnövelheték.¹³⁷

955-ben a német sereg legalább 8000 fő, a magyar valamivel nagyobb lehetett. A kalandozó magyar seregek (az augsburgi csata kivételével) nem voltak nagyobbak 5000 főnél.

Megkísértem megbecsülni a XII. századi magyar fegyveresek létszámát. Egyedüli, annyira-amennyire biztos adatnak a vármegyei kontingensek 400 főnyi létszáma tekinthető. Eszerint a vármegyei zászlóaljok létszáma a XI. század második felében 19 200, száz évvel később 28 800 fő. Ehhez járulnak a határőrző pásztoratonák, a királyi közvetlen katonai kísérete és testőrsége, a királyi és királynéi udvarispánságok harcosai, az önállóan harcolni képes, vagy kollektív módon kiállított milesek és más közszabadok (később királyi szervensek). Ezek összes létszámát a XI. században 10 000, a XII. század második felében 15 000 főre becsültem. Eszerint Magyarország fegyvereseinek létszáma a korszak elején 1000—2000, a XII. század elején már 10 000 fő körüli, az úri magánhadseregekkel együtt a XI. század második felében elérhette a 30 000, a XII. század végén — XIII. század elején az 50 000 főt, ami nem jelenti, hogy ekkora

130 *Uő.*: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 18. o.

131 I. m.: 34—36. o. — Az idézett szerző Maszúdi. 1. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. 2. kiadás. (Sajtó alá rendezte: *Györffy György*) Budapest, 1975. 101. o. Ez igen fontos adat. Arra vall, hogy a lovasnomád népeknek kétféle seregük volt. Egy olyan kisebb, melyet különösebb mozgósítás nélkül tudnak kiállítani, s egy nagyobb, melyet mozgósítás útján.

132 I. m.: 44. o.

133 I. m.: 120. o.

134 I. m.: 144—145. o.

135 I. m.: 198. o.

136 III. Béla emlékezete. Budapest, 1981. 30. o.

137 *Borosy András*: (in: Magyarország hadtörténete. Főszerk. *Liptai Ervin*. I. k. szerk. *Boros József* Budapest, 1984.) 15—16. o.

sereget tényleg gi lehetett állítani.¹³⁸ A muhi csatában részt vett magyar sereg létszámát 20—25 000 főre becsültem, a székelyek által kiállított fegyvereseket 4000, a kunokét a hódtavi csata után 10 000 főre.¹³⁹

A XIII. század második fele magyarországi fegyvereseinek számát részben a tatárjárás okozta pusztulás, részben a költséges nehéz fegyverzet elterjedése miatt kevesebbre becsültem, mint száz évvel korábbi elődeikét — kb. 40 000 főre, ebből 20 000-re az úri magánhadseregek létszámát, 10 000-re a kunokét, 10 000-re a többi harcosokét.¹⁴⁰ Úgy véltem, az 1278-as morvamezei csatában a magyar-osztrák sereg összesen 20 000 fő lehetett, a cseh 15 000 fő.¹⁴¹

Előre meg kell jegyeznem, hogy e létszámadatokat jelenleg már túlságosan nagyoknak tartom.

Pálóczi Horváth András szerint a Magyarországon élő kunok katonáskodó elemeinek létszáma 4000—4800 férfira tehető, ebből a ténylegesen harcra vonulók száma 3000 lehetett. E szám azonban szükség esetén, a szabad köznép fegyverbe hívásával, talán két-háromszorosára emelkedhetett. A külső hadjáratokban, így az 1278-as morvamezei csatában résztvevő kun harcosok számát 3000 körülinek tartja.¹⁴²

Az Árpád-kor Magyarországa sereglétszámainak vizsgálatában figyelembe kell vennünk *Kristó Gy.* újabb eredményeit, melyek szerint a vármegye és a várispánság két különböző intézmény.¹⁴³ A vármegye a magyar királyság helyi közigazgatásának birtoktípusoktól független alapegysége, az utóbbi pedig a vármegyén belül a királyi birtokok egyik típusa. Ebből kiindulva *Zsoldos Attila* úgy véli, hogy a várispánságok 3—400 fős kontingensei csak egy részét alkotják a vármegyei csapatoknak. A várispánsági kontingensen kívül a megyei csapatokhoz tartoztak még: az ispán fegyveres kísérete, a vármegye területén, de nem a várszervezetben élő, ahhoz nem tartozó királyi népek hadakozói és a vármegye területén élő birtokos közsabadok, a királyi szerviensek elődei. A hadnagy (maior exercitus) a várszervezet hadakozóinak parancsnoka lehetett, de nem az egész vármegyei csapaté. A többiek csak a megyésispán parancsnoksága alá tartoztak, ki a hadnagnak is felettese volt. Mikor a közsabadok nagy része királyi szervienssé vált, már nem tartozott a vármegyei szervezetbe sem. *Zsoldos* úgy gondolja, hogy a muhi csatában nem vett részt a magyar királyság egész hadserege. A várszervezet hadi népeinek egy része — úgy tűnik — a várakban maradt és fontos részese volt a sikeres helyi ellenállásnak. A várnagy (maior castri) talán helyettesítette a távol levő várispánt a vár védelmében és lehetséges, hogy a várjobbágyok fő feladata is a vár védelme volt.¹⁴⁴

Az Árpád-kor hadakozóinak számát nem megállapítani, hanem csak megbecsülni — mint látjuk — nem könnyű feladat. Ugyanez a helyzet az Anjoukor hadakozóival kapcsolatban. A sereglétszámokat közlő elbeszélő források e korban sem megbízhatóbbak, mint az Árpád-korban.

138 I. m.: 34. o.

139 I. m.: 45., 48. o.

140 I. m.: 51. o.

141 I. m.: 54. o.

142 *Pálóczi Horváth András*: Besenyők, kunok, jászok. Budapest, 1989. 63. o. Az 1278-as morvamezei csatáról szóló legkorszerűbb, legalaposabb munkákat *Andreas Kusternig* írta. Ezek alapján ismerteti a csatát. *Pálóczi Horváth A.* Eszerint a csatában részt vevő magyar kontingens (a kunokon kívül) csak néhány ezer fő lett volna.

143 *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988. Passim.

144 *Zsoldos Attila*: A királyi várszervezet és a tatárjárás. HK 104. (1991) 45—76. o.

Kristó Gyula is rendszerint ezeket közli összefoglaló művében, azzal a megjegyzéssel, hogy e létszámadatokat túlzottaknak tartja.¹⁴⁵ 1375-ben egy olasz forrás szerint Nagy Lajos 40 000 főnyi sereggel győzi le Radu havasalföldi vajda hasonló létszámú seregét, miközben egy másik serege Erdélyben tartózkodott.¹⁴⁶

Kristó úgy véli, hogy becslés alapján a magyarországi erőkből kiállítható lovasok száma 50—60 000 lehetett, s ezeknek — mint Rázsó Gy. megállapította — fele lehetett harcra valóban alkalmas. A hazai és a zsoldos nehéz lovasok létszáma összesen 6—7000 lehetett. Az első nápolyi hadjáratban kb. 6000 magyarországi harcos és kb. 6000 külföldi zsoldos vehetett részt, a másodikban — Miskolczy I. szerint — valamivel több.¹⁴⁷ Miskolczy sereglétszámait fogadja el *Bertényi Iván* is két újabb munkájában.¹⁴⁸

Némileg más adatokat tart valószínűnek *Bellér Béla*. Szerinte az első nápolyi hadjáratban a magyar haderő alig haladta meg a 10 000 főt, Lackfi István serege pedig el sem érte azt, a második nápolyi hadjáratban viszont már ennek legalábbis háromszorosával számolhatunk.¹⁴⁹ Az 1348. január 11-én lezajlott capuai csatában Lajos király seregét 10—12 000 főre becsüli, ezen belül 6000 lovasra.¹⁵⁰

Rázsó Gyula szerint a Magyarországról kiállítható lovasok összesen 50—60 000-re becsülhetők, de ezek közül csak 25—30 000 lehetett a harcra valóban alkalmas katonák száma. Ebből hazai nehéz lovas legfeljebb 2000—3000, egyegy hadjáratban legfeljebb 1500—2000 fő. Itáliában létszámuk átlagosan 4—5000 zsoldossal nőtt.¹⁵¹

1345-ben Lajos a krónikások szerint 30 000, a valóságban feltehetőleg 15—18 000 főnyi sereggel indult Zára felmentésére.¹⁵² 1347 júniusában Lajos 12—15 000 főnyi magyar és zsoldos serege érkezett Nápolyba.¹⁵³ 1350-ben — itt Rázsó is elfogadja a legmegbízhatóbbnak, legkonkrétábbnak tűnő számadatot — Lajos királynak 15 000 magyar és 8000 német lovasa, valamint 4000 lombardiai gyalogos katonája volt Itáliában.¹⁵⁴ 1351 és 1354 között Nagy Lajos három alkalommal is személyesen vezetett 25—30 000-es hadsereget a litvánok ellen, Kázmér lengyel király támogatására.¹⁵⁵ 1373-ban Lajos saját levele s a máriacelli kápolna domborműve szerint 40 000 főnyi haddal győzte le az oszmánokat.¹⁵⁶ E létszámadatot Rázsó, úgy látszik, elfogadja. Megjegyzi azonban, hogy 45—50 000-nél nagyobb seregeket e korban egyetlen állam sem tudott rendszeresen kiállítani.¹⁵⁷

145 *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988. 20—21., 42—44., 81., 106., 117., 134. o.

146 I. m.: 168. o. — E létszámadatot elfogadni látszik Kumorovitz L. Bernát is. (I. Lajos király 1375. évi háborúja. *Századok* 117., [1983] 923. o.)

147 *Kristó*: i. m. 211. o.

148 *Bertényi Iván*: Magyarország az Anjouk korában. Budapest, 1987. 176. o. — *Uő.*: Nagy Lajos király. Budapest, 1989. 78. o.

149 *Bellér Béla*: Magyarok Nápolyban. Budapest, 1986. 71. o.

150 I. m.: 93. o.

151 *Rázsó Gyula*: (in: Magyarország hadtörténete. I. k. Budapest, 1984.) 66. o.

152 I. m.: 71. o.

153 I. m.: 72. o.

154 I. m.: 73. o.

155 *Uo.*

156 I. m.: 74. o.

157 I. m.: 79. o.

Mint látjuk, általában a X—XIV. századi európai, s ezen belül a magyarországi hadsereglétszámok pontos megállapítása jelenlegi ismereteink szerint nem lehetséges, megközelítőleg pontos becslése pedig igen nehéz feladat.

*

A továbbiakban kísérletet teszünk a magyar, illetőleg magyarországi hadseregek létszámának becslésére:

1. a X. században
2. a XI. század második felében
3. a XII. század második felében
4. a XIII. század második felében
5. a XIV. század második felében.

1. Ami a X. századot illeti, itt nem indulhatunk ki másból, mint Ibn Ruszta és Gardizi arabul, illetőleg perzsául író mohamedán szerzők közléséből, mely szerint a magyarok főnöke 20 000 lovassal vonul (lovagol) ki.¹⁵⁸ Ezt a 20 000-es adatot elfogadhatjuk. Valószínű, hogy ez a magyar törzsszövetség rendszeresen hadakozó hivatásos harcosainak számát jelenti, beleértve a csatlakozott népek (kabarok) hivatásos harcosait. A rendszeresen hadakozó hivatásos harcosok mellett azonban minden valószínűség szerint alkalmanként mások is hadakoztak. Mint Maszúdi idézett leírásából láthattuk,¹⁵⁹ a lovasnomád népeknek kétféle hadseregük volt. Egy olyan, amelyet különösebb mozgósítás nélkül ki tudtak állítani, és egy nagyobb, melyet mozgósítás útján. Maszúdi egy általa türkek nevezett nép különösebb mozgósítás nélkül kiállítható seregét 60 000 főnyinek mondja, a mozgósítottat 100 000 főnyinek, tehát majdnem kétszer akkorának. Ha a magyar törzsszövetség rendszeresen hadakozóinak számát 20 000-nek vesszük, a teljes mozgósítás által kiállítható — ha Maszúdi adatait elfogadjuk — inkább 30 000-re becsülhetjük, mint 40 000-re, mert a magyar nép félnomád és nem nomád nép volt, s a földművelők hadrafogása nehezebb, mint a pásztoroké.

A honfoglaló magyar törzsszövetség eszerint, mivel harcosainak bizonyos része a besenyők elleni védekező harcban feltehetőleg elesett, 25—30 000 lovassal érkezhettek a Kárpátok medencéjébe, nem véletlen, hogy e nagy fegyveres erővel szemben az itt lakó népeknek igen kevés esélyük volt.

A zsákmányszerző, kalandozó hadjáratokban résztvevő magyar seregek általában nem voltak 5000 főnél nagyobbak, kivéve talán a 955-ös hadjáratban szereplőt, mely ennél nagyobb, de legfeljebb 10 000 fős lehetett.

Mielőtt a 2—5. pontokban említett becslésekre vállalkoznánk, néhány demográfiai megfontolást kell tennünk.

Győrffy György számításai szerint a honfoglaló magyarság létszáma 500 000 lélek lehetett. A XI. századi Magyarország lakosságát 1 millióra becsüli, a XII. századvégi Magyarországot 1,8—2,2 millióra, az 1330 körüli Magyarországot,

¹⁵⁸ A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. 2. kiadás. (Sajtó alá rendezte: *Győrffy György*.) Budapest, 1975. 86. o.
¹⁵⁹ L. a 131. jegyzetet!

mely már kiheverte a tatár pusztítást, kb. 2 millióra¹⁶⁰ Mekkora volt Európa főbb országainak lakossága? Mindenesetre nagyobb, mint Magyarországé, bár a történeti demográfusok itt is csak becslésekre vannak utalva, s becsléseik nem egyformák.

Wilhelm Abel szerint 1300 táján Anglia lakossága 4,5 millió. Franciaországé 21 millió, Németországé 14 millió.¹⁶¹

A Dictionary of the Middle Ages „Demography” szócikke szerint a Karolingok korában a brit szigetek lakossága 1,5 millió Franciaországé 5 millió, az Ibér félszigetét és Itáliáé 4,4 millió, a germán országoké (Skandináviát is beleértve) 4 millió, a szláv országoké összesen 6 millió, a görög és dél-balkáni területé 2 millió. Cáfolja F. Lot nézetét, mely szerint Franciaország e korban 14—15 millió lakost számlált. *J. C. Russel* 1948-as becslése szerint Anglia lakossága 1086-ban 1,1 millió, a XIV. század elején 3,7 millió. E becslést ma túlságosan alacsonynak tartják. Valószínű, hogy Anglia legnagyobb középkori lélekszáma 7 millió körül volt, Franciaországé 1328-ban 15 millió feletti. E lélekszámot Franciaország csak a XVIII. században éri el újra.¹⁶²

Ettől eléggé eltérő adatokat közöl *Herbert Helbig*. Szerinte a XI. század elejéig Anglia lakossága 1,5 millióról 4—5 millióra nőtt, s a XIV. század közepén 3,5—4 millióra becsülhető. Ugyanezen időben Franciaország lakossága 6,2 millióról 21—22 millióra emelkedett.¹⁶³ Mint látjuk, eléggé nagy a bizonytalanság. Nem mindegy, hogy Franciaország lakossága 15 millió, vagy 22 millió!

2. A XI—XII. századi magyar királyság fegyvereseinek számát illetőleg két számadatból szokás kiindulni, részint Kinnamosznak az 1167-es zimonyi csatával kapcsolatos közléséből, mely szerint a Dénes ispán vezette magyar sereg 15 000 főnyi volt és 37 vezér irányította. A 37 vezér közül 36-ot megyeispánnak tartva a kutatók általában 400 főre becsültek egy-egy megyei kontingenst. A másik adat: 1204-ben a kevei ispán „legalább 300” fegyveressel fogta el Leót, a pápa követét.¹⁶⁴ Nem marad más hátra, mint e 300—400-as számot megszoorozni a megyék számával, és ezután felbecsülni a megyei kontingensekbe nem tartozó fegyveresek számát. Eszerint a megyei kontingensekben harcoló fegyveresek létszáma a XI. század végén 400x48 fő lenne, azaz 14 400, vagy 19 200 fő. Felmerül azonban a kérdés, hogy ez a vármegyék csapatainak harcosait jelenti-e, vagy csak a várispánságok harcosaiét, mert a kettő, mint *Kristó Gyula* és *Zsoldos Attila* eredményeiből tudjuk, nem ugyanaz.¹⁶⁵ A vármegyék kontingenseiben a várelemekén kívül más fegyveresek is voltak, így a várispán kísérete, a vármegye területén élő más királyi népek hadakozói s az ott élő közszabadok. Ha a 300—400-as létszámot csak a várispánsági fegyveresekre vonatkoztatjuk, akkor a vármegyei kontingens 500—600 főnyi is lehet, így a

¹⁶⁰ *Györffy György*: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája. (Szerk.: *Kovácsics József*.) Budapest, 1963. 47., 49., 50., 58. o. — Ettől némileg különbözik a III. Béla emlékezete. (Szerk.: *Kristó Gyula* és *Makk Ferenc*.) Budapest, 1981. 30. oldalán közölt becslés, mely szerint III. Béla korában Magyarország lakossága 1,5 millió körül lehetett. Későbbi művében *Györffy 1057 és 1138 között az ország 200 000 km²-t kitevő belső területén kb. 1,2 millió főnyi össznépességet feltételez.* (MT I. 967. o.)

¹⁶¹ *Wilhelm Abel*: Landwirtschaft 900—1350. In: Handbuch der deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. (Ed. *Hermann Aubin-Wolfgang Zorn*.) I. k. Stuttgart, 1971. 198. o.

¹⁶² „Demography” szócikk. In: Dictionary of the Middle Ages. 4. k. New York, 1984.

¹⁶³ *Herbert Helbig* (in: Handbuch der europäischen Geschichte; szerk.: *Theodor Schieder*. II. k. Stuttgart, 1987.) 199. o.

¹⁶⁴ *Pauler*, II. 34—35. o.

¹⁶⁵ L. a 143—144. jegyzetet!

XI. század végi Magyarországon a vármegyék kiállította sereg akár 28 800-ra is tehető.

A vármegyei csapatokon kívül az elbeszélő források csak a királyi sereget és a segédnépeket említik, s a királyi seregben a vármegyei csapatokon kívül álló királyi hadakozók: a király belső kísérete és testőrsége, talán a világi és egyházi főurak fegyveresei, esetleg királyi zsoldosok is szerepelnek. Ezek száma, a segédnépekével együtt, legfeljebb néhány ezerre tehető. A XI. század végi magyar királyság fegyveres erejét tehát becsülhetjük 14 400+2000-re, 19 200+2000-re, vagy esetleg 28 800+2000-re— azaz kb. 16—17 000-re, 21—22 000-re, vagy 30—31 000-re.

Ha a honfoglaló magyarok említett 30 000 fős létszámára gondolunk, a legnagyobb szám látszik legvalószínűbbnek, annál is inkább, mert közben a magyar nép lélekszáma 500 000-ról 1 millióra emelkedett. Más megfontolások azonban óvatosságra intenek. Időközben elterjedt a földművelés és csökkent azon népelemek száma, akik általában nem harcolnak, de könnyen hadrafoghatók. S figyelemmel kell lennünk más országok ismert adataira is. A modern történészek közül a legnagyobb sereglétszámokat valószínűnek tartó Werner a Karoling kori frank birodalom nehéz fegyvereseinek számát 30 000-re, a könnyű fegyverzetű kísérekkel együtt 100 000 főre becsülte, s körülbelül 30 000 főre tette a X—XI. századi Németország, Franciaország, Burgundia és Észak-Itália nehéz fegyverzetű lovasainak számát is, nem számítva a könnyű fegyverzetűeket. A frank birodalomnak és méginkább utódállamainak lakossága azonban Magyarország lakosságának többszöröse, a legóvatosabb becslés szerint is 10 millió felett van a XI. század végén, tehát tízszer annyi, mint Magyarországé.

Ezzel szemben kétségtelen, hogy Magyarországon a lovas-nomád hagyományok valamivel egyszerűbbé és könnyebbé tették a könnyű (és átmeneti típusú) lovasság kiállítását, s figyelembe veendő az ország területének termékenysége és lovakban való gazdagsága.¹⁶⁶ E tényezők megkönnyítették a viszonylag nagyobb létszámú hadseregek kiállítását.

Végso következtetésként azonban úgy gondoljuk, hogy a három létszámváltozat közül elsősorban a második jöhet számításba. A 300—400 fős létszám a vármegye és nem a várispánság katonai kontingensét jelenti, s ezen belül volt a várispánság csapata, mely a várjobbágyokból s a várnép egy részéből állt.

A XI. század végi Magyarország fegyvereseinek száma ezek szerint 16 000 és 22 000 között mozoghatott, de valószínűleg a 16 000-hez állt közelebb.

Ha az eddigieket elfogadtuk, a XII. század végi Magyarország fegyveresei számának felbecsülése némileg könnyebb. A XI. század végétől a helyzet elsősorban abban különbözik, hogy ez időben már 72 vármegyével számolhatunk. Egyenként 3—400 főt számolva ez 21 600—28 800 fő, de mivel sok kis területű vármegye is létrejött, aligha gondolhatunk többre 25 000 főnél. Némileg nőtt a vármegyei csapatokon kívüli fegyveresek feltételezhető létszáma is. A világi és egyházi előkelők fegyveres csapatai még valószínűleg a vármegyei csapatokon belül hadakoztak, de új elem a királyi csapaton belül a király

¹⁶⁶ Joggal állapította meg Makkai László: Kelet-Európában a lovasok fegyverzete könnyebb és olcsóbb, így létszámuk nagyobb. (*L. Makkai: Les caractères originaux de l'histoire économique et sociale de l'Europe orientale pendant le Moyen Age. Acta Historica, Tom. XVI. [1970] 261—287. o.*)

muzulmán zsoldosai, azonkívül pedig a két szerzetes lovagrend, a templomosok és ispotályosok (johanniták) csekély létszámú, de igen jó minőségű csapatai. A vármegyei csapatokon kívül tehát a katonai segédnépek, a királyi csapat s a szerzetes lovagrendek fegyveresei lehettek talán összesen 5000-en, s így az ország összesen fegyvereseinek számát becsülhetjük e korban 28—32 000 főre. Ez annyit is jelent, hogy az 1241-es muhi csatában IV. Béla serege 20 000 főnél mindenképpen kisebb lehetett.

3. Az eddiginél is nehezebb feladat a XIII. század végi Magyarország fegyvereseinek számát felbecsülni, mert ekkor már nem a vármegyék a hadsereg keretei. Abból kell kiindulnunk, hogy az ország lakossága még 50 évvel a tatárjárás után is minden bizonnyal kisebb volt, mint a tatárjárás előtt. Györffy György szerint Magyarország lélekszáma 1330 tájára érte csak el a tatárjárás előtti szintet¹⁶⁷, annak ellenére, hogy közben a kunok és jászok is betelepültek. A haderő legnagyobb részét most a világi és egyházi előkelők magánhaderői teszik ki — és a király udvari hadserege. Ezek létszámára vonatkozólag azonban semmiféle adatunk nincs. Kivülük a fegyveres erők fontos tényezői a katonai segédnépek kontingensei, melyek közül a székelyek kb. 4000 főt tettek ki. Ami a kunokat illeti, Pálóczi Horváth András becslése látszik reálisnak, mely szerint a Magyarországon élő kunok katonáskodó elemeinek létszáma 4000—8000 főre tehető, ebből 3000 a ténylegesen hadba indulók száma, mely szám a szabad köznép fegyverbe hívásával talán 2—3-szorosára emelhető.¹⁶⁸ Ezek szerint a fegyverbe hívható kunok számát 6—9000-re becsülhetjük. A segédnépeken kívül, melyek nemcsak székelyekből és kunokból álltak, hanem többek között szászokból, románokból, jászokból, horvátokból is, e korszakban is számításba kell vennünk a templomos és ispotályos lovagrend kontingenseit is. Ha az ország haderejét az előző évszázad végén 28—32 000 főnek becsültük, akkor a XIII. század végén a demográfiai visszaesés és a költséges nehéz fegyverzet elterjedése miatt nem tehetjük többre 22—25 000-nél.

4. Ami a XIV. század második fele Magyarországa fegyvereseinek létszámát illeti, abból kell kiindulnunk, hogy 1330 után az ország hosszú békekorszakot élt át, ami furcsán hangzik, ha a rendkívül sokat hadakozó Nagy Lajos háborúira gondolunk. Az ország területén azonban általában nem folytak háborúk, s a külföldön folytatott hadjáratok, ha jártak is némi emberveszteséggel, az ország demográfiai képét nem befolyásolták jelentősen. Az ország lakosságát a XIV. század második felében legalább 2,5 millióra tehetjük. Ez az egyik adat, amelyből ki kell indulnunk. A másik az, hogy Európa 1340 előtt legnépesebb országa, a legalább 15 milliós Franciaország, ez időben legfeljebb 100 000 főnyi hadsereget tudott kiállítani, a kb. 4—5 milliós Anglia pedig egy esetben állított ki 32 000 főt. A 2,5—2,7 milliós lélekszámú Magyarországon — ha egy évszázaddal korábban, a talán 1,6—1,8 milliós Magyarországon 22—25 000 fegyverest feltételeztünk. — Nagy Lajos korában, figyelembe véve a nemesség nagy létszámát, a kunok fegyvereseinek sokaságát, a király háborús ambícióit, lovagi dicsőségvágyát, melynek következtében minél több harcost igyekezett kiállítani, 35—40 000 főre becsülhetjük az ország fegyvereseinek számát a melléktartományok nélkül. Ez azonban — hangsúlyoznunk kell — igen nagy szám volt, és a térség vezető hatalmává tette Magyarországot.

167 L. a 160. jegyzetet!
168 L. a 142. jegyzetet!

R Ö V I D Í T É S E K

- Breit* *Breit József, doberdói*: A magyar nemzet hadtörténete. I—XXII. k. (a VII. kötettől: *Bánlaky József*) Budapest, 1929—1942.
- HK Hadtörténelmi Közlemények, Budapest
- HK UF Hadtörténelmi Közlemények, Budapest, Uj Folyam
- MNT A magyar nemzet története. I—X. (Szerk.: *Szilágyi Sándor*). Budapest, 1895—1898.
- MT Magyarország története tíz kötetben. Készült a MTA Történettudományi Intézetben.
- Ordinamenti Ordinamenti militari dell'alto Medioevo. Spoleto, 1968.
- Pauler* *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I—II. Budapest, 1899.
- SRH *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* (Ed: *E. Szentpétery*) Budapest, 1937—1938.

András Borosy

THE STRENGTH OF THE ARMIES IN THE 10—14TH CENTURIES

Summary

To determine the strength of the operating armies is one of the most problematic questions of the Medieval history. The numbers given by contemporary sources cannot be trusted at all being so high that they are simply unimaginable in the knowledge of the demographic, economic and logistic conditions of the age. In case of certain countries we have some more precise sources (e.g. lists of names, payrolls or economical records) but their use needs special care, too. In the first part of this study the Author surveys the views of European research workers concerning the strength of the armies in the Middle Ages; the second part shows the change of the points of view of the Hungarian experts in the light of the increasing knowledge.

András Borosy

LES EFFECTIFS DES ARMÉES AUX Xe—XIVe SIÈCLES

Résumé

La détermination des effectifs des armées appartient aux questions captieuses de l'histoire du moyen âge. Les données des sources narratives médiévales méritent, malheureusement, peu de confiance: ces sources parlent en général d'effectifs très gros, inimaginables, en considération de la situation démographique, économique et de logistique de l'époque. Heureusement, dans certains pays, nous trouvons des sources plus concrètes que les chroniques (listes de solde, listes nominatives, tableaux économiques [militaires]), mais l'utilisation de ces derniers exige également de la circonspection. Dans la première partie de cet essai l'auteur donne un aperçu des opinions des chercheurs de l'histoire militaire médiévale sur la question des effec-

tifs des armées européennes de l'époque, la deuxième partie de l'essai traite la modification de la thèse des experts hongrois, dans le miroir des connaissances de plus en plus nombreuses.

András Borosy

KRIEGSSTÄRKE IM 10.—14. JAHRHUNDERT

Resümee

Eine der kompliziertesten Frage der mittelalterlichen Geschichte ist die Feststellung der Kriegsstärke. Die Angaben der mittelalterlichen narrativen Quellen bezüglich der Kriegsstärke sind leider sehr unzuverlässig: in Kenntnis der demographischen, wirtschaftlichen und logistischen Verhältnisse der Zeit kann man feststellen, daß die Zahlen wohl übertrieben, ja sogar unvorstellbar sind. Zum Glück stehen den Forschern in einigen Ländern außer den Chroniken auch konkretere Quellen zur Verfügung (Soldbücher, Namenregister, kriegswirtschaftliche Statistiken usw.), die jedoch mit Umsicht verwendet werden sollten. Der erste Teil des vorliegenden Aufsatzes bietet dem Lesen einen Überblick die Ansichten der Forscher der mittelalterlichen Kriegsgeschichte in der Frage der Kriegsstärke europäischer Armeen im Mittelalter, während der zweite Teil zeigt, wie sich der Standpunkt der Fachleute in dieser Frage im Besitz immer neuerer Informationen verändert hat.

Андраш Бороши

ЧИСЛЕННЫЕ СОСТАВЫ АРМИЙ В X—XIV ВЕКАХ

Резюме

Одним из трудных вопросов средневековой истории является установление численного состава армий. К сожалению, данные источников эпоха, сообщающие данные относительно численности войск, заслуживают немного доверия: обычно указываются такие громадные численности, которые поистине невозможно представить, зная демографические, экономические условия того времени и делая при этом соответствующие логические выводы. К счастью, помимо хроник в отдельных странах сохранились и имеются в нашем распоряжении и более конкретные источники (списки наемников, послужные списки, военные, экономические ведомости), однако и их использование требует соответствующей осторожности. В первой части данной статьи приводится обзор взглядов исследователей, изучающих средневековую историю с точки зрения численных составов армий в Европе той эпохи. Вторая часть статьи иллюстрирует изменение позиции венгерских специалистов в зеркале все более расширяющихся исторических знаний.

A FRANCIAORSZÁGI BERCSÉNYI-HUSZÁREZRED TÖRTÉNETE

1721—1791

A Rákóczi-szabadságharc főgenerálisának, fejedelmi helytartójának és első szenátorának, Bercsényi Miklós grófnak¹ egyetlen fia ifjú kora ellenére ugyan-csak aktív részt vállalt a függetlenségi küzdelemben.² Bercsényi László kaptányként érte meg a szatmári békekötést,³ amelyet nem tekintett véglegesnek. Így rövid lengyelországi intermezzo után katonai szolgálatát a Francia Királyság haderejében folytatta,⁴ majd az 1717/18-as osztrák—török háború idejére megszakította, hogy fegyverét apja és a kuruc konföderációt megújítók szolgálatába állítsa.⁵ Reményeiben csalódva újólág visszatért francia szolgálatba és 1718. augusztus 1-jén a Liege Püspökségben fekvő Philippeville-ben csatlakozott alakulatához, a salamonfai Ráttky György⁶ brigadéros tulajdonában állt huszárezredhez. Szolgálatára újrakezdésének napjával a francia hadvezetés előléptette ezredessé és megbízta az egység vezényletével.⁷ E rendfokozatban és beosztásban jelentős szerepet játszott az 1719-es francia—spanyol határháborúban.⁸ Háborús teljesítményének elismeréseként a huszárok vezénylő ezredese 1720-ban elnyerte a királyi és katonai Szent Lajos-rend lovagkeresztje kitüntetését.⁹

A francia hadsereg akkori egyetlen, zömében magyarokból álló huszárezredére felfigyelő hadvezetés az elismerésen túl úgy döntött, hogy szükséges a huszárok számának gyarapítása. A korábbi háborúkban a szemben álló oldalon küzdő Habsburg-hadaktól elszökött magyar huszárokra építve hozták létre huszáregységeiket.¹⁰ Az adott időben viszont azonos koalíció tagja volt a Francia Királyság és a Habsburg-birodalom. Kézenfekvőnek tűnt, hogy a bécsi hadvezetés engedélyével közvetlenül magyar területeken toborozzanak huszárokat a francia király számára. Bercsényi egy késői levélnek tanúsága szerint „e célból tiszteket küldtek Bécsbe, ám alig érkeztek meg, az az udvar visszaküldte

1 A családra vonatkozóan L.: *Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi-család*, 3 k., Budapest, 1885—1895.

2 Életrajzát l.: *Zachar József: Franciaország magyar marsallja*, Bercsényi László. Budapest, 1987. (a továbbiakban: *Zachar 1987*).

3 Bővebben: *Zachar József: Bercsényi László (1689—1778). Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 1978/1, 68. skk. o. (a továbbiakban: *Zachar 1978*).

4 *Archives de Service Historique de l'Armée, Vincennes* (a továbbiakban: ASHA), Serie MF, Dossier 230/1.

5 L. bővebben: *Zachar József: A törökországi kuruc katonai emigráció. A II. Rákóczi Ferenc halálának 250. évfordulója alkalmából 1985-ben Vaján rendezett tudományos ülésen elhangzott korreferátum, megjelenés alatt, v.ö.: Bánkúti Imre: Rákóczi-ülésszak Vaján, 1985. április 6., HK, 1985/2, 490. skk. o.*

6 Életrajzát l.: *Zachar József: Ráttky György kuruc ezereskapitány, francia generális (?—1742)*, HK, 1982/3, 355. skk. o. (a továbbiakban: *Zachar 1982*).

7 ASHA, Fasc. MF-230/1, fol. 75.

8 ASHA, Fasc. A¹-2556, fol. 328. skk.; *Kampagnen der Franzosen in den Niederlanden, am Rhein und in Italien unter dem Marschall von Berwick, von ihm erzählt*. Bern, 1793. (a továbbiakban: *Berwick*), II. k. 289. skk. o.; *Aubert, François-Alexandre: Le politique vertueux. La candeur et la bonne foi sont plus nécessaires à l'homme d'État que la ruse et la dissimulation*. Nancy, 1761, (a továbbiakban: *Aubert*), XXVII. skk. o.

9 ASHA, Fasc. MF-230/1, fol. 3.

10 L. bővebben: *Zachar József: Les hussards hongrois du roi de France (1692—1789)*. In: *Chaumu, Pierre—Berenger, Jean* (kiad.): *Mélanges André Corvisier. Le Soldat, la Stratégie, la Mort*. Paris, 1989. 207. skk. o. (a továbbiakban: *Zachar 1989*), v. ö.: *uő.*: *A Francia Királyság 18. századi magyar huszárai. Történelmi-statisztikai tanulmány*, HK, 1980/4, 523. skk. o. (A továbbiakban: *Zachar 1980*).

őket”.¹¹ A magyarországi francia toborzás érdeklődés hiányában teljes kudarcba fulladt, talán a bécsi udvar sem szorgalmazta, ahogyan az idézett utaláson túl még egy Bercsényi-levél is határozottan állítja.¹²

A kudarcról tudomást szerző Bercsényi László ezredes 1720. június 12-én keltezett beadványában azután más megoldást indítványozott Claude de Leblanc francia hadügyminiszternek a huszárok számának növelésére: „Uram! Van szerencsém átnyújtani Önnek azt a tervet, amelyet egy lovas huszárezred (!), benne egy magyar svadron felállítására készítettem, és amelyhez kegyeskedett számomra engedélyt biztosítani. Hogy teljesen biztosított lehessen a fent nevezett regiment felállítása, legyen szíves engedélyezni, hogy Konstantinápolyba menjek egy kapitánnyal és három hadnaggyal, akiket Ráttky ezredéből kapnék, az ő beleegyezésével, akivel megegyeztem.”¹³ Már ez a bevezető gondolat is jelzi, hogy a magyar szabadságharc megújításához fűzött remény továbbtűnésének, II. Rákóczi Ferenc fejedelem, Bercsényi Miklós és kuruc tábornoktársai törökországi letelepítésének idején Bercsényi László az oszmán felségterületre szorult antihabsburgianus honfitársai között kívánt toborozni. A toborzást a francia uralkodó számára tervezte, így helyénvaló volt következő kérése: „Szükséges Bonnac márki úr, a Porta melletti követ utasítása, hogy mindenben pártfogoljon, amivel hozzá fordulok, és hogy megkönnyítse és segítse az emberek toborzását és behajózását.”¹⁴ A toborzáshoz szükséges összeggel az ifjú ezredes természetesen nem rendelkezett, és azt nem várhatta az éppen Rodostóba [ma: Tekirdag] áttelepített édesapjától, de még Rákóczitól sem. Ezért kérte a hadügyminisztert e vonatkozásban: „Kegyesgedjék hitellevelet engedélyezni konstantinápolyi érvénnyel.”¹⁵

Tudatában volt Bercsényi annak is, hogy nem valószínű valamennyi törökországi magyar jelentkező egyszeri áthajózása. Ezért azt indítványozta beadványában: „A fenti svadront, gyülekezése tekintetében, úgy tűnik nekem, Uram, ha Ön jónak találná, hogy Marseille-ben gyülekeztessük.”¹⁶ Szervezendő egységével azonban nem kívánt ott maradni, hanem a Francia Királyságnak a szülőföldre viszonylag legközelebb eső tartományában — ahol a német nyelvű lakossággal magyar harcosainak az érintkezése is könnyebb lehetett volna — kívánta ezrede telepítését. Ezt így indokolta meg: „Ha ott mind összegyűltek, kérem, Uram, engem Elzászba, Hagenauba [franciásan: Haguenau] vagy Colmarba [másként: Kolmar] küldjön, abban a tartományban könnyebb lenne a beszállásolás, felfegyverzés és felszerelés.”¹⁷

Ezt követően szólt tervezett ezrede tisztikaráról. Tudatában volt annak, hogy kizárólag magyarok indítványozása nem lenne diplomatikus. Ezért így kezdte: „Az ezredembe beosztásra kerülő tiszteket illetően nem tudnék jobb választást alezredesnek, mint Bonnaire urat, Verseil-ezredbeli [helyesen: Verseilles-ezred, a Jacques Badier marquis de Verseilles brigadéros tulajdonában állt,

11 *Bibliothèque de la Ville Meaux*, Manuscrits, (a továbbiakban: *BVM*), Fasc. 110, fol. 12.

12 Közli: *Reinach-Foussemagne*, H.: *Les Hussards Hongrois sous l'ancien régime*. Revue de Hongrie, Budapest, 1910, (a továbbiakban: *Reinach-Foussemagne*), 322. o.

13 *ASHA*, Fasc. A¹-2770, fol. 12., v.ö.: *Zachar József*: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja. (Válogatott források). *Folia Rákócziána*, I. k., Vaja, 1979, (a továbbiakban: *Zachar 1979*), 85. o.

14 Uo.

15 Uo.

16 Uo.

17 Uo.

eredetileg huszárezred¹⁸) őrnagyot.” Utána azonban már csak honfitársai következnek a javaslatban: „Ezredem őrnagyának nem tudnék e tisztség betöltésére jobb személyt találni, mint Kisfaludy [Boldizsár¹⁹] urat, Ráttky-ezredbeli kapitányt, aki kiváló ember, jó magyar nemesember, jól beszél franciául, ismeri a szolgálatot minden részletében. Megbízható és becsületes ember. Ezredem első kapitányának Dávid [Zsigmond²⁰] urat, Ráttky-ezredbeli kapitányt választottam ki, akinek szerencséje van kilenc éve szolgálni a királyt ebben a beosztásban, Nemzete bátor és vitéz tisztje. Ezen túlmenően három hadnagynak Sulyokot [Sulyok Györgyöt], Tolnayt [?] és Csepreghyt [Csepreghy Istvánt] nevezem meg, mindhárom bátor és jó tiszt, és magyar. Uram, ezek a tisztok, akiket magammal akarok vinni Törökországba. Elhagyva Franciaországot, Marseille-ben hagynám alezredesemet és őrnagyomat.”²¹

Bercsényi László kezdeményezése hamarosan jelentős visszhangot keltett a különböző országokba került egykori kurucok között. Rákóczi akkori franciaországi megbízottja, Brenner Domokos volt szepesi prépost, a fejedelem június 23-án a törökországi Jenikőben kelt és hozzá intézett levelének szélére fontosnak tartotta feljegyezni: „Bercsényi úr, aki megkapta a huszárezredesi kiváltságlevelet, Konstantinápolyba ment, hogy ott állítson fel egy svadront, bizonyára huszárokból, vagy hasonlókból, akiknek szándékuk van ott hajóra szállni”²² Az ifjú ezredes — az előzetes hadügyminiszteri ígéretet követően — valóban rendkívül gyorsan kézhez vette a tulajdonosrezedesi pátenst. Annak birtokában kelhetett ugyanis útra, és Mikes Kelemen tanúsága szerint már szeptemberben Rodostóban volt: „Nem elég azt megírni Kédnek, hogy Bercsényi úrfi ideérkezett még 7-berben, mert azt már régen tudgya Kéd, hanem azt kell megírni, miért jött ide. A francia király megengedvén, hogy egy magyar regimentet állítson fel, azért ide jött, hogy magyar katonákat gyűjtsön Moldvában és Havasalföldiben.”²³

Valóban a magyar határhoz közelebb eső moldvai és havasalföldi területeken letelepedett egykori kurucok között toborzott az egykori kuruc kapitány. Ennél azonban még tovább ment. Ezredalapítása körülményeit felidézve, évtizedekkel később, 1762. február 13-i beadványában ezt írta: „A király engedélyt adott erre, és néhány tiszttel Törökországba mentem. Magyarország határára érkezve azzal a gondolattal végeztem a toborozást, hogy itt van egy Bercsényi Franciaországból, aki vezényelni fogja őket.”²⁴ Valószínűleg nem volt elegendő számú jelentkező az emigrációs központokban, ezért igyekezett otthonról elszökötteket is toborozni.

A tények ismeretében, amelyekre még visszatérünk, erős kortársi túlzás volt az a vélekedés kuruc emigrációs körökben, mintha Bercsényi Lászlónak sike-

18 L. erről: *Zachar 1989*. 525. o.

19 L. rá vonatkozóan: *Bánkúti Imre*: Egy kuruc nemesifjú útja a laki udvarháztól a francia emigrációig. *Arrabona*. Győr, 1971/13, 257. skk. o.

20 Életrajzát l.: *Zachar József*: Idegen hadakban. Budapest, 1984, (a továbbiakban: *Zachar 1984*), 241. skk. o.

21 ASHA, Fasc. A¹-2770, fol. 13., v. ö.: *Zachar 1979*, 86. o.

22 Közli: *Pillias, Emile*: Instructions secrètes de Rákóczi à l'abbé Brenner, son Ministre en France 1717—1720. *Revue des Études Hongroises*, Budapest, 1935, 141. o.

23 *Mikes Kelemen* Összes Művei, I. k. Törökországi levelek. Budapest, 1966. (a továbbiakban: *Mikes*), 62. o. Mikes és Bercsényi kapcsolatáról l.: *Zachar József*: Mikes Kelemen és Bercsényi László. Két közeledő, majd érintkező, végül távolodó életút, amelynek azonos a vezérlő csillaga. A Mikes Kelemen születésének 300. évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémián rendezett tudományos ülés előadása. Budapest, 1990., megjelenés alatt.

24 Közli: *Reinach-Foussemagne*, 322. o.

rült volna egész ezredét oszmán földön élt magyarokból felállítania. Ez a vélekedés mindenesetre tovább élt. Galántai Esterházy Antal gróf, Rákóczi tábornagynak unokája²⁵ is így idézte fel a XVIII. század végén emlékirataiban ezt az időt: „A magyar forradalom [!] történetét olvasva, gyermekeim, látni fogjátok nagyapám [Esterházy Antal] száműzetésének és Rodostóba érkezésének részleteit. Halála után atyám [Esterházy Bálint József²⁶] vagyon nélkül Franciaországba jött, ahol Bercsényi gróf, azóta marsall, honfitársa és rokona, maga is száműzött, kompániát adott neki a huszárezredében, amelyet szülőföldünkről elvándoroltakból állított fel, akik nagy számban voltak Törökországban, és tanácsára a Legkeresztényebb Király szolgálatába állottak.”²⁷

Az pedig végképp téves volt, ahogy a történeteket visszaemlékezéseiben ghimesi Forgách Simon gróf, Rákóczi másik tábornagya felidézte: „Franciaország királya akkor, amikor a spanyollal elkezdődött a háború, azt kérte a római császártól, hogy hadd toborozhasson egy ezredet Magyarországon. Az udvar azonban a francia királynak ezt a kérelmét elutasította, ezért a király Bercsényi fiát, aki már sok év óta szolgált a francia királynak, tehát ezt a kiváló ifjú Bercsényi gróftól küldte el tengeri úton az emigráns magyarok közé, s Rákóczi fejedelem átadta neki a francia király szolgálatára minden magyar katonáját, a tisztekkel együtt; így azután az ifjú Bercsényi át is vette felettük a parancsnokságot, s hajón Franciaországba szállította őket. A magyar főrangú emigránsoknak azonban a fejedelemmel kellett maradniuk.”²⁸

Valójában sok nehézségbe ütközött az adott időben Bercsényi vállalkozásának a megvalósítása, még ha a francia—török viszony hagyományosan szívélyes volt is. A Portánál akkreditált francia követ, Jean-Louis d'Usson marquis de Bonnac 1721. március 22-i jelentése helyezi megfelelő megvilágításba az eseményeket: „A múlt év végén nekem adott utasításokat illetően, hogy könnyítsem meg annak a huszárezrednek a felállítását, amelynek a Nagy Úr államaiban való megalakítására Bercsényi gróf vállalkozott: A dolog új és több szempontból nehéz volt, de figyelembe véve a miniszter kedvező rendelkezéseit mindazok számára, akik Őfelségétől jönnek és amelyek megalapozták ezt a példát, eljött az idő, amelyet fel lehetett használni. Javaslatot tettem erről a Porta minisztereinek, úgy találtam, hogy Rákóczi fejedelem közvetlenül írt nekik. Visszaautasították ezt a javaslatot azzal a kifogással, hogy a Nagy Úr nagylelkűségének híre bánná, ha azt látnák az emberek, hogy akik államaiban gyűltek össze, azért távoznak, hogy más fejedelmet menjenek szolgálni. Azt válaszoltam nekik, hogy ez így lenne, ha Rákóczi fejedelem, vagy más magyar tábornokok kérnék a távozást, de csupán ismeretlen, az országban szétszóródott emberekből van szó. Hozzátettem, hogy ha mégis más okuk van kívánni, hogy ne kerüljön nyilvánosságra, miszerint támogatóan kértem e toborzást, akkor csupán azt a nyilvános utasítást kérem, hogy az összegyűlt magyarok elhagyhassák a Dardanellákat. Reis effendi, akihez fordultam, először nem adott pozitív választ, de oly módon fejtette ki nézetét velem szemben, hogy jól megértettem, a nagyvezír részéről egyáltalán nem támasztanak nehézséget, mihelyt erről vele beszélek. És valóban, amikor az utolsó látogatásom alkalmából ezt szó-

25 Életrajzát l.: *Zachar 1984*, 432. skk. o.

26 Életrajzát l.: *Zachar 1984*, 230. skk. o.

27 *Esterházy, Valentin*: Mémoires. Paris, 1905. 3. o.

28 Közli: *Váradi-Sternberg János*: Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. *Századok*, 1968/5-6, 1073. o.

vá tettem, nagy kegyesen megegyeztet velem e magyarok átköltözéséről. Ezután útnak indítottam százat, és remélem, a többieket három-négy hónap múlva útnak indíthatom.”²⁹

Szó sincs tehát arról, mintha az oszmán hatalom mellett 1717-ben fegyvert fogott magyar kötelékek, amelyeket közben letelepítettek, átléptek volna francia szolgálatba. Az sem áll, hogy bárki is Rodostóból, II. Rákóczi Ferenc közvetlen környezetéből beállt volna Bercsényi László francia hadseregbeli huszárezredébe. Ezzel szemben toborzótisztjeinek végig kellett járniuk az egyes európai, oszmán fennhatóságú területeket, majd a török—magyar határon magának Bercsényinek kellett megjelenni, hogy egyáltalán felfogadható legyen annyi fő, amennyivel már ezredet lehet alapítani, mégpedig Bercsényi elképzelése és terve szerint legalább egy svadronra való magyar bevonásával. Végül is ennél jóval több magyar jelentkezett. Jól jelzi ezt Mikes Kelemen 1721. szeptember 9-én keltezett levele is: „Édes néném, azt már régen tudgya Kéd, hogy Bercsényi úrfi innét elrepült hajón még júliusban. Viszen magával mintegy háromszáz katonát, annak a fele magyar, de a más fele, Isten tudgya, hányféle nemzet, talám maguk sem tudnák megmondani. Elég a, hogy már néki regyimentje vagyon, Akinek pedig ott regyimentye vagyon, a már az előmenetelnek az első grádicsára lépett, főképpen az idegenek közül. A kis Esterházy [Bálint József] is elment akinek is atyja [Esterházy Antal] már egynéhány holnapja, hogy itt vagyon.”³⁰ Az egyetlen név szerint említeni érdemes ismerős Mikes számára a mindössze tizenhat éves Esterházy-gyermek volt, és ez ismét azt tanúsítja, mennyire nem a Rákóczi közvetlen környezetét alkotók közül kerültek ki a jövődöbéli Bercsényi-huszárok.

Az áthajózottak számát jól ismerte Mikes. Bonnac szerint, ahogyan már idéztük, az ifjú tulajdonosrezedes számára ő először 100 toborzottat hajóztatott át. Bercsényivel pedig további 183 fő távozott Franciaországba.³¹ Az Oszmán Birodalomban felfogadottak létszámát az első franciaországi összeírás e két adattal egybecsengően 283 főben adja meg. Közülük francia földön 185 vallotta magát magyarnak, és 124 fő — állítása szerint — egyenesen Magyarországról szökött el a toborzás hírére.³²

Mire a törökországi toborzottak nagyobbik csoportja megérkezett francia földre, éppen lehetetlenné vált a toborzás ottani folytatása. A Provence-beli neves kikötő, Marseille helyett a Languedoc-ban fekvő, kevésbé ismert Maguelonne-ban kellett kikötni a toborzottakat szállító hajónak is, mivel Bercsényi László távolléte idején éppen Provence tartományban pestisjárvány tört ki.³³ Ilyen körülmények között további felvételtől, a franciaországi esetleges jelentkezők közötti toborzásról egyelőre szó sem lehetett. Ezt egyébként is sokszorosán megnehezítette az újdonsült ezredtulajdonos nehéz anyagi helyzete. A francia udvartól kapott hitellevél még az oszmán fennhatóságú területeken felfogadottak átszállítására sem futotta. Bercsényi Miklósnak és főleg Rákóczi-nak kellett segítenie az ifjún. A fejedelem ennek érdekében azt az ezüst ét-

²⁹ Közli: *Angyal Dávid*: Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez. Budapest, 1905. 37. o.

³⁰ *Mikes*, 64. o.

³¹ *Reinach-Foussemagne*, 322. o.

³² ASHA, Fasc. 3Ye-311.

³³ *Capefigue*: Philippe d'Orléans, régent de France 1715—1723. Paris, 1838. II. k. 221. skk. o.; *Ruppelle, Comte Jacques de la*: Le maréchal de Bercheny de Szekes. *Vivat Hussar*, No. 12., Tarbes, 1977. 50. o., v. ő.: *Zachar József* ism., *Századok*, 1979/4. 711. skk. o.

készletet tette pénzzé, amelyet korábban éppen XIV. Lajostól kapott, nehogy Bercsényi László ezredalapítási terve, pénzhiány miatt meghiúsuljon.³⁴ Az ezred lábra állításához azonban az ezredtulajdonosnak visszaérkezése után mégis csak újra a francia udvarhoz kellett fordulnia. 1721. szeptember 21-én keletkezett a még fiatalos XV. Lajos helyett az uralkodói felségjogokat gyakorló régensherceghez, Orleans-i Fülöphez intézett sorait: „Bercsényi gróf előadja, hogy a huszárezred, amelyet felállított, felruházott és felfegyverzett, jelenleg gyalog szolgál. 300 livre-t kér minden huszárra, hogy ezáltal megígérhesse lóval és a szükséges felszereléssel való ellátásukat. Mivel saját hazájában minden javát elvesztette és onnan nem remélhet semmiféle segítséget, évi 5000 livre járadékot kér a maga számára, amennyi Ráttky úr juttatása.” A beadványra 1722. január 22-i keltezéssel rávezetett hivatalos feljegyzés szerint Bercsényi megkapta katonái számára a kért felszerelési segílyt, ő maga pedig Ráttkyhoz hasonlóan ettől kezdve évi 4600 livre évjáradékban részesült.³⁵

Francia földre érkezve, a Bercsényi-huszárezredbe beállottak azonnal harcfeladatot kaptak. Minden különösebb felkészítés nélkül azonnal beosztották az újonnan szervezett egységet Jack Fitz-James duc de Berwick marsall csoportosításába, amelynek az volt a feladata, hogy egészségügyi zárat létrehozva — ha kell, fegyverrel is — akadályozza meg a pestis sújtotta területekkel való érintkezést. Így Bercsényi László kötelékének első helyőrsége ugyan Montpellier lett, onnan azonban haladéktalanul a Cévennes-hegységbe vezényelték, hogy részt vegyen Languedoc tartomány elszigetelésében.³⁶

Az új huszárezred kezdeti mindennapjairól Kisfaludy Boldizsár őrnagy édesanyjához írt levelei nyújtanak részletesebb felvilágosítást. 1722. január 1-jén Montpellier-ből először is hollétét közölte: „Már az elmúlt nyáron a mi regimentünk fel állott, s ide ebbe az tartományban rendeltetett, csak két napi járóföldre vagyunk Spaniol Országtul.” Miután a gazdag vidék és az udvar által biztosított felszerelési segíly jóvoltából vége szakadt a kezdeti nélkülözésnek, amelyről korábban írt, így folytatta: „Most hála Istennek fizetésünk jobban van, és jó kenyérrel, borral, olajjal s jó hússal bővelkedő tartományban vagyunk, az mediterraneum [Földközi-] tengeritül csak egy orányira, a sok szép tengeri halaknak nincsen szüki, a muskotal borból itt bővelkedünk, mely igen jó, [. . .], a figének, mandolának, malosa [mazsola]szőlőnek itt bősége van.” Befejezésül rátért a dél-franciaországi tartózkodás okára is: „Jóllehet ennek az országnak némely tartományiban pestis volt, s még most is egészen meg nem szünt, kerülyük és távoztattyuk az olyan helyeket, mi itt igen egészséges tartományban lakunk, s qvartélyunk jó.”³⁷ Ezrede harcfeladatát Kisfaludy a május 22-én a Földközi tenger partján fekvő Cette [ma: Sete] helységben keletkezett levelében említette: „Mivel holmi aprólékos pestis volt Provánsz [Provence] névű tartományban, arra nézve a hadaknak itt kellett maradni, hogy onnéd senkit ki ne bocsássanak.”³⁸

Ugyancsak Kisfaludy Boldizsár őrnagy levelei tanúskodnak az Elzászba való áttelepülés kezdettől fennálló ezredtulajdonosi törekvéséről is, amelyet, lega-

³⁴ Zachar 1979.

³⁵ ASHA, Fasc. A¹-2770, foL. 52. skk., v. ö.: Reinach-Fousse-magne, 324. o.

³⁶ Berwick, II. k. 330. skk. o.

³⁷ Közli: Bánkúti, 261. o.

³⁸ Uo. 264. o.

lábbis tisztársaival, bizonyára tudatott Bercsényi. Már 1722. január 1-jei levelében kitért erre Kisfaludy: „Mivel pedig Német Ország szélétül igen meszsze estünk, nem remélyük, hogy a télen, hanem majd a nyáron vagy őszkor, emlétt Német Ország szilire, Alsásziában [Elzászba] megyünk.”³⁹ Május 22-én újólág visszatért e kérdésre és akkor már az áttelepülésre irányuló konkrét lépésről tudósított: „Mast az obriszterünk Párisban van, várjuk a jó hírt, hogy innéd ki vigyenek bennünket, edig is el mentünk volna Német Ország szélére innéd.”⁴⁰ Az augusztus 20-i következő levél azután már egyenesen az elzászi Hagenau-ban kelt és Kisfaludynak az áttelepülésre vonatkozó, következő fontos híradását tartalmazza: „Minden emberi reménség kívül, Isten Szt. Felsége és az udvar rendelésébül a mi regimentünk két holnap massérozás után a minémü Déli Tenger mellett lévő Provanciában voltunk, onnéd ide ezen Alsóczia nevü tartományban ezen Hagenau városban csak egy hete hogy érkezünk.”⁴¹ E levél tanúsága szerint Bercsényi László ezredes 1722 májusában sikerrel járt közben az udvarnál annak érdekében, hogy egységével Elzászba települhessen át; júniusban megkezdhatték a hosszú menetet, amelynek végén, augusztus közepére kiértek Hagenaubá, az újonnan kijelölt helyőrségbe.

Az elkövetkező hónapokban a szükséges felszereléssel ellátott Bercsényi-huszárezrednek megadatott a nyugalmas időszak, amely lehetővé tette a szabályos, kiképzett kötelékké formálódást. Egységével az ezredtulajdonos olyannyira elégedett volt, hogy 1724. március 3-i jelentésében nem csak a kiképzés befejezését jelenthette, hanem engedélyt kérhetett Francois-Victor la Tonnelier marquis de Breteuil hadügyminisztertől arra is, hogy időlegesen visszatérjen Törökországba.⁴² Ezt az újabb törökországi utat még nem világítják meg a források, de elsődlegesen bizonyosan nem családi, hanem politikai okai lehetnek rövid rodostói tartózkodásának.⁴³ Mindenesetre az ezredtulajdonos török földön való újabb megjelenése azt eredményezte, hogy az 1728-ig újonnan érkezett és az egységhez csatlakozott 231 magyar harcos közül 128 egyenesen szülőföldjéről az Oszmán Birodalmon át szökött el, hogy felcsapjon Bercsényi-huszárezrednek.⁴⁴

1725-től kezdve a Bercsényi-huszárok a Párizshoz közeli Marne-völgyben vettek részt a szokásos évi gyakorlaton. Ez indokolta, hogy édesatyja halálát követően, a csekély örökségre alapozva, az ezredtulajdonos éppen e térségben vásárolt magának szerény kisbirtokot. Ennek jövedelmére egyre erőteljesebben kellett támaszkodnia a szükséges ellátás biztosítása érdekében.⁴⁵ Sőt 1729-ben arra kényszerült, hogy a birtok nagyobb részét eladja, majd a következő esztendőben a maradék területet is bérbe kellett adnia, hogy hozzájusson a még szükségessé vált pénzüsséghez.⁴⁶

Bercsényi László anyagi gondjai nem tükröződtek huszárezredénél. Az 1733-ig tartó békeidőszakban még további 179 fővel nőtt az ezredlétszám, és az újonnan beálltak közül csak 85 volt a franciaországi. Az ma még nem mutatható

39 Uo. 261. o.

40 Uo. 264. o.

41 Uo. 266. o.

42 ASHA, Fasc. A¹-2770, fol. 63.

43 V. ö.: *Kőpeczi Béla* (kiad.): d'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése 1725–1727. *Folia Rákócziána*, VII. k., Vaja, 1984. 5. skk. o.

44 ASHA, Fasc. 3Yc-311.

45 Notice historique sur le village de Luzancy par l'abbé *Torchet*, curé de la paroisse. Coulommiers, 1860. 75. skk. o.

46 *Rupelle*, 58. o.

ki, hogy köztük mennyi volt a magyar, de a többi 94 közül 44 szülőföldjéről, illetve a Habsburg-hadaktól elszökött magyar volt és a máshonnan érkezettek között is voltak Bercsényinek honfitársai.⁴⁷ Az ezredalapításkor toborzottakra és a később beálltakra vonatkozó eddigi töredékes adatok alapján is leszögezhető, hogy a Bercsényi-huszárezred katonáinak nagyobb része magyar volt.

Nehezebb helyzetben vagyunk az ezredlétszám meghatározásával kapcsolatosan. A korai ezredtörténet az állítja, hogy 1728-ban nyolc században összesen 56 tisztt, továbbá 800 altisztt és közhuszárt szolgált.⁴⁸ Ezt az adatot előírt létszámnak és nem ténylegesen meglévőnek véljük. A Bercsényi-huszárok az évi mustráját ugyanis mindeddig nem volt módunk fellelni. A legközelebbi francia adat 1732-ből 493 altisztről és közhuszárról, köztük 407 magyarról szól. Az akkoriban létezett másik francia hadseregbeli huszáregység, a Ráttky-ezred 1732-es mustrájából is csupán az első négy századra vonatkozó adatokkal rendelkezünk. Ott e négy században összesen 245 főt írtak össze.⁴⁹ A nyolc századból álló teljes ezred létszáma ezek szerint valóban 500 fő körüli lehetett. Így a Bercsényi-huszárezred 493 fős tényleges létszáma tűnik reálisnak. A következő háborús adat ugyancsak ezt a feltételezést erősíti meg.⁵⁰

A pontos létszámnál is fontosabb azonban annak a ténynek a rögzítése, hogy Bercsényi László tulajdonosezredesként jól kézben tartotta katonáit. Ezt a legnyilvánvalóbban az a jelentés tükrözte, amelyet a Lotharingiában, a Moselle menti Richemont táborában tett szemleútját követően Charles Louis Auguste de Fouquet duc de Belle-Isle altábornagy, a később marsallként nevéssé vált hadvezér és államférfi vetett papírra. A Bercsényi-huszárok szemléje alapján megállapította: „Tökéletesen fegyelmeztetteknek találtam a huszárokat és látszott, hogy Bercsényi gróf úr gyakran gyakorlatozik velük, vagy gyakorlatoztatja őket, mivel nagyszerűen menetelnek, manővereznek és adják a szolgálatot.”⁵¹ Ez a jelentés arról tanúskodik, hogy Bercsényi mindazt, amit a Rákóczi-szabadságharc küzdelmeiben a katonai mesterségből elsajátított, sikerrel továbbadta katonáinak.

Harcosai élén a tulajdonosezredes 1733-ban, a lengyel örökösödési háború közvetlen francia—osztrák összecsapásaiban léphetett újra a tettek mezejére. A Bercsényi-huszárezredet már az év közepén, az első hadielőkészületekkel egyidőben a Rajna mellé vezényelték.⁵² A Landauba telepítést követően Nicolas Propre-Bauyn d'Angervilliers hadügyminiszter parancsa értelmében Bercsényi László ezredes első feladata az volt, hogy huszárezredét hadilétszámmra töltse fel. Ez azt jelentette, hogy a meglévő nyolc század mellé még négyet kellett szerveznie, és ezáltal 26 tisztt helyett 38-at és a 416 altisztt és közhuszárt helyett 624-et kellett kiállítania.⁵³ A szükséges állományt ismételten elsődlegesen magyarokkal kívánta biztosítani. Újólág a korábban jól bevált utat választotta: a török és a tatár nyelvet is jól beszélő tisztjét, Tóth András kapitányt⁵⁴ el-

47 ASHA, Fasc. 3Yc-311.

48 *d'Ivry, Ogier: Historique du 1er Régiment de Hussards. Valence, 1901.* (a továbbiakban: *d'Ivry*), 16. o.

49 ASHA, Fasc. Y8c-21. v. ö.: *Zachar 1982*, 380. o.

50 ASHA, Fasc. 3Yc-311.

51 Közli: *Choppin, H.: Les Hussards. Les vieux régiments 1692—1792. Nancy, 1898.* 85. o.

52 *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára* (a továbbiakban: *OSzKK*) Fasc. Quart. Gal. 39. fol. 39. 39. skk. o.

53 *d'Ivry*, 17. o.

54 Életrajzát l.: *Zachar 1984*, 281. skk. o.

küldte az Oszmán Birodalomba, hogy a magyar határterületen toborzást végezzen.⁵⁵ Tóth azután 59 közvetlenül Magyarországról elszököttet és 36 egyéb keleti területről érkezett küldött újoncként a Bercsényi-huszárezredhez.⁵⁶ A hadilétszámra való kiegészítéskor felvett többi toborzottra vonatkozó adatok egyelőre még hiányoznak.

A francia hadvezetés a Bercsényi-huszárezredet Jacques Fitz-James duc de Berwick marsall, II. Jakab angol király természetes fia alárendeltségében a Strassburgnál a Rajnán átkelő és Kehl erődítményének ostromához kezdő hadseregbe osztotta be. A magyar huszárokat és magát Bercsényi ezredest is a korábbi háborúkból jól ismerő hadvezér, kikülönítve, már az 1733. október 13-i folyóátkeléskor, majd az ezt követő menet során is azzal bízta meg a Bercsényi-huszárezredet és az Orléans-dragonyosezredet, hogy biztosítsa a főerőket. Kehl október 29-ig tartó ostroma során a huszárok állandóan nyugtalanították az ostromlott ellenséget és megakadályozták a tervezett kitéréseket.⁵⁷ Miután a császári-királyi hadak október 31-én elvonultak a feladott Kehlből, a Bercsényi-huszárok még néhány napig a térségben portyáztak, majd november 11-én Fort Louis térségében a Rajnán újólágt átkelve, az elrendelt visszavonuláskor újra a főerőket fedezték, azután Elzászban vonultak téli szállásra.⁵⁸ Berwick ugyanis azon a véleményen volt, hogy „már túl késői évszak volt ahhoz, hogy újabb hódításokra gondolhassunk”.⁵⁹ A Hagenauban a hadi fáradalmakat kipihenő egység teljesítményének elismerését is jelentette, hogy az újabb hadrakelést megelőzően, 1734. február 20-án XV. Lajos az ezredtulajdonos és vezénylő Bercsényi Lászlót brigadérossá nevezte ki.⁶⁰

Az elzászi Lauterburg és a Pfalz-beli Landau közötti térségben 1734 április elején kezdte újra gyülekeztetni hadseregét Berwick marsall. Ettől kezdve a Bercsényi-huszárok sorra-rendre kisebb-nagyobb távolságra portyázni indultak. Portyáik közül kiemelkedett az április 19-i, amikor a felső-rajnai Worms előtt elfogtak egy utánpótlást szállító kocsioszlopot. A francia főerők április 30-án Fort Louis magasságában keltek át a Rajnán, ezt — már a túlpartról — újólágt a Bercsényi-huszárok biztosították. Az átkelés befejezését követően Berwick Bercsényit 1200 harcosával tovább küldte a Neckar folyón is túlra, hogy felderítse azt a tájat, illetve az esetlegesen ott tartózkodó császári-királyi erők előremozgását zavarva fedezze a főerők előrevonását.⁶¹ Berwick marsall ugyanis azévi fő feladatának a Speyer Püspökség-beli Philippsburg körülrzésát és elfoglalását tekintette. Odarendelte a Bercsényi-huszárokat is és besztotta őket a zárógyűrű legkülső vonalába, míg Bercsényi brigadérost az egész zárógyűrű parancsnokává tette meg. Május 23-án indultak meg a hadak, három nap múlva sikerült biztosítani a körülrzést; maga az ostrom július 18-ig tartott. Ezalatt a Bercsényi-huszárok több ízben megütköztek felmentést megkísérló császári-királyi kötelékekkel. A kortársak a június 13-i eseményt találták különösen feljegyzésre méltónak: „Bercsényi gróf [...] ezredes maréknyi

55 OSzKK, Fasc. Quart. Gall. 39. fol. 34.

56 ASHA, Fasc. 3Ye-311.

57 Aubert, XXVIII. o.; Berwick, II. k. 347. o.; Mémoires de duc de Luynes sur la cour de Louis XV 1735-1758. Paris, 1864. XVI. k. 199. skk. o.

58 Österreichisches Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: KA), Alte Feldakten (a továbbiakban: AFA), Römisches Reich, 1733-X-16, 1733-XI-3, 1733-XI-11, 1733-XII-1.

59 Berwick, II. k. 347. o.

60 ASHA, Fasc. MF-230/1, fol. 71.

61 KA, AFA, Römisches Reich, 1734-IV-69, 1734-V-14, 1734-XIII-82; ASHA, Fasc. A4-2727.

vitéze élén üldözni kezdett hatszáz [cs. kir.] huszárt Mainz külvárosáig. Már kezdte őket szétszórni, amikor Württemberg hercege [Károly Sándor tartományi uralkodó, aki altábornagyként a Habsburg-oldalon vett részt e háborúban] azok segítségére sietett. Bercsényi arra kényszerült, hogy visszavonuljon, miután nagy veszteségeket okozott az ellenségnek.”⁶²

Miután 1734. július 19-én a császári-királyi erők feladták Philippsburg erődítményét, Berwick marsall újlag portyázásra küldte a Bercsényi-huszárokat. Ezek közül említést érdemel az augusztus 9-i amikor ismét Mainz falai alá jutottak és váratlan hadmozdulatukkal sikerült magukra vonni a császári-királyi hadvezetés figyelmét, ezzel pedig biztosítani tudták, hogy az időközben a francia főerőkhöz útbaindított jelentős mennyiségű élelem- és takarmányszállítmány rendben megérkezzen.⁶³ E haditettet a huszárok dragonyosokkal, királyi gárdistákkal, lovas és gyalogos gránátosokkal együtt hajtották végre, mégpedig háromszoros túlerő ellenében.⁶⁴ Visszatérőben a Bercsényi-huszárok még egy összecsapásra vállalkoztak és ezúttal a Rajnán átkelt, egy francia tábori őrséget kiemelni szándékozó császári-királyi huszárkülönítményt ugrasztottak szét.⁶⁵ A hadjárat további folyamán már csak kölcsönös portyázások folytak, miközben a francia hadak a túlerő elől folyamatosan visszavonultak. Az augusztus 23. és szeptember 3. közti, a Mürg patak menti kappenheimi táborban való gyülekezést újlag a Bercsényi-huszárok fedezték, miként ők biztosították az ezt követő menetet is.⁶⁶ Ebből fakadóan a szeptember 28-án a breisgaui Haslacknál bekövetkezett találkozóharcból is derekasan kényszerültek kivenni a részüket.⁶⁷ Ezt követően Berwick hadserege megint Elzászban tért téli szállásra. A Bercsényi-huszárok utolsóként vonultak vissza Hagenaubá, hiszen november végéig még egészen Worms magasságáig tovább portyáztak.⁶⁸ Ezzel egyébként a Philippsburg ostrománál elesett Berwick marsall helyébe kinevezett új főparancsnok, Claude Francois Bidal marquis d’Asfeld marsall utasítását követték.

A Rajna menti portyázások elsődleges sikerét a francia király magyar huszárai főleg abban látták, hogy segítették a Habsburg-hadakban küzdő magyar huszárok átszökését. Az átszökés nagyságrendjét jól jellemzi az az egyetlen adat is, amely szerint a Pfalzban, a Heidelberg melletti leimeni táborban elhelyezett Károlyi-huszárezredből október második hetében „fegyverrel, lóval és tisztekkel együtt több, mint kétszáz fő dezertált”.⁶⁹ A császári-királyi hadseregéből való elszökés mértéke tette lehetővé, hogy a francia hadvezetés e háborúban a Ráttky- és a Bercsényi-huszárezred mellé a tulajdonosrezdessé kinevezett Esterházy Bálint József, a Bercsényi-huszárok addigi kapitánya alárendeltségébe és tulajdonába adva — döntően magyarokból — egy harmtdik huszárezredet is felállítson.⁷⁰

62 Az idézet helye: *Fieffé, E.: Histoire des Troupes Etrangères en service de France.* Paris, 1854. I. k. 310. o., v. ö.: *Massuet, P.: Histoire de la dernière guerre et des négociations pour la paix.* Amsterdam, 1736. II. k. 104. skk. o.

63 *Pajol: Les guerres sous Louis XV.* Paris, 1881. (a továbbiakban: *Pajol*), I. k. 243. skk. o.; K. u. k. Kriegsarchiv (kiad.): *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen.* Wien, 1876. skk. (a továbbiakban: *Feldzüge*), XIX. k. 256. skk. o.

64 *ASHA, Fasc. A¹-2735, számozatlan, Gazette de France, 1734. aug. 11. V. ö.: Zachar 1979, 94. o.*

65 *Erhard: Beiträge zur Geschichte des polnischen Thronfolgekrieges.* Berlin, 1887. 157. o.

66 *Pajol, I. k. 254. o.; d'Ivry, 18. o.*

67 *KA, AFA, Römisches Reich, 1734—X—63.*

68 *KA, AFA, Römisches Reich, 1734—XI—29.*

69 Közli: *Erhard, 192. o.*

70 L. erről bővebben: *Zachar József: A francia ancien régime két Esterházy-huszárezrede 1735—1789, HK, 1983/2, 197. skk. o.* (a továbbiakban: *Zachar 1983*).

A Bercsényi-huszárok az 1735-ös hadjáratban újlag a rajnai hadseregben kaptak beosztást. Az év nagy részében már mindkét oldalon szinte csak manőverezés folyt. A francia hadvezetés végső célja ezúttal Mainznak, az azonos nevű választófejedelemség székvárosának az elfoglalása volt. Ebbe az irányba indultak portyázásra április elejétől a huszárok is. Ezek sorában július 7-én a Lautern Hercegség-beli Dexheimnél ütköztek egy császári-királyi kötelékbe, amelyet szétugrasztottak, ezt követően átmenetileg a Brabant Hercegségben fekvő Stackedenig előrevont francia erők összeköttetését biztosították. Augusztusban ismét Mainz térségében portyáztak. Szeptemberben azután a Bercsényi-huszárezredet Pfalzba, Lamsheim térségébe, majd onnét Lauternbe, Kaiserslautern térségébe vezényelték, ezúttal azzal a feladattal, hogy a francia király főhadiszállását fedezze.⁷¹ Októberben, amikor Francois de Franquetot duc de Coigny marsall hírére vette, hogy nagyszabású élelmiszerszállmányok vannak úton a Mainzba szorult ellenséges csapatok ellátására és úgy döntött, hogy megkísérli rohammal bevenni ezt az erődöt, a Bercsényi-huszárokat is ismét előrevonták. Miután Friedrich Heinrich Seckendorf gróf, császári-királyi tábornagy felismerte a francia szándékot és jelentős erőket vont össze Mainz alá, váratlanul döntő szerephez jutottak a huszárok. A túlerő elől a francia csapatok visszavonultak, ennek fedezésére pedig Bercsényi brigadéros lovaserőivel, elsődlegesen saját huszáraival látszat-rajtaütést hajtott végre. Ennek során az ellenséges erőket „oly erővel rohamozta meg, hogy kikényszerítette a sebtiben való visszavonulásukat, visszanyomta őket egészen a bástyáig, bár jóval nagyobb számban voltak”.⁷²

A Bercsényi-huszároknak jelentős szerepük volt abban, hogy a francia kudarc nem végződött egyúttal vereséggel is. Erről a hadvezetés hamarosan újlag meggyőződhetett. A Mainz alól visszavonuló francia hadak október 19-én szándékoztak átkelni a Mosel [francia felségterületen: Moselle] folyón. Átkelés közben azonban rajtuk ütöttek a váratlanul felbukkant Habsburg-kötelések. A támadás elsőnek az elővédet alkotó lovasságot (harminchat gránátos és huszár századot) érte. A Bercsényi brigadéros vezényelte erők, köztük saját huszárai derekasan verekedtek, és biztosították az éjszakába nyúló összecsapás során, hogy a többi francia egység átkeljen a túlpartra. Végül a túlsó parton felsorakozottak tüzeinek fedezetében — folytonos harc közben — ők is átkeltek. A másnap Klausenig tartó visszavonulás során utóvédet alkotva, tovább fedezték a hadoszlop menetét.⁷³

A táborba vonulást követően 1735 október végétől már fegyverszünet volt, a szembenálló hadak kölcsönös tájékoztatást követően téli szállásra vonultak. A Bercsényi-huszároknak ezúttal a Sarre-vidékre [vagy németes írással jobban ismert módon: a Saar-vidékre] kellett vonulniuk és a Sarralbe mellett táborban kellett várakozniuk. Ott érte őket a lengyel örökösödési háborúnak végét vető előzetes bécsi béke híre.⁷⁴ Az ezredtulajdonos visszatért huszáraitól a családi körbe és a téli hónapok alatt újabb vásárlásokkal növelte szerény kisbirtokát.⁷⁵ Miután pedig a béke tartósnak ígérkezett, 1736-ban huszáregység-

71 ASHA, Fasc A¹-2794; KA, AFA, Römisches Reich, 1735—VI—69, 1735—VIII—152, 1735—XIII—2.

72 Aubert, LL. o., v. ö.: Zachar 1979, 94. o.

73 KA, AFA, Römisches Reich, 1735—X—34a, 1735—X—39d; Pajol, I. k. 320. skk. o.; *Feldzüge*, XIX. k. 150. skk. o.

74 KA, AFA, Römisches Reich, 1735—X—39d.

75 *Rupelle*, 93. skk. o.

gét is — a háborút megelőző módon — a Marne völgyének egyes településeinek helyezte el. Egyúttal pótolta a háborús veszteségeket. Ezek nagyok lehettek, hiszen a háború utáni szokásos létszámcsökkenést tükröző létszámot, 26 tisztest és 416 altisztest és közhuszárt sem látta biztosítottak, ezért 1737-ben felvett 107 újoncot. Közülük rendkívül jellemző módon a meghatározó többség ismét magyar volt, sőt 57 fő megint egyenesen Magyarországról érkezett, míg 35 fő a Habsburg-hadaktól szökött át, s csak a maradék töredék volt franciaországi illetőségű.⁷⁶ Itt kell megemlíteni azt is, hogy a háború végleges lezárásakor, 1738-ban, Bercsényi László tábornoki előléptetésben részesült.⁷⁷

Miután a békeszerződéssel az európai átrendeződés is egybekapcsolódott, és ennek során a hazájából másodszer is kiszorult lengyel király, I. (Leszczyński) Szaniszló Lotharingia és Bar Fejedelemség, valamint a kettő közti Commercy Hercegség uralkodója lett,⁷⁸ ő pedig új udvartartásába emelte a továbbra is a francia hadseregben szolgáló Bercsényi Lászlót,⁷⁹ az újdonsült tábornok elérte XV. Lajosnál, hogy huszárezrede is Lotharingiában állomásozhasson.⁸⁰ Miközben az ezredtulajdonos ideje nagy részét Lunéville-ben töltötte, egysége elvonult onnan gyakorlatozásra 1738-ban Sarralbe, 1739-ben Champagne és 1740-ben Franche-Comté területére.⁸¹

1740 azonban már újra háborús esztendőként zárult, október 20-án ugyanis fiúutód hátrahagyása nélkül elhunyt VI. Károly császár (III. Károlyként magyar király) és a Pragmatica Sanctio ellenére több uralkodó megkérdőjelezte Mária Terézia utódlási jogát. Közülük II. Frigyes azonnal támadásra indult és a porosz haderő hadisikere előrevetítette az újabb támadásokat. Károly Albert bajor választófejedelemnek a császári koronára való igényét támogatva hadielő-készületeket tett XV. Lajos francia király is. A hadrakelő hadseregbe beosztotta 1741. július 20-i nyílt parancsával Bercsényi tábornokot és annak huszárezredét is.⁸² A főparancsnok egyébként ezúttal Charles Louis Auguste Fouquet duc de Belle-Isle marsall lett, akinek feladata abban állt, hogy a bajor hadakkal együttműködve, azokat támogatva, betörjön Felső-Ausztriába. Ehhez azonban a hadműveletekre kijelölt alakulatokat előbb hadilétszámra kellett feltölteni, a Bercsényi-huszárezred esetében 662 főre kiegészíteni.⁸³ Ez a gyülekezési színhelyül megadott Lauterburgban történt, a hadoszlopparancsnoknak kijelölt Bercsényi tábornok személyes felügyeletével, a 2. hadtest parancsnokának ki-nevezett Philippe-Henri marquis de Ségur altábornagy alárendeltségében.⁸⁴

A Bercsényi-huszárok a számukra már jól ismert Fort Louis magasságában 1741. augusztus 23-án keltek át a Rajnán, majd a gyülekezési térségként kijelölt Neuburg Hercegség-beli Donauwörthöz vonultak, ahova a Badeni Őrgrófságon át Söllingen—Rastatt—Mühlberg—Bruchsal menetvonalon szeptember 12-én érkeztek be. Az újabb menet Passauhoz vezette őket, ahol a francia se-

76 ASHA, Fasc. 3Yc-311, v. ö.: *d'Ivry*, 18. o.; *Corvisier, André: l'Armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul. Le soldat*, Paris, 1964. 655. o.

77 ASHA, Fasc. MF-230/1, fol. 1.; *Gazette de France*, 1738. márc. 1., v. ö.: *Zachar* 1979, 95. o.

78 L. bővebben: *Zachar József: Leszczyński Szaniszló lengyel király és a magyarok. Honismeret*, 1980/4., 33. skk. o.

79 *Aubert*, XLIII. o.; Stanislas le Grand dans l'infortune ou lettres de cet auguste Monarque a la Reine de France sa Fille. Vienne, 1759.

80 *Rupelle*, 93. skk. o.

81 *d'Ivry*, 19. o.

82 *Aubert*, XLIII. o.; *d'Ivry*, 19. o.

83 ASHA, Fasc. 3Yc-311.

84 *Gazette de France*, 1741. szept. 2.; KA, AFA, Böhmen, 1741—XIII—3.

gályhadak egyesültek a már hosszú hónapok óta ott rájuk várakozó bajor kötelékekkel. Ezt követően Felső-Ausztrián át egészen az alsó-ausztriai Ybbsig tartott a következő harminc nap menete. Rövid pihenő után a Duna mentén Melken és Kremsen át Mauthausenig meneteltek tovább, majd november 8-ig e térségben fedezték a Bécs helyett váratlanul Prága ellen induló bajor—francia hadsereg mozgását. Ezt követően utóvédként Freistadton át Budweisbe [Ceske Budejovice-be] tartottak, ahova november 12-én érkeztek be.⁸⁵ A következő néhány nap a Tabor—Veseli—Wittingen [csehül: Trebon] közti összeköttetést biztosították. Amikor azonban a bajor—francia főerők Prága elfoglalására gyülekeztek, a Bercsényi-huszárezredet átvegyényelték a Louis-Thomas du Bois de Fiennes marquis de Leuille altábornagy vezényelte 1. hadtesthez, hogy előbb Protivin—Pisek, majd Mirovice—Mnisek térségében fedezze a főerők mozgását. Amint november 26-án sikerült a szövetségeseeknek bevenniük Prágát, Bercsényit és huszárait egyaránt Královkyhoz rendelték, hogy a várost védő külső zárógyűrűben tevékenykedjenek.⁸⁶ A téli szállásra vonulás elrendelését követően a Bercsényi-huszárok Prágától mintegy ötven kilométernyire délre, a Sázava folyó mentén telepített raktárakat biztosították, majd az Ondrejow—Pisej—Porsic vonalon álltak fel, hogy a portyázó császári—királyi huszárok előrenyomulását megakadályozzák.⁸⁷

A mind gyakoribb harcérintkezések során a Bercsényi-huszárok vonzották a császári—királyi szolgálatban állt honfitársaikat. Bercsényi tábornok már 1742. január 28-án azt jelentette Pisejből, hogy „valóban könnyű embereket szerezniük, még elszökött huszárokat is, akik lovon érkeznek”.⁸⁸ A francia hadsereg három huszárezredének kiegészítése annyira kizárólag magyarokból történt, hogy a csehországi francia erők élére állított Francois-Marie duc de Broglie marsall szükségesnek érezte megfogalmazni: „Kívánatos lenne, hogy a huszárezredekbe elvegyítsenek néhány francia tisztet is.”⁸⁹ E gondolat ellen Bercsényi tábornok azonnal tiltakozott, és XV. Lajos utasítására hivatkozott, miszerint „a huszárezredekbe való alkalmazásnál más nemzetekkel szemben részesítsék előnyben a magyarokat” és „semmilyen más nemzetbélit, még franciákat se vegyenek fel a huszárok közé, kivéve abban az esetben, ha nem lenne elég magyar található”.⁹⁰ Elegendő magyar viszont akadt. Ezt tanúsítja a másik oldalról Nádasdy Ferenc gróf, a Habsburg-hadak generálisa, a később tábornagyként nevéssé vált hadvezér⁹¹ 1742. november 28-án keltezett magánlevele, amelyben arról panaszkodik, hogy csupán az ő alárendeltségéből az elmúlt egy esztendő alatt „már eddig mintegy 800 magyar szökött meg”.⁹²

A csehországi hadműveletek 1742-es újrakezdését megelőzően a francia hadvezetés egységeit Protivinnél gyülekeztette, majd Wodnianon és Mydlowaron át Sahayhoz vonta előre. A 18 000 főnyi csoportosításban nyert beosztást a Ber-

85 Souvenirs inédits du maréchal de Ségur. Paris, 1895. 51. skk. o.

86 Campagne de Broglie et de Belleisle en Bohême et en Bavière. Amsterdam, 1774. I. k. 276. skk. o.; K. u. k. Kriegsarchiv (kiad.): Österreichischer Erbfolgekrieg (a továbbiakban: *Öst. Erbfolgekrieg*) Wien, 1900. skk., IV. k. 103. skk. o., V. k. 276. skk. o.; *Pajol*, II. k. 107. skk. o.

87 Campagnes des Messieurs des Maréchaux de Maillebois, de Broglie, de Belle-Isle, de Noailles et de Coigny l'an 1741—1743. Amsterdam, 1773. II. k. 188. skk. o.

88 *ASHA*, Fasc. A¹-2969, fol. 20.

89 Uo, fol. 32.

90 Uo, fol. 320.

91 Eletrajzát l.: Zachar József: Nádasdy Ferenc tábornagyra emlékezve. *Honismeret*, 1984/4., 13. skk. o.

92 Közli: Horváth J.: A gr. Nádasdy-levéltár. *Századok*, 1881, 421. o.

csényi-huszárezred is, amely a Ráttky-huszárezreddel együtt a menet elővédjét alkotta. Sahaynál ez az elővéd május 25-én beleütközött a Georg Christian Lobkowitz herceg, tábornagy alárendeltségében állt mintegy 15 000 főnyi császári-királyi hadsereg előhadába. Az összecsapásból, amely csupán rövid találkozóharc volt, hat halott és öt sebesült árán kerültek ki a huszárok. A főerők bevetésével bekövetkezett ezt követő csatában már nem vettek részt.⁹³ Miként e csata idején, a további menet során is biztosítóerőként működtek, és Piseknél egyesültek újra a főerőkkel. Ennek kötelékében Frauenberghez (Hlubokához) vonultak, hogy felmentsék azt a Habsburg-hadak ostroma alól. Megjelenésükre az ostromlók el is vonultak.⁹⁴

A továbbiakban a magyar királynő hadvezetésének az volt a célja, hogy a porosz különbékét követően felszabadult hadak bevonásával körülzárja és visszafoglalja a cseh fővárost. Ezt felismerve, már június 8-án, a francia hadsereg is eröltetett menetben Prágához indult. A Bercsényi-huszárezred ezúttal az utóvédbe nyertek beosztást. Prága elé érkezve felderítésre küldték ki őket. Ennek során Prossi térségében a tolnai Festetics János gróf, generális alárendeltségében állt magyar huszárokkal csaptak össze és vonultak vissza a túlerő elől.⁹⁵ Miután a teljes francia hadsereg beszorul Prágába, a Bercsényi-huszárezred sorsa is ez lett; a városban a Charles-Armand de Gontau duc de Biron marsall vezényelte tartaléksoportosításba nyert beosztást és az első komoly feladatot július 29-én kapta, amikor valamennyi lovaseővel takarmányszerző kitérészt hajtottak végre a francia csapatok. Bevonták a Bercsényi-huszárezdök az augusztus 19-i éjszakai kitérésbe is, amelynek során az ellenség ostromanyagában vittek végbe nagy pusztítást. Három nap múlva sikeresen megismételték a kitérészt, ezúttal nagyobb erővel és még nagyobb sikert aratva.⁹⁶

A városvédő harctevékenységnek az vetett véget, hogy 1742. szeptember 14-én a Habsburg-hadvezetés félbeszakította Prága ostromát, mivel Bajorország felől erős felmentő francia hadsereg nyomult be Csehországba. Akkor a Bercsényi-huszárezdököt a Ráttky-huszárezdökkel, dragonyosokkal és némi gyalogsággal az Elba jobb partján fekvő Kourimhoz vezényelték, hogy ott biztosítsák az összeköttetést. Ennek során több portyát hajtottak végre részben felderítő, részben zsákmányszerző céllal. Amikor november 3-án visszarendelték őket Prágába, még elfoglalták Brandeist [ma: Brandys nad Labem], majd összecsaptak az őket üldöző császári-királyi huszárokkal.⁹⁷ Prága újabb császári-királyi ostroma idején a védelmi harcokban vettek részt. Ezúttal az elővárosokban elszállásolva, december 17-én más lovaseőekkel együtt ők fedezték a francia hadsereg zömének Prágából való elvonulását,⁹⁸ majd utóvédként követték bajtársaikat. Állandó harcok közepette, tíz napi nehéz menet végén értek be december 27-én a nyugat-csehországi Égerbe [Cheb-be].⁹⁹ Alig csatlakoztak a főerőkhöz, máris kiküldték őket a szükséges élelmiszer és takarmány begyűjtésére. Miután erőt gyűjtött a csehországi francia hadsereg, hazarendelési pa-

93 KA, AFA, Bayern, 1742—V—27, 1742—XIII—57.

94 KA, AFA, Böhmen, 1742—VI—8.

95 *Aubert*, XLV. o.; *d'Ivry*, 19. o.

96 ASHA, Fasc. A¹-2946, A¹-2954; KA, AFA, Böhmen, 1742—XIII—57, *Gazette de France*, 1742. szept. 22.; *d'Espagnac*, M.: *Histoire de Maurice comte de Saxe*. Lausanne—Neuchâtel, 1774. I. k. 270. skk. o.

97 *Campagnes*, VI. k. 142. o.; *Aubert*, XLVII. o.; *Öst. Erb. Kr.* V. k. 226. o.

98 ASHA, Fasc. A¹-2959; *Luynes*, IX. k. 404. o.; *Öst. Erb. Kr.*, V. k. 241. skk. o.

99 KA, AFA, Böhmen, 1742—XII—8, 1742—XIII—2; ASHA, Fasc. A¹-2986; *Campagnes*, VI. k. 321. skk. o., VII. k. 87. skk. o.

rancsot kapott. A Bercsényi-huszárezred a francia határ menti Speyer Püspökség tartó menet során végig kikülönítve fedezte a főerők mozgását.¹⁰⁰ 1743 február elején onnan az elzászi Weissenburgba [franciásan: Wissembourg] vezényelték téli táborozásra;¹⁰¹ ott értesülhettek a francia király magyar huszárai arról, hogy az ő helytállásuk alapján is, ezredtulajdonosuk, Bercsényi László tábornok elnyerte a Szent Lajos-rend parancsnoki keresztje kitüntetését.¹⁰²

Rövid pihenőjüket követően a Bercsényi-huszárok az 1743-as hadjáratra készülődve áprilisban visszatértek Speyerbe, mivel az ott gyülekező, Adrien Maurice duc de Noailles marsall alárendeltségébe helyezték, a németalföldi határterületre küldendő hadseregbe nyertek beosztást.¹⁰³ Az ellenséges csapatmozgások következtében azután május 8-án a Pfalzi Választófejedelemségbe indították őket, hogy más kötelékekkel együtt felderítsék a Worms és Oppenheim közti terepszakaszt, majd fedezzék a francia hadsereg Wormshoz való előrevonását.¹⁰⁴ Június folyamán Pfalzból kiindulva további német-római birodalmi területeken, főleg Hessen-Darmstadt Tartománygrófságban és a Mainzi Választófejedelemségben kellett elterelő hadmozdulatokat végrehajtaniuk. Ennek során Oppenheimnél átkeltek a Rajnán, felderítették a túlpartot, majd visszatértek a főerőkhöz, aztán a visszavonuló ellenséges kötelékeket követték, elfoglalták Gross-Geraut és Treburt, és biztosították a főerők előrevonását Wormstól Pfungstadton át Aschaffenburghoz. Ennek során lerombolták a hátukban veszélyessé válható Rajna-hidat. Továbbvonulásuk során beleütköztek az ellenség angol és hannoveri kötelékekből álló utóvédjébe, amelyet találkozóharcuk eredményeként visszanyomtak a Majnán túlra.¹⁰⁵

E kisebb harcselekmények után június 27-én kerültek bevetésre a Würzburg Püspökség-beli Dettingennél a főerőkkel vívott csatában. Noailles marsall jól kidolgozott haditerve ellenére az erőit összeszedő és ellentámadásra induló II. György angol király és hannoveri választófejedelem hagyta el diadallal a helyszínt. A váratlanul felbukkanó túlerővel szemben súlyos vereséget és veszteséget szenvedett a Bercsényi-huszárezred is.¹⁰⁶ Ennek ellenére a megtépázott egység utóvédben biztosította főerők elvonulását Seligenstadthoz. Miközben azután a francia zöm Steinheim felé húzódott, július 2-án a Bercsényi-huszárok szárnybiztosításként elfoglalták Offenbachot; az egy hét múlva elrendelt visszavonulásra tekintettel Frankfurt magasságában fedezték a főerőket, majd Würzburg és Pfalz határvidékén, a Sprendlingen—Gernsheim—Jügenheim térségben foglaltak el megfigyelő állást. Július 25-től a Wormsból kitelepített rakományokat és ispotályt szállító oszlop menetét fedezték Speyer városáig, ahol augusztus 11-én egyesültek a főerőkkel. A továbbiakban a főerők Rajnán való átkelését fedezték, majd a Speyer patak mentén felderítést hajtottak végre, végül megfigyelőállásba a Saar folyó mellé vonultak.¹⁰⁷ Kisebb harcselekmé-

100 *Campagnes*, XII. k. 46. skk. o.; Merkwürdiges Leben und Thaten des berühmten französischen Marschalls, Herrn Joh. Franz Desmarets Marquis v. Maillebois. Bremen, 1743. 215. skk. o.

101 *ASHA*, Fasc. A¹-2990.

102 *Gazette de France*, 1743. márc. 30., v. ö.: *Zachar* 1979. 98. o.

103 *ASHA*, Fasc. A¹-2988; *Gazette de France*, 1743. ápr. 20.

104 *BVM*, Fasc. 109. fol. 1., 2.; *ASHA*, Fasc. A¹-2988, A¹-2989; *Campagnes*, X. k. 115. skk. o.; *Öst. Erb. Kr.*, V. k. 389. o.

105 *Campagnes*, X. k. 182. skk. o.; *Aubert*, LI. o.; *Öst. Erb. Kr.*, V. k. 182. skk. o.

106 *BVM*, Fasc. 109. fol. 3.; *ASHA*, Fasc. A¹-2990; *KA*, *AFA*, Main und Nieder-Rhein, 1743—VI—6a.

107 *BVM*, Fasc. 109. fol. 5., 6.; *Campagnes*, X. k. 249. skk. o.; *Campagne de Monsieur le Maréchal duc de Coigny en Allemagne l'an 1743*. Amsterdam, 1763. 83. skk. o.

nyeket követően¹⁰⁸ végül átkeltek a folyón és október végén Sarreguemes térségében, tehát már francia felségterületen vonultak téli szállásra.¹⁰⁹

Az elhúzó osztrák örökösödési háborúban mindegyre szöktek át magyar huszár a császári-királyi haderőből a francia hadsereghez, ezért fogalmazott így egyik levelében 1743-ban a katonai szakíróként később híressé vált Jean Baptiste Joseph Damazit de Sahnguet baron d'Espagnac tábornok: „a hozzánk érkező dezertőrök létszáma kifejezhetetlen”¹¹⁰. Ez alapján a Bercsényi-, a Ráttky- és az Esterházy-huszárezredben nemcsak biztosított volt az előírt egységenkénti 1012 fős hadilétszám, hanem állandó, nemegyszer ezredenkénti három-négyszáz főnyi felesleg is mutatkozott¹¹¹, sőt egy 1743-as, közelebbi keltezés nélküli jelentés szerint e három egységben együttesen 4050 huszár szolgált.¹¹² Minderre tekintettel XV. Lajos elrendelte a meglévő három mellé hat új huszárezred szervezését, s az így létrehozandó új csapatnem élére, a huszárság főfelügyelője beosztásába helyezve és altábornaggyá előléptetve, Bercsényi Lászlót állította.¹¹³ A saját huszárezredétől magas megbízatása miatt most már tartósan távol levő ezredtulajdonos az egység vezényletét a törökországi toborzásokkal kapcsolatosan már említett Tóth Andrásra bízta. Egyik első intézkedéseként azután 1743. december 26-án, mint a huszárság frissen kinevezett főfelügyelője, kérelmezte számára az ezredesi előléptetést. Tóth András ugyanis tulajdonos ezredesi pátenst már egy évtizeddel korábban kapott, de önálló egységet nem alapított, hanem még mindig alezredesi rendfokozatban állt a Bercsényi-huszárezred élén.¹¹⁴

Az 1744-es hadjáratot megelőzően a Bercsényi-huszárezredet újlag Noailles marsall alárendeltségébe, a németalföldi hadsereg kötelékébe osztották be. Első harcfeladatként Artois-ban a Marque folyó mentén kellett biztosítaniuk az összeköttetést a Lille-ben és Dounai-ben telepített jelentős raktárak és a Menint [Menent] és Ypres-t [Jepert] ostromló francia erők között.¹¹⁵ E két flandriai erőd elfoglalását követően még Knosk és Furnes [Fournues] ostroma idején is, egészen július közepéig hasonló biztosító feladatot láttak el a Bercsényi-huszárok a határvidéken.¹¹⁶

Közben azonban jelentős Habsburg-erők váratlanul átkeltek a Rajnán és Lotharingiát veszélyeztették. Erre XV. Lajos átcsoportosítást rendelt el. Így, más huszárerők mellett, a Bercsényi-huszárezredet is Elzászba vezényelte át. Ott Coigny marsall, a rajnai hadsereg parancsnoka önálló csoportosítást hozott létre belőlük és felderítésre, illetve terepbiztosításra Schlettstadtból [franciásan: Selestat] átküldte őket a Rajnán, ahol a Nádasdy altábornagy vezényelte császári-királyi huszárezredekkel kerültek szembe. A két szemben álló táborban harcoló magyar huszárok közül ezúttal a francia szolgálatban álltak kerültek ki diadalmasan, a Habsburg-hadvezetés alatt küzdőket az augusztus 21-i

108 BVM, Fasc. 109, fol. 8.; OSzKK, Fasc. Quart. Gall. 39, fol. 118, skk.; Coigny, 83, skk. o.; Öst. Erbfl. Kr., V. k. 316, skk. o.

109 Aubert, LI, o.; Campagnes, XI, k. 243, o.

110 ASHA, Fasc. A¹-3000, fol. 187.

111 BVM, Fasc. 109, fol. 17.

112 Pajol, VII, k. 372, o.

113 BVM, Fasc. 109, fol. 18, skk.; OSzKK, Fasc. Quart. Gall. 39, fol. 43.; Gazette de France, 1744, jún. 13. V. ó.; Zachar 1979, 101, o.

114 BVM, Fasc. 109, fol. 31, V. ó.; Zachar 1980, 545, o., Zachar 1984, 176, skk. o.

115 Gazette de France, 1744, ápr. 25.; BVM, Fasc. 109, fol. 45, skk.; Aubert, LII, o.; Campagnes, XII, k. 85, skk. o.; Öst. Erbfl. Kr., VI, k. 411, skk. o.

116 KA, AFA, Niederlande, 1744—VI—29, 1744—XIII—4.

Niederschopfheim melletti ütközet eredményeként visszaszorították a Kehlnél a Rajnába ömlő Kinzig folyón túlra.¹¹⁷ E sikeres akciót követően azonban a francia hadvezetés visszarendelte Elzászba a huszárokat, hogy a továbbiakban — támadó hadműveletre készülve — Hagenau—Sufflenheim általános iránynyal Fort Louis felé hajtsanak végre felderítést. Sufflenheimnél ellenséges csoportosításba ütköztek és találkozóharc bontakozott ki, amelynek során sikerült kiszorítani a császári-királyi kötelékeket állásaikból.¹¹⁸

A francia főerők a Rajnához való kijutását követően szeptember első napjaiban a Bercsényi-huszárokat, más lovaskötelékekhez hasonlóan, átküldték a folyón túlra és felderítésre a badeni Diersburgon, majd a breisgaut Ichenheimen és Kappelen át Alt-Breisach térségébe vezényelték. Ott azt a feladatot kapták, hogy vegyenek részt a Freiburg ostromához vonuló főerők menetének fedezésében. Ezúttal a magyar huszárok zömét egyesítették Bercsényi altábornagy alárendeltségében és a Bercsényi-, Lynden-¹¹⁹, Pollereczky-¹²⁰, Dávid-huszárok¹²¹ egymással vetélkedve igyekeztek, hogy a Freiburghoz közeli Zartentől keletre Sankt Märgenen, Furtwangenén át egészen a Fekete-erdőbeli Villingenig kiküldve, sikeres felderítő portyákat hajtsanak végre. Ezek a felderítő portyák zsákmányszerzéssel kapcsolódtak össze, és pedig olyan sikerrel, hogy a továbbiakban egészen a svábföldi Riedlingenig kiterjesztették működési területüket. A portyáknak az vetett véget, hogy november elsejével a huszárokat áthelyezték a Sarre folyó mentére, Jean Baptiste Francois des Marets comte de Maillebois marsall hadseregébe. A Bercsényi-huszárezred azután a hónap végével Sarreguemines-ben vonult téli szállására.¹²²

Az 1745-ös hadműveletek kezdetekor a korábbihoz hasonló nagyszámú huszár állt a francia uralkodó rendelkezésére, az átszökések folyamatosak voltak.¹²³ Az előírt ezredlétszám ezúttal szerényen 652, a Bercsényi-ezrednél kivételesen 972 fő volt, ¹²⁴ ám mind a hat egységnek ezer-ezerkétszáz főt írtak össze a hadrakelést megelőzően.¹²⁵ A téli táborokból való elvonulásra ezúttal már március elején sor került. Ennek során Maillebois marsall a Bercsényi-huszárokat előbb a főerőkkel Gross-Gerauig, később a Majna-Frankfurt melletti Höchstig vonta előre, majd kikülönítve a Majna menti Offenbach és a würzburgi Steinheim közé rendelte, hogy ott portyázva lezárják a Mainz felé vezető utakat.¹²⁶ A továbbiakban a Bercsényi-huszárezred hat svadronját az Artois-beli Meubeuge-hez vezényelték el, míg a visszamaradt négy svadront a Hessen-Darmstadt Tartománygrófság-beli Rüsselsheimhez, illetve a Nassau-Usingen Grófság-beli Oberseltershez küldték portyázni, hogy megfigyeljék az ellenséges mozgásokat.¹²⁷ A bajor haderőnek a háborúból való kiválása és az ellenséges túlerő erőteljes előnyomulása hamarosan azt eredményezte, hogy az egységet újra egyesítették és más kötelékekkel együtt a veszélyeztetett Lotharin-

117 ASHA, Fasc. A¹-3036.; *Coigny*, IV. k. 2. skk. o.; *Öst. Erb. Kr.*, V. k. 482. skk. o.

118 *Coigny*, III. k. 240. skk. o.; *Campagnes*, XVII. k. 241. skk. o.; *Pajol*, II. k. 407. skk. o.; *Aubert*, LIII. o. V. ö.; KA, AFA, Ober-Rhein, 1744—VIII—53.

119 L. bővebben: *Zachar 1982*, 388. skk. o.

120 L. bővebben: *Zachar József*: Pollereczky János őrnagy az amerikai függetlenségi háborúban. HK, 1980/2 (a továbbiakban: *Zachar 1980a*), 299. skk. o.

121 L. bővebben: *Zachar 1983*, 209. skk. o.

122 ASHA, Fasc. A¹-3069.

123 Uo.

124 *Zachar 1980*, 528. skk. o.

125 *Coigny*, I. k. 86. o.

126 ASHA, Fasc. A¹-3095.

127 *Gazette de France*, 1745. ápr. 17.; *Aubert*, LIV. o.; *Öst. Erb. Kr.*, VI. k. 511. skk. o.

gia védelmére Sarrelouis térségébe küldték.¹²⁸ Július elején azonban világossá vált, hogy a németországi francia hadsereget hátrább kell vonni. Ennek elősegítésére elterelő hadmozdulatra más erőkkel együtt a Bercsényi-huszárokat is a Darmstadt mellett Griesheimhoz irányították. Július 16-án ezt a francia csoportosítást, amelynek élén Bercsényi altábornagy állt, megtámadta bodorfalvi Baranyay János báró, altábornagy magyar huszárezredekéből álló kétszeres túlereje. A magyar testvérharcból ezúttal a Habsburg-szolgálatban álltak kerültek ki győztesen, a Bercsényi-huszárok mintegy száz halottat és sebesültet vesztek és visszavonultak a Würzburgban fekvő Stockstadthoz. Onnan a főerőkhöz vezényelték őket a Rajna menti átkelőhelyekre, hogy fedezzék a partváltást. Július 18-án maguk is átkeltek és visszatértek a Sarre-vidékre. Ott Vaudrevangue [ismertebb német névén: Wallerfangen] városkában települtek és onnan indultak felderítő-zsákmányszerző portyákra.¹²⁹

Változást a Bercsényi-huszárezred életében csak az új esztendő hozott. 1746-ban ezt az egységet a németalföldi francia hadseregbe osztották be. Május elején a Dyle folyóhoz kellett vonulnia, ott egyesült más kötelékekkel, 11-én benyomult ezekkel Brabant Hercegségbe, kiverte a Rotselaerben telelt ellenséget, sőt azt egészen Aerschotig [Aarschot] üldözte.¹³⁰ Ezt követően a tervüre-i [tervuereni] táborban csatlakozott az ott gyülekező főerőkhöz, amelyekkel elvonult a Molines és Louvain [Leuven, Löwen] közt fekvő Bethlemhez. Onnan kiindulva állandó portyákkal nyugtalanította az ellenséges erőket, miközben a főerők Antwerpen [akkori ismertebb francia névén: Anvers] ostromához készülődtek. A portyákat később elterelő hadmozdulat váltotta fel, amelynek során a huszárok átkeltek a Dyle, majd a Nette folyón. Antwerpen május 23-i elfoglalását követően a francia főerők Flandria Grófságban Mons, majd Saint-Ghislain, végül Liege Püspökségben Charleroi ostromához kezdtek. Ezalatt a Bercsényi-huszárok továbbra is Brabantban, június folyamán Santhoven [Sandheven] és Zoersel [Coursel], júliusban Heyst op den Berg és Oosterwick, majd Aerschot és Siches, illetve Diest és Zoelhelm, majd Oplinter és Tirlemont, végül pedig Poux és Miroir térségében portyáztak.¹³¹ Egy további portya során augusztus 5-én Mont Saint André [Mont Sint Andries] mellett a Bercsényi-huszárezred beleütközött két magyar generálisnak, lázi és bernyczei Ghillányi Jánosnak¹³² és pilisi Beleznay Jánosnak¹³³ a Habsburg-hadak kötelékében bevetett huszárezredébe, a túlerővel szemben vereséget szenvedett és nyolcvannál több harcosa fogságba esett.¹³⁴ A Heylissemhez visszahúzódot egységet Bercsényi altábornagy alárendeltségében a Dávid- és a Lynden-huszárezreddel, valamint két gyalogzászlóaljjal együtt a Brabant és Liege határvidéken fekvő Opheylissen térségébe rendelték, hogy egyrészt a Tirlemont és Hannut [Hannuit] közti terepszakaszon fedezze a francia utánpótlás-szállításokat, másrészt pedig őrizze a Gette [Gete] folyó vonalát. Miután Szász Móric [franciásan:

128 ASHA, Fasc. A¹-3099.

129 *Öst. Erbfl. Kr.*, IX. k. 594. skk. o.

130 ASHA, Fasc. A¹-3136, A¹-3137.

131 *Espagnac*, II. k. 187. skk. o.; *Maréchal de Saxe*, II. k. 353. skk. o.; *Öst. Erbfl. Kr.*, IX. k. 287. skk. o.

132 Életrajzát l.: *Zachar József*: Egy elfelejtett magyar hadvezér: báró Ghillányi János lovasági tábornok (1686–1752). *Tarsoly*, Budapest, 1986/87., 7. skk. o.

133 Életrajzi vázlatát l.: *Hirtenfeld–Meynert*: Österreichisches Militärisches Konversations-Lexikon. I. k., Wien, 1851. 342. o.; *Wurzbach, Constant*: Lexikon des Kaisertums Österreich. I. k., Wien, 1856. 237. o.; *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von*: Geschichte des kaiserl. und königl. Husaren-Regiments Nr. 10. Wien, 1892. 31. o.

134 OSzKK, Fasc. Quart. Gall. 39. fol. 111. skk.; ASHA, Fasc. A¹-3148; *Öst. Erbfl. Kr.*, IX. k. 333. skk. o.

Maurice comte de Saxe], I. Frigyes Ágost szász választófejedelem természetes fia, aki francia szolgálatban állt és akkoriban már marsalként az egész németalföldi francia csoportosítást vezényelte, támadásra készülődött és ez elől a Habsburg-erők elvonultak, azok üldözésére vezényelte a huszárokat. Ezek augusztus 25-én Brabantban Herbais térségéig, 29-én a picardiai Fallais [Faloise] és az Artois-beli Bourdinne [Haubordin] helységeken át egészen a Maas [francia területen: Meuse] folyóig nyomultak előre. Miután ott az átkelőhelyeket lerombolva találták, a folyó mentén kezdtek portyázni.¹³⁵

A Bercsényi-huszárokat ezután, a portyázásoktól elvonva, váratlanul a főerőkhöz vezényelték, amelyek 1746. október 11-én döntő csata megvívására indultak az Artois-ban fekvő Rocoux-nál [Raucoux, ma: Raucourt-au-Bois]. A már erősen leharcolt egységet kíméletlenül bevette a francia hadvezetés, és ennek következménye nem is lehetett más, mint ahogyan a szemtanú megfogalmazta: „a huszárok az ellenség szörnyű tüzeiben visszariadtak és kezdtek rendetlenül visszavonulni”. Ám Louis de Crevant duc d’Humieres marsall jó megfigyelő volt, és azt is látta, hogy a más kötelékek élén harcba küldött ezredtulajdonos is észrevette ezt, ezért így folytatta beszámolóját a csatáról: „Bercsényi grófort ez azonnal arra ösztönözte, hogy élükre álljon. Túl messze volt attól, hogy felismerjék, így zsebéből kihúzott egy fehér zsebkendőt, amellyel megálljt jelzett nekik. Amint felismerték, engedelmeskedtek neki a harcmezőn. Amikor utolérte őket, szemükre vetette a szökésük miatti szegényét, hogy ezt csak őt a harcba követve tehetik jóvá. Mindnyájan követték, tették a kötelességüket.” Végül még hozzátette a francia hadvezér: „Bercsényi gróf olyan vitéken és olyan bölcsen viselkedett, hogy e nap sikerét neki tulajdonították.”¹³⁶ A valóban fényes francia győzelemmel végződött csatáról¹³⁷ maga Bercsényi is beszámolt, a szokásos szerénységével csupán egy félmondatot vetve oda az előbbi eseményre vonatkozóan: „Magam a regimentem élére álltam, amely ugyancsak sok ember vesztét okozta.”¹³⁸ Az ugyancsak súlyos saját veszteségekről sem szólt az ezredtulajdonos. A Bercsényi-huszárezredet mindenestre azonnal hátraküldték téli szállásra, mégpedig immár hagyományosnak mondhatóan Sarreguemines-be.¹³⁹ Ott újabb katasztrófa érte az egységet, takonykór tört ki, és a járvány megtizedelte a loállományt.¹⁴⁰ A kemény tél miatt az elhúzó háborús körülmények között a drágaság is rendkívüli méreteket öltött, az ezredtulajdonos minden jövedelmére szükség volt, hogy segíthessen bajtársain.¹⁴¹

1747 áprilisában újra megkezdődtek a hadműveletek. A Bercsényi-huszárokat ismét a főhadszíntérré vált Németalföldön vetették be. Kezdetben csupán portyázó feladatokat kaptak a Dender és a Senne folyó közti területen.¹⁴² Július 2-án azután újabb döntő csatára került sor, és ebben is bevetették őket. Az ő derekas helytállásuk is hozzásegítette a francia hadvezetést az újabb diadal-

135 Espagnac, II. k. 262. skk. o.

136 Közl.: Choppin, 99. o., v. ő.: Zachar 1979, 104. o.

137 Részletesen l.: Zachar József: Csataék, hadvezérek, katonák a XVIII. században. Budapest, 1990. (a továbbiakban: Zachar 1990), 168. skk. o.

138 Közl.: d'Ivry, 22. o.

139 ASHA, Fasc. A¹-3149.

140 Pajol, VII. k. 507. o.

141 d'Ivry, 24. o.

142 Gazette de France, 1747. ápr. 22.: ASHA, Fasc. A¹-3198, A¹-3199, A¹-3200; OSzKK, Fasc. Quart. Gall. 55.; Aubert, LX. o.; Maréchal de Saxe, IV. k. 7. o.; Öst. Erb. Kr., IX. k. 481. skk. o.

hoz.¹⁴³ Sőt ahhoz is hozzájárult, hogy még mindig nagy számban érkeztek a másik táborból magyar huszárok, hogy a francia király harcosai lehessenek.¹⁴⁴ Ez folytatódott a harcselekmények északabbra való eltolódása idején is. Míg a főerők egyébként Berg-op-Zoom ostromára készülődtek, a Bercsényi-huszárok a térség biztosítására elterelő potyázásokat hajtottak végre.¹⁴⁵ A hazai bázisoktól való nagy távolságra tekintettel ezúttal a téli szállásra vonulás idején is németalföldi területen maradtak.¹⁴⁶ A jelentős veszteségek pótlására, a hadszíntéren való állandó átszökés ellenére, Bercsényi altábornagy megint elküldte a török—magyar határvidékre az immár brigadérosként ezredét vezénylő Tóth Andrást.¹⁴⁷

Az újonnan toborzottakra már nem várt olyan súlyos megpróbáltatás, mint korábban beállt bajtársaikra. 1748-ban már kimerült volt mind a két hadviselő fél, csak erélytelenül indultak meg a harcselekmények. A Bercsényi-huszárok továbbra is Németalföldön maradtak, ott kerültek újólagosan bevetésre.¹⁴⁸ Jelentős eseményben azonban már nem vettek részt, megkezdődtek a fegyverszüneti, majd béketárgyalások. Végül a béke megkötésére csak október 18-án került sor, és ezt követően térhettek vissza a Sarre-vidékre a Bercsényi-huszárok, ahol azonnal téli szállásra vonultak.¹⁴⁹

A békekötést megélt kilenc francia hadseregbeli huszárezred között már létszámát tekintve is a legtekintélyesebb a Bercsényi-huszárezred volt a maga 952 fős hazatért létszámával. Ezzel szemben a többi nyolc egységben összesen 4248 fő szolgált.¹⁵⁰ Zömük még mindig magyar volt, és ők tovább akartak szolgálni a francia hadseregben. Az ő érdekükben azonnal megszólalt az ezredtulajdonos, főfelügyelői jelentésében így írt: „A Bercsényi-ezred nem lesz az egyik középszerű, ha nem csökken az ideszökés, lévén valamennyien magyarok. Attól félnek, hogy visszaküldik őket, amiként visszaküldték a nagy többséget az elmúlt háborút követően.”¹⁵¹ Az aggodalom nem volt alaptalan. A bekövetkezett béke valóban együtt járt a haderő létszámának erőteljes csökkenésével. A francia hadvezetés a két leggyengébb harcértékű huszárezredet feloszlatta, a többi hétben pedig összesen 112 tiszt és 3328 altiszt és közhuszárt megtartását írta elő.¹⁵² Igazán magyar jellegű egység csak a Bercsényi-huszárezred maradt az ezredtulajdonos jóvoltából, egyenesen 92 fős létszámtöbblettel,¹⁵³ a többi huszárkötélkebe már nagyobb számban kerültek be németek, sőt franciák is,¹⁵⁴ ám a kompániás tisztek nyolcvanhét százalékban még az egész csapatnemnél magyarok voltak.¹⁵⁵

Hamarosan azonban változott a helyzet, egyre több magyar szökött el az egyébként is csökkentett létszámú huszárezredéből, így a Bercsényi-huszárezredből is. Az ezredtulajdonos és huszár-főfelügyelő Bercsényi ezt nem is ta-

143 KA, AFA, Niederlande, 1747—VII—2; ASHA, Fasc. MF—230/1, fol. 90.; Fasc. A¹-3206; *Rupelle*, 76. o.

144 BVM, Fasc. 110. fol. 47.; OSzKK, Fasc. Quart. Gall. 55.; *Choppin*, 103. o.

145 ASHA, Fasc. A¹-3206, A¹-3262.

146 OSzKK, Fasc. Quart. Gall. 39. fol. 116.

147 OSzKK, Fasc. Quart. Gall. 55. V. ö.: *Zachar 1979*, 107. o.

148 *Espagnac*, II. k. 463. skk. o.; *d'Ivry*, 25. o.

149 OSzKK, Fasc. Quart. Gall. 55.

150 Uo.; *d'Ivry*, 325. o.; *Zachar 1980*, 428. o.

151 Idézi: *d'Ivry*, 324. o.

152 *Zachar 1984*, 98. o.

153 ASHA, Fasc. Y8c-2.

154 OSzKK, Fasc. Quart. Gall. 55., v. ö.: *d'Ivry*, 325. o.

155 *Corvisier*, 655. o.

gadta, mindenesetre magyaráztaként hozzáfűzte: „Kétségkívül előfordult szökés arra a hírre, amely az északi háborúról elterjedt. Mentek szerencsét próbálni. Felfedték, hogy porosz toborzók csábítottak el huszárokat.”¹⁵⁶ Valóban, akkortájt folyt a porosz huszár-csapatnem kialakítása és a porosz hadvezetés igyekezett átcsábítani más országbeli szolgálatban állt magyar huszárokat.¹⁵⁷ Egy másik jelentésében Bercsényi azonban más szempontot is felvetett: „Lehet számítani a magyarok hűségére, még ha volt is azelőtt köztük néhány dezertálás könnyelműségből, vagy állhatatlanságból fakadóan, talán a hazájuk iránti szeretetből.”¹⁵⁸ Végül ugyancsak a huszárok főfelügyelője mutatott rá az elszökés fő okára, a nagyfokú eladósodásra, a megfelelő jövedelmek hiányára. Így az ezredtulajdonosokról szólva megállapította: „Négy ezrednek sok az adóssága. Turpin 24 389, Pollereczky 23 746, Beausobre 26 000 és különösen Lynden több, mint 80 000 livre összeggel tartozik.”¹⁵⁹ Arról ezúttal hallgatott, hogy ezredtulajdonosként neki magának is 60 000 livre adóssága gyülemlett fel,¹⁶⁰ ugyanakkor szerény birtokának évi jövedelme csupán mintegy 2 400 livre volt.¹⁶¹ Így nem csoda, hogy például Pollereczky András brigadéros, ezredtulajdonosként, az első négy békeévben csupán 11 588 livre összeget tudott bajtársainál törleszteni.¹⁶² Ezért Bercsényi külön is rámutatott tisztársai súlyos helyzetére: „A három magyar ezred hadnagyai nem tudnak megélni a 290 frank 12 centime összegből, amely nekik tisztán a 300 frank fizetésből marad.”¹⁶³ Volt olyan tiszt, aki becsületesen, erre a helyzetre való tekintettel, elbocsátását kérte, mint például a Bercsényi-ezredbeli Nándory hadnagy, akinek kérelmét Bercsényi határozottan pártfogolta, sőt indoklásban így fogalmazott, hogy „szegény ördögnek alig van egy öltözéke a testén”.¹⁶⁴ Bajtársai esetében hiába kért az udvartól segílyt Bercsényi, Versailles-ban inkább az a nézet nyert teret, hogy a hét huszárezred magyarjait három, egyenként 440 fős egységgé kellene átszervezni, a többi huszárt pedig egyszerűen szélnek kellene engedni. Ez ellen a nagyobb áttekintéssel rendelkező főfelügyelő azonnal titakozott: „Ha most új beolvasztások történnének, akkor az adósok száma kevesbednék, és az adósságok a megmaradt ezredekre esnének, és ezeket agyonsújtának. Tehát még egy csapás. Nem marad más hátra, mint várni, és én elmegyek addig, ameddig tudok.”¹⁶⁵

Az ezredfelosztás kérdése lekerült a napirendről, azonban nemcsak az elszökés túrése következett el, hanem egyenesen újabb elbocsátásokra került sor.¹⁶⁶ Végül 1749 végére a francia király szolgálatában 2981 legénységi állományú huszár maradt, akinek már csak alig egynegyede, pontosan 714 fő volt

156 Közli: *d'Ivry*, 26. o.

157 L. bővebben: *Zachar József*: Recrutement et encadrement des Houssards dans l'Europe du XVIIIe siècle. A Sedicissime Settimana di Studio részére készült előadás, Istituto Internazionale di Storia Economica Francesco Datini, Prato, 1984., megjelenés alatt, v. ö.: *uő.*: Soldats Hongrois dans les armées européennes du 18e siècle. A *Revue Internationale d'Histoire Militaire* tervezett magyar száma, Budapest, 1985., kézirat és *uő.*: Huszárok. Történelmi bevezető. In: Huszárok. Nádasdy Ferenc Múzeum, Sárvár, Vas megyei Múzeumok Katalógusai, 133. k., Sárvár, 1988., 4. ssk. o.

158 Közli: *d'Ivry*, 26. o.

159 Közli: *Forster Gyula*: Gróf Bercsényi László, Franciaország maréchalja. Budapest, 1925. (a továbbiakban: *Forster*), 100. o.

160 *Rupelle*, 77. o.

161 *Forster*, 195. o.

162 *ASHA*, Fasc. MF—230/1.

163 Közli: *d'Ivry*, 326. o.

164 *Uo.* 26. o.

165 Közli: *Foster*, 100. o.

166 *Halmágyi István* Naplója. (Közli: *Szádeczky Lajos*) Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI—XVIII. századokból, 4. k., Budapest, 1906, 489. o., v. ö.: *Zachar 1979*, 109. o.

magyar.¹⁶⁷ A Bercsényi-huszároknál is hasonlóan alakult a helyzet, a 28 tisztből még 18 ugyan magyar volt, de a 749 legénységi állományúból csupán 128.¹⁶⁸ Bercsényi László ezt a körülményt nehezen viselte el. A huszárság főfelügyelőjeként addig mesterkedett különböző áthelyezésekkel, míg 1754-re elérte, hogy újólag 28 tisztre és 923 legénységi állományúra szaporította a tulajdonában állt egységet, mégpedig úgy, hogy 24 tiszt és 259 altiszt és közhuzár újra magyar legyen köztük.¹⁶⁹ Tegyük hozzá: az ezredbeli négy nem magyar tiszt közül kettő francia és a rokona volt, kettő pedig régi lengyel bajtársa, a Lotharingia fejedelmeként élő volt lengyel király, I. Szaniszló köréből.¹⁷⁰ Egyébként Bercsényi nemcsak jó előljáróként igyekezett gondoskodni alárendeltjeiről, hanem a nehéz körülmények ellenére is mindent megtett annak érdekében, hogy a huszáregységek erkölcsi színvonala ne csökkenjen. Így például egyik tisztjárta esetében, aki elmaradt járandóságai helyett kártyával, kockával kívánta a kiadásaihoz szükséges pénzt biztosítani, a következőképpen járt el, ahogyan jelentette a hadügyminiszternek: „Sarrelouis-ban fogságra vetettem Perényi (Mihály) bárót, ezredembeli gyalog szolgáló kapitányt. Helytelen magatartása által előidézett adósságai és kicsapongásai követelték ezt. Nem fogja rossznak találni, hogy ott marad, amíg adósságait ki nem fizeti.”¹⁷¹ Ha a neves magyar arisztokrata család sarjával ilyen szigorúan bánt, elképzelhető, milyen fegyelmet tartott egységénél! Ennek érdekében az ideje java részét Lunéville-ben, I. Szaniszló udvarában töltö Bercsényi a nevét viselő huszárezredet viszonylag közeli laktáborokban helyeztette el, így 1749-ben a lothringiai Metzben, majd Sarrelouis-ban, 1750-ben a picardiai Vervins-ben, 1751-ben újra Sarrelouis-ban, 1752-től egészen 1754-ig a szintén lotharingiai Saint-Mihiel-ben, 1755-ben Richemont-ban, végül 1756-ban, már a háborús előkészületek jegyében, a Liege-beli Vancouleurs-ben.¹⁷²

A továbbra is fennálló porosz—osztrák hatalmi konfliktusok és az akkorra kiéleződött angol—francia gyarmati ellentétek ugyanis 1755 szeptemberében az osztrák Habsburg- és a francia Bourbon-ház koalícióját, 1756 januárjában pedig angol—hannoveri—porosz szövetséget eredményeztek. A francia—osztrák szövetségi együttműködés jegyében 1756-ban arra vonatkozóan is megállapodás született, hogy a franciaországi huszárezredek hadilétszámra való feltöltésének elősegítésére a bécsi hatóságok engedélyezik a közvetlen magyarországi toborzást. Ez azonban, miként korábban, teljes érdektelenségbe fulladt és tökéletes kudarccal végződött.¹⁷³ Ugyanakkor viszont a konstantinápolyi francia követ azt jelentette, hogy továbbra is szöknek el magyar földről olyanok, akik néla jelentkeznek, mert a francia király magyar huszársjai kívánnának lenni.¹⁷⁴ E tényre alapozva Bercsényi László altábornagy ismét csak az Oszmán Birodalomba küldte Tóth András brigadéroszt, hogy toborzótisztjeivel minél több magyart fogadjon fel. Ehhez azonban őket Bercsényi szavaival „Tóth úr kénytelen volt Havasalföldre és Moldvába, Erdély és Magyarország határára küldeni az

167 ASHA, Fasc. Y8c-1, Y8c-2, Y8c-5, Y8c-9, Y8c-10, Y8c-20, Y8c-21.

168 ASHA, Fasc. Xc-81, Y8c-2.

169 Uo.

170 *d'Ivry*, 29. o.

171 Közli: *Foster*, 141. o., v. ö.: *d'Ivry*, 26. o.

172 ASHA, Fasc. A¹-3394.

173 ASHA, Fasc. 3407, fol. 350. skk. o.

174 Uo. fol. 30.

újoncok keresése céljából”. Ez pedig azonnal felvetette az akut pénzkérdést, hiszen „költségük erősen meghaladja azt a 130 livre-t, amelyet csak azokra a magyarokra számítottam, akik Rodostóban, vagy a környékén lennének találhatók és nem pedig olyan messze keresettek”, — folytatta jelentését Bercsényi. Az eredmény egyértelműen kevesebb magyar francia földre juttatása volt. Ilyen körülmények között Bercsényi maga indítványozta, hogy a francia hadseregbeli négy német huszárezredet olvasszák bele a hadilétszámra feltöltendő megmaradó három magyar huszárezredbe.¹⁷⁵ Indítványának 1756. október 30-i döntésével a hadügyminiszter eleget tett.¹⁷⁶ A hét ezrednek hárommá való összeolvasztásával azután már nem maradt összetétele szerint egyetlen magyarnak tekintett egység sem, a Bercsényi-huszárezred sem maradhatott az. A vezényleti nyelv ugyan mind a három egységben a magyar maradt, azonban a németek mellett most már franciák is beléphettek ezekbe a huszárezredbe.¹⁷⁷

A huszárezredek a francia hadsereg kötelékében 1757 tavaszán kapcsolódtak be az előző esztendőben kirobbant porosz—osztrák összecsapással kezdődő harmadik sziléziai, vagy más néven hétéves háború küzdelmeibe. Ezt megelőzően megtörtént az egységek hadilétszámra való feltöltése. A Bercsényi-huszárezred 28 tisztjéhez és 656 legénységi állományú tagjához a toborzásokor immár elsődlegesen nem magyarok csatlakoztak.¹⁷⁸ A hadműveletekre való készülődéskor ezt az egységet ugyanúgy, mint a szintén hadrakelő idős hadvezért, Bercsényi László altábornagyot, a németországi segélyhadsereg kötelékébe osztották be.¹⁷⁹ A Rajna melléki gyülekezési térségből a Bercsényi vezényelte lovashadtest, ebben a nevet viselő huszárezred, Vesztfáliába indult, hogy ott „gyűjtsön babérokat”.¹⁸⁰ A szemben álló porosz, angol és hannoveri kötelékekkel szemben április folyamán a Berg Hercegség-beli Neuss, majd a Cleve Hercegségben fekvő Wesel térségében, e hó 24-én Hessen-Darmstadt Tartománygrófságban Münsternél, végül pedig, néhány nap múlva beérkezve Vesztfáliába, az e hercegségbeli Lippstadtnál ért el figyelemreméltó sikereket a hadvezér és egysége.¹⁸¹ Ezt követően, Hessen Tartománygrófságba vezényelve, ottani portyázásokkal segítették a főerők előrevonását. Ennek során a Bercsényi-huszárok észak felé egészen a Hannoveri Választófejedelemség határára fekvő Celle-ig és a Magdeburg Hercegség-beli Quedlinburgig jutottak el, míg két svadronjuk, Kasselnél visszamaradva, e térség biztosításában kapott szerepet.¹⁸² Ezáltal ők kimaradtak az 1757-es döntő összecsapásból, a július 26-án Hastenbeck mellett megvívott csatából, amely viszont összeforrt az ezredtulajdonos nevével, aki ideiglenesen éppen abban az időben, éppen megbízott parancsnokként, az egész németországi segélyhadsereg élén állt.¹⁸³ Augusztus első napjaiban Bercsényi visszatért hadteste élére és huszáraival újlag Hessenben portyázott. Több kisebb harccselekmény közül kiemelkedik az a haditettük, amikor szeptember 4-én váratlan rohammal elfoglalták Hessen-Kassel

175 Uo. fol. 22.

176 L.: *Zachar* 1980, 528. o.

177 *Fieffé*, I. k. 279. o.

178 *ASHA*, Fasc. Xc-81, Y8c-4.

179 *Luynes*, XVI. k. 199. o., v. ó.: *Zachar* 1979, 111. o.

180 *Aubert*, LVII. o.

181 *Der Siebenjährige Krieg 1756—1763*. (Kiad.: *Der grosse Generalstab, Abteilung für Kriegsgeschichte*) Berlin, 1901. skk. (a továbbiakban: *Sj. Kr.*), V. k. 75. skk. o.

182 *d'Ivry*, 30. o.

183 *Mémoire du comte de Maillebois au sujet de la bataille de Hastenbeck*. Amsterdam, 1758.

Tartománygrófságban a Holzminden melletti Bevernt.¹⁸⁴ Hadmozdulatai során Bercsényi felismerte az ellenséges szándékot, ezért kezdeményezte a felső hadvezetésnél, hogy hadtestével egyesülhessen az ugyancsak kikülönített szászországi francia hadtesttel. Ezt nem engedélyezték,¹⁸⁵ így a francia vereséggel járó rossbachi csatában sem ő, sem huszárai nem vettek részt. A két hadtest egyesítésére csak a vereséget követően, a téli szállásra vonulás elrendelésekor adott utasítást az uralkodó. Míg az idős Bercsényi a téli hónapokra hazatérhetett, huszáregységét Worms térségében továbbra is hadműveleti területen állomásoztatták.¹⁸⁶

Ott értesültek a Bercsényi-huszárok, miként az egész hadsereg, az 1758 tavasi előléptetésekről, amelyek élén az a közlés állt, hogy „Őfelsége, a Legkezesztényibb Király folyó évi március 15-én Franciaország marsalljává nevezte ki gróf Bercsényi altábornagyot”.¹⁸⁷ Miután a legmagasabb katonai méltóságba emeléssel az egykori ifjú kuruc tiszt francia szolgálatban mindent elért, amit egyáltalán elérhetett, hazájával kapcsolatos reményei pedig végleg csupán reménynek bizonyultak, 1758. május 15-én keltezett beadványa alapján, „kiújult köszvényére és magas korára tekintettel”, távol maradt a további háborús küzdelmekről.¹⁸⁸ A huszárság főfelügyelője beosztást továbbra is ellátta Bercsényi, de ez a csapatnem már nem az előző háborúban megismert volt. A meglevő három egységben csupán 1800 huszár szolgált, magyar alig volt már köztük, a harcérték pedig egyre romlott. Sőt az udvari intrikák eredményeként bekövetkezett a Pollereczky-huszárezred feloszlata, és állományának a Bercsényi- és a Turpin- (volt Esterházy-) huszárezredbe való beolvasztása.¹⁸⁹ E háborúban már oly módon tudták csak növelni a huszárok számát a francia hadseregben, hogy a szemben álló hadaktól elszökött németekből, elzászi és lotharingiai németekkel kiegészítve hozták létre a Nassau-ezredet.¹⁹⁰

Az 1758-as hadjárat esztendőben a Bercsényi-huszárok szinte egész esztendőben csak portyázó feladatot kaptak német területeken.¹⁹¹ Változás csak őszszel következett be, amikor harmincöt gyalogzászlóalj és harminc lovasszadron — közte a Bercsényi-huszárok hat szadronja — összevonásával önálló csoportosítást hozott létre a francia hadvezetés, hogy ezzel akadályozza meg az észlelt jelentős ellenséges utánpótlási szállítást. Elzászban Lützelberg [franciásan: Lucelle] térségében október 10-én ütöttek rajta a francia kötelékek az ellenséges szállító hadoszlopon. A balszárnyon bevetve jelentős szerepük volt a Bercsényi-huszároknak a siker kivívásában, elsőnek a tizenhárom kísérő löveget ragadták el, majd sok ellenséges málhásszekeret vettek birtokba, miközben jelentős számú foglyot is ejtettek.¹⁹² A zsákmánnyal Kasselhez vonultak, majd az alsó-rajnai hadsereg biztosításában kaptak feladatot.¹⁹³ Az egész évi vesztfáliai ténykedést követően végül Hessenben, Hanau térségében tértek

184 ASHA, Fasc. A¹-3435, fol. 17. skk.; *Gazette de France*, 1757. szept. 17.; *Aubert*, LVII. o.

185 *Luyes*, XVI. k. 198. o., v. ö.: *Forstier*, 103. o. és *Zachar* 1979, 113. o.

186 ASHA, Fasc. A¹-3439, fol. 222. skk., v. ö.: *Pajol*, IV. k. 103. o.

187 *Gazette de France*, 1758. márc. 18., v. ö.: *Zachar* 1979, 113. o.

188 *Aubert*, LXIV. o.

189 ASHA, Fasc. Y8c-1, Y8c-4, Y8c-9, Y8c-11, Y8c-20, Y8c-21, Brigadier Pollereczky, A¹-3443, 40a, v. ö.: *Zachar* 1980a, 299. o., *Zachar* 1984, 258. skk. o.

190 ASHA, Fasc. Xc-80, Yb-597, Y8c-19, v. ö.: *Zachar* 1980, 529. o.

191 *d'Ivry*, 31. o.

192 *Musée de la Guerre, Paris*: Manuscrits, Journal des opérations de l'armée de Soubise par un officier de l'Armée.

193 *d'Ivry*, 31. o.

téli szállásra.¹⁹⁴ A hétéves háború küzdelmeiben már az ezredalapító idősebb fia, Bercsényi Miklós Ferenc ezredes¹⁹⁵ vezényelte az egységet, akinek a részére az ezredtulajdonosi jogkört is sikerült biztosítani. Ez az ifjú Bercsényi is olyan kimagasló helytállást tanúsított, hogy már az első hadjárati év alapján, 1728. február 10-én elnyerte a Szent Lajos-rend lovagkeresztje kitüntetését.¹⁹⁶ Vezényelével a továbbiakban is derekasan küzdöttek a Bercsényi-huszárok a hétéves háború küzdelmeiben. Így kivették a részüket az 1759-es vesztfáliai kisháborús műveletekből, sőt az augusztus 1-jei mindeni csatában is bevetették őket. Ez alkalommal súlyos veszteségeket szenvedtek. A Marburghoz való visszavonulást követően ezért rendkívül korán, már szeptember elsejével téli szállásra küldték őket a Majna menti Frankfurt térségében.¹⁹⁷ Az 1760-as esztendő Fulda térségében vívott harcokkal telt el a Bercsényi-huszárok számára. A kisebb jelentőségű eseményekből csupán a júniusi Schluchtern melletti összecsapás érdemel említést. A portyázások ezúttal egészen az év végéig tartottak, csupán 1761 januárjában vonultak téli szállásra, ezúttal a békeidőbelihez hasonlóan Saarrelouis mellett, hogy az év közben elszenvedett erős veszteségeket pótolni tudják. Az egységet vezénylő tulajdonosvezetősnek ott kellett betagolnia a felső hadvezetés elhatározásából hozzá csatolt gyalog vadászokat, egy hatvan fős gránátos- és négy, egyenként száz fősnek előírt flintásszázadot.¹⁹⁸

Az 1761-es hadrakeléskor a Bercsényi-huszárezredet a hadvezetés az elzászi Mühlhausen [franciásan: Mulhouse] térségébe telepítette. Az ifjú Bercsényi onnan vezette portyára harcosait, amelyek során egészen a Majna menti Mosbachig terjedően ténykedtek. A Weseren való átkelés során, Scharfaltendorf és Grund között egy hesseni, erős túlerőben levő csoportosítás ütött rajta a huszárokon, akik közül sokat levágtak, másokat, így a magyar Bosnyák Ferenc kapitányt, sebesülten fogságba ejtették. Az alsó-rajnai Gosfeldnél tartott pihenő után tudott csak visszatérni a megtépázott egység Elzászba.¹⁹⁹ Ott támadta meg a himlőjárvány a harcosokat. A megbetegedettek közt volt és 1762. február 9-én elhalálozott az ezredtulajdonos, Bercsényi Miklós Ferenc ezredes is.²⁰⁰

Bercsényi László, az ezredalapító marsall, azonnal kérvényezte, hogy a francia uralkodó az ezredtulajdonosi jogot ifjabb és immár egyetlen fiára, Bercsényi Ferenc Antalra, az egységben kapitányként szolgáló és már jelentős harci tapasztalatokat is szerzett ifjúra ruházza át.²⁰¹ XV. Lajos meglepő gyorsan, már 1762. március 2-i nyílt parancsával teljesítette a kérést.²⁰² Mindenesetre amikor a tizennyolc esztendő ifjút ezredtulajdonossá nevezte ki, egyúttal elrendelte, hogy a főfelügyelő állandó vezénylőezredest állítson mellé, mivel bár „nagyon bátor, nagy reményekre jogosít, de még túl fiatal ahhoz, hogy maga vezényelje ezredét”.²⁰³ Kezdetben az addigi alezredes, Bercsényi László nevelt

194 *Uo.*, 32. o.

195 Életrajzát l.: *Zachar* 1984, 397. skk. o.

196 *ASHA*, Fasc. MF—230/1, Y8c-2.

197 Correspondence particulière du comte de Saint-Germain avec Mr. Paris du Verney. London, 1789. I. k. 172. skk. o.

198 *d'Ivry*, 33. o.

199 *Uo.*, 34. skk. o. Bosnyák Ferenc életrajzát l.: *Zachar* 1984, 452. o.

200 *ASHA*, Fasc. MF—230/1, *Gazette de France*, 1762. febr. 22.

201 *ASHA*, Fasc. MF—230/1, Bercsényi Ferenc Antal életrajzát l.: *Zachar* 1984, 402. skk. o.

202 *Archives Départementales de Meurthe-et-Moselle, Nancy*: Fasc. GG-2, No. 55; *ASHA*, Fasc. MC—2998/1, fol. 1.

203 *ASHA*, Fasc. MC—2998/1.

fia, Esterházy Bálint László,²⁰⁴ majd miután ő is ezredtulajdonosi kinevezést kapott és önálló huszáregységet állíthatott fel,²⁰⁵ az ugyancsak neves franciaországi magyar katonacsaládból származó Pollereczky Ferenc András alezredes²⁰⁶ volt vezénylőként a harmadik ezredtulajdonos Bercsényi támasza.

A legifjabb ezredtulajdonosoknak már nem sok lehetősége volt a magyar virtus bizonyítására. A hadviselő felek erősen belefáradtak a mindkét részről döntő siker nélkül vívott háborúba és mindinkább csak kisháborús műveletekre került sor, azokra is egyre ritkábban. Az 1762-es évből csupán a Hessen-beli Homburg melletti találkozóharc érdemel kiemelést, amelyből a Bercsényi-huszárok is derekasan kivették a részüket.²⁰⁷

1763 már újra béke éve volt, noha a tavaszi mustra még hadilétszámot tükrözött. 43 tiszte és 900 legénységi állományút írtak össze az ezredtörzsben és a hat svadronban.²⁰⁸ Magyar már nagyon kevés volt köztük. A tiszteknél még ugyan tizennégy vallotta magát büszkén magyarnak, az altisztek és közhuszárok közt azonban már csak összesen huszonkettő. Így az egykori magyar jelleg úgy-ahogy csupán a vezényletben tükröződhetett még valamelyest. Az égszínkéék huszáröltözet — a Bercsényi-kék — immár megtévesztő volt, már francia volt ez a huszárezred a még mindig tovább élő magyar nyelvű vezénylet ellenére. A béke beköszöntésével egyébként erőteljes létszámcsökkentést rendelt el a hadvezetés, a hat svadronból csak három élt tovább, ezekben pedig összesen immár megint csak alig háromszázötven legénységi állományú szolgált, ezek közül is százhusz gyalog.²⁰⁹ A következő esztendőben a Bercsényi-huszárokat a még háborús körülmények által meghatározott Francia-Pfalz-beli Landau helyőrségéből visszavonták az ország belsejébe, és Donchery és Mouzon térségébe a Meuse mellé telepítették őket. Az áttelepítés együtt járt a véglegesnek tekintett békeszervezés elrendelésével, ezek szerint az egység négy svadronból, svadrononként két századból, századonként huszonöt fő legénységből állt. A szerény előírt létszám lehetővé tette, hogy a létszámfölöttivé váltak elvonásával létrehozzák negyedik élő huszárezrednek a második Esterházy-egységet.²¹⁰

A csekély létszámú Bercsényi-huszárezred a következőkben a szokásos békeéveket élte. Már 1764-ben azt állapította meg az előjárói szemle, hogy „katonákban nagyon jó, [...] elég jól felszerelt, és a lovak többsége háborút viselt”.²¹¹ A Bercsényi-huszárok a továbbiakban is vonzották magukhoz a katonáskodni kívánókat. Ezért már 1765-ben uralkodói engedéllyel a századok létszámát negyven főre növelhette az ezredtulajdonos. Az újoncozás a Seine-et-Marne megyei Vaucouleurs-ban, és a Poitou-beli Limoges-ban folyt, a kiképzés viszont megint Mouzon térségében. 1767-ben azután az egységeket a Vogézek-beli Epinal-ba és Mirecourt-ba helyezték át. Végül a következő esztendőben újra összevonva és a hadikészülődés jegyében megint Landau lett az egység helyőrsége. Bár Franciaország nem kényszerült újabb háborúra, a huszárok fontos harc-

204 Bővebben: Zachar 1984, 432. skk. o.

205 L. erről: Zachar 1983, 221. skk. o.

206 Életrajzát l.: Zachar 1984, 370. skk. o.

207 *d'Ivry*, 35. o.

208 ASHA, Fasc. Xc-81, Y8c-4.

209 *d'Ivry*, 37. o.

210 Zachar 1983, 221. skk. o.

211 Közli: *d'Ivry*, 38. o.

feladatot láttak el, a határ mentén portyázásaikkal megakadályozták, hogy de-zertálhassanak az erre csábított francia hadseregebeliek.²¹² 1770-ben az egység helyőrségévé a lotharingiai Saint-Avold városát jelölte ki a hadvezetés. A következő évi főfelügyelői szemle eredményeként részletes kép maradt az utókorra az egység állapotáról. Hosszasan időz ez a jelentés a lovagnál, miután már bevezetőben megállapítja: „A lovak általában középszerűek.” Ennél számunkra fontosabbnak tűnik a személyi állománnyal kapcsolatos néhány megállapítás, így: „Az ezred jól gondozott és nagyon katonás.” Majd tovább: „A tisztek mind nagyon jól képezettek.[...] Az altiszti kar kiváló.”²¹³ A pozitív értékelés mögött egyértelműen az ezredtulajdonos sikeres ténykedését kell látnunk. Az 1772-es újabb főfelügyelői szemle rögzíti is a tény: „Az ezredtulajdonos Bercsényi gróf úrnak a szolgálat iránti buzgóságát ismeri az udvar.”²¹⁴

Bercsényi Ferenc Antal ezredes buzgóságát valóban jól ismerték a versailles-i udvarban is. Előljárói előterjesztésére így 1769-ben elnyerte a Szent János- és a Szent Lázár-rend lovagkeresztjét, 1771-ben pedig a Szent Lajos-rend lovagkeresztjét.²¹⁵ A buzgóság egyik megnyilatkozása volt az ezred létszámának állandó növelése. Az 1772-es szemle során már 56 tiszt és 1042 legénységi állományú szolgált az egységben, köztük azonban már csak három tiszt és tizenhárom legénységi állományú vallotta magát magyarnak.²¹⁶ A zöm természetesen már francia volt. Velük azonban, sem a testi felépítés, sem a kiképzettség, sem a kisháborús feladatok végrehajtása tekintetében nem volt teljesen elégedett a felső vezetés.²¹⁷ Ez különösen 1774-ben mutatkozott meg, amikor, újólág Landau helyőrségbe telepítve, határportyázó feladatokat kapott az egység. Így már a következő esztendőben megint át is helyezték, ismét vissza Lotharingiába, Saint-Mihiel-be, majd 1776-ban Stenay-be. A harcérték növelése érdekében megint létszámcsökkenés elrendelését látta célravezetőnek a francia hadvezetés, mégpedig mint a négy magyar alapítású egységnél, míg a Nassau-huszárezredet egyszerűen feloszlatta. A vidéki magányába visszavonult agg Bercsényi marsall, miként ezredtulajdonos fia is, a lehetőséget megragadva, megint növelte a magyarok számát a Bercsényi-ezredben. Így az évben immár nyolc tiszt vallotta magát magyarnak.²¹⁸ A két Bercsényinek még egy tény okozhatott őszinte örömet. Az 1774-ben trónra lépett új uralkodó, XVI. Lajos ugyancsak 1776-ban, a hadsereg átszervezésével párhuzamosan, önálló hadrendi számokat adatott minden csapatnem egységeinek, a fennállás sorrendiségét követve. Ennek megfelelően az 1. huszárezred a Bercsényi László alapította, legrégebb, még fennálló egység lett.²¹⁹

A huszár csapatnem újabb fejlesztését, amely az észak-amerikai függetlenségi háborúra tekintettel 1778-ban következett be, az ezredalapító már nem érte meg. Az év január 9-én elhunyt Luzany-beli magányában.²²⁰ A marsall ezredtulajdonos fia azonban a gyász ellenére örömmel fogadta, hogy egységében 84 tiszt és 1116 legénységi állományú szolgált. Az előírt létszámra való feltöl-

212 Uo.

213 Közli: *d'Ivry*, 38. o.

214 Közli: *d'Ivry*, 41. o.

215 *ASHA*, Fasc. MC-2998/1, fol. 1.

216 *ASHA*, Fasc. Xc-81, Y8c-4, Yb-598.

217 *d'Ivry*, 41. o.

218 *ASHA*, Fasc. Xc-81.

219 *ASHA*, Fasc. MF-230/1, v. ö.: *Staub*: Histoire de tous les régiments de hussards. Paris, 1867, 11. o.

220 *ASHA*, Fasc. MF-230/1, fol. 1., v. ö.: *Zachar* 1987, 255. skk. o.

tés Saint-Mihiel-ben folyt, 1777 óta újólágot ott állomásozott a Bercsényi-huszárezred. Ott érte az ezredtulajdonost és bajtársait az örömhír, hogy a függetlenségért küzdő tizenhárom gyarmat megsegítésére küldendő francia expedíciós hadtestbe beosztották a Bercsényi-huszárok egyik svadronját is.²²¹ Hiába siettek azonban a huszárok a tengerpartra, hogy a breton félszigeti Brest térségében csatlakozzanak az áthajózásra gyülekező erőkhöz, nagy csalódásukra viszsza kellett maradniuk. Nem vigasztalta őket, hogy a Saon melletti Gray-ból új és nagyszerű lovakat, valamint első osztályú fegyverzetet és felszerelést kaptak. Megkeseredetten vonultak Poitou tartományba, ahol az ezredtörzsnek és három svadronnak Fontenay-le-Comte új állandó laktanyájában, míg a másik három svadronnak Lucon, Sainte-Hermine és Mareuil térségében jelölték ki állomáshelyét. Az 1779-es szemle során kénytelenek voltak megállapítani az előjárók, hogy a hadisikerre való vágyódás fokozta a dezertálást ennél az ezrendnél is. Már huszonnégy huszár eleve visszamaradt az áthajózásra kijelölt alakulatoknál, majd továbbiak szöktek vissza, hogy az önkéntesek közt áthajózhassanak. Végülis száztíz Bercsényi-huszárnak nyílt módja, hogy az Újvilágban is csillogtassa virtusát.²²²

A Bercsényi-huszárok létszáma más okból is csökkent ebben az időben. Az uralkodó egy ötödik huszárezred felállítását rendelte el, mégpedig a fennálló négyből történő elvonással és az ezekhez az öreg katonákhoz való szabad toborzással. Hat tisztnek és százhárom legénységi állományúnak kellett ennek következtében kiválnia egységéből. A többi Bercsényi-huszár 1780-ban elhagyni kényszerült viszonylag kedvező körletét, mivel az egységet áttelepítették Gray-be, majd a következő esztendőben a már jól ismert Saint-Mihiel-be.²²³ Az ottani szemle első ízben rögzíti az ezredtulajdonos alapvető gondját: „Sok huszár túl öreg ahhoz, hogy háborúba vonulhasson.”²²⁴ A zászlóhoz való hűség dicsérete ez a negatív értékelés. Mindenesetre lázas ténykedés indult meg a szükséges újoncok biztosítására. Az ezred tisztjei szinte vetélkedtek, ki fogad fel többet. Végül is százhatvanegy ifjú huszárral erősödött az egység, szinte valamennyien elzászi németek voltak.²²⁵ 1783-ban a Bercsényi-huszárok helyőrsége Commercy, az azonos nevű hercegség székhelye lett, ahol katonai kormányzósági központjára tekintettel az ezredtulajdonos is tartózkodott.²²⁶ Az ezévi szemle egy újabb momentummal gazdagítja ismereteinket: „Az ezred jó pénzügyi helyzetben van.”²²⁷ Más vonatkozású tanulságokkal szolgál az ugyancsak Commercy-ben 1785-ben tartott szemle jegyzőkönyve. A legénységi állományban megsemlélt kilencvenöt újoncra szólva ugyanis ez a megállapítás következik: „A tiszték a maguk részéről arra kényszerülnek, hogy a német nyelvet használják. Elrendeltem, hogy utasításukat fordítsák le erre a nyelvre.”²²⁸ Ezek szerint az egykori magyar jelleg a vezénylési nyelvet illetően a múlttá lett, az összetétel megváltozása kikényszerítette a német vezénylést — a magyar ezredtulajdonos ellenére.

²²¹ L. erről bővebben: *Zachar József*: Ungarn an der Wiege der Streitkräfte der Vereinigten Staaten. Az 1992. augusztus 30—szeptember 5. között Torinóban rendezett XVIIIe Colloque Internationale d'Histoire Militaire részére készített előadás, kézirat.

²²² *Zachar 1980a*, 303. skk. o.; *d'Ivry*, 44. o.

²²³ *d'Ivry*, 45. o.

²²⁴ Közli: *d'Ivry*, 46. o.

²²⁵ *Uo.*

²²⁶ *ASHA*, Fasc. MC—2998/1.

²²⁷ Idézi: *d'Ivry*, 47. o.

²²⁸ Közli: *d'Ivry*, 48. o.

Újabb változások 1788-ban következtek az egység életében. Commercy helyet új helyőrséggé a hadvezetés az Ardennek lábánál a Meuse mellett fekvő, határ menti Charleville-t jelölte ki. Egyúttal újabb átszervezéssel négy svadronban, svadrononként két században, hétszáz fős békelétszámot és kilencszáz fős hadilétszámot irtak elő. A megmaradók szinte mind németek voltak, mégpedig háromszáz elzászi, száznegyvenöt német-lotharingiai, harmincöt birodalmi német területekről származó és így tovább. Magyarként már csak két közhuszár íratta össze magát. A tisztek közül még eddig szerepelt két utolsó magyar, Hericsy Ignác hadnagy és Mihályffy Ferenc kornétás éppen e szemlével vált meg kegydíjjal az aktív szolgálattól.²²⁹

A francia ancien régime e neves magyar alapítású egységéről ezután már nem sok feljegyezni való marad. 1789-ben a francia forradalom kirobbanása megrázta ezt az egységet is. Számos határon túlról érkezett német kivált az alakulatból. A későbbi események hatására mások is így tettek. Említést érdemel, hogy az ezredtulajdonos, Bercsényi Ferenc Antal tábornok, belső-franciaországi helyettes vezénylőként élte meg a rendszerváltozást. Tekintélyét jelzi, hogy Meaux-ban bevásárolták a rendek gyűlésébe, sőt a nemesi rend tagjaként a Nemzetgyűlésbe is. 1790-ben a hadvezetés bizalmának kinyilvánításaként az északi határ mentén gyülekeztetett 17. sorhadosztály parancsnokává nevezték ki és alárendeltségébe helyezték a tulajdonában állt huszárezredet is. Új beosztásából fakadó lehetőségeit felismerve, royalistaként mind az ezredtulajdonos, mind utasítására huszárezrede, jelentős szerepet játszott a király sikertelen szökési kísérletében. Ezt követően Bercsényi tábornok mind többet maradt távol beosztásától. Végül 1791. október 24-i keltezéssel az előírt módon írásban kérte a beosztásából való felmentését és a francia hadsereg kötelékéből való elbocsátását a felső hadvezetéstől. Búcsút vett az atyja által alapított és korábban bátyja, majd általa vezényelt, örökölt huszárezredtől is, és visszavonult családi körbe. Így talált kiutat a királynak tett eskü és a forradalmi szolgálat dilemmájából.²³⁰ A huszár csapatnem első hadrendi számát is viselő Bercsényi-huszárezred tulajdonjoga a születő francia polgári államra szállt át, amely megtartott a rangidősség alapján kiérdemelt 1. huszárezred megnevezést, bár a hadiiratokban még sokáig visszaköszönt a Bercsényi-megnevezés. Az egység vezényletét a hadvezetés az elzászi német Philipp Ritter von Georger ezredesre bízta és továbbra is határbiztosításra küldte az ezerkétszáz huszár élén.²³¹

1792-ben az európai hatalmaknak a francia forradalom ellen indított első koalíciós háborújával új történelmi korszak kezdődött az 1. huszárezred történetében is. A magyar alapítású és az ancien régime idején három Bercsényi tulajdonában állt egység dicső története folytatódott.²³² Az újabb háborúk újabb küzdelmeiben ugyanúgy, mint a következő korok békeidőszakaiban, tovább élt ennél az egységnél a magyar alapítók hagyománya. Sőt a hagyomány-

229 *ASHA*, Fasc. Xb-81, Y8c-4, Yc-598.

230 *ASHA*, Fasc. MC-2998/1; *Forster*, 107. o.; *Rupelle*, 131. o.; *Zachar* 1984, 404. skk. o.; *Zachar* 1987, 264. skk. o.

231 *d'Ivry*, 53. o.

232 L. erről részletesen: *Zachar József*: Bercsényi-Husaren für und gegen die Französische Revolution 1792–1797. In: *Actes*, No. 15, XVe Colloque Internationale d'Histoire Militaire, Paris, 1991, I. k. 123. skk. o.

örzés máig folytatódik: az egykori Bercsényi-huszárezred mai jogutódja az 1. légi szállítású deszant páncélos ezred büszkén viseli az ezredalapító Bercsényi László nevét és a múltra utaló huszár jelzőt is neve előtt.²³³

FÜGGELEK

A francia hadsereg legnevesebb, magyar alapítású és hosszú évtizedeken át meghatározóan magyar többségű huszárezredével kapcsolatban természetes igény annak a kérdésnek a felvetése, vajon hány magyar is szolgált ebben az egységben. Ez a kérdés sajnálatos módon a kutatás mai állása szerint csupán megközelítőleg és hiányos adatokkal válaszolható meg.

Ennek oka az, hogy a Francia Hadilevéltárban (*Archives du Service Historique de l'Armée, Vincennes*) az X^c sorozatú ezredtishti nyilvántartások, az Y^b sorozatú ezredtishti személyi iratok és az Y^{8c} sorozatú legénységi nyilvántartások csupán 1749-től vannak meg folyamatosan. A korábbi időre vonatkozóan segítséget nyújtanak a 3Y^c sorozatú toborzási iratok, a töredékesen és erősen hiányosan részben az A¹ sorozatú régi tábori iratok 2770. számú csomójában fellelhető dokumentumok, ezen kívül részben a Meaux Város Könyvtárának Kézirattárában (*Bibliothèque de la Ville Meaux: Manuscrits*) Bercsényi László marsall hagyatékaként az M-109. és M-100. számú csomóban elfekvő ezrediratok, továbbá ugyancsak a Francia Hadilevéltárban az ezredalapító Bercsényi László MF-230/1. számú és a későbbi ezredtulajdonos, Bercsényi Ferenc Antal tábornok MC-2998/1. számú személyügyi iratcsomójába került, az ezred-del kapcsolatos iratok, hasonlatosképpen az esetleges más francia hadseregbeli magyar tábornokok (Ráttky György, Esterházy Bálint László, Dessöffy Károly, Tóth Ferenc és Pollereczky Ferenc András), illetve brigadérosok (Dessöffy Bálint, Tóth András és Pollereczky András) személyügyi vonatkozású iratai az MC sorozatú 1637/., 2826 I., 2900/1. és 2908/1. számú csomóban, és a *Brigadiers* elnevezésű sorozatban a *d'Ersoffy, Tott és Polesesky* megnevezésű csomóban, végül az A¹ sorozatú régi tábori iratok csomói közül azok, amelyek az egység ténykedésével kapcsolatos iratokat őriznek. Eddig hatvannégy ilyen csomót sikerült feltárnunk, ezek a következők: 2702., 2727., 2735., 2736., 2757., 2761., 2912., 2943., 2946., 2952., 2954., 2959., 2969., 2988., 2989., 2990., 2991., 2992., 2993., 3000., 3026., 3027., 3028., 3029., 3036., 3069., 3095., 3096., 3100., 3101., 3109., 3124., 3136., 3137., 3138., 3147., 3138., 3149., 3166., 3198., 3199., 3200., 3206., 3262., 3311., 3329., 3394., 3403., 3407., 3433., 3435., 3436., 3438., 3443., 3732., 3733., 3735., 40s., C^{oo}., LXVI., LXVII., LXVIII., LXIX., LXX. Végül átnéztük és hasznosnak találtuk az áthelyezésekre tekintettel a más huszárezredéből a Bercsényi-huszárokhoz kerültekre vonatkozóan szóba jöhető valamennyi levéltári egységet: az X^c sorozat 80., 81., 82., 83., az Y^b sorozat 594., 595., 596., 597., 598., 599., 600., 601., 602., 603., 604., az Y^{8c} sorozat 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23. számú csomóját.

Mindezek alapján arra a felismerésre jutottunk hogy az ancien régime hetven esztendeje alatt bizonyíthatóan legalább 2745 huszár szolgált rövidebb-hosszabb ideig a Bercsényi-huszárezredben. Közülük, saját közlésük szerint, legalább 634 magyar volt. E magyarok közül a jól ismert ezredalapító tulajdonoson és két fián kívül eddig 404 nevére és — nem egyszer hiányos — adataira bukkantunk. Ezeket itt és most egyrészt az emléküek előtti tisztelgésnént, másrészt a további kutatások ösztönzésére és újabb eredmények reményében közöljük. Megadjuk a nevet, a viselt rendfokozatot, a születési helyet és időt, a feltárt szolgálati időt. Eközben a következő rövidítéseket alkalmazzuk: *hu* = huszár, *ti* = tizedes, *strm* = strázsamester, *k* = kornétás, *hdgy* = hadnagy, *kap* = kapitány, *örgy* = őrnagy, *alez* = alezredes, *ezds* = ezredes, *o* = ország, *vm* = vármegye, *áh* = áthelyezéssel, *nyá* = kegydíjjal nyugállományba helyezve.

²³³ V. ö.: *Bođin, Jérôme—Cart-Tanneur, Philippe*: Hussards Parachutistes. Tarbes, 1988. Ismeretétét 1.: *Zachar József*, HK, 1989/1, 118. skk. o.

Név	Rendfokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Ambrus József	hu.	Nagyvárad, Bihar vm., 1723	1749—56
Antal János	hu.	Borsod, Borsod vm., 1723	1749—56
Apponyi Gábor	hu-hdgy.	Appony, Nyitra vm., 1722	1741—56
Arady Ferenc	hu-strm.	Nagykároly, Szatmár vm., 1721	1754—67
Arady János ezredfi	hu.	?	1765—72
Arany János	kap.	?	1749—56
Albogáti Antal	hu-kap.	?	1720—43, áh.
Bajai Mátyás	hu.	Illye, Bihar vm., 1724	1747—56
Bakos Mihály	hu.	Szekerés, Szatmár vm., 1725	1752—56
Balogh Gábor ¹	hu-kap.	Nagyréde, Heves vm., 1712	1740—49, áh.
Balogh János	hu.	Szekszárd, Tolna vm., 1717	1755—62
Balogh János	hu.	Pozsony, Pozsony vm., 1738	1767—72
Balogh Zsigmond	hu.	?	1723 1751—56
Barbik György	hu.	Kraszna, Szilágy vm., 1719	1749—56
Benyó Pál ²	hdgy-alez.	Cambermay, Franciaó., 1697	1722—72
Benyovszky János	hu.	Debrecen, Hajdú vm., 1731	1754—56
Bercsényi Ferenc Antal ³	k-ezds.	Lunéville, Lotharingia, 1744	1754—91
Bercsényi Miklós Ferenc ⁴	k-ezds.	Luzanczy, Franciaország 1736	1742—62
Berkes István	hu-hdgy.	Jászapáti, Jász vm., 1717	1747—68, nyá.
Berkes Pál	hdgy.	?	1762—72
Bernyák ?	kap.	?	1772—74
Beszterczey Pál ⁵	hdgy-kap.	Besztercebánya, Zólyom vm., 1711	áh. 1749—76, nyá.
Béla ?	kap.	?	1725 1746—56
Bittó Gábor	hu.	?	1751—56
Bodnár György	hu.	Árva, Árva vm., 1709	1744—56
Boga István	hu.	Zilah, Szilágy vm., 1721	1749—56
Bohny János	hu.	Nagyszalonta, Bihar vm., 1721	1746—56
Bolgár István	hu.	Töröko. 1714	1744—56
Bosnyák Ferenc ⁶	hu-kap.	Érsekújvár, Nyitra vm., 1709	1743—83, nyá.
Bosnyák Ferenc	hu-hdgy.	?	1721 1743—56
Brecsy Mátyás	hu.	Finta, Sáros vm., 1721	1746—56
Budai György	hu.	Nagyszalonta, Bihar vm., 1727	1749—56
Bujdosó György	hu.	?	1726 1753—56
Bujdosó Mihály	hu.	Kecskemét, Pest vm., 1714	1746—56
Bujdosó Mihály	hu.	Kapuvár, Sopron vm., 1720	1748—56
Bujdosó Péter	hu.	Nagykátá, Pest vm., 1717	1747—56
Busa János	hu.	Marosvásárhely, Maros vm., 1715	1753—56
Csákovics István	ti.	Dolha, Máramaros vm., 1715	1747—56
Csáky ?	hdgy.	?	1722—34
Csáky Sándor	hu.	Nyitra, Nyitra vm., 1725	1748—56
Csengey Kováts Márton ⁷	k-örgy.	Berkes, Torda vm., 1715	1735—56

A függelékben szereplő tisztek közül harmincnégynek az életútját sikerült az eddigi kutatások során többé-kevésbé egészében feltárni és ez már korábban publikálásra került. Az itt következő hivatkozások erre vonatkoznak.

1 Zachar József: Idegen hadakban. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Zachar 1984), 451. o.

2 Uo. 447. o.

3 Uo. 402. skk. o.

4 Uo. 397. skk. o.

5 Uo. 453. o.

6 Uo. 452. o.

7 Uo. 449. o.

Név	Rendfokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Csepreghy István	hdgy.	?	1720—35
Csepreghy János	hu.	Taszár, Somogy vm., 1720	1755—62
Cserny János	hu.	? 1711	1750—56
Dali János	hu.	Kissármás, Kolozs vm., 1715	1746—56
Dalvi Mihály	hu.	Kolozs, Kolozs vm., 1710	1746—56
Danksa Ferenc	kap.	"	1758—62
Darvassy András	hu.	? 1736	1759—62
Dávid Mihály	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1722	1748—56
Dávid Zsigmond ⁸	k-örgy.	?	áh.
Deák(i) János	hu-alez.	Kőrös, Heves vm., 1707	1720—61, nyá.
Dedinszky Ádám	hu-hdgy.	Harta, Pest vm., 1720	1745—48
Dessőffy János Fülöp	hdgy-kap.	Mainville, Franciaország, 1756	1774—83
Dessőffy Károly ⁹	k-kap.	Baulny, Franciaország, 1720	1733—41, áh.
Dégy János ezredfi	hu.	?	1777—88
Déssey István	hu.	? 1718	1751—56
Désy István	hdgy.	? 1709	1747—62
Désy János	hdgy.	? 1718	1747—61
Diósy ?	hdgy.	?	1747—56
Dombi István	hu.	Csepreg, Sopron vm., 1714	1753—56
Domby Károly Jenő	hdgy.	? 1767	1785—88
Domonkos János	hu.	Kolozsvár, Kolozs vm., 1726	1756—62
Domonkos Samu	ti.	Kér, Bihar vm., 1702	1746—56
Draguski György	hu.	Valkó, Szilágy vm., 1716	1746—56
Dudás András	hu.	Sáros, Nagy-Küküllő vm., 1713	1749—56
Enyedy ?	hdgy.	?	1747—48
Eöley ?	hu.	?	1753—64
Erdélyi Izsák	hdgy.	?	1747—48
Erdélyi János	hu.	Heves, Heves vm., 1719	1749—56
Erdélyi László	hdgy.	?	1742—48
Erdélyi Mátyás	hu.	Somoskő, Nógrád vm., 1723	1748—56
Esterházy Bálint	kap.	Kassa, 1705	1720—33, áh.
József ¹⁰			
Esterházy Bálint	hdgy-alez.	Vigan, Franciaország, 1740	1752—62, áh.
László ¹¹			
Faber József	hu-hdgy.	Nagyvárad, Bihar vm., 1728	1760—64, áh.
Falussy János	hu-hdgy.	? 1715	1743—56
Falussy János	hu-hdgy.	Léva, Bars vm., 1725	1748—56
Farkas Ferenc	hu-hdgy.	?	1746—48
Farkas ?	strm.	?	1747—48
Farkas Mihály	hu.	Sopron, Sopron vm., 1718	1749—56
Farkas Mihály	hu.	Vásárhely, Zemplén vm., 1727	1749—56
Fábián György	hu.	? 1719	1749—56
Fáy ?	strm.	?	1791
Fehérmegyei János	hu.	Fraknó, Sopron vm., 1714	1749—56
Fekete Mátyás	hu.	Huszt, Máramaros vm., 1716	1746—49
Feleky István	hu-hdgy.	? 1715	1741—64

8 Uo. 241. skk. o.

9 Uo. 389. skk. o.

10 Uo. 230. skk. o.

11 Uo. 432. skk. o.

Név	Rendfokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Ferencz ?	hdgy.	?	1750—56
Ferencz Márton	hu.	Kolozsvár, Kolozs vm., 1727	1754—56
Ferrary Ádám	hu.	Tornócz, Nyitra vm., 1723	1747—56
Fiát Ferenc	hu.	Eger, Heves vm., 1730	1756—62
Fodor Antal ¹²	k-kap.	Kolmar, Elsass, 1713	1734—49, áh.
Fodor ?	hdgy-kap.	?	1723—48
Fodor István	hu.	Kolozsvár, Kolozs vm., 1706	1746—56
Fodor János	hu.	Marosvásár, Alsó-Fehér vm., 1722	1745—48
Fodor János	hu.	Marosvásárhely, Maros vm., 1722	1754—56
Fogarassy Tódor ¹³	hu-kap.	Fogaras, Fogaras vm., 1699	1720—56, nyá.
Forgács György	hu.	Alsóór, Vas vm., 1733	1765—72
Frestyovszky ?	hdgy.	?	1749—56
Gaál Mihály	hu.	Szarkavár, Somogy vm., 1724	1747—56
Galambossy János	hu.	Sopron, Sopron vm., 1727	1756—62
Gazdag János	hu.	Komárom, Komárom vm., 1723	1744—72
Gábor József	hu.	Szilágy, Pest vm., 1721	1748—56
Gergely ?	hdgy.	?	1744—45
Gotz János	hu.	Gárdony, Fejér vm., 1720	1749—54
Görög András	ti.	Konstantinápoly, Törökország, 1698	1748—56
Gross János	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1719	1749—54
Gruzda Péter	hu.	Doboka, Doboka vm., 1720	1749—54
Gyetvai András	hu.	?	1724
György András	hu.	?	1722
György József	hu.	Gerlice, Gömör vm., 1719	1749—56
Hajdu Raduly	hu.	?	1752—56
Halász Mátyás	hu.	Sopron, Sopron vm., 1735	1756—62
Handlé János	hu.	Eperjes, Sáros vm., 1715	1721—40, áh.
Hazay György	hu.	Késmárk, Szepes vm., 1741	1755—62
Hazay György	hu.	Késmárk, Szepes vm., 1736	1756—62
Házi Péter	hu.	Szömörce, (?), Bihar vm., 1720	1748—54
Hegyi József	hu.	?	1713
Henye István	hdgy.	?	1776—82, nyá.
Hericsy Ignác	hu-hdgy.	?	1738—88, nyá.
Heves János	hu.	?	1726
Hódossy János	hu.	Eperjes, Sáros vm., 1714	1756—62
Holló Gábor	hu.	Hollómező, Belső-Szolnok vm., 1717	1731—40, áh.
Horváth ?	hu.	Szombathely, Vas vm., 1713	1746—56
Horváth Antal ezredfi	hu.	Philippeville (Philippsburg) Speyer, 1734	1747—56
Horváth Armand	hdgy.	Neuville, (Neuweiler), Elsass, 1756	1773—76
Horváth Ferenc ¹⁴	hu-örgy.	Szombathely, Vas vm., 1720	1746—81
Horváth Ferenc ezredfi	hu.	Givent, Franciaország, 1736	1748—56
Horváth Ferenc ezredfi	hu-hdgy.	?	1743
Horváth György	hu.	Somos, Sáros vm., 1719	1762—83
Horváth György	hu.	Szederkény, Baranya vm., 1719	1749—54
Horváth György	hu.	Zala, Somogy vm., 1733	1749—56
Horváth György	hu.	Zala, Somogy vm., 1733	1754—56
Horváth György	hu.	Debrecen, Hajdu vm., 1719	1755—62
Horváth György	hu.	Szolnok, Szolnok vm., 1725	1756—62

¹² Uo. 447. o.

¹³ Uo. 450. o.

¹⁴ Uo. 453. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Horváth István ¹⁵	hu-kap.	Győr, Győr vm., 1689	1720—43, áh.
Horváth István	hu.	Mártonhegy, Nagy-Küküllő vm., 1730	1763—72
Horváth István ezredfi	hu.	? 1750	1763—72
Horváth Jakab	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1735	1765—72
Horváth János	hu.	Verebély, Bars vm, 1716	1746—54
Horváth János	ti.	Kecskemét, Pest vm., 1708	1748—56
Horváth János	hu.	Tolna, Tolna vm., 1742	1767—72
Horváth János ezredfi	hu.	?	1771—72
Horváth József	hu.	? 1731	1751—56
Horváth Károly ezredfi	hu.	? 1750	1764—72
Horváth Márton	hu.	Sárvár, Vas vm., 1728	1752—56
Horváth Mihály	hu.	Somosvár, Sáros vm., 1717	1747—56
Horváth Mihály	hu.	? 1721	1748—54
Horváth Mihály	hu.	Oberhausbergen, Vesztfália, 1759	1776—88
Horváth Pál	hu.	?	1750—56
Hupa János	hu.	? 1721	1755—56
Hunyady Ferenc	hu.	Viskó, Sáros vm., 1717	1747—54
Illés János	hu.	Pásztó, Heves vm., 1724	1749—56
Inczédy ?	k-hdgy.	?	1747—54
Inody ?	hdgy.	?	1725—33
Jakab János	hu.	Nyitra, Nyitra vm., 1727	1753—56
Jakab László	hu.	Somosvár, Sáros vm., 1720	1749—54
Jámbor János	hu.	Komárom, Komárom vm., 1726	1756—62
János ?	hdgy.	?	1760—62
Jeney Lajos Mihály ¹⁶	hdgy.	? 1723	1747—53, áh.
Jodossy ?	hu.	?	1750—56
Józsa András	hu.	? 1714	1752—56
Juhász Mihály	hu.	Győr, Győr vm., 1702	1748—54
Kacsarovszky ?	hu-k.	?	1733—35, áh.
Kabay György	hu.	Hatvan, Heves vm., 1718	1748—56
Kaliczka Márton	hu.	Nikla, Somogy vm., 1711	1747—54
Kalmár Ferenc	hu.	? 1731	1753—56
Karsay András	hu.	Karsa, Zemplén vm., 1736	1761—64
Katona Valkó	hu.	Szeged, Csongrád vm., 1696	1749—56
Kádár Péter	hdgy.	?	1741—61
Kálazy ?	hdgy.	?	1747—49
Kállay Ferenc	hdgy.	Vác, Pest vm., 1719	1747—54
Kálmán Pál	hu.	? 1727	1752—56
Kecskés ?	hu.	?	1750—54
Keller Bálint	hu.	Colmar, Elsass, 1731	1754—56
Kenessey Pál	hu.	Kolozsvár, Kolozs vm., 1729	1755—56
Kerekes ?	alez.	?	1762—64
Keresztes György	hu.	Nagyszombat, Pozsony vm., 1714	1744—54
Keresztes Mihály	hu.	? 1731	1753—56
Keresztesi Ferenc	hu.	Újvár, Torontál vm., 1728	1756—62
Kertész Boldizsár ¹⁷	hu-kap.	?	1720—56
Kis Ferenc	hu.	Margitta, Bihar vm., 1722	1746—56
Kis Ferenc	k.	?	1747—49
Kis György	hu.	? 1728	1752—56

15 Uo. 448. o.

16 Zachar József (kiad.): Jeney: A portyázó. Budapest, 1986. 17. skk. o.

17 Zachar 1984, 449. o.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Kis János	hu.	?	1721
Kis János	hu.	?	1719
Kis János	hu.	Jászberény, Jász vm., 1742	1763—65
Kis Sándor	hu.	?	1720—33
Kisfaludy Boldizsár ¹⁸	kap-örgy.	Lak, Sopron vm., ?	1720—27
Kispál János	hu.	?	1724
Kiss János	hu.	Kalocsa, Pest vm., 1717	1756—62
Kiss László	hu.	?	1724
Kiss Samu	hu.	?	1720—35
Kóbor János	hu.	?	1728
Koloritz Mihály	hu.	Répcesarud, Sopron vm., 1719	1746—56
Kolossi Márton	hu.	Kolozsvár, Kolozs vm., 1720	1749—56
Koma Ferenc	hu.	Munkács, Bereg vm., 1722	1749—54
Korber János	hu.	?	1726
Korom Pál	hu.	Heves, Heves vm., 1750	1770—72
Kosáry Péter	hu.	Berkes, Torda vm., 1702	1752—56
Kosokan Tódor	hu.	Kolozs Kolozs vm., 1728	1752—56
Kostyán Mihály	hu.	Szék, Doboka vm., 1718	1748—56
Kovách János	k.	?	1747—48
Kovács Ferenc	hu.	?	1753—56
Kovács János	k.	?	1747—48
Kovács János	hu.	Szentes, Csongrád vm., 1722	1756—62
Kovács József	hu.	Ór, Szabolcs vm., 1722	1748—54
Kováts György	hu.	Kaba, Bihar vm., 1723	1746—56
Kováts István	hu.	Munkács, Bereg vm., 1713	1749—56
Kováts János	hu.	Léva, Bars vm., 1719	1746—56
Kováts János ¹⁹	hu.	Ketzer (?), Magyarország, 1720	1746—52
Kováts János	hu.	?	1725
Kováts János	hu.	?	1752—56
Kováts János	hu.	Karas, Baranya vm., 1706	1755—63
Kováts Mihály	hu.	Abroncsos, Sáros vm., 1732	1752—56
Kováts Mihály	hu.	Buda, Pest vm., 1737	1769—72
Kováts Mihály ezredfi	hu.	?	1780—88
Kozák Mihály	hu.	?	1728
Kós Márton	hu.	?	1721
Körössy János	hu.	Balavásár, Kis-Küküllő vm., 1715	1749—56
Kövér Mihály	hu.	Heves, Heves vm., 1721	1748—56
Krasznai Tamás	hu.	?	1721
Krebs Pál	hu.	Nyitra, Nyitra vm., 1716	1746—56
Kurucz Mihály	hu.	Csík, Csík vm., 1726	1755—62
Kutla Mihály	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1718	1747—56
Lahant Mihály	hu-kap.	?	1738—88, nyá.
Lakatos János	hu-hdgy.	Szécsény, Nógrád vm., 1719	1747—64, áh.
Lakatos János	hu.	Fehérvár, Fejér vm., 1722	1749—56
Lakatos László	strm-hdgy.	?	1751—64, áh.
Lakatos Márton	hu.	Győr, Győr vm., 1706	1744—56
Lakits Ferenc	hu.	?	1698
Lanczkó Pál	hu.	Szider, Bereg vm., 1720	1752—56
Lantos György	hu.	Bereczke, Háromszék vm., 1712	1748—54
Lászlófi András	hu.	Diószeg, Bihar vm., 1719	1755—62

¹⁸ *Bánkúti Imre*: Egy kuruc nemesifjú útja a laki udvarháztól a francia emigrációig. *Arrabona, Győr, 1971/13., 257. skk. o.*

¹⁹ *Póka-Pivny Aladár—Zachar József*: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse. *Kováts Mihály ezredes élete 1724—1779. Budapest, 1982. 11. skk. o.*

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Lászlóffy Sándor	hu.	Keresztes, ? vm., 1723	1753—56
Lelkes Pál	hu.	Esztergom, Esztergom vm., 1733	1756—62
Lenházy János	hu.	? 1721	1753—56
Lermethy Ferdinánd	hdgy.	? 1721	1723—33
Lukács Ádám	hu.	Déva, Hunyad vm., 1717	1744—56
Lupány János	hu.	? 1718	1751—56
Madár György	hu.	Vatta, Borsod vm., 1716	1747—56
Magonitzky ?	hdgy.	? 1715	1747—48
Magyar János	hdgy.	? 1715	1760—62
Magyar Mihály	hu.	Nádorfa, Vas vm., 1729	1755—62
Marczi Márton	hu-hdgy.	? 1715	1741—60
Maronyi Ádám	hu-kap.	Szentmiklós, ? vm., 1718	1741—55
Martizy ?	hu-hdgy.	? 1715	1720—35
Matházy András	hu.	Szentimre, Győr vm., 1725	1749—56
Matolcsy István	hu.	Beretu, Zemplén vm., 1734	1754—56
Matula János	hu.	Szentjános, ? vm., 1715	1746—56
Mándory ?	hu.	? 1715	1747—49
Máriás János	hu.	Szentes, Csongrád vm., 1727	1754—56
Mátyás János	hu.	Vác, Pest vm., 1709	1749—56
Mészáros György	hu.	Tapolcsány, Nyitra vm., 1725	1755—62
Mészáros Márton	hu.	Kemence, Hont vm., 1718	1744—56
Mészáros Mihály	hu.	Bóly, Zemplén vm., ?	1763—66
Mihály János	hu.	Kereki, Somogy vm., 1723	1748—56
Mihályffy Ferenc	hu-k.	? Erdély, 1733	1757—88, nyá.
Miklóssy Pál	hu.	Pest, Pest vm., 1728	1754—56
Mogyoróssy ?	hdgy.	? 1728	1746—48
Molnár András	hu.	Torda, Torda vm., 1726	1754—56
Molnár István	ti.	Sopron, Sopron vm., 1718	1748—56
Molnár János	hu.	Füred, ? vm., 1696	1746—72
Molnár János	hu.	Kassa, Abauj vm., 1725	1746—64
Molnár János	hu-ti.	Kiszeseny, Szabolcs vm., 1723	1748—56
Móricz ?	k.	? 1723	1747—48
Morvay János	hu.	? 1718	1747—56
Munkátsy János	hu.	? 1718	1752—56
Nagy István	hu.	Diszel, Zala vm., 1718	1746—56
Nagy János	hu.	? 1718	1753—56
Nagy Márton	hu-k.	? 1718	1720—34
Nagy Mátyás	hu.	Kecskemét, Pest vm., 1709	1749—56
Nagy Mihály	hu.	? 1720	1752—56
Nagy Mihály	hu.	? 1726	1753—56
Nándory János	hu-hdgy.	Nagyszalonta, Bihar vm., 1717	1742—56
Nébely ?	hdgy.	? 1717	1747—56
Németh Péter	hu.	? 1724	1752—56
Niczky ?	kap.	? 1724	1747—49
Nigrény Ferenc	hu.	Ladomér, Zemplén vm., 1724	1749—56
Novák ?	hdgy.	? 1724	1748—49
Nyesté János	hu-kap.	Nagyszalonta, Bihar vm., 1716	1741—67, nyá.
Nyitray Pál	hu.	? 1716	1753—56
Orosz János	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1717	1753—56
Onody János	hu-hdgy.	?, Magyarország, 1725	1745—68
Paál László	hu.	Szidérfalva, Bereg vm., 1714	1746—56
Palugyay Gábor ²⁰	hdgy-ezds.	?, Liptó vm., 1688	1720—48, áh.

Név	Rend-fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Palugyay Gábor	hdgy.	Ensisheim, Elsass, 1743	1765—76
Palugyay István ²¹	hu-főhdgy.	?, Magyarország, 1715	1741—76
Pap János	hu.	Szeged, Csongrád vm., 1726	1756—57
Parády ?	kap.	?	1736—37
Pasman ?	hdgy.	?	1723—33
Pásztor András	hu.	Fűrészfalu, Trencsén vm., 1721	1749—56
Pázmándy Péter ²²	k-kap.	?	áh. 1730—36, áh.
Perényi Mihály	hu-kap.	Feketeerdő, Pest vm., 1724	1720—59
Perényi Mihály	hu.	Kecskemét, Pest vm., 1717	1745—56
Petróczy Ferenc	hu.	Nagyhelvény, Trencsén vm., 1718	1748—56
Pfleger István	hu.	Dukavár, Vas vm., 1718	1749—56
Pfleger István	hdgy.	?	1762—66
Pickety ?	k.	?	1747—48
Pollereczky András ²³	hdgy-örgy.	Besztercebánya, Zólyom vm., 1700	1722—43, áh.
Pollereczky Ferenc András ²⁴	k.	Molsheim, Elsass, 1737	1742—43
Pollereczky János László ²⁵	hdgy.	Molsheim, Elsass, 1748	1763—65, áh.
Pollereczky Mátyás ²⁶	hu-kap., ill. alez.	Besztercebánya, Zólyom vm., 1709	1730—43, áh. és áh., 1759—68, nyá.
Pongrácz Mihály	hu.	Szekeres, Vas vm., 1731	1754—62
Popovics Károly	hu.	Olaszi, Bodrog vm., 1743	1754—62
Porubszky Márton	hu-hdgy.	Szentmiklós, ? vm., 1717	1736—44, áh.
Pracsy György	hu.	Patkó, Zólyom vm., 1722	1752—56
Prenány György	hu.	?	1728 1752—56
Prior György	hu.	Komárom, Komárom vm., 1723	1753—56
Puskás ?	hu-kap.	?	1720—33
Pusztakováts Ferenc	hu.	Veszprém, Veszprém vm., 1732	1754—62
Pusztay János	hu.	Majsa, Kiskun vm., 1723	1755—62
Rabló György	hu.	Losonc, Nógrád vm., 1715	1748—56
Rajtsány János	hu.	?	1722 1752—56
Rácz János	hu.	Erdőszáda, Szatmár vm., 1724	1749—56
Rózsa János ezredfi	hu.	?	1734 1752—54
Rudnitzky Márton	hdgy.	?	1762—66
Sallaváry Ferenc	hu.	?	1718 1751—56
Sallay Gábor	hu.	Marosszentmihály, Torda vm., 1709	1749—56
Sándor János	hu.	Csütörtök, Pozsony vm., 1728	1756—57
Sárközy Lóránt ²⁷	hdgy-alez.	?, Erdély, 1689	1720—54, nyá.
Sárossy ?	hdgy-alez.	?	1720—48
Sáry Miklós	hu.	?	1730 1750—56
Simon Mihály	hu.	Zsibó, Szilágy vm., 1718	1746—56

21 Uo. 453. o.

22 Uo. 264. skk. o.

23 Uo. 250. skk. o.

24 Uo. 370. skk. o.

25 Uo. 378. skk. o.

26 Uo. 261. skk. o.

27 Uo. 447. o.

Név	Rendfokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Simon(s)its Pál ²⁸	hdgy-kap.	Nagyszombat, Pozsony vm., 1718	1748—67, áh.
Sipos ?	hdgy.	?	1745—46
Sipos István	hu.	Györke, Abaúj vm., 1727	1748—56
Skultéti Mátyás	hu.	Királylehota, Liptó vm., 1723	1749—54
Sólyom András	hdgy.	Nagyszalonta, Bihar vm., 1708	áh. 1748—58
Soproni Ábrahám	hu.	? 1729	1752—56
Sulyok György	hdgy.	?	1720—22
Sztránszky Samu	k.	?	1723—33
Szabados János	hu.	Nagysáros, Sáros vm., 1705	1749—56
Szabady István	hu.	Eger, Heves vm., 1737	1766—68
Szabó Ferenc	hu.	Szatmár, Szatmár vm., 1724	1753—76, áh.
Szabó István	hu.	? 1723	1753—56
Szabó János	hu.	Érsekújvár, Nyitra vm., 1723	1748—56
Szabó János	hu.	Tihany, Zala vm., 1719	1747—56
Szabó János	hu.	Kecskemét, Pest vm., 1722	1753—56
Szabó János	hu.	Szolnok, Szolnok vm., 1725	1749—56
Szalay Jakab	hdgy.	?	1746—48
Szánthó Mihály	hu.	Vásárhely, Zemplén vm., 1730	1756—57
Szathmáry András	hu.	Zemplén, Zemplén vm., 1722	1756—58
Szegedi Márton	hu.	Valkó, Bars vm., 1726	1752—56
Szemerey József	hu.	Veszprém, Veszprém vm., 1727	1749—56
Szentiványi ?	hdgy.	?	1744—45
Szepesi Mátyás	hu.	Segesvár, Nagy-Küküllő vm., 1716	1746—54
Szerb János	hu.	? 1716	1744—56
Székely Imre	hu.	? 1728	1752—56
Székely József	hdgy.	? 1716	áh. 1748—54
Székely László	hu.	Hernécs, Máramaros vm., 1720	1746—56
Székely László	hu.	Magyarrégen, Maros vm., 1724	1749—54
Székely Mihály ²⁹	k-hdgy.	?, Magyarország, 1718	1758—64, áh.
Széphelyi ?	k.	?	1723—33
Szijaártó Ferenc	hu.	Nagyszombat, Nyitra vm., 1719	1746—56
Szilasy Ferenc	hu.	Kövesd, Bihar vm., 1730	1754—56
Szilágyi György	hu.	?	1751—56
Szilágyi István	hu.	Szoboszló, Hajdú vm., 1732	1755—56
Szögi ?	k-hdgy.	?	1746—48
Szodormay József	hu.	Heves, Heves vm., 1726	1749—56
Szombathelyi Ferenc László ³⁰	hdgy-kap.	?, Magyarország, 1733	áh. 1758—87, nyá.
Szombathelyi Ferenc Mátyás	hu-kap.	?	1778—91
Szombathelyi Gábor József	hu-kap.	Lovászi, Trencsén vm., 1744	1762—88
Szombathelyi Ferenc	kap.	?	1782—87, nyá.
Szombathelyi Gábor	hdgy-kap.	Sárvár, Vas vm., ?	1776—87
Szombathelyi Lajos Pál	hdgy.	? 1768	1785—88
Szombathelyi László	hdgy.	?	1768—76
Szombathelyi Mátyás	hu.	Molsheim, Elsass, ?	1777—78
Szombathelyi Miksa	hu-hdgy.	?	1789—91

28 Uo. 450. o.

29 Uo. 455. o.

30 Uo. 454. o.

Név	Rend- fokozat	Születési hely, idő	Szolgálati idő
Szombathelyi Pál ezredfi	hu-hdgy.	?	1781—91
Szoplári György	hu.	Kalocsa, Pest vm., 1733	1756—57
Szőnyi ?	kap.	?	1755—56
Takáts Antal	hu.	Zalavár, Zala vm., 1718	1746—56
Takáts Antal	hu.	Csengőd, Kiskun vm., 1720	1754—56
Takáts Mihály	hu.	Vasvár, Vas vm., 1701	1746—54
Táborny Demeter	hu.	Brassó, Brassó vm., 1718	1746—56
Telegdy János	hu.	Diószeg, Bihar vm., 1721	1749—56
Tersánszky ?	hdgy.	?	1747—48
Tódor ?	kap.	?	áh. 1746—56
Tolnay ?	hdgy.	?	1720—22
Tóth András ³¹	hdgy-ezds.	Nyitra, Nyitra vm., 1698	1720—57
Tóth András ³²	hdgy-kap.	?, Franciaország, 1736	1742—56
Tóth András	hu.	? 1723	1752—56
Tóth András	hu.	?	1752—56
Tóth Ferenc ³³	k-kap.	Chamigny, Franciaó., 1733	1742—65, áh.
Tóth György	hu.	Segesvár, Nagy-Küküllő vm., 1716	1749—56
Tóth István	hu.	Üreg, Nyitra vm., 1720	1747—56
Tóth József	k.	?	1727—33
Tóth László	hu.	Dorkó, Zemplén vm., 1722	1746—56
Török Ferenc	hu.	Baranya, Ung vm., 1745	1767—72
Turnay Ádám	hu.	Nagyvárad, Bihar vm., 1729	1749—56
Udvarhelyi Mihály	kap.	?	1746—52
Udvarhelyi Sámuel	kap.	?	1749—56
Vajta János	hu.	Makó, Csongrád vm., 1724	1754—56
Valay József	hu.	Komárom, Komárom vm., 1723	1747—56
Varga István	hu.	Templom, Temes vm., 1719	1747—56
Vas Imre	hu.	Léva, Bars vm., 1727	1755—56
Vasallay István	hu.	Székesfehérvár, Fejér vm., 1727	1756—57
Várady János	hu.	Katonavár, Kolozs vm., 1721	1749—56
Városi György	hu.	?	1729 1751—56
Váry ?	k.	?	1747—48
Végh István ³⁴	kap.	?	1736—53, nyá.
Vida István	hu-ti.	Komárom, Komárom vm., 1727	1749—71
Víg Ádám	hu.	Türje, Zala vm., 1730	1754—56
Víg István	kap.	?	1723—36
Vincze György	hu.	Miskolc, Borsod vm., 1720	1743—56
Virág János	hu.	Kassa, Abauj vm., 1725	1754—56
Vitéz Ádám	hu.	Nikla, Somogy vm., 1721	1749—56
Vízi Pál	hu.	?	1728 1756—57
Vot (?) György	hu.	?	1720—36
Vörös János	hu.	Margitta, Bihar vm., 1719	1749—56
Zaniga György	hu.	Vasvár, Vas vm., 1728	1754—56
Ziárda Mihály	hu.	Nagyszombat, Pozsony vm., 1709	1744—56
Zilahy János	hu.	?	1712 1752—56
Zimbola János	hu.	Nagyatpolcsány, Nyitra vm., 1696	1744—49

31 Uo. 281. skk. o.

32 Uo. 427. o.

33 Uo. 408. skk. o.

34 Uo. 449. o.

József Zachar

THE HISTORY OF THE 1ST (BERCSÉNYI) HUSSARS OF FRANCE

1721—1791

Summary

László Bercsényi, only son of Count Miklós Bercsényi, High General, First Senator and Lieutenant-Governor of the Rákóczi War of Liberation, served in Prince Rákóczi's army as a captain when the Peace of Szatmár was made in 1711. After a short sojourn in Poland the young captain went to the Kingdom of France and reached the highest ever rank in the service of the King of France: he was promoted to the Marshal of France. As a lieutenant-colonel he proposed to establish a new regiment of hussars from Hungarian refugees and emigrants as early as 1720 and his efforts were crowned with success by the end of the next year. This study treats the military activity of the 1st (Bercsényi) Hussars from 1722 to 1791 and at the end of his work the Author enumerates the names of 634 hussars who — on the basis of his research work — proved to be unquestionably Hungarian from among the 2745 men having been served in the regiment during its seven decades long existence in the ancien régime.

József Zachar

L'HISTOIRE DU RÉGIMENT DE HUSSARDS BERCSÉNYI DE FRANCE,

1721—1791

Résumé

Le comte Miklós Bercsényi avait été premier sénateur, gouverneur princier, général en chef de la guerre d'indépendance de Rákóczi, son fils unique, László Bercsényi était capitaine au moment de la paix de Szatmár. Ce dernier, après avoir fait un court crochet par la Pologne, a mis son talent au service du Royaume Français, où il a fourni une carrière militaire brillante: il est devenu maréchal de France. En 1720, encore comme colonel, il a pris l'initiative de mettre sur pied un nouveau régiment de hussards hongrois, au service de la couronne française, et ses efforts ont été couronnés de succès à la fin de 1721. Cet essai suit la carrière militaire du régiment de hussards portant le nom de son fondateur, Bercsényi, à partir de 1722 jusqu'en 1791. A la fin de l'essai l'auteur, à la base de ses recherches, donne en appendice la liste des noms des 634 hussards qui peuvent être prouvablement considérés comme hongrois parmi les 2745 personnes qui servaient au régiment pendant les 70 années de l'ancien régime.

József Zachar

ZUR GESCHICHTE DES BERCSÉNYI-HUSARENREGIMENTS IN FRANKREICH

1721—1791

Resümee

László Bercsényi, einziger Sohn des Grafen Miklós Bercsényi, des Hauptgenerals und ersten Senators des Rákóczi-Freiheitskampfes und Stellvertreters des Fürsten, erlebte als Kapitän den Friedensschluß von Szatmár. Nach einem kurzen Abstecher nach Polen stellte er sich in den Dienst des Französischen Königreichs, wo er den höchsten militärischen Rang bekleidete: er wurde zum Marschall von Frankreich. Bereits 1720, noch als Oberst, regte er zur Ausstellung eines aus Ungarn bestehenden Husarenregiments zu Diensten an der französischen Krone an, schließlich wurden seine Bestrebungen Ende 1721 von Erfolg gekrönt. Im Aufsatz werden die Kämpfe des nach Bercsényi benannten Husarenregiments von 1722 bis 1791 verfolgt. Im angeschlossenen Anhang werden als Forschungsergebnisse des Autors die Namen von 634 Husaren aufgezählt, die während der 70 Jahre des ancien régime von den 2745 Mann, die in diesem Regiment ihren Dienst absolvieren, nachweislich ungarischer Abstammung waren.

Йожеф Захар

ИСТОРИЯ ГУСАРСКОГО ПОЛКА „БЕРЧЕНЬИ“ ВО ФРАНЦИИ

1721—1791 гг.

Резюме

Ласло Берченьи, единственный сын главного генерала освободительной борьбы, возглавляемой Ракоци, княжеского наместника и первого сенатора графа Миклоша Берченьи, служил в звании капитана, когда был заключен сатмарский мирный договор. После короткой службы в Польше молодой талантливый офицер встал на военную службу королю Франции, где ему удалось добиться высочайших военных почестей, ибо во Франции он стал маршалом Франции. Будучи еще полковником, он в 1720 году выступил с инициативой по формированию нового гусарского полка, укомплектованного венграми и вступившего на службу французской короне. Полк был сформирован к концу 1721 года, и стал носить имя его основателя Берченьи. Автор статьи прослеживает боевой путь гусарского полка Берченьи начиная с 1722 вплоть до 1791 года. В конце статьи автор, на основании своих исследований, в приложении перечисляет фамилии 634 гусаров, которые по всей вероятности были венграми, и служили в полку, имевшем 70-летнюю историю и защищавшем режим роялистов. Всего в полку служило за этот период 2745 человек.

KÖZLEMÉNYEK

ZAKAR PÉTER

A HADÜGYMINISZTER GÖRGEI

Görgei Artúr sohasem tartozott történelmünk elfeledett alakjai közé. Működésének egésze mégsem tekinthető feltártnak. Az egyik tisztázásra váró probléma hadügyminiszteri tevékenysége. Az általunk vizsgált időszakban Görgei minisztersége mellett a főhadserég ideiglenes főparancsnoka is volt. Miért vállalta el a főparancsnokság mellé még a miniszterséget is? Hivatali idejének legnagyobb részében helyettesek irányították a minisztérium közvetlen munkáját. Szeretnénk megvizsgálni, vajon maradt-e ideje arra, hogy a fővezénylet mellett a minisztérium hatáskörébe tartozó ügyeket is intézze? Ugyancsak szándékunkban áll a minisztérium életének bemutatása a személyi kérdésektől kezdve egészen a minisztérium által elintézendő ügyekig. Csak ezek után vonhatunk mérleget a tábornok miniszteri működéséről, szembesítve céljait és eredményeit.

Előzmények

1849. április 16-án Kossuth Lajos felkérte Görgei Artúr tábornokot a hadügyminiszteri tárca elvállalására „amellett hogy a nemzet hadseregének — melynek összetartó kapcsa — diadalmos fővezérletét megtartandja”.¹

Görgeinek és Ludvigh János kormánybiztosnak írott leveleiben a kormányzó részletesen kifejtette véleményét a hadügyminiszter feladatairól és kötelességeiről. Ezekből a levelekből kitűnik, hogy Kossuth a tárcák közül a hadügyminiszterit tartotta a legfontosabbnak²: a hadügyminiszter feladata 40—50 000 ember mihamarabbi kiállításának és felszerelésének hadügyi vonatkozásait irányítani³; ő fogja az egész honvédelmi rendszert szervezni, s ugyancsak ő fogja a hadműveletek fő vonásait kiszabni⁴. Május 12-én kelt leveléből kiderül, hogy — Görgeivel egyetértésben — a hadügyminiszter három elv alapján fogja ellátni feladatkörét. Először: joga van a gyávákat és a tudatlanokat rögtön elmozdítani. Másodsor: az előléptetések érdem szerint történnek. Harmadsor: a hadügyminiszter az egész armádia valóságos feje.⁵ Ezeknek a hatalmas feladatoknak a véghezvitelére a Hadügyminisztérium jelenlegi személyzete és vezetője nem alkalmas. Ezért sürgeti Kossuth Görgeit a tárca mielőbbi személyes átvételére. „Azt gondolom tehát, minél inkább hivatva van tábornok úr honunk megvédésében a legfontosabb helyen állani, annál inkább sietnie kell a hadügyminiszteri tárcát, mint ez idő szerint legfontosabbat, kezeibe venni.

Lehet, hogy egypár hónap alatt ismét a hadvezérlet leendő fontosabb a miniszteri tárcánál, s én és a haza — mint mindig, úgy ekkor is — tábornok urat két-

¹ Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai (KLÖM XV.) (S. a. r.: Barta István) Bp., 1955. 15. o.

² Kossuth Lajos Ludvigh Jánoshoz. KLÖM XV. 90—91. o.

³ Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. KLÖM XV. 27. o.

⁴ Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. KLÖM XV. 237—238. o.

⁵ Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. KLÖM XV. 288—289. o.

ségtelenül a legfontosabb hely elfoglalására hívandja fel.”⁶ Ebben a két mondatban foglalható össze Kossuth véleménye, aki Görgei szervező képességét még kapitány korában felismerte:⁷ meg is üzenté neki 1848 októberében, „hogy rövid időn Magyarország hadügyminisztere fog lenni, s az én jövődöléseim be szoktak teljesülni.” Vukovics Sebő is alátámasztja: Kossuth nagyra becsülte Görgei szervező készségét és számon tartotta, mint a hadügyminiszteri poszt várományosát.⁸

A tábornok örömmel fogadta el a felkínált tárcát. Az ajánlatban lehetőséget látott az addigi hadügyminiszteri nemtörődömség felszámolására, továbbá meg volt arról győződve, „hogy Magyarország önvédelmi harca gyászos véget ér, ha a honvédelemnek tulajdonképpen rákfenéje, az egyes önálló csapatvezérek önkényeskedése, valamint a tisztí kinevezések és előléptetések körüli protekció azontúl is, mint addig, gyöngeségből, vagy a belátás hiányából, magában a hadügyminisztériumban leli melegágyát”.⁹ Mivel Görgei saját jelenlétét a hadseregben — a kormányzó elnökkel egyetértésben — egy ideig még szükségesnek ítélte, helyettes után kellett nézni. Görgei és Damjanich kezdetben Kiss Ernőre gondolt, de Kossuth tiltakozását követően Görgei felkérte Damjanich tábornokot, helyettesítse addig, míg hivatalát személyesen is átveheti.¹⁰ Vukovics szerint Damjanich eleinte vonakodott és Mészároost javasolta helyettesnek; de midőn Görgei ez elől mereven elzárkózott, beleegyezését adta.¹¹

Ludvigh megemlíti, hogy Damjanich és Klapka egyaránt kész volt a miniszter-helyetteséget elvállalni.¹² A helyettesítés gondolata Kossuthtól származott, akinek nem tetszett Damjanich újdonsült feladata, mondván, hogy a hadügyminisztert rendeletek aláírására nézve csak miniszter, a belső ügyvitelre nézve pedig csak státustitkár helyettesítheti.¹³ Sajnos az egész dolog tárgytalanná vált Damjanich lábtörése következtében. Így Klapka vállalta a helyetteséget, s Görgei rögtön intézkedett, hogy helyettese útnak induljon a kormány székhelyére.¹⁴

A hadügyminisztériumi „slendrián”

Klapka május 6-án vette át a Hadügyminisztérium ideiglenes vezényletét.¹⁵ Ahhoz, hogy megértsük azokat a nehézségeket, amelyekkel neki — és később Görgeinek — meg kellett küzdenie, szükséges egy pillantást vetni a minisztérium helyzetére.

Mészáros Lázár, a HM előző vezetője teljesen háttérbe szorult az OHB, különösen Kossuth hadügyi tevékenysége mögött. Több ízben benyújtotta lemondását, s hadvezéri működését sem koronázta siker. Visszaemlékezésében a szak-

6 Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. KLÖM XV. 204–206. o.

7 Ludvigh János feljegyzései a magyar szabadságharcról (Közli: *Lengyel Tamás*) *Történetírás*, 1938. február. 139–140. és 147. o.

8 Kossuth üzenetéről l. *Jókai Mór*: Emléksorok. Napló 1848–49. In: *Jókai Mór*. Elbeszélések. 2/B. k. (S. a. r.: *Györfly Miklós*) Bp., 1989. 176. o. Vukovics véleménye: *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1982. 53–54. o.

9 *Görgei Artúr*: Eletem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1988. II. k. 69. o.

10 *Kiss Ernő helyetteségéről* l. Ludvigh és Kossuth levélváltását. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 2768. (A szabadságharc erdélyi eseményeire vonatkozó iratok) ill. KLÖM XV. 90. o.

11 *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1982. 79. o.

12 Ludvigh id. feljegyzései, 140. o.

13 Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. KLÖM XV. 15., ill. 202. és 203. o.

14 *Klapka György*: Emlékeimből. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1986. 133. o.

15 *Közlöny*, május 8.

májába való sok beavatkozásáról tesz említést és olyan kinevezésekről, amelyek ártottak tekintélyének. Kárhozhatja a kormányzó „táborkari osztály”-át, mint amely a korrupció melegágya volt.¹⁶ Az előléptetések rendjével elégedetlen volt Görgein kívül Henryk Dembinski is¹⁷ Ugyancsak ő örökölte meg Kossuth nővérének nem kívánatos beavatkozását az előléptetésekbe.¹⁸ Visszatérve a minisztériumra, annak háttérbe szorulása a Debrecenbe való leköltözést követően szükségszerű volt, mivel számos alkalmazott, sőt osztályfőnök sem követte a Hadügyminisztériumot új állomására.¹⁹ Az újjászervezést követően viszont a kellő önállóság hiánya gátolta a szakszerű és hatékony hadi igazgatás működését.

Ugyanakkor Kossuth is elégedetlen volt a HM tevékenységével: „... itt ezen emberek inveterált slendriánjukkal nem tudnak semmit, de semmit eszközözni.”²⁰ Görgeinek is módjában állt tapasztalatokat szerezni a hadügyminisztériumi munka pontatlanságáról. Kossuth egyik márciusi levelében tudatta vele: annak ellenére, hogy beadványa bizonyíthatóan megérkezett a minisztériumba, a személyzet azt sehogyan sem tudta előkeríteni.²¹ Mészáros ugyan leteremtette beosztottjait az ügy kapcsán, ez azonban nem változtatott a dolog lényegén.

A katonai osztály munkatársai úgy értékelték, hogy a HM önállóságát teljesen elvesztette, s „egy országos hirdető, és expeditions bureauvá tétetett”.²² A hibák forrását több okra vezették vissza. A hadtestek parancsnokai felhatalmazást kaptak „főtiszteket századostól lefelé teljes érvénnyel kinevezni”, minek következtében a főtisztek rendkívül elszaporodtak és alkalmazásukról a HM nem tudott gondoskodni. A hadtestek parancsnokai törzstiszteket is kineveztek „s ezeket néha tudomásul, máskor pedig a végett sem terjesztik fel a hadügyminisztériumhoz.” Az Erdélyben működő hadsereg állapotáról, törzs- és főtiszti létszámáról a minisztériumnak nem volt tudomása. Dembinski altábornagynak olyan hatalom adatott, mely a minisztériumot továbbra is pangó önállótlan állapotban tartja.²³ Az Ormai Norbert ezredesnek adott jog és hatalom a HM tudta nélkül és jogainak csorbításával adatott.²⁴ Végül néhány előléptetéssel kapcsolatos anomáliát említ a katonai osztály felterjesztése (előfordult például, hogy az egyik táborból alkalmazatlansága miatt elcsapott főtisztet egy másik táborban magasabb rangban vették vissza).²⁵ A tiszti kinevezésekkel kapcsolatos visszasságokért a HM katonai osztályát is felelősség terhelte. Mivel nem regisztrálták pontosan a kilépéseket, a valóságosnál magasabb tiszti létszámmal számoltak. Az is előfordult, hogy a hadügyminiszter által végrehajtott kinevezéseket nem

16 Mészáros Lázár emlékiratai. Pest, 1867. 182. o. A kormányzó táborkari osztálya alatt valószínűleg Kossuth katonai irodája értendő. Fekete Miklós: Kossuth katonai irodája. Egy soknevű hivatal tevékenysége 1848 szeptemberétől 1849 augusztusig. *Hadtörténelmi Közlemények* 1978/3. 385—402. o.

17 Dembinski Magyarországon. (Összeállította: Danzer F. Alfonz) Bp., 1874. 242. o. (A kiadás nem egészen hiteles!)

18 L. a Mészlányi asszonyságtól származó „illatos levélkét”. *Dembiński*: i. m. 241. o.

19 F. Kiss Erzsébet: Az 1848—1849-es magyar minisztériumok. Bp., 1987. 352. o.

20 KLÖM XV. 27. o.

21 KLÖM XIV. (S. a. r.: *Barta István*) Bp., 1953. 693—694. o.

22 A hadügyminisztérium katonai osztálya Görgei Artúrnak Magyar Országos Levéltár (OL) H 147. Vegyes iratok 7. cs.

23 Dembinski seregéhez beleegyezése nélkül semmiféle tisztet nem lehetett küldeni. Hatáskörébe tartoztak a tiszti kinevezések századosig (ezeket a HM megerősíteni tartozott). Törzstiszti kinevezéseket a HM útján Kossuth elé kellett terjesztenie, de kivételes esetben utólagos jóváhagyás reményében maga is eszközölhetett törzstiszti előléptetéseket. KLÖM XV. 42. o.

24 KLÖM XV. 74. o.

25 Katonai osztály. id. felterjesztése Görgeinek OL H 147. Vegyes iratok 7. cs.

tették közzé a Közlönyben.²⁶ A katonai osztály munkatársai burkoltan Kossuth tevékenységét is bírálták, aki olyan jogokat adott a sereg- és hadtestparancsnokoknak, melyek zavarokhoz vezettek és amelyekért a katonai osztályt tették felelőssé. Kossuth ugyan 1849 januárjától tartózkodott attól, hogy a sereparancsnokoknak taktikai részletességű utasításokat küldjön²⁷, mégis számos olyan kérdésben intézkedett, melyek inkább a HM hatáskörébe tartoztak volna.²⁸ Az eddig elmondottakból is kiténik: a sereparancsnokok nem becsülték sokra a HM utasításait. Bem legfeljebb másodlagos jelentőségű ügyekről tárgyalt a minisztériummal, s még Kossuth utasításainak sem mindig engedelmessékedett. Dembinski is ragaszkodott az önálló státushoz, Perczel Mórnak sem volt erős oldala az engedelmesség. Ennek hiányát személyes ellentétek is erősítették.

Végül szólaljon meg az ügyvitelben mutatkozó rendetlenség egyik fő felelőse, Azari János irodaigazgató. A rend felbomlásáért az osztályok munkatársait teszi felelőssé, mivel azok maguk bontják a leveleket, holott erre nem lenne joguk (az elnöki osztály kivételével). Előfordult, hogy a beadvány később érkezett az iktatói hivatalba, mint a fogalmazvány, s így ugyanazon tárgy két számot kapott. Az iratokat szállító hivatalnokok fecsgése is hátráltatta a munkát. Előfordult, hogy az iratokat be sem küldték központi iktatás végett, „hanem saját magánkönyvükbe iktatják”. Ezért az iroda igazgatója nem tudott az iratokról felvilágosítással szolgálni. A fentiekhez hasonló állapot uralkodott a levéltárban is: a levéltáros jelenléte nélkül vettek ki iratokat.²⁹

Ezek után nem meglepő, ha Mészáros Lázár emlékirataiban így emlékszik vissza miniszterségéről való (utolsó) lemondására: „Ki sem örült jobban annak, hogy ízetlen állásából megszabadult, mint az öreg hadügyminiszter.”³⁰

A helyettesek tevékenysége

Klapka május 6-án vette át hivatalát Mészárostól, s az osztályfőnökök jelenlétében „rövid barátságos beszéddel kezdte meg működését”.³¹ Klapkának nem lehetett túlzottan szimpatikus újdonsült állása, mert azt követően, hogy május 25-én felkérte Kiss Ernőt a tárca további ideiglenes vezetésére³², eltávozott Komáromba. A fennmaradó időszakból néhány napot Budán töltött Görgei táborában, ekkor Répásy Mihály helyettesítette.³³ Klapka és két helyettese nem élhettek a hadügyminiszter ellenjegyzési jogával, azt a miniszter megérkezéig Batthyány Kázmér gyakorolhatta. Működésük során nem hajtottak végre strukturális átalakítást a minisztériumban és csínján bántak vezető tisztségviselők kinevezésével is. Egyedül Klapka eszközölt egy ilyen kinevezést: Gedeon László

²⁶ Poeltenberg május 28-án kelt jelentésében a következőket írja Görgeinek: „Még hadügyminiszter úr által tett kinevezések sincsenek kihirdetve a Közlönyben. Ezt a Debrecenben lévő és volt tisztviselőség hanyagságának lehet tulajdonítani. Három ízben küldetett fel a kinevezési jegyzék, — s mégsem erősítette meg.” OL H 115. Görgei Artúr iratai 2. d. 1949:227. Az előléptetéseket egyébként Kossuth utasítására ápr. 18-tól az új miniszter megérkezéséig függőben tartották. L. KLÖM XV. 36—37. o. Kossuth utasításai a HM-nek.

²⁷ Hermann Róbert recenziója a *Hadtörténelmi Közleményekben* F. Kiss Erzsébet id. könyvéről 1988. 4. szám, 797. o.

²⁸ Például lovas üteg gyalogos üteggé való átalakításáról KLÖM XV. 26—27. o., vagy az Ormai által alakított és alakítandó vadászrezdek szervezetének szabályozásáról KLÖM XV. 51—52. o. Láhner tábornoknak az elkészült fegyverek felhasználásáról KLÖM XV. 179. stb.

²⁹ OL H 75. 163. d. (iktatatlan iratok).

³⁰ Mészáros: i. m. 182. o.

³¹ *Gelich Richárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bp., 1882—1889. III. k. 401. o.

³² OL H 75. 1849:16238.

³³ OL H 75. 1849:13957.

örnagyot kinevezte a pótlovazási osztály élére.³⁴ Görgei alatt elmozdították állásából és kinevezték az egri újonctelep parancsnokává, ezt követően július 15-től térparancsnok volt Félégyházán.³⁵ Klapka és helyettesei megindították a létszámnövelést, melynek során különösen az irodai és számvevőségi személyzet létszáma emelkedett.³⁶

Célszerű rendeletek egész sorát adták ki, amelyek segítségével megpróbálták helyreállítani a MH tekintélyét és némileg mérsékelni a háttországban igencsak elharapódzott fegyelmezetlenséget. F. Kiss Erzsében úgy véli, a kormányzó továbbra is szeretett volna befolyást gyakorolni a hadügyi tárgyakra, de ezen törekvésének a HM és vezetői erősen ellenálltak.³⁷ A rendeletben, amely alátámasztja állítását, többek között ez olvasható: „Az egész hadseregére vonatkozólag ezennel rendeltetik: hogy mindazok, kik a hadügyminisztérium hatásköréhez tartozó ügyben tárgyokban folyamodnak, vagy felterjesztéseket tesznek, ebbeli irataikat ne az országos kormányzó elnök úrhoz, mint eddigelő számtalan esetekben az alkalmatlankodásig tapasztaltatott, de egyenesen a hadügyminisztériumhoz intézzék...”.³⁸ Az F. Kiss Erzsébet által interpretált kormányzói szándéknak ellent mond Kossuth június 2-án kelt rendelete, amely lényegében megismételte Klapka tábornok fent idézett rendeletét.³⁹

A hatáskörök elhatárolása Kossuth számára is kívánatos volt, hiszen számos olyan kérdésben is intézkednie kellett, amelyben a HM lett volna illetékes.

A HM előkészületeket tett egy, a törzs-, és főtisztek névsorát tartalmazó névkönyv kiadására.⁴⁰ Utasítást fogalmaztak meg annak érdekében, hogy a betegsükből felépült katonákat kizárólag saját alakulatukhoz szállítsák vissza.⁴¹ Sikertelenül kíséreltek meg gátat vetni az előfogatokkal kapcsolatos visszaéléseknek. Gyakran előfordult ugyanis, hogy tisztek ellenszolgáltatás nélkül vettek igénybe előfogatokat. Máskor a térparancsnokok próbálták meg illetéktelen jövedelemhez jutni útlevelék kiállításának címén. Ilyen esetekben a minisztérium erélyesen felszólította az érdekelteket az érvényben levő rendelkezések betartására. Ennek ellenére az előfogatokkal kapcsolatos visszaélések a szabadságharc egésze alatt napirenden voltak.⁴²

Klapka előterjesztésére a május 20-i minisztertanács több fontos hadügyi kérdéstről hozott határozatot. A parancsnokokat figyelmeztették, hogy ezentúl „a hadügyminisztériumtól, mint az ország egész állapotát tekintő középponttól veendő dispozicióik irányát, miszerint az összes hadi operáció minden egyes részeiben concentrice legyen vezetve.”⁴³ Kimondták a kormányzó és a hadügyminiszter illetékességének helyreállítását a tiszti előterjesztésekre és kitüntetésekre nézve. Ezt követi a haditerv ismertetése, melynek lényege, hogy az ország

34 Közlöny, június 1. Gedeon László Klapka hadtestében volt zászlóalj-, majd dandárparancsnok.

35 A kinevezésre csak következtetni lehet Görgei Bárány őrnagyhoz intézett rendeletéből OL H 75. 1849:22937.; *Bona Gábor*: Táborszisztek a szabadságharcban, 1848–49. Bp., 1987. 157. o.

36 *F. Kiss Erzsébet*: i. m. 368. o.

37 *F. Kiss Erzsébet*: i. m. 365–366. o.

38 Közlöny, május 11.

39 KLÖM XV. 461. o.

40 OL H 75. 1849:13764. Ez annál is fontosabb volt, mivel a HM nem regisztrálta rendszeresen a kilépőket.

41 OL H 75. 1849:14694.

42 OL H 75. 1849:15295. és 1849:17170.

43 KLÖM XV. 363. o. Elvileg május 20-a előtt is létezett központi irányítás, de a tábornokari osztály utasításai csak akkor érkeztek meg időben, ha az adott sereg Debrecen közelében tartózkodott.

határa mentén láncszerűen elosztott hadtestek egymással kapcsolatot tartva fedezik az ország határát. Komáromot alaposan megerősítik és mint elsáncolt tábornak a parancsnokságát, Klapka vezényletére bízzák. A legmerészebb feladatot Bem altábornagy kapta: 12 ezer emberével be kellett vennie Titelt, felmenteni Péterváradot, majd a Duna mentén északi irányban csatlakoznia kellett volna a fősereghez (vagy a Dunán átkelve önállóan operálni). A főserg (Klapka és Aulich volt hadtestei) Aulich parancsnoksága alatt a Duna bal partján foglal állást. Dembinski seregei, az erdélyi hadtest és a bács-bánáti seregek zárják el az országot az ellenséges erők elől.⁴⁴ Az orosz beavatkozás előestéjén már nem lehetett jó haditervet készíteni. Mégsem nevezhető szerencsésnek sem az erők szétforgácsolása és a terv védekező jellege, sem Bem „hosszú meneteleése”. Klapka azt állította, Görgei nézetei szerint járt el, ez azonban nem felel meg a valóságnak: Görgei elvetette a defenzívát és később megnyerte Klapkát a támadás eszméjének. Az általuk elfogadott haditerv a Duna jobb partján védekezést, a Vágon át Nagyszombat, vagy Pozsony irányába támadást írt elő. Klapka két ízben is eltért ettől a tervtől. Kmety győzelmét követően támadást tartott szükségesnek a jobb parton is, a június 16-i balsikerű támadást követően pedig a támadás leállítását követelte.⁴⁵ Klapka egy ízben — visszaemlékezései szerint — javasolta a 18 és 36 év közötti férfi lakosság fegyverbe szólítását, de ezt a javaslatát a minisztertanács elutasította.⁴⁶

Nem csupán szűkebb értelemben vett katonai intézkedéseket foganatosítottak ebben az időszakban. Klapka például rendeletet adott ki a betegápolás érdekében, Kiss Ernő pedig elrendelte a ragályos szembetegségben szenvedő tisztek elkülönítését és szigorú orvosi ápolás melletti gyógyítását.⁴⁷ Klapka két ízben felterjesztette Flór Ferenc egészségügyi osztályfőnököt alezredessé való kinevezése végett, de Kossuth mind a két ízben elutasította a kérelmet azzal az indoklással, hogy a HM „egészségügyi osztályának főnöksége nem katonai állomás”.⁴⁸

Ami a HM és a civilek kapcsolatát illeti, a minisztérium időnként hajlamos volt arra, hogy túlbecsülje a polgári lakosság hazafias lelkesedését. Klapka május 10-én felhívást írt alá, amelyben felhívja a polgárokat a náluk lévő fegyverek beszolgáltatására. Szuronyos, vagy vontcsövű puskáért 5 pft-ot helyezett kilátásba.⁴⁹ Két héttel később — mivel Szemere magasabb árat állapított meg rendeletében — kénytelen volt az árakat felemelni. Ezt követően vontcsövű puskáért 20 pft-ot, használható szuronyos puskáért pedig 15 pft-ot fizettek.⁵⁰ A felhívásokat Kossuth május 7-én kelt rendeletével összhangban adták ki, amely kinyilvánította: a fegyverek rejtegetőire „az ellenség orgazdái gyanánt”

44 KLÖM XV. 363–365. o.

45 *Görgei István*: 1848 és 1849-ből. Bp., 1885–1888. II. k. 329. o. Görgei május 28-án a következőket írta Kossuthnak: „Általános eszméinket a jövő hadjárat terv iránt legközelebbi alkalommal benyújtandom, melyek egyébiránt csak némileg térnek el azon eszméktől, miket Klapka bajtársam tisztelt kormányzóelnök úrral már egyszer közölt.” In: Budavár bevételének emlékezete 1849. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1989. 551. o. Görgei és Klapka közös haditervéről l. Görgei, Klapka és Bayer levélváltását: *Görgey István*: 1848 és 1849-ből, Bp., 1885–1888. II. k. 489–495. o. és *Gelich Richárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. Bp., 1882–1889. III. k. 524–526. o.; *Steier Lajos*: Haynau és Paskievics. I. k. 42–43. o.

46 *Klapka György*: Emlékeimből. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1986. 143. o.

47 *Közlöny*, május 11. és május 31.

48 OL H 75. 1849:15721. és 1849:16224.; KLÖM XV. 332. o.

49 OL H 75. 1849:13696., megjelent: *Közlöny*, május 13-i sz.

50 OL H 75. 1849:16078. L. még Irányi Dániel május 19-i levelét Szemeréhez. *Közl.*: Budavár bevételének emlékezete 1849. (S. a. r.: *Katona Tamás*) Bp., 1989. 497–498. o.

fognak tekinteni.⁵¹ Vissza kellett állítani az elmúlt évben eltörölt szökevényi fogdíjat is: 10 pft ütötte a markát annak a polgári személynek, aki egy szökevényt átadott a hatóságnak.⁵²

Miközben a HM több ízben felszólította a törvényhatóságokat a kivetés szerinti újonctartozás kiállítására⁵³, ez utóbbiak majd minden esetben kísérletet tettek a tartozás törvénytelen csökkentésére. Így próbált meg letagadni Arad városa 35, Szatmárnémeti 8, Bereg megye 3 és Nógrád megye 14 újoncot.⁵⁴ Talán nem egészen véletlen, hogy a számolási hibák következtében sosem több, hanem mindig kevesebb kiállítandó újoncot ismertek el, mint amennyivel a törvényhatóság valójában tartozott. Míg a törvényhatóságokkal az újoncozási osztály, addig a hozzátartozóik felmentéséért folyamodó polgári személyekkel a polgári-gazdászati osztály polgári szakosztálya levelezett. Mérhetetlen mennyiségű kérvény érkezett a minisztériumhoz, amelyekben a szülők katonának sorozott fiaik felmentését kérelmezték.⁵⁵ Fent nevezett szakosztály a kérelmeket kivizsgálás végett áttette a megyei, vagy városi hatósághoz. Mivel a törvény lehetőséget nyújtott a „családfenntartásra multhatatlanul szükséges egyén” (fiú vagy vő) helyettesítés melletti felmentésére, a törvényhatóságoknak jelentős befolyásuk volt ezeknek az ügyeknek a kimenetelére, annak ellenére, hogy a végső szót a HM mondta ki.⁵⁶ Répásy utasította a törvényhatóságokat, juttassák köztudomásra: katonáskodás alól kizárólag csak törvényes okok menthetnek fel bárkit.⁵⁷ Kiss Ernő pedig arra figyelmeztette a hatóságokat, „csak olyan egyének helyettesíthetők, akik a kiállítandó újoncok rovatába nem tartoznak”⁵⁸ A rendeletekkel nem sikerült a kívánt eredményeket elérni. A fegyverek beszolgáltatásával és az újoncozással kapcsolatos problémák végigkísérték a HM munkáját.

A pénzügyi visszaélések megszüntetésére a minisztérium javasolta a pénzügy-minisztériumnak, hogy a hadügy tudomása nélkül ne adjanak pénzt hadicélokra (kivéve a sürgős eseteket, de ezeket azonnal jelentsék). Kormánybiztosok és katonai egyének gyakran hatalmas összegeket utalványoztak, de számadásaikat nem terjesztették fel a HM-nek. A polgári — gazdasági osztály illetékes tisztviselői arra törekedtek „hogy az összes hadi kiadásokat érdeklő” pénzeket a budai hadi főpénztárnál központosítsák, miközben elképzelésük szerint Debrecenben, Szegeden, Péterváradon és Kolozsváron kellett volna hadipénztáraknak működniük.⁵⁹ Duschek ugyanakkor a havi pénzügyi szükségletek részletes kimutatásának mielőbbi beküldését szorgalmazta.⁶⁰

Klapka visszaemlékezésében jelentős teret szentel Petőfivel való összetűzésének, amely a Bem és Vécsey között kitört nézeteltérés folyamánya volt.⁶¹ Petőfit

51 *Gelich*: i. m. III. k. 414. o.; KLÖM XV. 228—229. o.

52 Természetesen ez a rendelkezés nem kizárólag a civilek magatartásának következménye. Katonai egyén ilyen jellegű szolgáltatásait 6 pft-tal díjazták. OL H 75. 1849:15129.

53 OL H 75. 1849:14406.; *Gelich*: i. m. III. k. 415. o.

54 Az iratok az említett sorrendben OL H 75. 1849:14858., 1849:16163., 1849:16219., 1849:16382. A sor végtelen sokáig folytatható lenne, igaz, elvéve, akadnak ellenpéldák is.

55 A teljesség igénye nélkül pl.: OL H 75. 1849:13547., 1849:13463., 1849:14052., 1849:17573. stb.

56 Például Batori Rebeka nádudvari lakos esetében, aki egyetlen fiának katonáskodása alóli fölmentéséért folyamodott. A megyei vizsgálat úgy találta, hogy nevezett özvegy élelme beszerzésére még képességgel bír (fonással és szövessel keresi élelmét). Mivel fia nem bizonyult multhatatlanul szükséges családfenntartónak, a HM kérelmét elutasította. OL H 75. 1849:14043.

57 OL H 75. 1849:15196.

58 OL H 75. 1849:16728.

59 OL H 75. 1849:17754.

60 Pl. OL H 75. 1849:17843.

61 *Klapka György*: Emlékeimből. Bp., 1936. 136—138. és 144—145. o.

végül is Görgei utasítására szabadon bocsájtották⁶² és „koszorús népköltőnk” 1849. május 28-án ismételten lemondott őrnagyi rangjáról, sőt bejelentette, hogy „a katonai pályáról a polgári életbe lép át.”⁶³

Görgei meglehetősen elégedetlen volt Klapka működésével: „... a hadügy-minisztérium Klapka alatt néhány napon belül többet vesztett önállóságából, mint Mészáros alatt hónapok során”.⁶⁴ A kormányzó még április 16-án, tehát azt megelőzően, hogy Klapka átvette volna a minisztérium vezetését, kinevezte Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsannát „országos főápolónő”-vé, s erről Görgeit külön levélben értesítette.⁶⁵ Klapka pedig — összhangban Kossuth kinevezésével — utasította a kórházak igazgatóit és parancsnokait, hogy engedelmessé-
jenek az országos főápolónő rendeleteinek.⁶⁶ Meszlényiné ugyan „a hadügy-minisztérium kórodai főápoló osztályom” kifejezést használja egyik beadványában, a valóságban ilyen osztály a HM-ban nem létezett.⁶⁷ Görgei jogosan szögezi le a különbséget a betegek ápolása és egy harcoló hadsereg betegápolási ügyeinek szervezése és vezetése között, mégsem egészen igazságos, mikor Klapka működését és a Mészáros féle „slendrián”-t azonosította.⁶⁸

Görgei és Klapka személyesen is találkoztak Buda ostroma közben. Nagysándor tábornok ugyanis egy teljhatalmú biztos kiküldését kérte — Klapkát ajánlva —, mivel elégedetlen volt Görgei intézkedéseivel. A teljhatalommal felruházott biztos meg is érkezett⁶⁹, s beszámolt Görgeinek debreceni tapasztalatairól és az ország helyzetéről. Szerinte az ország erőforrásai elégtelenek arra, „hogy a háborút akár csak egy fél esztendeig is erélyesen folytathassuk.” Kifejezte meggyőződését, amely szerint Magyarország csak külföldi beavatkozással menthető meg. Késő őszig kell tehát kitartani, amikor az időjárás a hadműveletekben szünetet idéz elő. Vázolta a debreceni nehézségeket, pálcát tört az április 14-i törvény felett és tudósított ellenzőiről.⁷⁰ Nagysándor feljelentése minden reális alapot nélkülözött, ebben a kérdésben nem kellett eljárnia. Annak ellenére, hogy nyilván beszéltek a további teendőkről is, Klapka egy olyan haditervet vitt keresztül a minisztertanácsra, amellyel Görgei nem értett egyet. Görgei két-hónapos hadügyminiszteri tevékenységének fele olyan időszakra esett, amikor a minisztérium személyzete nélkül, de miniszteri illetékességének tudatában adott tanácsokat és utasításokat. 1849. április 30-án Kossuth Lajoshoz intézett jelentésében Knézic és Wysocki ezredesek előléptetésével kapcsolatban megjegyzi, hogy Wysocki előléptetését nemcsak az indokolja, hogy „mint rangra korosabb és bokros érdemekkel felruházott tiszt magát méltán elmellőzöttnek érezhetné”, hanem az is, hogy ezáltal „a lengyel csapatnak tetemes öregbedése-

62 L.: Ludvig Kossuthnak írt május 16-i levelét. Közli: Budavár bevételének emlékezete, 1849., i. m. 476—478. o.

63 Petőfi Szalontán kelt lemondása megtalálható OL H 75 1849:17652. Vécsey egyébként nem szalasztotta el a kínálkozó alkalmat: mikor május 7-én kelt levelében kérte Klapkát, hogy hadtestét rendeljék újra közvetlenül az ő parancsnoksága alá, Bem elítélendő tettei között említi, miszerint olyanokat léptet elő mint Petőfi, akik inkább felmentésüket várhatnák. V. Waldapfel Eszter: A forradalom és a szabadságharc levelestára. Bp., 1955. III. k. 316—317. o.

64 Görgei Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Bp., 1988. II. k. 112. o.

65 KLÜM XV. 19—20. o.

66 Közlöny, május 11. Ezt a lépést Görgei élesen elítélte.

67 OL H 75. 1849:14267. A HM osztályaival a következő fejezet foglalkozik.

68 Görgei Artúr: i. m. II. k. 112. o.

69 Hajnik Pál jelentése május 14-én Szemere Bertalanhoz. In: Budavár bevételének emlékezete 1849. (S. a. r.: Katona Tamás) Bp., 1989. 468—469. o.

70 Görgei Artúr: i. m. II. k. 103—105. o.

és növekedésére okszerű kilátás van”.⁷¹ Előléptetésére csak olyan tiszteket javasolt, akik tehetségéről személyesen meggyőződött.⁷² Kossuthnak címzett jelentéseiben nem csak saját intézkedéseiről számolt be, hanem javaslatokat tett személyi kérdésekben (Gáspár tábornok, Mészáros Lázár altábornagy foglalkoztatása tárgyában, Wysocki kinevezése a lemondó Dembinski helyébe stb.), tudósított a más **hadszinterekről hozzá befutott jelentésekről**.⁷³ Az idős, illetve rokkant osztrák tisztek kérvényeit — amelyekben hazabocsájtásukat kérték — pártolóan terjesztette Kossuth elé, tekintettel arra, hogy szabadonbocsájtásukból a hazára semmiféle kár nem származhat.⁷⁴

Az ideiglenes fővezér és hadügyminiszter május 19—21. között Damjanichnak írt levelében vázolta elképzeléseit. Guyont mindenképpen el akarta távolítani Komáromból, s azt javasolta Damjanichnak, vegye át a vár parancsnokságát: „szomorú baleseted bizonyos mértékig azt ajánlja.” Ha erre a tábornok hajlandó lenne, „akkor Klapka veszi át a fővezérséget, én pedig férfias beletörődéssel elmegyek Debrecenbe, jövődő Golgotámra, ahol efemer szerencsecsillagom letűnésének nézek elébe.”⁷⁵ Mire levelét befejezte, Klapka már ki volt nevezve Komárom és az elsáncolt tábor parancsnokának. Görgei maga sem zárta ki ezt a lehetőséget fent idézett levelében. Damjanichot viszont a sebe számára egészségesebb aradi levegőre szállították. Május végétől — betegsége miatt — Aulich is kiesett a vezénylők sorából, így a sereg „a szó szoros értelmében elárvult.” Görgei tehát elhatározta — amennyiben bírja a kormány bizalmát — mindkét állásának megtartását, államtitkáruul Szabó Imre alezredest ajánlva. Május 29-én Kossuth Lajoshoz írt levelében, miután Dembinski lemondását elfogadhatónak vélte, a következőképpen érvelt álláspontja mellett: „A baj, mely a minisztériumi tárgyak elhanyagolásából származhatnék, mély gyökeret verhet ugyan, s későbbben sok erőbe kerülendhet azoknak kiirtása, de azon baj, mely következése lehetne a hadsereg vezéreibeni megcsonkulásának, igénytelen hazafiúi nézeitem szerint sokkal nagyobb, hazánk fennlétét veszélyeztetőbb és rögtöni.”⁷⁶ A fővezénylet megtartása mellett szólt az a tény, hogy Görgei szeretett volna az osztrákokkal szemben mihamarabb támadólag fellépni. A tábornok, aki Buda bevételét követően ismételten visszautasította az altábornagyi rangot, találkozott Kazinczy Gáborral és Bernáth Zsigmonddal. A két képviselő figyelmeztette Görgeit: ne távozzon el a hadseregtől.⁷⁷ Számára új politikai hanggal ismerkedett meg az ideiglenes főparancsnok és a fentiek mellett bizonyára ez a találkozó is befolyásolta döntését. Vetter már május 8-án nehezményezte, hogy Görgei továbbra is ellátja a főparancsnoki teendőket és nyugalmaztatását kérte.⁷⁸ A probléma sok fejfájást okozott a kormányzó elnöknek.⁷⁹ Végül mérnöki és tábornoki főfelügyelővé nevezte ki Vettert, így ez a probléma lekerült a napi-

71 OL H 2. OHB-iratok. 1849:7009. Knézić az előléptetést a komáromi sáncok sikeres megrohanásával érdemelte ki. (Az irat átengedéséért Hermann Róbertnek szíves köszönetemet fejezem ki.)

72 OL H 2. OHB-iratok 1849:7587. (Az irat átengedéséért Hermann Róbertnek szíves köszönetemet fejezem ki.)

73 Budavár bevételének emlékezete 1849. (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1989. 449—450. és 548—552. o.

74 OL H 2. OHB-iratok 1849:7661. (Az irat átengedéséért Hermann Róbertnek szíves köszönetemet fejezem ki.)

75 Budavár bevételének emlékezete 1849., i. m. 520—523. o.

76 Uo. 550. o.

77 *Görgei Artúr*: i. m. II. k. 109. o.

78 OL H 75. 1849:13080., 1849:13489.

79 KLÖM XV. 27. és 90—91. o.

rendről, annyival is inkább, mivel a Közlönyben Görgeivel együtt kinyilvánították a kormánynak az altábornagy iránt érzett töretlen bizalmát.⁸⁰

Klapka és a helyettes helyettesei (Répásy, Kiss Ernő) hasznos munkát végeztek a minisztériumban. Igyekeztek kézbe venni a HM hatáskörébe tartozó ügyeket, erőfeszítéseket tettek az újoncozás lebonyolítása érdekében, rendeleteket hoztak a visszaélések ellen. Mégis előfordult, hogy Kossuth személyesen intézkedett olyan esetekben, amelyek inkább a minisztérium hatáskörébe tartoztak volna.⁸¹ A helyettesek tevékenysége nem hozott döntő változást a HM tevékenységében: az ügyek elintézési módja nem változott, a vezető tisztviselők továbbra is a helyükön maradtak. A minisztériumi rutinmunka mellett születtek olyan intézkedések is, amelyek kedvező körülmények esetén hozzájárulhattak volna a minisztériumi munka hatékonyabbá tételéhez. Gondolunk itt a minisztériumi hatáskör és Kossuth hatáskörének elhatárolására, a megindított létszámnövelésre, illetve arra a törekvésre, hogy a honvédségben szolgálatot teljesítő törzs és főtisztviselői létszámról pontos adatokkal rendelkezzenek.

Görgei „Golgotája”

Számos feldolgozásban olvashatunk azokról a személyi változásokról, amelyeket Görgei a minisztériumban végrehajtott. Egyetértés mutatkozik abban, hogy a miniszter a főbb állásokat saját embereivel töltötte be, illetve igyekezett betölteni.⁸² Fontosabbnak tűnik azonban az a kérdés, vajon a kinevezett osztályfőnökök elvégezték-e munkájukat, vagy sem? Érdeemes röviden áttekinteni a személyi változásokat.

Görgei előterjesztésére június 2-án Kossuth Szabó Imre vezérkari ezredest hadügyminiszteri államtitkárrá nevezte ki.⁸³ Személyére nyilván kompromisszum eredményeképpen esett a választás. Szabó élvezte Kossuth rokonszenvét⁸⁴, ugyanakkor, saját bevallása szerint, egyedül Görgei bizalma vette rá, hogy elvállalja ezt a hivatalt.⁸⁵ Gelich nem becsülte sokra az államtitkár működését. Kétségbe vonta magasabb katonai képzettségét és nehezményezte a ranglétrán való gyors előrehaladást.⁸⁶ Ez utóbbi érthető, hiszen, ha Görgei nem vette volna észre a rangja és beosztása közötti szakadékot, Gelich könnyen mint százados fejezhette volna be a szabadságharcot. Ráadásul Gelichet — értehetően — idegesítette, ha egy katonai kérdés megoldása során politikai szempontok kerültek

⁸⁰ Közlöny, június 15.

⁸¹ Például Kossuth utasítása Hatvani Imrének KLÖM XV. 273–274. o. A HM-nek nem volt tudomása a támadásról (OL H 75. 1849:15791) és Hatvanit haditörvényszék elé idézték (OL H 75. 163 d.: iktatlan iratok.)

⁸² Ember Győző: Az 1848/49-i minisztérium levéltára Bp., 1950. 212. o. Gelich: i. m. III. k. 607–608. o. F. Kiss Erzsébet: i. m. 369. o.

⁸³ OL H 75. 1849:19468. (nyomtatvány).

⁸⁴ Mikor Szabó visszatért diplomáciai kiküldetéséből, Kossuth sürgette a HM-nél előléptetését: KLÖM XV. 177–178. o. és rábízta a kormányzói katonai iroda vezetését: F. Kiss Erzsébet: i. m. 595. o.

⁸⁵ „... nur Dein Vertrauen konnte mich bestimmen das Amt zu übernehmen...” Szabó Imre levele Görgei Artúrnak 1849. jún. 29. In: Steier Lajos: Haynau és Paskievics. I. k. 143–144. o. Gelich szerint is Szabó Györgynek „kebelbarátja volt”. Szabóról írt lesújtó jellemzése: Gelich: i. m. III. k. 435–436. o. Szabó és Görgei barátságát bizonyítja még Szabónak két 1848. novemberben kelt levele. Közli: V. Waldapfel Eszter: A forradalom és a szabadságharc levelestára. Bp., 1955. II. k. 271–272. és 275–277. o.

⁸⁶ „Szabó Imre inkább általános műveltséggel, mint magasabb katonai képzettséggel bírt.” Az állítás elég meglepő, mivel Szabó a bécsújhelyi katonai akadémián végzett. V. ö.: Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49. Bp., 1987. 299. o.

előtérbe. Ugyancsak szerinte az államtitkár még két hónap múlva sem tájékozódott kellően hatáskörébe vágó teendői iránt. Görgeivel való közös tevékenységének értékelésére még vissza fogunk térni, most csak azt jegyezzük meg, hogy az adott helyzetben csak helyettesek kinevezésével lehetett betölteni egyszerre mindkét fontos állást.

A katonai osztály élén továbbra is Menyhárt Antal ezredes állt. Helyettese Királyi Pál őrnagy is szolgálati helyén maradt. Ebben nyilván szerepet játszott a katonai osztály idézett felterjesztése a hadügyminiszterhez.

A táborokari osztály egykori vezetőjét, Stein ezredest, politikai nézetei miatt, még áprilisban eltávolították Debrecenből, így az osztály ügyeit Gelich százados vezetésével intézték.⁸⁷ F. Kiss Erzsébet feltételezi, hogy ezt az osztályt az új osztályfőnök kinevezéséig a miniszteri helyettesek irányították.⁸⁸ A táborokari osztály a minisztérium egyik legfontosabb osztálya volt, ezért a mindenkori miniszternek (vagy helyettesének) ezen osztállyal a legszorosabb kapcsolatban kellett lennie.⁸⁹ Görgei — aki át akarta szervezni ezt az osztályt — Waldberg Károly ezredest nevezte ki osztályfőnöknek. Waldberget Gelich mint tanult, régi, praktikus tisztet jellemzi, aki képtelen volt magát új szerepébe beletalálni. Ekkor már hosszú szolgálat állt mögötte (36 év), s Görgei személyesen kérte meg Gelichet, hogy támogassa és segítse az új osztályfőnök munkáját. Gelich előléptetése is az új miniszternek köszönhető, ami azt mutatja: Görgei nem törekedett a HM minden régebbi munkatársának eltávolítására.⁹⁰

A tüzéri és felfegyverzési osztály főnöke továbbra is Láhner György maradt. Munkáját eredményesen végezte, ennek elismeréséül 2. osztályú katonai érdemjellel tüntették ki.⁹¹ A tüzérségi alosztály munkáját továbbra is Hefler József alezredes irányította. Igaz, fennmaradt a katonai osztály előterjesztése, melyben e posztra Rapaic Dániel alezredest javasolták, de a kinevezés nem történt meg.⁹²

Az újoncozási és pótlovási osztály élén sem volt változás, az osztályfőnök Répásy tábornok volt, aki egyúttal, Gedeon László távozását követően, a pótlovazási osztály munkáját is közvetlenül irányította.⁹³ Görgey Kornél csak július 20-tól lett alosztályvezető, így kinevezése az általunk vizsgált időszakon kívül esik.⁹⁴ Az újoncozási alosztály munkáját változatlanul Okolicsányi József alezredes irányította.⁹⁵

Változás történt viszont az elnöki osztály élén. Görgei elmozdította Korponay János ezredest és helyére Molnár Ferdinándot nevezte ki.⁹⁶ A kinevezéssel két legyet akart ütni egy csapásra: el akarta távolítani Molnárt a hadseregtől, és fel akarta számolni a HM ügyvitelében mutatkozó pontatlanságokat. Az első törekvését érthetővé teszi, hogy Molnár állt azoknak a törzstiszteknek az élén,

87 Például: OL H 75. 1849:18195. és 1849:16916.; OL H 115. 2. d. 1849:97.

88 Klapka ilyen irányú tevékenységéből következett erre (pontosabban: feltételezi) F. Kiss Erzsébet: i. m. 370. o.

89 Az osztály fontosságát az is bizonyítja, hogy előterjesztéseit (az elnöki osztállyal egyetemben) azonnal megtehetette, szemben a többi osztállyal. OL H 75. 1849:18035.

90 Gelich: i. m. III. k. 437–438. o.

91 Bona Gábor: i. m. 218. o. Láhner e tárgyban Görgeihez intézett levele, amelyben köszönetet mond a kitüntetéséért: OL H 75. 163. d. (iktatlan iratok).

92 Bona Gábor: i. m. 170. és 270. o.; OL H 75. 163. d. (iktatlan iratok).

93 Bona Gábor: i. m. 283. o. Egy irat arra mutat, hogy Gedeon László már június elején nem látta el maradéktalanul hivatali teendőit (OL H 75. 1849:19963.), a legtöbb iraton Répásy aláírása látható pl. OL H 75. 1849:22393., 1849:20134. stb.

94 Bona Gábor: i. m. 163. o.

95 Bona Gábor: i. m. 255. o.

96 Bona Gábor: i. m. 207. és 244. o.; *Közlöny*, június 28. Kopornayt egyébként a „felső vidéki” népfőlkelés vezérévé nevezték ki júl. 1-én. OL H 75. 1849:24097.

akik követelték a kormánnyal való leszámolást és az osztrákokkal való megegyezést.⁹⁷ Az utóbbival kapcsolatban az irodaigazgató feladatainak egy részét Molnár vette át: az ő feladata lett a beérkező összes levél felbontása. A HM levelezésének lebonyolítása mellett gyakran az ő aláírásával jelentek meg a hivatalos lapban a polgári személyeknek szóló közönetnyilvánítások és ő továbbította a beadványokat az illetékes osztályokhoz.⁹⁸

A polgári-gazdászati osztály vezetése lényegében nem változott: a polgári szakosztályt Markovics József, a gazdaszatiit Pétery Mátyás, a ruházati Szölényi József irányította. Az osztály irányítását Péterytől Markovics vette át, az élelmezési szakhoz pedig a miniszter kinevezte Szabó Ferencet.⁹⁹

Az igazságügyi osztály élén sem történt változás, a munkát Meierhoffer Károly irányította, bár Görgei Kálmán Györgyre akarta bízni az osztály vezetését.¹⁰⁰

Az egészségügyi osztály élén Flór Ferencet Lumniczer Sándor váltotta fel. A kinevezés kedvező hadi helyzet esetén előnyösen befolyásolta volna a hadi egészségügy fejlődését, mivel Flór erősen támaszkodott Lumniczer Görgei tábornok által támogatott javaslataira.¹⁰¹

A hadlelkészi osztály élére a hadügyminiszter br. Mednyánszky Cézárt nevezte ki, aki Vidasics utódként igyekezett biztosítani a papok és a lelkészek hatékony támogatását a harc megvívásához.¹⁰²

A katonai nevelési osztályt továbbra is Kiss Károly ezredes vezette.¹⁰³

Azari János irodaigazgató lemondását a miniszter elfogadta.¹⁰⁴

A magunk részéről természetesnek tartjuk, hogy Görgei néhány megbízható munkatársát magával vitte a minisztériumba. Ez ugyanakkor nem jelentette azt, hogy az összes főbb állást saját embereivel töltötte volna be. A katonai osztály és a polgári-gazdászati osztály nem mellékes osztályok, azokat mégsem Görgei közeli munkatársai vezették. Az új osztályfőnökök közül Lumniczer, Molnár, Mednyánszky Görgei közvetlen környezetéből származtak és mindhárman pontosan megfeleltek a rájuk szabott feladatoknak.¹⁰⁵ Az idős Waldberg munkáját Gelich hatékonyan támogathatta. A hadügyminisztériumban alapos, de egyáltalán nem minden vezető tisztviselőt érintő változások történtek.

Görgei nem csak személyi politikájával próbálta még magasabb szintre emelni a HM munkáját. A vezérkari osztályt — Gelich szerint — öt szakaszra akarta osztani egy-egy törzstiszt vezetésével.¹⁰⁶ Mednyánszky Cézár is azt írta vissza-

⁹⁷ Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. Bp., 1925. 214—217. és 252—254. o. Görgei álláspontját április 29-i kiáltványából (*Görgei: Életem és működésem...* c. idézett műve, II. k. 55—56. o.) és a kormányzóhoz írt május 13-i leveléből (közli: Budavár bevételének emlékeztető, 1849., i. m. 459—460. o.) lehet rekonstruálni.

⁹⁸ OL H 75. 1849:19710., 1849:21568., 1849:22129., 1849:22535. stb.

⁹⁹ F. Kiss Erzsébet: i. m. 564., 583., 314—315., 593. o.; OL H 75. 1849:20808. Nem világos, mi indokolta az osztály vezetésében bekövetkezett változást.

¹⁰⁰ Bona Gábor: i. m. 234—235. o.; OL H 75. 1849:21472.

¹⁰¹ OL H 75. 1849:21547., 1849:21885. Lumniczer szerepéről Flór osztályfőnöksége alatt: Dr. Zé-tény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Bp., 1948. 56., 61., 65. o. Műve felejthetetlen stílárú élmény (Kossuth hangja szírenaként hangzik stb.), egyébként úgy véli, Görgei méltánytalanságot követett el Flórral szemben.

¹⁰² Közlöny, június 27.; OL H 75. 1849:21886.

¹⁰³ Bona Gábor: i. m. 199. o.

¹⁰⁴ OL H 75. 1849:18027.

¹⁰⁵ Molnár Ferdinándot egyébként Görgei „örökölte” Dembińskitől, ill. Vettertől.

¹⁰⁶ Gelich munkájában arról is szó van, hogy Görgei megbízta őt a hadművelési szakasz vezetésével. *Gelich*: i. m. III. k. 437. o.

emlékezéseiben, hogy Görgei megváltoztatta a minisztérium szervezetét: négy szekcióra osztotta és legodaadóbb híveire bízta.¹⁰⁷ Az általunk áttekintett iratokban nem volt nyoma az említett négy szekció kialakításának, illetve az osztályok összevonásának. Nem zárhatjuk ki, hogy a tábornoknak voltak ilyen tervei, ezek megvalósítására azonban már nem maradt ideje.¹⁰⁸

A hivatalát a Közlöny szerint június 2-án átvevő Görgei csak rövid időt töltött Debrecenben, mivel minden ellenkezése ellenére a kormány és az országgyűlés székhelyét Pestre helyezték át.¹⁰⁹ Június 2-án Kossuth Görgei ellenjegyzésével Szabó Imre államtitkári kinevezése mellett több hadügyi rendelkezést bocsátott ki. Kimondta, hogy a hadügyminiszter tudta nélkül hadügyi intézkedés nem foganatosítható és felhívta a vezéreket: jelentéseiket a „jövőre ne hozzám, a hadügyminisztérium mellőzésével, hanem egyenesen a hadügyminiszternek küldjék be.”¹¹⁰ A következő rendelet a tisztii kinevezésekkel foglalkozott. Századosig a HM, őrnagytól felfelé — a HM előterjesztése alapján — Kossuth döntött az előléptetések ügyében. Előléptetési ajánlatokat csak hadtestek (vagy önálló hadosztályok) parancsnokai tehettek, s Kossuth egyúttal elrendelte, hogy a tisztikai rang-, fokozati- és létszámkimutatását június végéig küldjék be, valamint kinyilvánította: a parancsnokok helyettesei nem formálhatnak igényt helyettesi mivoltukból következően semmiféle előléptetésre. A rendeletben Görgei elképzelései érvényesültek, hiszen az első a HM hatáskörének helyreállítását, a második a tisztii kinevezések körüli visszaélések megszüntetését célozta.¹¹¹ Mint látható, ez utóbbival kapcsolatban Görgei magáévá tette a katonai osztály idézett felterjesztését. Az is nehezen vitatható, hogy a rendeletek a kormányzó együttműködési készségéről tanúskodnak. Kossuth együttműködési szándékát bizonyítja az a két levél is, amelyeket még június 1-én írt Ormai Norbert, illetve Bethlen Gergely ezredesnek. Ormainak többek között a következőket írta: Önnek nincs több joga a kinevezésekkel kapcsolatban, „mint a kinevezési ajánlatnak a minisztériumhozi fölterjesztése.”¹¹² Bethlen Gergelynek pedig kijelentette „a kormány senki mást katonatisztnek nem tekinthet, mint ki a hadügyminisztérium által megerősítettet.”¹¹³

Az együttműködés eredményét szépen mutatja Bem június 8-án kelt levelének néhány sora: „Jövőre magam egészen a közölt kormányzói rendelethez fogom szabni, s a tisztii előléptetésekre nézve időről időre a hadügyminisztériumtól a kinevezést elvárni.”¹¹⁴

Görgei is, Szabó Imre is élt kinevezési jogával. A törzstiszteket vagy a miniszter, vagy az ő tudtával Szabó terjesztette fel megerősítés végett, aki ebben az esetben a felterjesztést átküldte Görgeinek aláírás végett.¹¹⁵ A katonai osztály indokolt esetekben megtagadta a tisztii kinevezések megerősítését.¹¹⁶ A fentiek

107 The Confessions of a Catholic Priest. London, 1858. 48. o.

108 Pusztaszeri László szerint Görgei az „osztályok számát összevonta(!) és 4-re csökkentette...” Állítását Mednyánszkykn kívül más forrással nem tudta alátámasztani. *Pusztaszeri László: Görgey Artúr a szabadságharcban*. Budapest, 1984. 411. o.

109 Görgei álláspontját ismerteti Ludvig egyike Kossuthnak írt május 21-én kelt levelében. Budavár bevételének emlékezete 1849. i. m. 512–513. o.; OL H 75. 1849:19468. (nyomtatvány); *Közlöny*, június 7.

110 KLÖM XV. 461.; *Közlöny*, június 8.

111 *Görgei: Eletelem és működésem...*, i. m. II. k. 69. o. Ezt támasztja alá *Gelich*: i. m. III. k. 438. o.

112 KLÖM XV. 455–456. o.

113 KLÖM XV. 456–457. o.

114 OL H 75. 1849:20859.

115 Görgei felterjesztésére példa: OL H 75. 1849:19702., az utóbbi esetre: OL H 75. 1849:18736.

116 OL H 75. 1849:18385., 1849:18305.

szellemében Görgei rendeletet küldött Ormainak, melyben kötelezte az általa alakított csapatok létszámának, törzs-, és főtiszti jegyzékének és a kormányzótól kapott felhatalmazásának a felterjesztésére.¹¹⁷ Szabó Imre pedig rendeletet adott ki, amelyben utasította a hadseregpapancsnokokat a főtiszti előléptetések érdekében benyújtott előterjesztési ívek aláírására és arra, hogy minden esetben jelöljék meg, „kinek a helyére ajánlatik az illető” és milyen rendeletet kapott az, aki eltávozott állomásáról.¹¹⁸ Görgei tiszti kinevezésekkel kapcsolatos törekvéseit siker koronázta, amihez a dandárkötelék megszüntetése kapcsolódott. Görgei ugyanis a cím- és rangkórságnak olymódon is igyekezett gátat vetni, hogy a hadosztályok dandárookra való felosztását megszüntette.¹¹⁹ Gelich, aki Görgei rendeleteinek célszerűségét általában elismerte, bírálta e lépését, mondván, hogy egy fiatal hadseregnél indokoltabb kisebb harcászati egységek alkalmazása. Érvelésének gyengéje az a tény, hogy ott, ahol ezen átszervezés megvalósult (a főseregnél), a harcászati nem csökkent.¹²⁰ Görgei június 26-án kelt napiparancsában anyagi eszközökkel igyekezett gátat vetni alkalmatlan egyének főtiszti rangra való ajánlásának: az ilyen egyénekre pazarolt állami költségeket az illető papancsnokság lesz köteles megtéríteni.¹²¹

Görgei számos egyéb szervezési kérdésben is adott ki rendeleteket. Elrendelte a sorjalogezredek rendes honvéd zászlóaljakká alakítását, intézkedett a Pest városa által felajánlott újoncok alkalmazásáról, elrendelte, hogy azok a zászlóaljak, amelyek lőfegyverekkel nincsenek kellően ellátva, a harmadik sorban „döfőfegyverekkel” láttassanak el, miáltal kevesebb lőfegyver megy veszendőbe, ha a harmadik sor tagjai az elesettek tűzfegyvereit átveszik.¹²² Nyilván az ő beleegyezésével osztották meg Rapaic alezredes és Waagner őrnagy között a löpörgyártás és a salétromtermelés főfelügyelőségét, bár a rendeletet Szabó Imre írta alá június 27-én.¹²³ Igyekezett az új miniszter biztosítani a hadsereg utánpótlását is. A ruha és felszerelési cikkek biztosításának érdekében Szölényi alezredest kinevezte központi intendánsnak. Külön felhívta figyelmét, hogy a visszaélések meggátlása érdekében ne felejtse el egy „különös bélyeggel” a felszerelési cikkeket megjelölni. Utasítást fogalmazott meg a pesti fegyvergyár működésbe hozásának érdekében.¹²⁴ Szabó Imre pedig, hivatkozva Görgei május 29-i napiparancsára, rendeletet tett közzé a Közlönyben, amelyben minden szabadságot semmisnek nyilvánított és utasította a tiszt urakat, hogy azonnal térjenek vissza testületeikhez.¹²⁵

Görgei hadügyminiszteri tevékenységének sokrétűségét és alaposágát dokumentálják azok a levelek, amelyeket különböző papancsnokoknak és törzstiszteknek írt. Így például Vetter altábornagynak, Láhner és Guyon tábornokoknak, Klapkának (a 7. hadtestet is közvetlen papancsnoksága alá helyezte), Lenkeynek, Wysocki tábornoknak, Mészárosnak (kifejezte a HM megalégedését, hogy a katonai nevelés ügyét ilyen férfira bízhatja).¹²⁶ Ezeket kívül rendeletet küldött

117 OL H 75. 1849:18333.

118 *Közlöny*, június 23.

119 *Közlöny*, június 15.

120 *Gelich*: I. m. III. k. 444. o.

121 *Supka Géza*: 1848., 1849. Bp., 1985. 520. o.

122 OL H 75. 1949:18735., 18996., 22733.

123 *Közlöny*, június 30. V. ö.: OL H 75. 1849:21125.

124 OL H 75. 1849:18401. (Szölényi kinevezése); 1849:22712.

125 *Közlöny*, június 15.

126 OL H 75. 1849:18136., 22521., 22699., 22712., 22728., 18135., 22687., 18139., 18113., 22730. A Wysockinak írt levél: OL H 75. 163. d. (iktatlan iratok).

Gergelyi alezredesnek (bocsásson 300 újoncot Valberthy hadnagy rendelkezésére), Hankovics és Scholze őrnagynak, Hauszer őrnagynak és írt Földváry Károlynak is (testvére ügyét — amint a szükséges iratok beérkeztek — a HM kötelességének fogja tartani mielőbb elintézni).¹²⁷

Görgei egész hivatali ideje alatt élénk érdeklődést tanúsított a fegyelmi kérdések iránt. Parancsára előterjesztés készült a hadbírák ideális elhelyezéséről a hadseregnél, ő maga pedig minden hadbíró utasított, hogy a fegyencek jegyzékét terjesszék fel hozzá.¹²⁸ A fegyelmi kihágások ellen következetesen fellépett. Rendeletet fogalmazott meg annak érdekében, hogy a katonák ne adják el egyenruháikat kereskedőknek, ideiglenesen visszaállította a botbüntetést és az engedély nélkül eltávozó tisztek kézrekerítése érdekében segítséget kért a polgári hatóságoktól.¹²⁹ Mikor tudomására jutott, hogy a német légió legénysége csak a parancsnoknak tette le a hűségesküt, a miniszter ezt semmisnek nyilvánította és felszólította a legénységet az alkotmányra való haladéktalan eskütételre.¹³⁰ Gömöri Frigyes hadnagyot — aki egy „gúnyos elménckedésekkel” kísért cikket tett közzé a Marcius Tizenötödike június 12-i számában — 14 napi porkolábi fogsággal sújtotta. Mivel nevezett egyén sebe még nem gyógyult, be, a minisztérium felhívta a pesti térparancsnokságot, hogy tegyék lehetővé az orvosi látogatásokat, illetve, ha szükséges, Gömöri a 14 napot kórházban tölthesse.¹³¹ A hazaárulókkal szemben a törvény teljes szigora szerinti eljárást tartotta szükségesnek, amint azt a péterváradai várparancsnokon kívül az összes hadbírósnak is tudomására hozta.¹³²

Sok problémát okoztak a minisztériumnak a Pesten és Budán tartózkodó főtiszték, akiknek csak elenyésző hányada jelentette be magát a városparancsnokságon. Schweidel tábornok előterjesztésére a minisztérium a városi sorompókhoz nemzetőröket állíttatott, akik az érkező tisztek útlevelét átvették és helyette tartózkodási jegyet adtak. A tiszteket kötelezték a parancsnokságon való azonnali jelentkezésre. A vendéglősöket vendégeknyv vezetésére kötelezték, amelybe a tiszteknek be kellett jegyezni a nevüket és ezt a vendégeknyvet a vendéglősnek, vagy a főpincérnek minden reggel be kellett mutatnia a helybeli térparancsnokságnak.¹³³ Szabó Imre utasította Pest katonai parancsnokát, hogy minden nap tegyen jelentést az érkező tisztekről és csapatokról.¹³⁴

Igen hatékonyan emelte a Pesten lézengő tisztek létszámát Perczel tábornok, aki, miután a minisztertanács elfogadta lemondását, számos tiszt társaságában Pestre érkezett. A helyzet odáig fajult, hogy június 20-án Görgei szigorú német nyelvű rendeletet fogalmazott, amelyet Szabó magyar fordításban (és saját aláírásával) közölt az illetékes katonai hatóságokkal és a Közlönnyel. „Nemcsak igen feltűnő, hanem az összes közönség bosszúságát is felidéző tény, hogy most, midőn seregeink az ellenség előtt állnak, már is több véres csatát vívtak, és

127 OL H 75. 1849:22683., 22731., 22726., 22937., 22724.

128 OL H 115. 2. d. 1849:36. és 1849:286.

129 OL H 75. 1849:18039. (az egyenruhák eladása ellen), 1849:19445. (a botütés ideiglenes, Görgei általi visszaállítására hivatkozik a fogalmazvány). A botbüntetés problémája már 1848. decemberben felmerült Kossuth és Görgei levélváltásában: KLÖM XIII. 902. o. 1849:22746. (Hajnik Pálhoz fordult, hogy Wysocki szerte csatangoló tisztjei tartóztassák le.)

130 OL H 75. 1849:18377.

131 OL H 75. 1849:21236.; *Közlöny*, június 23.

132 Görgei levele Kiss Pál péterváradai várparancsnokhoz. Közli: *Nyíri Erzsébet: Osztrák kísérlet Pétervárad elfoglalására 1849 tavaszán (szakdolgozat)*.

133 OL H 75. 1849:18303.

134 Pest katonai parancsnoka Schweidel tábornok volt. Szabó rendelete: OL H 75. 1849:19356.

folyvást vívnak, mindkét testvérvárosban, de különösen Pesten egész tömeg egészséges kinézetű tisztek tétlen szertebarangolnak, akiknek multhatatlan kötelességük lenne illető hadtestüknél a becsület és honszeretet igényei szerint hivatásukat híven teljesíteni.” Azoknak, akik nem rendelkeznek érvényes kimenő igazolvánnyal, a rendelet szerint 24 órán belül vissza kell térni testületükhöz. Azok, akik nem teljesítik a rendeletet, rang- és rokonsági fokra való tekintet nélkül lecsukandók. Június 23-án a HM újabb utasításban követelte Schweideltől a szükséges intézkedések megtételét, aki egyébként nem késlekedett és Görgei rendeletét falragaszok segítségével közhírré tette.¹³⁵ Az eset azt is sejteti, hogy Szabó Imre nem működött önállóan a minisztériumban.

Görgei nem csak büntetni tudott. Mezősi Lászlót, akit alaptalanul mozdítottak el tisztségéből, rehabilitálta a Közlönyben,¹³⁶ Kubinyi Gyula főhadnagyot pedig — akit „Debrecenbe szorgalmazott elbocsájtatása következtében” hadifogolynak tekintettek —, Madocsányi Pál kérésére elengedte a Felvidékre, hogy ott az újoncok besorozásán és betanításán munkálkodjon. A kormánybiztos levelére a következőket válaszolta:

„Kubinyi Gyula tévútra akadt volt főhadnagy iránti kegyes levelére van szerencsém őszintén kijelenteni, hogy én ugyan nem vagyok nagy barátja a proslitáknak, de ezen fiatal ember úgy látszik sokkal tapasztalatlanabb mintsem hogy meggyőződésből tehetne volna azon balfogást, mely őtet most minden előmenetelből kizárná, ha kegyetlen szigorúsággal ítélnék meg tettét. Örömmel tehát ragadom meg(!) az Uraságod által nyújtott alkalmat Kubinyi Gyulát bölcs rendelkezésére engedhetni át.

Hadd szerezzen érdemeket hazánk hű szolgálatában! A többi az igazság dolga.”¹³⁷

Görgei figyelmét nem kerülték el a hadsereg pénzügyei körül mutatkozó visszaélések sem. Már június 2-án Kossuth egy, a hadügyminiszter által ellenjegyzett rendeletében utasította az illetékes parancsnokokat és számvevőket, hogy számadásaikat és előleges költségvetéseiket aláírásukkal hitelesítve minden hónapban küldjék el a Hadügyminisztériumnak. Gyakran csak a számvevő írta alá a nyugtákat, ezen visszaélés meggátlása érdekében a hadügyminiszter június 13-án rendeletet adott ki.¹³⁸ Személyesen hagyta jóvá Waagner Gustaw június hóra szóló pénzügyi kimutatásait, a német légió belföldi tagjait pedig — akiknek zsoldja a honvédokét felülmúlta — nyilatkozattételre szólította fel, hogy vajon hajlandók-e a megállapított honvéd zsoldért szolgálni.¹³⁹ Görgei törekvéseivel összhangban Szabó Imre aláírásával több rendelet jelent meg a Közlönyben, amelyek a pénzügyekkel és a hadsereg utánpótlásával kapcsolatos visszaéléseknek igyekeztek gátat vetni. Mivel előfordult, hogy a főtisztek nejei vasutakon és gőzhajókon állami költségen utaztak — Csányi László ezirányú átiratának megfelelően —, utasította az érdekeltet, miszerint a jövőben ezen közlekedési eszközön csak a HM által kiadott, valamint a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium által láttamozott engedéllyel bíró egyéneket fogják állami költ-

¹³⁵ Görgei rendelete és Schweidel jelentése: OL H 75. 163. d. (iktatatlan iratok), Szabó fordítása. OL H 75. 1849:21531., 1. még 1849:21518.

¹³⁶ OL H 75. 1849:22749.

¹³⁷ OL H 115. 2. d. 1849:74.

¹³⁸ *Közlöny*, június 19.

¹³⁹ OL H 75. 1849:19325., 18337.

ségen szállítani.¹⁴⁰ Rendeleteket adott ki a szállásbér és az előlegzések rendes kifizetésének érdekében.¹⁴¹ Utasította a parancsnokokat, hogy szükségleteiket a minisztériumon keresztül szerezzék be.¹⁴² A szükséges felszerelésről Görgei is igyekezett gondoskodni. Már említettük Szölényi kinevezését, ezen kívül pl. június 27-én utasítást küldött Láhner tábornoknak valamennyi Tisza mögötti hadianyag és fegyverkészlet Pestre szállítása érdekében.¹⁴³

A hadsereg állandó pénziánnyal küszködött, különösen kisebb bankjegyekben volt hiány és előfordult, hogy a legénységnek néhány hónapig nem tudtak zsoldot fizetni. Görgei több átiratban sürgette Duschek Ferenc pénzügyminisztert a hadi főpénztár számára szükséges összegek utalványozására.¹⁴⁴ Ugyancsak kérte a tábori hírhozók számára szükséges osztrák bankjegyek kiszolgáltatását.¹⁴⁵ Valószínűleg tőle származik az az irat is, amely — hivatkozva a minisztérium alkalmazottainak éjjel-nappali munkálkodására és a fővárosban uralkodó drágaságra — a személyzet fizetésének 50%-kal való felemelését kéri a kormányzótól.¹⁴⁶

Ami a felszerelési cikkek vételezését illeti, sokszor nemcsak a hadtestek, de ugyanazon hadtestek zászlóaljai is a ruhabizottmányhoz fordultak hiányaik pótlása érdekében. Az ebből származó zavarok elhárítása érdekében Szölényi alezredes június 27-én rendeletet fogalmazott meg, amelyet Szabó közzétett a Közlönyben.¹⁴⁷ A minisztérium külön mérközést vívott Lukács Sándor felszerelési kormánybiztossal, aki „működése kezdetétől fogva sokat ígért, de keveset foganatosított.” Lukács a felmerülő nehézségeket a gazdasági osztály téves intézkedéseinek tulajdonította, és felszólította a minisztériumot a fiók-ruhabizottmányok megszüntetésére. A gazdasági osztály — mellékelve Lukács levelét is — a kormányzóhoz írt felterjesztésében bírálta a kormánybiztos működését. Kimutatták, hogy Lukács vádjai alaptalanok, viszont éppen ő volt az, aki használhatatlan ruhaneműket szállított Nagyváradról Debrecenbe, aki az árakat feleslegesen „felcsigázta”, aki a minisztériumok tudta nélkül százezrekre menő szerződéseket kötött, aki tulajdon irodájának személyzetét a HM rovására díjaztatta. A fiókraktárak és felszerelési megbízottak működésének beszüntetésére tett javaslatot elfogadták és javasolták, hogy Lukács Sándort Kossuth helyezze a HM felügyelete alá.¹⁴⁸ Szabó Imre pedig június 23-án arról tájékoztatta a kormányzót, hogy a Kecskemétről érkezett, továbbá a zászlóaljakra már beosztott újoncoknak nem tudtak ruhát adni, mivel a ruharaktárban nincs ruhanemű. Ezért — mint írta — „tisztelttel felkérem kormányzó urat, miszerint Lukács Sándor fölszerelési kormánybiztost a reá ruházott feladatnak, s általa felvállalt kötelességének az idő sürgető körülményeihez képesti lehető legszorosabb teljesítésére fgyelmeztetni méltóztassék.”¹⁴⁹

140 OL H 75. 1849:20020.

141 *Közlöny*, június 28.; OL H 75. 1849:21934.

142 Természetesen a rendkívüli eseteket kivéve: *Közlöny*, június 22.

143 OL H 75. 1849:22728.

144 OL H 75. 1849:14652., 18768., 19999., 21089.

145 OL H 75. 1849:22722.

146 OL H 75. 1849:21507.

147 OL H 75. 1849:23261.; *Közlöny*, július 13.

148 OL H 75. 1849:21988. Az irat eredeti tisztázata: OL H 2. OHB-iratok 1849:8611.; *Közlöny*, június 29. A rendelet a kolozsvári raktár kivételével megszüntette a fiókraktárakat. Lukács túlméretezett ígéreiről: Kossuth levele Klapkanak *Klapka*: i. m. 558. o. és *Steier*: Haynau és Paskievics. I. k. 151–154. o. Görgeinek sem volt jó véleménye Lukács Sándor működéséről. L. *Görgei Artúr*: i. m. II. k. 149. o.

149 OL H 75. 1849:21505.

Görgei hadügyminiszteri működése során egészségügyi kérdésekkel is foglalkozott, így például személyesen válaszolt Kossuth utasítására orvosok okleveleinek és egy állatorvosnak Komáromba küldésével kapcsolatban.¹⁵⁰ Lumniczer előterjesztésére úgy döntött, „hogy a Ludoviceum egyetemes központi kórházzá alakíttassék át.”¹⁵¹ A minisztérium szerződést kötött a Császár- és a Sáros-fürdő haszonbérlelőivel, mivel csökkenteni akarják a Gellérthegy alatti katonai fürdő zsúfoltságát.¹⁵² Kivette a munkából részét az államtitkár is, rendeletet adott ki a rokkantak szolgálat alóli felmentéséről és a „bujasenyv” (szifilisz) által fertőzöttek kikérdezéséről.¹⁵³ Nem feledkezett meg a hadügyminiszter a szabadságharcban megrokkantakról sem.¹⁵⁴ Arra is van példa, hogy gondoskodott az elesettek hozzátartozóiról. A csornai ütközetben halálos sebet kapott Münster százados özvegyéhez a következő sorokat intézte:

„Kegyed boldogult emlékezetű férjének néhai Münster 10^{ik} huszárezredbeli volt századosnak a csatáéren kitüntetett vitézségét, s önfeláldozását érdeme szerint méltányolván, nyugdíjt rendeltettem aképp, hogy kegyed önszemélyére 400, egy egy gyermekére pedig, nagykorúságokig, 100 pengő forintot huzand, miről is kegyednek ezen igazoló oklevelet kiadtam.”¹⁵⁵

Görgei csak ritkán foglalkozott hadlelkészi ügyekkel, megelégedett néhány kinevezéssel és azzal a serény munkával, amit az osztály az új osztályfőnök vezetésével végzett.¹⁵⁶ Jellemző, amit Mednyánszky visszaemlékezéseiben írt: a négy újonnan kinevezett osztályfőnök közül egy sem egyezett volna bele, hogy Görgei előtt a legkevésbé lelkesnek tűnjön.¹⁵⁷ Mednyánszky tervezetet készített a tábori lelkipásztorokodásról. A szervezeti kereteken és a hagyományos kötelezettségeken (jegyzőkönyvek vezetése, istentiszteletek, temetés, elhalálozottak jelentése stb.) túl a hadlelkészek kötelessége minden ütközetben „papi öltönyben s kereszttel ellátva jelen lenni”, s a katonák megáldását követően azokat „rövid, körülményekhez alkalmazott szónoklattal lelkesedésre, s kitartásra buzdítani.”¹⁵⁸

A hadügyminiszter működésének egyik legtöbbet vitatott pontja a polgári hatóságokkal való viszonya. Tény, hogy mindenkor — a tőle megszokott erélyességgel — igyekezett a civileket a szabadságharc hatékony támogatására ösztökélni, valamint a katonai kérdésbe való beavatkozásukat korlátozni. Június 11-én például figyelmeztette a hatóságokat, hogy ne mulasszák el az újoncnak járó foglalópénzt kifizetni.¹⁵⁹ Mikor Gyapai győri helyettes kormánybiztos — önhatalmúan és a katonai hatóságok mellőzésével — elfogatta a már nyugalmazott Fischer ezredest, Görgei határozott hangvételű átiratban követelte az ilyen hatásköri túlkapások meggátlását.¹⁶⁰ Nem hagyta szó nélkül azt sem, midőn Kossuth a HM megkerülésével adott utasítást a debreceni fiók-fegyvergyárnak. Udvaris hangvételű levele a következőképpen hangzik:

150 KLÖM XV. 393. o.; OL H 75. 1849:16887.

151 OL H 75. 1849:21569.

152 OL H 75. 1849:19348., 23129.

153 *Közlöny*, június 20.

154 OL H 75. 1849:22695., 22696.

155 OL H 75. 1849:22698.; *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 426. o.

156 OL H 75. 1849:21572., 23247., 20581.

157 „None of us four would have consented to appear to Georgey the least zealous.” *The Confessions of a Catholic Priest*. London, 1858. 48. o.

158 OL H 75. 1849:21641.

159 *Közlöny*, június 19.

160 OL H 75. 1849:18259.

„Nem kis zavart okozott a debreceni fiók-fegyvergyár igazgatóságánál Kormányzó Úrnak a Budai várban talált s kijavíttatni leküldött fegyverek hova szállítása iránt 7705/K szám alatti rendelete, miután ellenkezett egy már előbb a hadügyminisztérium által ezen fegyverek iránt kiadott utasítással: ugyanis a hadügyminisztérium a 92. és 93. zászlóaljak felfegyverzésére legelőbb Temesvárra 1600 fegyvert rendelt szállítani, ellenben kormányzó úrnak fent idézett meghagyásánál fogva minden harmadnap ide Budára egy szállítmány küldendő.

Hogy tehát az ilyen ellenkező rendeletekből multhatatlanul következő zavarok s hátramaradások kikerültessenek, figyelmeztve Kormányzó Úrnak azon rendeletére is, hogy minden katonai intézkedések egyenesen a hadügyminisztérium útján tétessenek, tisztelettel kérem meg, hogy ezután minden ilyen katonai szakba vágó intézkedéseit vagy rendeleteit ne a hadügyminisztérium mellőzésével, hanem inkább egyenesen csak a hadügyminisztérium által megtétetni méltóztassék.”¹⁶¹

Fennmaradtak Görgei azon levelei is, amelyekben törzstiszti kinevezéseket terjesztett fel megerősítés végett a kormányzóhoz.¹⁶² A hadügyminiszter a minisztertanács ülésein is aktív szerepet játszott. A június 8-i ülésen az amnesztia ellen és a véstörvénytörvények feloszlatása mellett szavazott.¹⁶³ A június 14-én tartott minisztertanács Görgei felolvasta levelét, amelyben „egyfelől a hadi munkálatok kivételére és a tábor ellátására szükséges s legújabbán már kölcsönrel is pótolni pénzügyi hiánynak kitelhető erélyeli sietős megszüntetését sürgeti, másrészt pedig elősorolja a pénzügyminisztérium által több ízben az ellátás könnyítésére követelt előleges és időszakokra osztandó hadiköltségvetésnek jelenleg még legyőzhetetlen nehézségeit.” A minisztertanács helyt adott Görgei követelésének és a havonként szükséges 600 000 pengő forint készítését a pénzügyminiszterre bízta.¹⁶⁴

Mednyánszky László őrnagy és Gödrösy (1848-ig Gruber) Fülöp kivégzésének híre óriási felháborodást váltott ki hazánkban. Kossuth is elérkezettnek látta az időt a visszatörlésre. Ennek ellenére a június 16-i minisztertanács Görgei álláspontját fogadta el és a „visszatörlést még jelenleg időelőttinek találta.”¹⁶⁵ Ebben a szellemben intézett szöveget a hadsereghez, sőt június 25-én Kossuthnak írt levelében azt javasolta, hogy az összes felekezetről tartsanak halotti misét Mednyánszky László hamvai felett, „mely alkalommal a szöszékből mondandó halotti beszédben azon elvek magyarázata fejtetné ki, melyek a miniszteri tanácsban a visszatörlés mellőzése iránt állapítottak meg. E szerint midőn egyrészt Mednyánszkyért megteendjük azt mit a szabadság mártírjáért megteennünk kell, másrészt alkalom szolgáltatik a közönséget a vallás szent tanaiból merített okoskodással a visszatörlés erkölcstelensége — igazságtalansága s célszerűtlensége felől felvilágosítani.”¹⁶⁶

¹⁶¹ Az idézett irat mellett van mellékelve a fegyvergyár igazgatóságának jelentése. OL H 75. 1849:21532., v. ö. KLÖM XV. 447–448. o. A KLÖM jegyzete szerint az iratot Szabó Imre írta alá. Még ha létezne is egy ilyen irat, ez — mint láttuk — nem zárja ki, hogy a fogalmazvány Görgeitől származik, aki 18-án hajnali 4 órakor indult el a hadsereghez. KLÖM XV. 545. o. Az említett irat is 18-ára van keltezve.

¹⁶² OL H 75. 1849:18369., 1849:22688.

¹⁶³ *Görgei: Eletem és működésem* . . . I. m. II. 139–140. o.

¹⁶⁴ OL H 75. 1849:21555.; *Görgei Artúr: Eletem és működésem* . . . i. m. II. k. 140. o.; *Vukovics: i. m. 130–133. o.*

¹⁶⁵ KLÖM XV. 512. és 532–533. o.

¹⁶⁶ OL H 75. 1849:22684.; *Közlöny*, június 29.

Természetesen nem minden javaslata találkozott a minisztertanács helyesléseivel. Mikor tudomására jutott, hogy a tisztek között „káros pártoskodási viselkedeteg fejledez”, azaz egyesek mellette, mások pedig személye ellen izgatnak, elhatározta, hogy ezen szakadásnak akár lemondása árán is véget vet. Elutasított javaslata így szólt: „ha ezután bárki is tisztikarom közül érdelem, vagy személyem mellett bármiképp izgatna vagy pártoskodna; azt mint az egyetértés és összetartás megzavaróját, haditörvényszék elibe állíttatni s mint hazaárulót fogom büntettetni.”¹⁶⁷

Június 26-án este tartottak minisztertanácsot. A résztvevők meghallgatták az orosz seregek előrenyomulásáról szóló jelentéseket, majd Kossuth kérdését követően Görgei emelkedett szólásra. Vukovics így örökítette meg az eseményt:

„Ennekem Görgei zsenialitása s szilárd készütsége soha oly való alakban nem tűnt fel, mint ez alkalommal. Előterjesztése majd óráig tartott, s korrekt magyarsággal s retorikai szabályokkal ékesnek mondható volt. A veszteségek okait részint az alvezérek hibáinak, részint azon körülménynek tulajdonította, hogy seregeink az ütközetben már nemcsak osztrák, hanem orosz hadseregekkel is verekedtek, mikről Görgeinek kezdettől fogva magosabb véleménye volt, mint az osztrák seregről. Részletes s logikai összefüggésű volt az előadás. Azon oldal, miszerint a fővezér miniszteri állása miatt gátolva volt a sereg viszonyaira folyton ügyelni, ügyesen mellőztették. Ezen előterjesztésében tanúságát láttam annak, hogy Görgei a miniszteri padon is szónoklatával jeles volna.”¹⁶⁸

Visszaemlékezésében Görgei három pontban foglalja össze indítványát, amely tartalmazta:

- „1. A nemzet felvilágosítását Magyarország valódi helyzete felől.
2. Kossuth és a miniszterek személyes kiállását a népfelzabardítás elve mellett.
3. Egy utolsó kétségbeesett csapást Ausztria ellen.”¹⁶⁹

A minisztertanács elfogadta Görgei hadászati elképzeléseit: Komáromot kell kiválasztani a hadműveletek bázisául és meg kell kísérelni csapást mérni Haynau seregeire.

Ami a hadsereg véleményét illeti, sikerült Guyont Komáromból eltávolítania és június 7-én rábízta a tartalék hadtest parancsnokságát.¹⁷⁰ Vetter altábornagyot — Kossuth egyetértésével — a déli hadsereg parancsnokává nevezték ki. Kossuth szerette volna, hogy Vécsey és Guyon helyet cseréljenek, végül is azonban Vetter meghagyta az V. hadtest vezényletét Vécseynek és Guyont a Perczel elmozdítása következtében felszabadult állásra, a IV. hadtest élére állította.¹⁷¹ Dembinski az oroszok beözönlését követően Wysocki tábornoknak adta át az északi hadsereg főparancsnokságát. Perczel és Dembinski eltávolítása is szerepelt Görgei célkitűzései között, noha a kivitelezésben nem játszott olyan jelentős szerepet, mint azt később állította.¹⁷²

167 *Görgey István*: i. m. II. k. 600. o.

168 *Vukovics*: i. m. 128—129. o.

169 *Görgei Artúr*: *Eletem és Működésem* ... I. m. II. k. 191. o.

170 OL H 75. 1849:18135.

171 KLÖM XV. 564—565. o.; OL H 75. 1849:22521.; *Bona Gábor*: *Tábornokok és törzstisztek* ... i. m. 165., 330., 338—339. o.

172 *Görgei Artúr*: *Eletem és működésem* ... i. m. II. 132. o. Dembinski lemondásáról: Klapka május 29-i jelentése Kossuthnak OL H 2. 1849:7670. (Az irat átengedéséért Hermann Róbertnek szíves köszönetemet fejezem ki.) Görgei május 29-i jelentése Kossuthnak: „Dembinski altábornagy úr lemondása hadi működéseinket megakasztani éppen nem fogja...” Budavár bevételének emlékezete. I. m. 548. o.

Gelich — aki nem osztotta olcsón az elismerést — úgy látta, hogy Görgei komolyan törekedett mind főparancsnoki, mind hadügyminiszteri teendőinek megfelelni. Amint megállapította: „Görgei általában élénk érdeklődést tanúsított a szakmájába vágó teendők iránt.” Utasítást adott ki a IX. hadtest visszavonulásához szükséges intézkedések kidolgozására és tájékozódott az erdélyi és a déli hadsereg helyzetéről. Nem mulasztotta el a szükséges intézkedések meghozását a sereg élelmezésének érdekében sem.¹⁷³ Bár minden tőle telhetőt elkövetett, mégis fizikai képtelenség volt, hogy mind a két állásának tökéletesen megfeleljen. Igaza volt Kossuthnak, mikor június 25-én kelt levelében — amelyben egyébként felvetette Bem altábornagyot, mint lehetséges fővezért — a következőket írta a hadügyminiszternek:

„Úgy látom, hogy minden perc kimondhatatlanul becses, s még csak azon idővesztés is, melybe utad a hadseregtől ide s innen visszakerül, a gyakran igen rögtön alakuló körülményekhez képest előre ki nem számítható bajt okozhat, s okozza mindenesetre azt, hogy te aztán helyrehozhatod ugyan a bajt, de csak helyrehozod — s nem ragadhatod meg a pillanat alkalmát nyereséget teremteni a hazádnak.

Mi ketten bizonyosan oly érdektelenül szeretjük a hazát, mint mások kevesen, de épp ezért, egész őszinteséggel kérdezhetek — nem gondolod-e, hogy a hadügyminisztériumnak seregteremtő roppant hivatása mellett még a fővezérséget is lehetetlen, hogy elbír — kivált midőn Aulich, Damjanich hibáznak mellőled — roppant teher! És két helyütt jelen lenned nem lehet: pedig mindenütt szükség volna, hogy jelen légy.¹⁷⁴

Ami a HM és a törvényhatóságok kapcsolatát illeti, nem történt lényeges változás az előző részben tárgyaltakhoz képest. Így például Lőcse város tanácsa megkísérelte újonctartozását jogtalanul 4 fővel csökkenteni, Székesfehérvár pedig — a kormányzói rendelettel ellentétben — megkísérelte az önkénteseket is betudni a város tartozásának lerovásába.¹⁷⁵ Visszaélések történtek a helyettesítések körül is. Máramaros megye közönsége szeretne volna elérni, hogy „az egyenlőség eszközzésének tekintetéből... az izraelitákra esett újoncok számát ugyancsak izraelitákból” állítsák ki. A HM — egy hónappal a zsidók emancipációját kimondó törvény elfogadása előtt — elutasította a megye álláspontját.¹⁷⁶ Sok panasz érkezett „a helyettesítések ellen, miképp ezáltal a vagyonosok a szolgálat alól kibújnak, szegényebb sorúakra pedig kétszeres teher nehezedik.”¹⁷⁷ Tovább folytatódott az újoncozás. Május 26-tól június 11-ig 6816 újoncot sikerült kiállítani.¹⁷⁸ Ennek ellenére az ország elérkezett katonai és gazdasági teljesítő-képességének határához. Nagy hiány volt lőfegyverekben és nehézséget okozott a legénység felruházása is. A magyar fegyvergyártás színvonala is kívánnivalót hagyott maga után. A nagyváradi fegyvergyárakban készült kardok a gyakorlatok során majd mind eltörték.¹⁷⁹ A katonai vezetők (Klapka, Perczel, Görgei) már májusban felismerték, hogy az orosz beavatkozással — ha annak méretei

173 *Gelich*: i. m. III. k. 436., 446–447., 606. o.; OL H 75. 1849:18136.

174 KLÖM XV. 588–589. o.

175 OL H 75. 1849:18551., 19127.

176 OL H 75. 1849:17029.

177 OL H 75. 1849:22642.

178 OL H 75. 1849:19114.

179 OL H 75. 1849:22176. A fegyverhiányra rávilágít Görgei idézett „döfegyveres” rendelete és indoklása (OL H 75. 1849:22733), a ruhahiányra pedig Szabó Imrének június 23-án Lukács Sándorhoz intézett felszólítása (OL H 75. 1849:21505.).

megfelelnek a jelentéseknek, és a külföldi hatalmak továbbra sem sietnek hazánk segítségére — a szabadságharc sorsa megpecsételődött. Június végére már a polgári vezetésnek is szembe kellett néznie a kérésekkel szembe fordított tényekkel.

Júniusban nem csak drámai események történtek. Kialakították a HM új iratkezelési rendjét. Már említettem, hogy június 20-tól a minisztérium postáját Molnár Ferdinánd bontotta. Ezt követően került sor az iratok iktatására. Az iktató személyzetnek minden posta érkezéssel meg kellett jelennie Molnár ezredes szobájában, hogy az iratok szétküldése az osztályokhoz minél hamarabb megtörténhessen. Minden osztálynak saját iktatókönyvet is kellett vezetnie. A felterjesztési íveket az elnöki hivatalba naponként kellett benyújtani, ahol azok „egyenként átnézetvén, és az előkelőleg elintézendő tárgyak kijegyezettvén határozat hozás és bejegyzés végett azok ismét az illető osztályoknak” adattak át. Ezen tárgyakról minden osztályfőnöknek még egy kivonatos tárgyjegyzéket kellett vezetni. Az iratkezelésnek ezt a módját Szabó Imre június 19-én utasítása tartalmazza.¹⁸⁰ Intézkedett az államtitkár a hivatalos órákat illetően is, a munkaidő 8 órától este 6 óráig tartott. Ezt megelőzően a minisztériumban valószínűleg nem voltak megszabott hivatalos órák.¹⁸¹ Június végén kötelezték a személyzetet, hogy reggel 1/2 8-ra jelen legyen, sőt a hivatalos órákon túl addig, ameddig a hadügyminiszter, ill. az államtitkár jelen volt, minden osztályon legalább 2 egyénnek kellett tartózkodnia.¹⁸²

Június 28-án Görgei — mint miniszter — még két tárgyban intézkedett. Felkérte Hajnik Pál rendőrfőnököt, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket a Wysocki tábornok vezénylete alatti seregből dezertált tisztek elfogására és a HM-hez való beküldésére. A másik ügy Mezősi László rehabilitálása volt.¹⁸³ Ezzel hadügyminiszteri tevékenysége gyakorlatilag véget ért. Mire 28-án eljutott a győri csatatérre, már csak a visszavonulást fedezhette. „Győr városát az ellenség elfoglalta. Seregeink sokkal gyengébbek, semhogy a főváros felé útját megakadályozzák” — írta másnap Kossuthnak. Három kormányfőfi kiküldését kérte a hadsereghez, akiket fel kellett volna hatalmazni a sereg számára szükséges utalványok nyomtatására is.¹⁸⁴ Június 30-án kelt levelében már úgy nyilatkozott, hogy „a bács-bánáti seregek közti zavarok és Bem elkülönzése miatt minden felelőssége a hadügyminiszternek merő pusztaszó lett, és véleményadása vagy határozata azon körülménynél fogva, hogy némely katonai egyének egyedül csak Kormányzó Úr parancsait elfogadni szíveskednek, úgy sem léphet életbe.” Ugyanezen levélben elutasította a felperzselt föld taktikájának alkalmazását is.¹⁸⁵

A győri csatavesztés hírére összehívott minisztertanács elvetette Görgei elképzeléseit és Dembinski javaslatára a Tisza-Maros szögében való összpontosítás mellett döntött. Görgei — az együttműködés érdekében — elfogadta ezt a lehető legcsekélyebb sikerrel kecsegtető tervet, feláldozva saját jobbik meggyőződését. Július 2-án a kormányhoz intézett levelet diktált Rohlitz Kálmánnak, „mely levél a hadügyminisztériumról való leköszönés akart lenni.”¹⁸⁶ A július 2-án vívott komáromi csata kezdete félbeszakította a tollbamondást. Papíron még néhány

180 OL H 75. 1849:20252.

181 OL H 75. 1849:19558.; *Gelich*: i. m. III. k. 366. o.

182 OL H 75. 1849:22747.

183 OL H 75. 1849:22746., 22749.

184 *Steier*: Haynau és Paskievics, I. k. 137—138. o.

185 *Uo.* 151—154. o.

186 *Görgey István*: i. m. II. k. 694. o.

napig hadügyminiszter. Nem tartozik szorosan témánkhoz sem hősiessége, amellyel lehetővé tette a szónyi országút ismételt elfoglalását, sem súlyos fejsébe, amelyet a július 2-i komáromi csatában kapott. Időközben Kossuth kérte Görgeit, hogy térjen vissza Budára, vezesse személyesen a hadügyminisztériumot, a sereg parancsnokságát pedig bízza Klapkára.¹⁸⁷ Az események megviselelték a kormányzó elnök idegeit. Elmulasztotta megvizsgálni Görgei június 30-án kelt két levelének iktatószámait és azt hitte: a tábornok visszavonta azon ígéretét, miszerint a fősereget le fogja vezetni a Tisza-Maros szögéhez. Gyorsan cselekedett. Minisztertanácsot hívott össze és leváltotta Görgeit a fővezéri poszt-ról, egyúttal a kormány székhelyére rendelte a hadügyminisztérium személyes folytatására.¹⁸⁸ Július 1-én a hadügyminisztérium már nem egyéb, mint ürügy, amelynek segítségével Görgeit el lehet távolítani a hadseregtől. Mennyire más volt a helyzet április 16-án, amikor Kossuth felkérte őt a hadügyminiszteri tárca elvállalására! Végül is a július 5-én tartott minisztertanács elfogadta Görgei lemondását a hadügyminisztériumról és egyúttal úgy határozott, hogy a Komáromból levezetendő seregrész parancsnokságát megtartja.¹⁸⁹ Talán nem is június 28-ára esett Görgei legutolsó hadügyminiszteri megnyilvánulása. Június 30-án kelt egyik levelében, amelyben ígéretet tett a Szeged körüli összpontosítás kivitelezésére, olvasható az alábbi mondat:

„Egyszersmind pedig a haza érdekében figyelmezteti a kormány, hogy minden alhivatalnokot fejével tegyen arról felelőssé, miszerint a hadsereg felfegyverzése, élelmezése, s felruházása, a fővárosban összehalmozott minden készletek életveszéllyel bár, az összpontosítási helyre elszállíttassanak, nehogy úgy mint az 1849-ik évi január 5-én a nép áldozatából megtelt raktáraink, a főváros felé nyomuló ellenség birtokába jussanak: — komoly fontolóra vévén: hogy a hadsereg egyedül az, mely képes a hazát megmenteni.”¹⁹⁰

Összegzés

Véleményünk szerint Kossuth nem valamilyen hátsó szándékkal kérte fel Görgeit hadügyminiszternek. Viszonylag hamar — még 1848-ban felismerte szervezőképességét. Mikor 1849 áprilisának közepén felkérte a hadügyminiszteri tárca elvállalására, a hadsereg szervezése és kiegészítése a legfontosabb feladatok közé tartozott. Maga Kossuth is arra számított, hogy az ellenségnek időre lesz szüksége az újabb támadás megindításához.¹⁹¹ Az adott pillanatban ez a vélemény is a szervezés fontosságát bizonyította. Hátsó szándék esetén nehezen magyarázható meg Kossuth együttműködése Klapkával, majd különösen június elején Görgeivel is.

Hadügyminiszteri működését nagyjából sikertelennek tekintjük. Legfontosabb célkitűzését, a magyar hadügy egységes irányítását, nem sikerült megvalósítania. A biztató júniusi kezdet után kiderült, hogy egyes katonai vezetők továbbra is csak Kossuth utasításait voltak hajlandók elfogadni, illetve Kossuth

¹⁸⁷ KLÖM XV. 626—627. o.

¹⁸⁸ Katona Tamás előszava *Görgei Artúr: Életem és működésem*... i. m. I. k. 82. o. és KLÖM XV. 634. o.

¹⁸⁹ KLÖM XV. 660. o. Vukovics visszaemlékezése szerint ellenezte ezt a megoldást. *Vukovics*: i. m. 147. o.

¹⁹⁰ *Steier*: Haynau és Paskievics I. k. 145—147. o.

¹⁹¹ KLÖM XV. 15—16. és 204—206. o.

továbbra is közvetlenül levelezett a hadvezérekkel, így a hadügyminiszter csak névleg volt „az egész armádia valóságos feje”. Görgeinek nem maradt más választása, mint a lemondás. A fentiekből következik, hogy a sikertelenség egyik oka Kossuthoz fűződő viszonyának alakulása volt. A másik ilyen tényező: hivatali idejének rövidsége. Reformjainak jelentős részét nem volt ideje megvalósítani.

Áprilisban Kossuth a fővezérlet megtartása mellett szólította fel a miniszteri tárca elvállalására, május elején már felvetette, hogy a hadműveletek egy nevezetes szakaszának lezárása után, azaz Buda bevételét követően, fel kellene cserélnie a miniszteri tárcával a hadvezérletet. Buda ostroma közben Görgei más elhatározásra jutott. Nem csupán a kipróbált parancsnoki kar fogyatkozása, hanem minden bizonnyal az ostrom közben szerzett politikai információk is mindkét állásának megtartására ösztönözték. Ez viszont oda vezetett, hogy ismét helyettesről kellett gondoskodnia. Szabó Imre szerencsés választásnak bizonyult. Mindvégig szorosan együttműködött Görgeivel, akinek rendelkezései nem születtek volna meg Szabó közreműködése nélkül. Ezért nem lehet — mint azt Gelich tette — Szabót maradéktalanul elmarasztalni, Görgei hadügyminiszteri tevékenységét pedig dicsérni.

Június elején Kossuth elfogadta Görgei javaslatát. Később azonban — a verecségek hatására — ismét felvetette, hogy a HM vezetése mellett lehetetlen egyúttal a fővezérletet is ellátnia: ekkor a szervező munka értéke már lényegesen kisebb, mint áprilisban volt. A katonai vezetők — miután a tömeges orosz beavatkozás megkezdődött — tisztában voltak azzal, hogy hamarosan nem lesz mit szervezni. Görgei is a harctéren akart maradni.

Ugyancsak Görgei céljai közé tartozott „egy célszerűen szervezett hadkiegészítő rendszer” kialakítása.¹⁹² Ezt sem tudta megvalósítani. Az újoncozás, a helyettesítések körüli visszaélések az erélyes hangú rendeletek ellenére éppen úgy jellemzőek hivatali idejére, mint elődjének működése alatt. Ugyanakkor nem minden siker nélkül igyekezett gátat vetni a polgári hatóságok katonai ügyekbe való beavatkozásának.

Mindez nem jelenti azt, hogy hivatali tevékenysége teljesen eredménytelen lett volna. A minisztérium személyi állományának felfrissítése és az elnöki osztály hatáskörének kiterjesztése gyorsabbá és pontosabbá tette a minisztérium munkáját. Sikeresen lépett fel a tisztí kinevezések körüli visszaélések ellen, szemben a korábbi időszakokkal, amikor a minisztérium inkább egy országos hirdető irodára emlékeztetett. Megakadályozta az indokolatlan előléptetéseket és reformjai (pl. a sorsyalogezredek rendes honvéd zászlóaljakká való átalakítása) az egységes hadi igazgatás irányába mutattak. Fegyelmi ügyekben szigorú volt, mégis meglepő humánus megnyilatkozásainak viszonylag nagy száma.

Görgei erélyesen képviselte a hadügy érdekeit a többi minisztériumokkal szemben. Érdeklődése a hadigazgatás egészére kiterjedt. Élénk érdeklődést tanúsított a minisztériumi ügyek iránt és hivatali ideje alatt a HM tekintélye megerősödött. Ez sem feledtetheti el velünk azonban azt a tényt, hogy legfontosabb törekvéseit miniszterként nem koronázta siker.

192 Görgei Artúr: Gazdátlan levelek. Pest, 1867. 48. o.

P. MIKLÓS TAMÁS

ADALÉKOK A SZÁZADELEJI MAGYAR KATONAI ELŐKÉPZÉS TÖRTÉNETÉHEZ

1900—1918

Történetírásunkban az 1921:LIII. tc.-kel létrehozott leventeintézmény részletes, többé-kevésbé objektív elemzésére már többen is vállalkoztak.¹ Azonban annak előzményei — a magyar ifjúság katonai, militarista képzésére, nevelésére tett kísérletek — máig feltáratlanok. Enélkül pedig nemcsak a századeleji társadalom- és katonapolitikai képünk hiányos, hanem a leventeintézmény létrejöttének — a Horthy-korszakot és Trianont is megelőző — folyamatjellege sem tudatosodhat igazán. E specifikum már a világháború előtt és alatt is magában hordozta az ifjúság nevelésén, avagy militarizálásán munkálkodó szakemberek, pedagógusok, minisztériumi tárcaák vetélkedését, ütközését s nem utolsósorban közös munkálkodását is.

Az előzményekről

A XIX. sz-i társadalmi, gazdasági és technikai haladás a korabeli hadügy szükségyszerű modernizálását, korszerűsítését követelte és eredményezte. A polgári jogegyenlőség elvén Nyugat-Európában egyre inkább kiépültek az általános hadkötelezettségen alapuló nemzeti tömeghadseregek. Magyarországon az 1868. évi védelmi törvény életbe lépése után a tényleges szolgálati idő a honvédségnél 12 hónapra csökkent.² Szinte ezzel párhuzamosan jelentkeztek az első, a katonai előképzés megvalósítását szorgalmazó törekvések is. Az 1868. évi XXXVIII. tc.-kel a kormány a testgyakorlást és katonai oktatást a népiskolai, felsőbb népiskolai, polgári iskolai és tanítóképző intézeti rendes tantárgyak sorába iktatta.³

A korabeli elképzelések szerint a militarista tendenciájú iskolai testnevelést nemcsak az új nemzedékek hadviseléshez szükséges fizikai képzésére, hanem a fiatalok fegyelemre szoktatására is alkalmasnak tartották. E kettős funkciót szem előtt tartva az ifjúság ilyen formájú intézményesített katonai előképzését számos pedagógiai utasítás is „megpendítette” a múlt század utolsó harmadában.⁴ Ennek ellenére a „katonásdiskodás” sem a népoktatási tanintézetekben, és a középiskolákban sem tudott teret hódítani a monarchiabeli Magyarországon. E „kudarcc” fő okai között említhetjük — T. Varga Györgyhoz hasonlóan —

1 A két világháború között született *Tornay Károly*: A leventeintézmény története. (Bp., 1935., 240 o.) c. kötete.

Az elmúlt évtizedek értékeléseiből l. pl. *Köte Sándor*: A leventeintézmény megszervezése és jellege. *Pedagógiai Szemle*, 1960. 3. sz., 221—232. o.; *Gergely Ferenc—Kiss György*: Horthy leventéi. Bp., 1976. 284. o.; *T. Varga György*: Katonai előképzés az ellenforradalmi Magyarországon 1919—1938. *Hazaftás—Honvédelem*, 1973. 2. sz. 155—200. o.; *Szabó János*: A leventeintézmény szervezeti fejlődése (1921—1944). *Ifjúsági Szemle*, 1988. 3. sz. 103—112. o.; *Uő.*: A leventeintézmény és társadalmi környezete. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1989. 4. sz. 495—520. o. stb.

2 A tényleges szolgálati idő a honvédségnél először 12, majd 21 hónap, 1890-től 24 hónap. A közös hadseregénél és haditengerészetnél ugyanez 3 év. Magyarország Hadtörténete. 2. k. Bp., 1985. 23., ill. 20. o.

3 L. az 1868. évi XXXVIII. tc. 55. §, 64. §, 74. § és a 88. §-át. *Belicza József*: Népoktatási törvények és rendeletek gyűjteménye. Bp., 1889. 9—13. o.

4 *Miklóssy István*: Az ifjúság előkészítése a katonai szolgálatra külföldön. Bp., 1918. *Magyar Középkiskola*, 1918. 176. o. (Ism. *Morvay Győző*)

az önálló nemzeti hadsereg hiányát, a hadügy Ausztriától való függőségét, avagy a „boldog békeidő” gazdasági expanziójából táplálkozó és felerősödő antimilitarista tendenciákat, amelyeket csak a századelő háborús krízisei rázkódtattak meg.⁵

Annak a ténynek azonban, hogy a dualizmus időszakában végig napirenden tudott maradni az ifjúság katonai előképzésének az ügye, sajátos magyar specialitásként, a nemzeti függetlenségi eszmében gyökerező hazafiságtudat adott nyomatókat. Az európai államok katonai vezetői a századelőre megkezdték a katonai előképzés ügyének tervszerű rendezését. Tevékenységüket akaratlanul is elősegítette az akkoriban kibontakozó — az oktatás „intézményi” kereteinek feloldására törekvő, a testi és pragmatikus nevelést előtérbe helyező — polgári pedagógiai reformmozgalom is.

A magyar katonai vezetés sem tartotta elégségesnek az iskolai oktatás keretében többé-kevésbé megvalósuló test- illetve test- és fegyvergyakorlatokból álló premilitarista képzést. A hogyan tovább kérdésére a főbb tendenciák, kezdeményezések felvillantásával adhatunk leginkább, közel sem kimerítő választ.

Játékdélutánok, iskolai zászlóaljok, ifjúsági egyesületek

Az 1900/1901-es tanévtől az ország középiskolaiban a tornaórán kívül kötelező játékdélutánok megtartását rendelték el.⁶ A nagy lendülettel induló, de hamarosan kifulladásra vezető szervezést a honvédelmi miniszter kezdeményezésére a VKM részben a katonai kiképzés céljára engedte át 1907-ben.⁷ Ezután a középiskolák VII—VIII. osztályú tanulóit e játékdélutánok keretében oktatták a katonai tevékenységre, a célbalövés alapfogalmaira, gyakorlatára. A korabeli iskolai értesítők több esetben is megelégedéssel tárták fel az „újítás üdvös voltát”, a meglepő előrehaladást a gyutacs és az éleslövészet terén, illetve az év végén megtartott vizsgalövészet jó eredményeit.⁸

E tevékenységben kiemelkedett az erdélyi római katolikus státushoz tartozó gróf Majláth Gusztáv Károly püspök által felügyelt 10 gimnáziumban, később pedig, más iskolatípusokra is terjesztve, a rákospalotai evangélikus népiskolában megvalósított katonai kiképzés, illetve az elsőként létrehozott kecskeméti elemi iskolai zászlóalj tevékenysége.⁹ Azonban 1911-re világossá vált, hogy sem ezek, sem a játékdélutánok keretébe utalt katonai előképzés nem érte el célját. Számos gimnáziumban vagy már megszüntették, vagy el sem kezdték azok megszervezését, illetve kötelezővé tételét.¹⁰

5 L. T. Varga György: *Katonai előképzés az ellenforradalmi Magyarországon...* i. m. 158. o.

6 A VKM 25 954. sz. 1900. V. 10-én kelt rendelete a középiskolák I—IV. osztályaiban rendszeresítette a kötelező játékdélutánokat, amelyre az 1900/01. évi állami költségvetés 20 000 K-t határozott meg. A VKM 30 603. sz. rendeletével ugyanebben az évben az V—VIII. osztályok számára is kiterjesztették e játékdélutánok megtartását. L. Bély Miklós: *A gimnáziumi testnevelés múltja*. Bp., 1940. 86., ill. 89. o.

7 L. a HM 9699 sz. 1907. XI. 14-én kelt átirata alapján a VKM 82 950. sz. rendeletét: Bély Miklós: *A gimnáziumi...* i. m. 103. o.

8 A kézdívársárhelyi római katolikus főgimnáziumban az 1907/1908-as iskolaévben szombat délutánként Cser Sándor és Földes Gyula százados és Székely Akos hadnagy vezette e „játékdélutánokat.” Kassák Vidor: *Kézdívársárhelyi r. k. főgimnázium 1907/08. évi értesítője*. Kézdívársárhely, 1908. 64—65. o., illetve bővebben: I. Magyar Országos Testnevelési Kongresszus főjelentése. Bp., 1910. 123. o.

9 Uo. 123. o.

10 Bély Miklós: *A gimnáziumi...* i. m. 145. o.

A katonai előképzés terén a honvédelmi tárca másik kezdeményezése a már meglévő állami, egyházi ifjúsági egyesületek tevékenységének katonai irányba történő befolyásolása volt. Eklatáns példája ennek a szobotishti állami iskola katonai támogatást kérő beadványának ügyében eljáró VKM—HM levélváltás.¹¹ Ez utóbbi 1909 novemberi válaszában közölte, „hogy különösen éppen ifjúsági egyesületeket” részesít örömmel hathatós támogatásban.¹² Igen ám, de csak akkor, ha a VKM-nak is megküldött „Útmutatás” határozatai alapján, HM felügyelet alatt álló rendszeres tanfolyamot hajladóak szervezni a katonai „tornautasítás”-ban meghatározott testgyakorlatok, szabadtéri tornajátékok és célbalövés gyakorlására.¹³

A katonai tárca véleménye szerint — mint kiderült 27 ifjúsági egyesületben folytatott katonai kiképzés alapján — ilyen módon lehet „a 15—21 éves földműves, iparos és kereskedő ifjúságot a legkönnyebben megnyerni arra, hogy rendszeres testi kiképzésnek vesse alá magát...” Ezen a „módon való szervezkedés nélkül egyetlen iskolának, vagy egyesületnek sem adhatok semmiféle támogatást” — közölte a HM.¹⁴

A fenti álláspontot képviselve az ifjúsági egyletekben folytatott testnevelés és katonai kiképzés fejlesztésére szólított fel sárói Szabó Lajos százados az 1909 decemberében megtartott I. Magyar Országos Testnevelési Kongresszuson. Beszámolójában vázolta, hogy a vasárnap délutánonként tartott foglalkozásokra a katonai tárca ingyen biztosította a szükséges szerelvényeket, a puskákat és a löszert. Az ifjúság pedig „katonás rendben sorakozva, maguk közül választott parancsnok vezetése alatt dob- és kürtszó mellett vonul ki Isten szabad ege alá s nagy buzgalommal, jókedvűen végzi egészség- és testedző gyakorlatait”.¹⁵ Ugyanakkor sárói Szabó százados az ifjúsági egyletek tervszerű és egyetemes munkavégzése érdekében javaslatot tett egy országos központi szervezet létrehozására is.¹⁶ Megállapításai szenvedélyes vitát és ellenzést váltottak ki a militarizálás ellen küzdők soraiban.

Az ifjúsági lövésztanfolyamok

A katonai előképzés új lehetőségeinek, módozatainak feltárására a Ludovika Akadémia Közlönye 1901-ben pályázatot írt ki, melyet Guillaume Árpád vezérkari százados „A katonai kiképzés az iskolákban és a lövészet terjesztése” c. munkájával nyert meg.¹⁷ A terjedelmes írás nagyívű fejtegetései felhívták a figyelmet a céllövészet fontosságára, amelyet az angol—búr háború (1899—1902) katonai tapasztalatai a gyakorlati oldalról erősítettek meg. Szemere Miklós a honvédelmi tárca képviselőházi tárgyalásain 1902. április 29-én tartott beszédével olyan ifjúságot is érintő mozgalmat kezdeményezett, amely a „céllövő sport népszerűsítésével a katonai előképzést szolgálta”.¹⁸ A Szemere-mozgalom-

11 VKM 139512/1909. 1909. november 30. Országos Levéltár (OL) VKM K500—1917—16—1924.

12 HM 143631/1. 1909. 1910. január 28. — OL VKM K500—1917—16—1924.

13 Az „Útmutatás”-t a HM 3420./eln. 1908. IX. 1-én kelt átiratával küldte meg a VKM-nek, OL VKM K500—1917—16—1924.

14 HM 143 631/1. 1909. 1910. január 28. . . . Uo.

15 I. Magyar Országos Testnevelési . . . i. m. 25. o.

16 Uo. 26. o.

17 *Guillaume Árpád: A katonai kiképzés az iskolákban és a lövészet terjesztése. Ludovika Akadémiai Közlönye, 1903. 1. sz.*

18 Bővebben I. *Béty Miklós: A gimnáziumi . . . i. m. 141. o.*

hoz elsőként csatlakozó zilahi ev. ref. főgimnázium tornakörének maga báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter engedélyezte az első iskolai céllövő tanfolyam megtartását, amelyet katonai lőoktatókkal, kincstári puskákkal, díjtanulatul átengedett lőszerekkel valósítottak meg.¹⁹

A céllövősport s a céllövészet elterjedését nagyban elősegítette Szemere Miklós „Pusztá-Szentlőrinci” lövöldjében 1903. május 5-én megrendezett első nemzetközi céllövő verseny sikere. Szemere nemcsak a helyszínt biztosította, hanem, mint a BEAC akkori elnöke, egyesületével bonyolítottatta le a versenyt, sőt a győzteseknek saját pénzéből ötezer korona tiszteletdíjat is felajánlott. A királyi család, a kormányelnök és kormánytagok jelenlétében vetélkedő 29 céllövő közül a legjobb magyar versenyzők (gróf Esterházy Móric, nemeskéri Kiss Géza, Mező Béla, Nickl Alfréd, Pallavicini örgróf) helyzetlenek maradtak, azaz nem kerültek az első hét közé.²⁰

A következő év januárjában a Szemere Miklós Társaság szervezett Budapesten céllövő tanfolyamot, amelyen 150 gimnáziumi tanuló is részt vett.²¹ 1908-ban újból a fáradhatatlan Szemere Miklós hirdetett pályázatot „hogyan lehetne a katonai fegyverekkel való célbalövést a magyar ifjúság körében legjobban népszerűsíteni” — címmel, amelyre 25 pályamű érkezett be. Ekkoriban írta, s jelentette meg — bár a pályázaton nem vett részt — az ifjúsági katonai előképzés terén szaktekintélynek számító sárói Szabó Lajos is a maga elképzeléseit. Ebben az iskolai ifjúság katonai előképzése mellett vázolta az iskolába nem járó ifjúság lövészegyesületekben történő megszervezésének módját is.²² A középiskolákban rendezett céllövő tanfolyamok, versenyek mellett 1910-ben elkészült „Az iskolai céllövészet tanterve és a reá vonatkozó utasítások” is.²³

A Szemere Miklós által elindított ifjúsági céllövő tanfolyamokat 1906 novemberétől Jekelfalussy Lajos, később Hazai Samu honvédelmi miniszterek utasítása alapján Szurmai Sándor és Baitz József tábornokok, Schnetzer Ferenc és Burza Károly alezredek, sárói Szabó Lajos, Szűcs Ervin és Gabányi János századosok szervezték, polgári és katonai hatóságok bevonásával.²⁴ 1910 decemberétől a HM a lövésztanfolyamok országos méretűvé terjesztésével próbálkozott, s lapjaiban a katonai előképzés országos intézménnyé fejlesztését és kötelezővé tételét sürgette.²⁵ 1913-ban a 91 falusi lövésztanfolyamon már 3436-an vettek részt.²⁶

A világháború kitörése előtt 1914-ig 420 ilyen iskolai és falusi lövésztanfolyam keretében kb. 20 000 (16—22 éves) fiatal foglalkozott a katonai rend és testgyakorlatok, valamint a céllövészet tanulásával.²⁷ A háború alatt azonban különböző okok miatt fokozatosan visszaszorult e kezdeményezés. Többek között szerepet játszott ebben az a felismerés is, hogy a lövésztanfolyamok egyoldalú foglalkozásaikkal nem szolgálták az ifjúság általános testi nevelését, állóképességének és harci szellemének fejlesztését sem.

¹⁹ HM 25 600—III. sz. 1903. április 19. kelt rendelet. Teljes egészében közli *Bély Miklós*: A gimnáziumi . . . i. m. 142. o.

²⁰ *Karafiáth Jenő*: A pusztá-szentlőrinci céllövőversenyek. In: *De Sgardelli Caesar*: Polgári céllövészet. Bp., 1905. 90—116. o.

²¹ *Bély Miklós*: A gimnáziumi . . . i. m. 143. o.

²² *Sárói Szabó Lajos*: Tervezet a magyar ifjúság katonai szolgálatra való előkészítésének szervezésére. Bp., 1908. 24. o.

²³ *Tornaügy*, 1909. 6., ill. 7. sz.

²⁴ *Tomay Károly*: A levanteintézmény . . . i. m. 34. o.

²⁵ *Katonás Nevelés*, 1910. június 25., augusztus 25.

²⁶ Közli *Bodó János*: Erősödjünk! Bp., 1919. 21. o.

²⁷ 70 tiszt irányításával 153 tiszt, 208 altiszt és 332 polgár személy foglalkozott a lövésztanfolyamok működtetésével. L. *Tornay Károly* . . . i. m. 34. o.

Az együttműködés keresése
Az Országos Testnevelési Tanács létrehozása

Miközben a testnevelés és a katonai előképzés ügye akadozott, a statisztikák az ifjúság siralmas testi állapotáról tudósítottak. Pontos kimutatás hiányában csak tájékozódásul fogadhatjuk el a megdöbbentő adatot, miszerint az 1913—14-es tanévben a 6—18 éves fiúk 61⁰/₀-a egyáltalán nem vett részt semmilyen testi nevelésben sem.²⁸ Míg az iskolába járó fiúk a testgyakorlás tantárgy keretében elsajátítottak némi katonai sor- és rendgyakorlatokat és tervszerűen tornáztak, addig az iskolába nem járók (iskolán kívüliek) semmilyen jártaságra nem tettek szert e téren. A helyzet megváltoztatására való törekvéskor számos problémával kellett szembenéznie a HM-nek. Többek között a honvédelmi tárcának ezen új kiadásokkal kapcsolatos pénzhánya, a liberális, pacifista polgári erők, pedagógusok tiltakozása és általában az egész korszak katonai drill-ellenessége, és nem utolsósorban az egyes — jelen esetben főleg a Vallás és Közoktatásügyi — minisztériumok mindig is kínosan ügyelt hatáskörének megsértése is bonyodalmakhoz vezethetett. A gondok elkerülése érdekében a Honvédelmi Minisztérium a békés kapcsolatok kiépítésére, az érintettek összefogására törekedett. A gróf Apponyi Albert kultuszminiszter által 1908 márciusában a középiskolai testgyakorlatok tárgyában összehívott értekezleten a már említett sárói Szabó Lajos százados képviselte a honvédelmi minisztériumot. Hosszú felolvasásában bizonygatta a középiskolások kirándulásokkal, a honvédségi szabályzat vezényszavait használó testi neveléssel, célbalövással bővítendő testnevelésének fontosságát.²⁹

A közös munka és feladat elvégzésére „megbecsülhetetlen nagy haszon származnék abból — mondotta —, ha ez a két hatalmas népiskola (értsd a rendes iskola és a hadsereg, M. T.) egymás támogatására, egymás kiegészítésére szövetkeznek, a közös alapon, egységes terv szerint szervezkednek a közös cél szolgálatára és ha kölcsönösen törekednének a kettő között tátongó űr áthidalására”.³⁰

A következő, 1909-es év tavaszán a Magyarországi Testedző Egyesületek Szövetsége (MOTESZ) a képviselőházhoz intézett „Emlékirat”-ában mutatott rá a magyar nép testi „satnyulására”, az iskolai és iskolán kívüli ifjúság testi nevelésének hiányára, egy ezen dolgokat irányító, vezető központi intézmény illetve egy „Országos testnevelési tanács” felállításának szükségességére.³¹ Ugyancsak a MOTESZ évek óta szorgalmazott kezdeményezésére, többször módosított időpont után került sor 1909. december 27—29-e között a József főherceg, báró Schönaich Ferenc cs. és kir. hadügyminiszter, Jekelfalussy La-

²⁸ Az 1910. évi népszámlálás szerint a 6—18 éves férfi lakosság száma Magyarországon 2 576 817 fő volt. Ebből iskolába járt 1913/14-es tanévben 1 144 309 fő, akik közül kerekítve kb. 1 000 000 tanuló részesült igen szerény mértékben testi nevelésben, azaz a 6—18 éves férfi lakosok kb. 39⁰/₀-a. Testi nevelést kapott: 6—12 éves korig 26,5⁰/₀, 6—14 éves korig (középiskola) 10,0⁰/₀, 6—18 éves korig (felsőbb isk.) 2,5⁰/₀.

A HM 238933/11—1917. sz. átírata a VKM-be. 1917. szeptember 5. OL VKM K592—1919—12—133 165., illetve a részletes kimutatást l. *Bodó János*... i. m. 6. o.

²⁹ A középiskolai testgyakorlat tárgyában a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban Gróf Apponyi Albert miniszter elnöklésével 1908. március 16., 18. és 19. napján lefolyt szakértekezlet jegyzőkönyve. Bp., 1908. 31—33. o.

³⁰ Uo. 19. o.

³¹ A MOTESZ Emlékiratának Dr. Andor Endre által történő ismertetését l. az I. Magyar Országos Testnevelési... i. m. 33—37. o. Az emlékirat már 1908-ban megfogalmazódott: *Andor Endre: Emlékirat a testi nevelésről*. Bp., 1908. 48. o. Elküldésére valószínűleg — az I. Magyar Országos Testnevelési... i. m. alapján — csak 1909 tavaszán került sor.

jos m. kir. honvédelmi miniszter s mások védnöksége alatt álló I. Magyar Országos Testnevelési Kongresszusra. E jelentős esemény azonban a Maurer János, sárói Szabó Lajos, Halász Zsigmond, lekcsei Sulyok János és mások által képviselt militarista tendenciák ellen fellépő galileisták (a Galilei Kör tagjai) és feministák erkölcsi győzelmét hozta.³² Mindezek ellenére az ekkor elhangzott előterjesztések és javaslatok alapján a megválasztott végrehajtó bizottság „közel három év alatt törvényjavaslatot dolgozott ki az Országos Testnevelési Tanács (OTT) megalakítására és egy Országos Testnevelési Alap (OTA) létesítésére”.³³

Az Országos Testnevelési Tanács katonai előképzést szolgáló munkálatai

A Gerendai Györgyről elnevezett 1913. évi XIII. törvénycikk — közismert nevén lex Gerendai — a totalizátor adó egy részét a testnevelés dotálására létrehozott Országos Testnevelési Alapba utalta.³⁴ Ugyanekkor, 1913 júniusában a frissiben kinevezett vallás- és közoktatásügyi miniszter, dr. Jankovich Béla, rendeletével életre hívta az 1902 óta érlelődő Országos Testnevelési Tanácsot és kinevezte annak tagjait. Elnökévé dr. Berzeviczy Albert tanácsost — volt kultuszminisztert — kérte fel, aki elfogadta a megtiszteltetést.³⁵

A tanácsban a honvédelmi minisztert Burza Károly — akkor már — vezérkari ezredes, Bertalan Pál m. kir. honvéd alezredes, Pogány Géza m. kir. honvéd őrnagy és Homolya István m. kir. honvéd százados képviselték.³⁶ VKM alá rendelt, véleményalkotó és javaslattevő jogkörrel rendelkező testnevelési csúcsszerv alakuló ülésére 1913. szeptember 14-én került sor. A tényleges munka sem váratott magára. A következő három évben az OTT részletesen foglalkozott többek között az iskolán kívüli testnevelés reformjával, a cserkészlet ügyével, az iskolai céllövő tanfolyamok kérdésével, valamint általában az ifjúság katonai szolgálatra történő előkészítésével.³⁷ Amíg az iskolai tanulók katonai jellegű előképzését az előbb említett oktatási reformmal, a céllövészet kiterjesztésével, az őrszem-cserkészlet felkarolásával, addig az iskolába nem járó ifjúságét teljesen új — bár már korábban is javasolt formában — ifjúsági egyesületekben folytatandó képzéssel javasolta az OTT megvalósítani.

³² L. az I. Magyar Országos Testnevelési Kongresszus főjelentését... i. m. 8–162. o., ill. Jelentés a Galilei Kör 1909/1910. évi működéséről. Bp., 1910. 4. o., ill. *Katonás Nevelés*, 1910. január 25.

³³ *Tornay Károly*... i. m. 265. o.

³⁴ Az 1913. április 18-án Ferenc József király által szentesített 1913:XIII. tc. 2. paragrafus c. pontja értelmében a löversenyfogadások összegéből 2%-ot az állampénztárba szállítottak: s annak 80%-át a VKM kezelésében a testnevelésre áldozták. Részletesen elemzi *Gergely Ferenc*: Testnevelés és sportszervezés az ellenforradalmi erők hatalomra jutásának idején. (1920–1921) *Testneveléstudomány*, 1975. 3–4. sz., 62. o.

³⁵ VKM 104 415/913. V. sz. r. 1913. június 21. Jelentés az Országos Testnevelési Tanács 1913–1916. évi működéséről. Bp., 1916. 3. o. Ugyanakkor 1902. április 14-én dr. Berzeviczy Albert, Gély Mihály, Juba Adolf dr. ... stb. beadványukban a testi nevelés 1900. év végén tartott párizsi kongresszus ajánlásai alapján már javaslatot tettek egy OTT életrehívására, melyre az évek folyamán többször visszatértek: Emlékirat egy Országos Testnevelési Tanács megszervezése tárgyában. *Magyar Pedagógia*, 1902. 5–6. sz., 1. még *Bély Miklós*... i. m. 94., ill. 102. o.

³⁶ Jelentés az Országos... i. m. 27. o.

³⁷ V. ö. uo. 6–15. o.

Az „Ifjúsági Honvédő Egyesületek” gondolatának felvetődése

Jankovich Béla kultuszminiszter már 1913 novemberében felkérte az OTT-t, hogy „a magyar köznép fiatalsága, valamint a középosztály (iparos, kereskedő és mindennemű más hivatalnok osztály) egészségének, erejének, ügyességének fejlesztésére vonatkozó kérdést napirendre tűzesse, és a vonatkozó javaslatokat a tanácsban kidolgoztassa . . .” és hozzá eljuttassa.³⁸

Az OTT rövidesen előadókat kért fel e munkára, amely azonban a világháború kitörése miatt kissé elhúzódott. A tanács először 1915. április 18-i teljes ülésén tűzte a kérdést napirendre, ahol megoldási javaslatként elfogadták dr. Juba Adolf előadó tanácsos katonai irányú (ifjúsági honvédő egyesületekre vonatkozó) irányelveit.³⁹ Ennek alapján sürgős felhatalmazást kértek a VKM-től az előmunkálatok kidolgozására. A kultusztárca azon hamarjában átiratban közölte e munkálatokat a HM-mel, amely az OTT által kidolgozott „irányelvek”-hez hozzájárult.⁴⁰ Eszerint az Ifjúsági Honvédő Egyesületekbe (IHE) az iskolát elhagyó mindkét nembeli falusi ifjúság önkéntes módon léphetett volna be. A már belépetteknek azonban a tagság 12—21 éves korig kötelező, utána pedig fakultatív lett volna. A központosításra való törekvéseket bizonyítja, hogy a már működő ifjúsági egyesületek saját „képükre” való átszervezését is tervbe vették, illetve minden 1000 főnél nagyobb lakosságú községben, ahol ilyenek nem voltak, tervezték létrehozásukat. A helyi egyesületek vezetését az egyéves katonai önkéntes szolgálatot teljesített tanítókra kívánták bízni. Ugyanakkor — a tanítókkal való számolás is ezt jelzi már, hogy — ezeket az egyesületeket az iskolán kívüli nevelés iskoláiként képzelték el, azaz a testi, katonai foglalkozások mellett szellemi, erkölcsi és „gazdasági” nevelést is meg kívántak valósítani.⁴¹

A katonai tárcával való egyeztetés után Jankovich 1915 szeptember elején felkérte az OTT vezetését a munkálatok folytatására és az említett irányelvek 10. pontjában vázolt IHE alapszabály tervezetének, egyesületvezetői útmutatójának és testgyakorlati munkatervének a kidolgozására.⁴² Ennek alapján az IHE további részleteinek munkálataira Galambos Ede előadó tanácsos kapott megbízást az OTT-től.⁴³ A sportszakember 1916 februárjában már be is terjesztette elképzeléseit a tanácshoz, amelynek szakbizottsága március 7-i ülésén a témához kapcsolódó külföldi helyzetelemzést és az IHE életre hívásának gyakorlati lépéseivel történő kiegészítést rendelt el.⁴⁴ Ezt az új, Galambos Ede által rendkívüli alapossággal és részletességgel összeállított, nyomtatásban is megjelent előadói javaslatot 1917. január 11-én tárgyalta az OTT teljes ülése.⁴⁵

38 VKM 175 363/913. V. sz. r. 1913. november 4. OL VKM K500—1917—16—1924.

39 Érdekes módon Juba Adolf mégis következetesen ellenezte a Honvédő Ifjúsági Egyesületek elnevezést. Erre utal a *Magyar Pedagógia*, 1917. 589. o. — Az ülésről l. az OTT 433/1914. sz. 1915. április 30-án kelt felterjesztését: OL VKM K500—1917—16—1924.

40 A VKM 47 393/1915. V. sz. átiratára a HM 220 900/11—915. sz. alatt 1915. augusztus 23-án válaszott: OL VKM K500—1917—16—1924.

41 Az iskolán kívüli nevelés testnevelés reformja. Jelentés az Országos Testnevelési Tanács 1913—1916. évi működéséről. Bp., 1916. 8—9. o.

42 A VKM 93 394/915. V. sz. a. 1915. szeptember 3. OL VKM K500—1917—16—1924.

43 OTT 162/915. sz. 1915. szeptember 21.; Galambos Ede: Ifjúsági Honvédő Egyesületek. Bp., 1916. 3. o.

44 Galambos E. 1916. február 28-án terjesztette be tervezetét.

45 Galambos Ede: i. m. 1. o.

Az ifjúság katonai előképzése külföldön⁴⁶

A Galambos-féle előadói javaslatban részletesen ismertetett külföldi katonai előképzési formákat két okból is érdemes röviden vázolnunk. Egyrészt nem árt megismernünk az 1910-es években oly gyakran hivatkozási, viszonyítási alapként kezelt külföldi törekvéseket, állapotokat, másrészt ezek ismeretében könnyű a következtetés a magyar törekvések adaptációs mintaszámára (országaira).

Svájcban az ifjúság testi nevelését a szövetségi tanács hadügyi osztálya szervezte. Az iskolai ifjúság 1910-től a katonai szellemben vezetett iskolai tornaórákon kívül kötelese volt katonai tanfolyamon is részt venni. A fiatalabbak fegyver nélkül, a 16—20 éves korosztály fegyverrel, végül lövészgyakorlatokon kapott kiképzést. Az iskolán kívüli ifjúság a szövetségi, vagy katonai tornaegyletekben tornázott, lövészegyesületekben célba lőtt. Ezen felül a polgári tornaegyletek, cserkészek és ifjúsági egyesületek foglalkoztatták a 14—20 év közötti fiú korosztály kb. egyharmad részét. A háború előtti Angliában, általános védkötelezettség híján, kadéttestületekben, különböző ifjúsági egyesületekben valósult meg az ifjúság katonai előképzése. Ezek közül kiemelkedett a király fővédnöksége alatt álló Boy Scouts-szervezet (cserkészlet), amelyet a mafekingi hős, Baden-Powell tábornok hívott életre, s amelynek már 1912-ben félmillió tagja volt. Emellett a fiatalok jelentős tömegeit foglalkoztatták a Boys Brigades és a lelkészek vezetése alatt álló Church Lads Brigades egyesületek is. Franciaországban a revanspolitika jegyében a múlt század hetvenes éveitől a hadügyminiszter vezetése alatt a katonai kiképzés jegyében folyt az iskolai és iskolán kívüli testnevelésoktatás. Az iskolát elhagyókat 12 éves kortól már ifjúsági egyesületekbe vették fel, s a 17—20 éves fiatalokat pedig az állam által fenntartott katonai kiképző egyesületekben (Union des sociétés de préparation militaire) gyakorlatoztatták. Ezen kívül a francia ifjúságot hívták soraikba a különféle torna- és lövészegyletek és a francia cserkészek (eclaireur) is. 1913-ban törvénytervezetet dolgoztak ki a francia ifjúság hadi szolgálatra való felkészítéséről, amelyben a 16 éven aluliak számára a katonai szolgálatra való előkészítést, az öregebbek részére pedig a hadiszolgálat által igénybe vett testi, szellemi képességek fejlesztését tűzték ki. Galambos Ede e példán keresztül külön is hangsúlyozta a katonai előképzésnek az iskolákkal való összekapcsolódását, az államilag elismert és dotált egyesületek támogatását és az egésznek a hadügyi vezetés alá tartozását. Olaszországban az 1882-től felkarolt „nemzeti céllövészet”-be vonták be a fiatalokat. 15—16 éves kortól a céllövő egyesületeken keresztül folyt az ifjúság militarizálása.

A korabeli sajtó, de Galambos Ede tanulmánya is, Németország premilitarista nevelési koncepcióját, struktúráját mutatta be a legrészletesebben. A francia „revanche”-tól fenyegetett Németországban az egyes országok, tagállamok még a múlt század utolsó évtizedében hozzáálltak a katonai előképzéshez a különböző torna-, sportegyletekben, egyházi és világi egyesületekben. A századeleji szervezők már a Goltz báró, majd a német császár indítványára létrehozott Zentralausschuss für Volks- und Jugendspiele, az 1897-ben alapított kék-

⁴⁶ A rövid összefoglaláshoz felhasznált irodalom: *Galambos Ede*: Ifjúsági... i. m. 5—22. o.; *Hackl N. Lajos*: Az ifjúság katonai kiképzése a külföldi államokban. *Nemzeti Kultúra*, 1916. 46. sz. 4—5. o.

fehér-kék Jugendwehr (1913-tól Jungsturm) egyesületek tervszerű katonai kiképzést megvalósító tapasztalataira támaszkodhattak. Poroszországban Scholz vallás- és közoktatásügyi miniszter 1911-ben elrendelte az iskolán kívüli 14—20 év közötti ifjúságról való — egyesületekben történő — gondoskodást. Az induló egyesületalapítási láz alapján a német császár katonai irodájának főnöke 1911 augusztusában engedélyezte Goltz tábornagynak, hogy a német iskolán kívüli ifjúság testi nevelésének vezetésére és irányítására létrehozza a Jungdeutschland-ot. E társadalmi intézmény a német császár engedélyével, a porosz hadügyminiszter támogatásával, a porosz vallás- és közoktatásügyi miniszter egyetértésével 1911 novemberében meg is alakult. „A Jungdeutschlandbund mindazokat az ifjúsági egyesületeket, amelyek valamelyest a hazafias eszmének a szolgálatában állottak, magához vonzotta, nevezetesen az összes torna-, cserkész-, vándormadár és sportegyesületeket.” A régi egyesületek felkarolása mellett újakat is létrehoztak. 1914-ben a 745 ezres szervezet keretében a fiatalok első sorban a menetelést, a futást, akadályleküzdést, terepismeretet, távolságbecslést, felderítést, járőrözést, térképolvást . . . stb. gyakorolták. A porosz kormány tevékenysége nyomán a többi szövetséges állam is megindította, több-kevesebb lelkesedéssel, a munkát. A bajor királyságban Lajos trónörökös védnöksége alatt „bajor ifjúsági honvédő egyesületet” hívtak életre. A német helyzetképet összegezve kitűnt, hogy Németországban a katonai előképzés (testi nevelés) nemzeti ügygé vált, amelyről a társadalom támogatásával az állam gondoskodott. Kitűnt azonban az is, hogy az önkéntes részvételű, a kormány által megindított és a katonaság által támogatott mozgalom egyesületeiben a falusi ifjúság mérsékelten vett csak részt. Ausztriában az 1908-ban alakult Reichsbund der Jugendwehren und Knabenhorte Österreichs egyesületei végezték a 7 évnél idősebb fiúk katonai, testi, erkölcsi nevelését. Japánban a katonai előképzést a népiskolától kezdve kötelezővé és intézményesítetté tették.

E vázlatos ismertetésből is kitűnik az európai államok premilitarista képzésének, nevelésének előrehaladottsága. Általánosítható jellemzőként a revanstól féltő, illetve arra készülő országok egymást gerjesztő, spirálisan egyre magasabb szinten megvalósuló katonai előképzésének állami, hazafias ügyvé válására figyelhetünk fel. (Franciaország, Németország.) Ezekben az országokban az élesedő európai feszültségekkel párhuzamosan a jogilag (törvényben) szabályozott, hadügyileg irányított, államilag dotált ifjúsági katonai előképzés felé haladást érhetjük tetten.

És a monarchiabeli Magyarország?

Militarista ifjúsági egyesületek?

A világháború közepette a közvélemény megdolgozására már 1916-ban jelentek meg különféle írások, amelyek a külföldi ifjúsági katonai kiképzések előrehaladtával igyekeztek bizonyítani az alakítandó IHE létjogosultságát.⁴⁷

Szükség is volt a „Császári és Királyi Felség” fővédnöksége alá tartozó, kolosszálisnak ígérkező kezdeményezés megfelelő alátámasztására, propagandá-

⁴⁷ Például Hackl N. Lajos: Az ifjúság . . . i. m. 4—5. o.; Tihanyi Jenő: Ifjúsági honvédő egyesületek. *Nemzeti Kultúra*, 1917. 4. sz. 3—4. o.

jára, mivel — a polgári rétegek hiányában — a szétszórtan élő, nagyszámú falusi fiatalság katonai előképzésére, nevelésére 10 000 egyesület alakításával kellett számolniuk. Ehhez újabb anyagi forrásokra, nagy létszámú vezetőkre, oktatóra, segédoktatóra lett volna szükség.

Javaslatok hangzottak el a társadalom megnyerésére, átfogó kormány szintű intézkedések meghozatalára is (OTA emelése, szabadidő törvényben való garantálása.) A 12. életévtől növendék, 15-től működő, a 21. évtől felnőtt tagokkal, „A hazáért, a királyért” jelíggel alakuló egyesület jelvényében nemzeti zászló mellett egy főveg lett volna látható. Végeredményben az IHE egyesületeket a tervezet alapján — a fiúk katonai előképzése ellenére — sem tekinthetjük teljes egészében csak militarista szerveződésnek, mivel a nemzet erejének és védőképességének gyarapításában a testgyakorlás mellett egyenrangú célként tüzték ki a rendre, tisztaságra, egészséges életmódra, takarékosagra nevelést is. Tanfolyamokkal, felolvasásokkal, előadásokkal, dalárdákkal s az újságokkal „a mindennapi érintkezés révén az ifjúság lelkéből a szépet, a jót, a nemeset kiváltani, a rosszindulatokat és szenvedélyeket kiirtani törekszik” — fogalmazták meg az alapszabálytervezetben.⁴⁸ Galambos Ede ezen elképzeléseit néhány kisebb módosítással el is fogadták 1917 januárjában, azonban az ő közeli halála visszavetette a további munkálatokat. 1917 júniusában Gerenday György, az OTT társelnöke már magyarázkodni kényszerült Jankovich Béla miniszterhez intézett feliratában. Az összes anyaggal egyszerre kívánunk előállni, s ezek az előadók elfoglaltságai miatt még nem készültek el — írta. Ugyanakkor kérte, hogy a VKM más minisztériumoknál szakemberek kérése ügyében járjon el.⁴⁹

A VKM intézkedései révén az OTT ezirányú munkájának segítésére az FM-ből Csik Imre miniszteri tanácsost, a HM-ből Világhy László századost, a BM-ből Bencze István tornatanárt, egyben tűzoltó szakaszarancsnokot rendelték ki.⁵⁰ Az Ifjúsági Honvédó Egyesület végül is csak tervezet maradt, illetve kiépítéséhez azzal a nagyon is gyakorlati lépéssel fogtak hozzá, hogy először az egyesületeket létrehozó, irányító vezetőket képezik ki. Ezért 1918 nyarán olyan tanfolyamot szerveztek, amelynek tematikája „... az elemi népiskolai, ismétlődő iskolai, továbbá ifjúsági (honvédó) egyesületekben folyó testnevelés...” anyagát „... valamint ifjúsági egyletek szervezésének és vezetésének”... módját is tartalmazta.⁵¹ A VKM erre a célra 219 580 koronát engedélyezett az OTA-ból.⁵² Bár az „Ifjúsági Honvédó Egyesületek vezetőinek útmutatója és gyakorlati munkaterve” Bély Mihály kidolgozásában elkészült, mégis, mind-

48 Galambos E.: Ifjúsági... i. m. 24—47. o.

49 Az OTT 10/917. sz. felirata a VKM-hez. 1917. június 4. OL VKM K500—1917—16—1924.

50 A VKM 77 508/1917. V. sz. a. 1917. június 29-én fordult az említett minisztériumokhoz. Az FM 12 0403/1917. IX. 1. úo. szám alatt 1917. július 23-án reagált, a BM 99 236/1917. IX. b. szám alatt 1917. augusztus 26-án.

A HM 238 748/917. 11. sz., 1917. augusztus 9-én keltezett átiratában értesítette a VKM-et, hogy Gabányi János (ekkor már) alezredes harctéri szolgálatot teljesít, s hogy Pogány Géza őrnagy az ifjúság testi nevelésére vonatkozó ügykört Világhy László századosnak adta át. OL VKM K500—1917—16—1924.

51 A Tanító- és Tanárképző Intézetek Szakfelügyelői Hivatalának összefoglaló jelentése a közoktatásügyi miniszterhez az 1918. évi testnevelési tanfolyamokról... 57/1919. sz., 1919. január 12. OL VKM K502—1919—5—2340., ill. Nagy Béla: A nép testnevelése. *Külügy—Hadügy*, 1918. július 7. 6—7. o.

52 A VKM 96287/1918. sz. rendelete. OL VKM K502—1919—5—2340.

ezek ellenére egyesületek szervezésére nem került sor.⁵³ Sőt arra a momentumra is felfigyelhetünk, hogy 1918-ra a honvédő szó említése is elmarad, vagy zárójelbe került a különféle megnyilatkozásokban.⁵⁴

A Honvédelmi Minisztérium „lépésváltása” az ifjúság testi nevelése terén

A honvédelmi tárca 1917-ben elkészítette az ifjúság körében végzett katonai előképzés addigi értékelését és jövőbeli fejlesztésének irányvonalát.⁵⁵ A „Tanulmány az ifjúság testi neveléséről” c. összegzés az addigi előképzés kudarcát állapította meg. A mozgalommal kapcsolatos elnevezések katonai jellege, a pedagógusoknak, különösen a felekezeti iskoláknak az oktatás militarizálódásától való félelme, a túlbuzgó katonák újoncképzésre való törekvése... mind hátráltató tényezővé váltak. A „helyes irányba” terelt mozgalomnak a jövőben „Az ifjúság testi nevelése” elnevezést adták, melynek katonai szempontú célja: „hogy a hadseregnek a kiképzésre alkalmas újoncot szolgáltatasson”. Ugyanekkor a fiatalok katonai kiképzésének gyakorlatát „visszautalták” a hadsereg keretébe.⁵⁶ Már a „Tanulmány”-ban megfogalmazódott a HM-nak arra az ideális állapotra való törekvése, miszerint „törvényes rendelkezés” keretében az ország minden egyes lakosát „a gyermekkortól legalább 18 éves koráig megszakítás nélküli testi és erkölcsi nevelésben” részesítette volna.⁵⁷ A HM a „Tanulmány”-ban felsorolt elvekhez megkérte az illetékes minisztériumok álláspontját is.⁵⁸

Wekerle Sándor miniszterelnök, pénzügyminiszter 1918 januárjában kelt levelében részletesen kifejtette: „részemről is igen kívánatosnak tartom, hogy az ifjúság testi nevelésére a jövőben az eddiginél nagyobb gond fordítottassék, s hogy a kormány részéről az adott viszonyokkal számolva fokozatosan megténessenek mindazok az intézkedések, amelyek a testi, s ezzel kapcsolatos erkölcsi nevelésnek intenzívebbé tétele és általánosítása céljából szükségesnek mutatkoznak.”

Különösen egyetértett azzal, hogy az „... actio — minden militarizálási tendenciának a kerülésével — ne csak a katonai előképzésre” irányuljon, hanem a játékos torna, sport segítségével „... edzett, egészséges, ügyes testű, küzdelemszerető és erős jellemű...” generáció nevelésére. Helyeselte az ügyben a VKM vezető és irányító szerepét, s azt is, hogy a „... 7-től 18 év közötti fiatalágnak minél szélesebb körére — tehát az iskolába nem járó ily korú ifjakra...” is kiterjesztendő lesz a testi nevelés.⁵⁹

53 *Tornyai K.*: i. m. 35. o.

54 *Pl. Nagy Béla*: Az ifjúsági egyesületek szervezése és vezetése. Bp., 1918. 14. o., vagy *Juba A.*: Az ifjúság... i. m. 262—273. o.

55 Tanulmány az ifjúság testi neveléséről. Hadtörténeti Levéltár (HL) HM 1527/Eln.—11—1917.

56 Uo. 10—12. o.

57 Uo. 13. o.

58 Az Igazságügyi Minisztérium 1917. november 7-én, a Földművelésügyi Minisztérium szeptember 21-én, a Miniszterelnökség szeptember 29-én, a Belügyminisztérium szeptember 21-én, a horvát kormány vallás és közoktatási ü. o. 1917. studc naga 12-én közölte válaszáat. HM 21 028—11—1917. sz. HL HM 1527/11—1917.

59 Szurmay Sándor m. kir. honvédelmi miniszter 17819/Eln. 11. o. szám alatt 1917. szeptember 5-én fordult a pénzügyminiszterhez. Erre Wekerle Sándor miniszterelnök, aki 1917. szeptember 16-tól a pénzügyi tárcát is vezette, 6652 P.M. szám alatt válaszolt, 1918. január 26-án. OL VKM K500—1918—42—12924.

A kultusz-tárca enyhén szólva nem kapkodta el a „Tanulmány”-nyal kapcsolatos véleményadását. A HM háromszor is sürgette a miniszter válaszát.⁶⁰

Erre azért volt szükség, mert az egyes miniszterek, az Armeeoerberkommando és a horvát bán is hozzájárulásukat adták a ifjúság testi neveléséhez, ugyanakkor a VKM közel fél évig késlekedett, s akkor sem adott maradéktalanul beleegező választ.⁶¹

Az elhúzóadás oka az volt, hogy a VKM a fenti „Tanulmányt” kiadva véleményezésre az OTT-nek, a Nemzeti Torna Egyletnek és a Tornatanárok Országos Egyesületének.⁶² Ezek válaszáinak összegzése után csak 1918. május 8-án született meg a kért vélemény.

Az egyesületek, szervezetek szempontjából a VKM nehezményezte, hogy a HM saját elemzéséből nem vonta le a megfelelő következtetéseket, vagyis „... hogy a testnevelésnek az iskolán kívüli ifjúságot csak megfelelő szervezetek alkotásával, s ezek igénybevételével nyerhetjük meg”. „Az ilyen szervezeteknek pedig úgy a falun mint a városi fiatalság körében is nemcsak a testi, hanem az erkölcsi, szellemi és gazdasági nevelés központjainak is kell lenniük...” — fogalmazták meg.⁶³ A kultuszminiszter egyéb kifogásai mellett közölte azt is, hogy az „... iskolán kívüli ifjúság csoportosítását az ifjúsági honvédő egyesületek kebelében óhajtánám megoldani”. A tanítók, tornatanárok, szakemberek kényszerű távolléte miatt azonban csak a háború befejezése után tartotta elképzelhetőnek a munka megindítását, míg azonnali tennivalóként a maximális előkészítés megvalósítását javasolta. Ugyanekkor tudakozódott arról is, hogy a korábbi honvédelmi miniszter által 1915 augusztusában elfogadott irányelveket (t.i. Ifjúsági Honvédő Egyesület) Szurmay is magáévá tette-e.⁶⁴

A honvédelmi miniszter válaszában ki akarta fejteni, hogy „Az ifjúságnak egyesületekbe való tömörítése... nézetem szerint csak akkor lesz nehézség nélkül lehetséges, ha az ifjúságban először felébresztjük a testnevelés iránti szeretetet, ha megismertetjük... ha megkedveltetjük azt velük”.⁶⁵ 1918 október elején a HM megküldte a VKM-nek az ifjúság nevelésének újonnan kidolgozott — csak a katonai részről támasztott kívánságokat tartalmazó — „Irányelveket”. Kérte a benne foglaltaknak az elemi, a középfokú és középiskolákra, valamint a tanszemélyzet felhasználásával az iskolán kívüli ifjúságra történő kiterjesztését.⁶⁶

A HM ugyanezt megküldte a belügyminiszternek is, aki tájékoztatást kért a VKM-től e tárgyban hozott intézkedéseiről.⁶⁷ A válaszból kiderült, hogy a következő év februárjáig csak az OTT-hez és az Országos Közoktatási Tanácshoz való elküldés történt meg.⁶⁸

60 Szurmay Sándor honvédelmi miniszter 17819/Eln. 11. sz., 1917. szeptember 5-én kelt átiratával fordult gr. Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Ezt a 27874/Eln. 11. 1917. sz., majd 3136/Eln. 11—1918. sz., 1918. február 13-án kelt, s végül az április 25-én kelt 255478/Eln. 11—1918. sz. átiratával sürgette meg. OL VKM K500—1918—42—12924., ill. u. o. K500—1918—42—59391.

61 L. a HM 255478/Eln. 11—1918. sz., 1918. április 25-én kelt átiratát. OL VKM K500—1918—42—59391. 62 A VKM az OTT-hez 1917. november 9-én 119046. szám alatt fordult. A Tornatanárok Országos Egyesülete 1918. április 6-án, a Nemzeti Torna Egylet szintén áprilisban közölte véleményét a VKM-mel. OL VKM K500—1918—42—59391.

63 A VKM 59391/1918. V. sz. átirata Szurmay Sándor honvédelmi miniszterhez, 1918. május 8. HL HM 14519/Eln. 11—1918.

64 U. o. 2. és 4. f.

65 Fogalmazvány. Végül, szóbeli közlés után, elküldése feleslegessé vált. HL HM 14519/Eln. 11—1918.

66 HM 19473/Eln. 11—1918. sz., 1918. október 6.

Az új Irányelvek a VKM-nak 1914-ben 18036/Eln. 11. szám alatt megküldöttek átdolgozássa volt.

67 BM 146344/1918. VI.-a. sz., 1918. november 28. OL VKM K500—1918—42—59391.

68 1919. II. 3-án kelt fogalmazvány, u. o.

A századelő ifjúsága katonai előképzésére tett kísérletek összegzésekor alapvető jellegzetességekre, sajátosságokra figyelhetünk fel.

Először is a múlt század végén, e század elején a katonai előképzésnek az oktatásba való beépülésével, betagozódásával találkozunk. Az iskolai testgyakorlásnak a premilitarista törekvések szolgálatába állítása azonban részben ütközött a testkultúra, igaz hogy „porosz utas”, de számos esetben liberális tendenciákat hordozó fejlődésével, s a kultuskormányzat a nevelés irányításának egészét (testi nevelését is) magának fenntartó törekvéseivel.

Másodszor a századelőn a kapitalisztikus társadalmi fejlődés hatására egyre élesebben jelentkezett a modern államnak az ifjúság nevelésére is kiterjedő politikai paternalizmusa. Az éledő munkásmozgalom és a liberális áramlatok terjedése ellenében a VKM először az iskolát elhagyó (ifjúsági egyesületek, 1901/2-től), majd a tanonciskolai (iskolai otthonok 1907-től) ifjúság ellenőrzött kiegészítő nevelésével próbálkozott. A katonai vezetés is egyre inkább az iskolai és az iskolán kívüli ifjúság (15 éven felüli tovább nem tanuló ifjúság) sajátos, különböző módon megvalósítandó előképzésén fáradozott.

A középiskolákban a középosztály gyermekei számára elkezdett ifjúsági céllovó tanfolyamok, a testnevelés melletti játékdélutánok katonai jellegűvé alakítása, az elemi iskolák mellett működő, a 15—21 éves korosztályt tömörítő ifjúsági egyesületek tevékenységének militarizálására tett kezdeményezések, a falusi céllovó tanfolyamok végeredményben nem érték el a céljukat, rövid időn belül elhaltak.

Harmadszor — s az előzőekben is szerepet játszott az, hogy — a VKM nem engedte ki a kezéből az iskolai testnevelés irányítását, szervezését, sőt semmilyen nevelést, így az iskolán kívülit sem, sőt a testi nevelés és sport állami fennhatóság alá vont központi szervezetét, a véleményező és tanácsadó Országos Testnevelési Tanácsot (1913) is befolyása alatt tartotta. Ez utóbbi legfontosabb pozícióiban a VKM által elkötelezett középiskolai testnevelő tanárok foglaltak helyet, bár a HM képviselői és azok támogatói is jelentős erőt képviseltek.

Negyedszer a külföldi államoktól eltérően a monarchiabeli Magyarországon a hadügyi tárca, merevségéből fakadóan, korán feladta, illetve nem ismerte fel az egyetlen konfliktusmentes lehetőséget, az egyesületekben történő katonai előképzés fontosságát. A Maurer János egyesületi művezető által kidolgozott és a Nemzeti Torna Egylet által a képviselőházba 1909-ben benyújtott „Az alsóbb néposztályok serdülő korú gyermekei testnevelési foglalkozásainak megoldása” c. memorandum már erkölcsi, egészségügyi és honvédelmi szempontok alapján javasolta, „hogy az állam vagy ismétlődő iskolák, vagy pedig a vidéki ifjúsági egyletek keretén belül rendelje el s általánosítsa a serdültebb korban levő ifjúság testi nevelését...”⁶⁹ A HM, bár egyetértett a VKM, illetve az OTT által javasolt Ifjúsági Honvédó Egyesület szervezésével — s korábban is támogató ifjúsági egyesületet —, ennek ellenére még 1917-ben is idegenkedett az önkéntes belépésű, egyesületi formájú katonai előképzéstől, helyette a törvényben szabályozott, kötelező tömegkiképzés elvét vallotta. Ugyanakkor

69 A Nemzeti Torna Egylet választmánya 1909. április 2-án tartott ülésének jegyzőkönyve. Budapest Főváros Levéltára, NTE jegyzőkönyvek, X. 235/a. 28. Közli Kún László: Szemelvények és válogatott dokumentumok a sport történetének tanulmányozásához. Bp., 1972. 186—187. o.

a HM átmeneti intézkedéseket sürgetett a fiatalok érdeklődésének felkeltésére, amelynek anyagi terheit az államra hárította volna, legfőbb irányítását azonban a maga kezébe kívánta összpontosítani.

Ötödször a feszítő igények hatására a VKM alá tartozó OTT a világháború éveiben kidolgozta az ifjúság (honvédő) egyesületekbe tömörítésének lehetőségeit. Ezekbe a totális ifjúságpolitikai koncepció árnyképét magukon hordozó félmilitáns egyesületekbe kívánták az iskolából kikerülő 12—21 éves korosztályt beszervezni. Ezek az elképzelések azonban — bár bőven található volt bennük katonai vonás — már csak azért sem elégítették ki a katonai vezetést, mert az irányítás, a vezetés nem a HM kezébe került volna, illetve önkéntes formája irritálta a tömegképzésre törekvő erőket.

Végeredményben a századelőn és a világháború alatt felvetett, részben a HM és a VKM (OTT) által különböző módon kidolgozott katonai előképzési koncepciók épültek be és valósultak meg 1920 tavaszától a békeszerződés „fájdalmi” által a revans-eszme jegyében megvalósuló ifjúságpolitikába. A most már önálló, de nemzetközileg ellenőrzött Magyarország trianoni békediktátumtól deformálódott militarizmusának sajátos képződményeként jött létre a testnevelési törvény elfogadásával a levanteintézmény, amelynek vezetése, bújtatott módon, már a HM kezébe csúszott át, fenntartásának problémája pedig az állam gondjává vált.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT

KORMÁNYBIZTOSI IRATOK BUDA VISSZAFOGLALÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Budavár 1849-es ostroma máig is élénk viták témája, a Görgei-kérdés egyik kulcsfontosságú része. Bár a korabeli hadműveleti iratok alapján ma már egyértelműen megállapítható, hogy 1849 április végén—május elején a magyar főserreg katasztrófális lőszerhiánya és a cs. kir. erők túlereje miatt katonailag ez volt az egyetlen sikerrel kecsegtető hadművelet a magyar hadvezetés számára, a történelmi tényeket előszeretettel figyelmen kívül hagyók számára száz okmány sem elég ahhoz hogy Buda ostromában ne Görgei árulásának illetve a szabadságharc „bukásának” kezdetét lássák.

Budavár ostromának dokumentumait jónéhány évig gyűjtögette egy olyan munkaközösség, amelynek jelen sorok írója is tagja volt. E dokumentumok egy része a közelmúltban látott napvilágot a Katona Tamás által szerkesztett „Budavár bevételének emlékezete, 1849” c. kötetben. Ám a kötetből kimaradt okmányok is fontos kiegészítói lehetnek eddigi ismereteinknek, s hasznos adalékokat jelentenek mind 1849 országos politika- és hadtörténetének, mind a főváros történetének tanulmányozói számára.

Forrásgyűjteményünk egy hónap történetébe ad bepillantást, 1849. április 30-tól május 29-ig, a Buda ostromát megelőző hadműveletektől az ostromot követő intézkedésekig. Közleményünkbe nem vettünk fel olyan jelentéseket, hirdetményeket, rendeleteket, amelyek akár a már említett kötetben, akár valamelyik korábbi forrásgyűjteményben, illetve várostörténeti monográfiában megjelentek.¹

A kormánybiztosok körét részben kitágítottuk, részben szűkítettük. Így a főváros kormánybiztosává kinevezett Irányi Dánielén, a felszerelési kormánybiztosként működő Lukács Sándorén és a saját gabonakormánybiztosai működését megújítani akaró Jankó Vincéin kívül jelentéseik tartalma miatt közöljük az Országos Rendőri Hivatal által a fővárosba küldött Mérei (Mérey) Mór iratait, s ugyanígy közöljük az országos rendőrfőnökké kinevezett, Méreit felváltó Hajnik Pál jelentéseit és rendeleteit. Nem közöljük viszont a főserreg mellé kirendelt tábori főkormánybiztos, Ludvig János jelentéseit; ezek nagyobb része megjelent Steier Lajos munkájában, valamint a már említett gyűjteményes kötetben; a fennmaradó néhány irat viszont nem kapcsolódik szorosan Buda ostromához.²

Bevezetésként néhány szót kell szólnunk magáról a kormánybiztosai intézményről, az egyes biztosok személyéről.

1 Ilyenek pl. *Pálgyai Imre*: Magyarország történeti, földirati és álladalmi legújabb leírása. Első kötet. Buda-Pest szabad királyi városok leírása. Pest, 1852.; *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849. Pest, 1869. II. k.; *Wildner Ödön*: Pest és Buda közigazgatásának története az 1848—1849-i szabadságharc alatt. Bp., é. n.; *Rózsa György—Spira György*: Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp., 1973.

2 *Steier Lajos*: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Bp., é. n.

A kormánybiztosi intézmény 1848—49-ben több célt szolgált. Legfontosabb célja az volt, hogy a kormány megbízottak területi, vagy funkcionális teljhatalom birtokában elősegítsék az önvédelmi harc szervezését, egyes kormányzati döntések érvényesítését. 1848—49-ben nagyjából háromféle kormánybiztosról beszélhetünk. Legáltalánosabb volt a területi kormánybiztosság rendszere. Az így kinevezett kormánybiztosok egy-egy törvényhatóság, főkormánybiztosok esetében egy-egy országrész polgári irányítását látták el. Elősegítették a katonai és polgári hatóságok közötti érintkezést, sürgős esetben a megyei, városi stb. hatóságoknál gyorsabban intézkedtek, összekötő kapocsok voltak a katonai és polgári, a központi és a helyi hatalom között.

Az előző típussal részben összefüggött a hadseregek melletti kormánybiztosság, illetve főkormánybiztosság rendszere. Az így kinevezett kormánybiztosok voltak a polgári kormányzat teljhatalmú képviselői a hadsereg mellett; sürgős esetben a polgári kormányzat nevében akár a fővezért is leválthatták. Az egyes főkormánybiztosok ugyanakkor a hadművelleti terület polgári irányítását is ellátták. Ugyanakkor nem feltétlenül követték a hadsereget, ha az elhagyta a számukra kijelölt területet. A szabadságharc a második szakaszában azonban kialakult a hadsereghez kötött kormánybiztosság intézménye is.

A harmadik típust a speciális, nem feltétlenül területhez kötött feladattal ellátott kormánybiztosok képezték. Ilyen volt pl. a felszerelési, toborzási, népfelkelési, élelmezési kormánybiztosság intézménye.³

Buda ostrománál mindhárom típus képviselőit megtaláljuk. Budapest teljhatalmú kormánybiztosává április 25-én Kossuth Lajos kormányzóelnök Irányi Dánielt nevezte ki. Irányi 1848 októberétől december közepéig Abaúj megye kormánybiztosaként a felső-magyarországi, később felső-tiszai hadtest mellett működött. December közepén Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú országos kormánybiztos váltotta őt fel; Irányi ezután december 24-én visszatért Pestre, majd követte az országgyűlést Debrecenbe. Az országgyűlés radikális baloldali szárnyához tartozott. Kinevezése után április 27-én érkezett meg a fővárosba. Ezután egészen június 6-i lemondásáig nagy energiával, de nem mindig ezzel arányban álló eredményességgel intézte az ügyeket. Feladatai közé tartozott a polgári közigazgatás újjászervezése és megtisztítása, a nemzetőrség újjászervezése, az újoncozás, a rögtönítélő bíróságok létrehozása, a tisztviselők igazoltatási eljárásának megindítása; Pest lövetése után ideiglenes táborok felállítása, stb.⁴

A főserg melletti korábbi kormánybiztos, Vukovics Sebő 1849. április 27-én adta át tisztét utódjának, az április 17-én a lévai főhadiszállásra érkezett Ludvig Jánosnak. Ludvig a szepességi Igló város képviselőjeként vett részt a népképviselői országgyűlés munkájában, egy ideig az országgyűlés jegyzője volt. 1848. szeptember 28-án Repetzky Ferencsel együtt őt küldte az országgyűlés a táborba, hogy a magyar fővezérletet csata vállalására bírják. December elejétől szepességi kormánybiztosként működött, s Görgei felvidéki hadjárata idején többször is teljesített futárszolgálatot Kossuth és Görgei kö-

³ A kormánybiztosi intézmény kialakulására és kezdeteire l. *Szöcs Sebestyén: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban.* Bp., 1972. A kormánybiztosi intézmény további története még feldolgozatlan, s a kormánybiztosok többségének tevékenysége is feltáratlan.

⁴ Irányi megbízólevelét közli: *Kossuth Lajos* összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. (Szerk.: *Barta István*) Bp. 1955. (a továbbiakban: *KLÖM XV.*) 108. o. Tevékenységét feldolgozta *Szöcs Sebestyén: Irányi Dániel pest-budai kormánybiztossága 1849-ben.* In: *Budapest főváros levéltára közleményei* '78. Bp., 1979. 99—149. o. (a továbbiakban: *Szöcs: Irányi*).

zött. Ezután is gyakran tartózkodott a főserg, illetve Görgei táborában, s kisebb megbízatásait rendre pontosan ellátta. Vukovics Sebő visszaemlékezései szerint Ludvig úy vélte, „Kossuth és Görgei közt a kapcsot ő tartja fenn. Az összevonuló felleget ő szélesztette el már többször, mondá ő. Görgeire befolyást bírni vélt, ez azonban benne csak régi szepesi ismerősét ismerte. Komoly viszony nem létezett közöttük.” Kormánybiztosi megbízatását 1849 júliusáig látta el. Ekkor Kossuth, aki úy vélte, Ludvig túlzottan Görgei befolyása alá került, leváltotta őt, s helyébe Bónis Sámuelt nevezte ki.⁵

A harmadik típushoz tartozott Lukács Sándor, akit Kossuth április 28-án küldött a fővárosba az országos ruhabizottmány felállítására. Lukács, Győr város képviselője, 1848. október 2-től kormánybiztosa volt. Kormánybiztosként főleg hadseregfelszerelési ügyekkel foglalkozott, felettese, Csány László teljhatalmú országos biztos nagy meglegedésére. Ezért amikor december végén Győr elvesztése után Lukács kiszorult a városból, Csány felhívta Kossuth figyelmét erre az agilis fiatalemberre. Kossuth ezért 1849. január 9-én kinevezte a magyar hadsereg felszerelési kormánybiztosává. Új posztján is a rá jellemző aktivitással és önbizalommal tevékenykedett. Kossuth április 28-i rendelete tehát nem változtatta meg Lukács státuszát, csupán működésének budapesti folytatását jelentette. A megbízatással együtt Kossuth Győr megyei és városi kormánybiztossá is kinevezte Lukácsot. Utóbbi megbízatását egy rövid győri tartózkodás kivételével helyettese, Gyapay Dénes útján látta el. Budapesti működésének egésze túlmutat témánk időhatárán, ezért csupán annyit mondunk összefoglalásként: Lukács — kétségtelen jószándéka ellenére — nem mindenben volt képes megfelelni saját ígéreteinek; a honvédsereg felszerelésének ügye nem haladt a kellő ütemben, s ezért komoly szemrehányások érték a fővezér és hadügyminiszter, Görgei tábornok részéről.⁶

A három kormánybiztos mellett még négy kormány megbízott tevékenykedett a fővárosban az ostrom egésze, vagy egy része idején. Elsőként az Országos Rendőri Hivatal által április 15-én kiküldött tanácsos, Mérei Mór érkezett a fővárosba. Mérei a bukott „rendőrminiszter”, Madarász László belső köréhez tartozott. Felesége, Bikkesy Konstanza Kossuth korábbi szárnysegédjének, Bikkesy Alajosnak volt a testvére, emellett rokonságban állott Kossuth egyik titkárával, Rákóczy Jánossal is. Mérei a főváros rendőri ügyeinek intézésével foglalkozott egészen május 11-én a déli órákig. Ekkor vette át tőle az ügyek intézését — minden hivatali kellékekkel együtt — Hajnik Pál, országos rendőri igazgató. Mérei az 1849 májusi „hatalomváltás” áldozatául esett; Madarász László bukása után a miniszterelnök és belügyminiszter Sze-

⁵ Ludvig szabadságharc alatti tevékenységére l. *Ludvig János* feljegyzései a magyar szabadságharcról. Közli *Lengyel Tamás. Történetírás*, 1938. Jelentéseinek nagyobb részét kiadta *Steier*: I. m., úó: Haynau és Paskievics. Bp., é. n. I. k.; *V. Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. k. Bp. 1965. Vukovics véleménye: *Vukovics Sebő* visszaemlékezései 1849-re. (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1982. 36. o.

⁶ Lukács tevékenységére l. *Balázs Péter*: Lukács Sándor. In: *Lukács Sándor és Varga János* (szerk.): *Petőfi és kora*. Bp., 1970.; *Balázs Péter*: Győr városa a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Bp., 1980. III. fejezet, passim. Győri tevékenységének nyomtatványait közli *Szávay Gyula*: Győr. Monográfia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Győr, 1896. 389–457. o. Csány Lukácsról: Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. rész. (Szerk.: *Barta István*) Bp., 1952. 891. o. Ki nevezése felszerelési kormánybiztossá: Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. rész. (Szerk.: *Barta István*) Bp., 1953. 79–80. o. Kossuth április 28-i rendelete: KLÓM XV. 153–159. o. Görgei elégedetlenségére l. június 24-i átiratát Kossuth-hoz. OL H 2. OHB-iratok. 1849:8611. és június 29-i levelét Kossuth-hoz. Közli *Steier*: Haynau és Paskievics. I. k. 152. o.

mere Bertalan elhatározta, hogy „kisöpri” Madarász pártjának embereit „a közügy csarnokából”. Mérei ugyan időben igyekezett biztosítani saját pozícióját; május 9-én bonyolult körmondatokban biztosította Szemerét, hogy miniszterelnöki s belügyminiszteri kinevezése „óhajtásunk teljességére derülő örömmel lepett meg”, ám Szemere éppen ezen a napon bírta meg Hajnikot azzal, hogy Méreitől vegyen át minden hivatalos iratot, „s összes vagyonát megvizsgáltatván”, foglalja le az ékszerféléket.⁷

Április 27-én Kossuth házi orvosát, Obonyai Jánost nevezte ki a budapesti katonai kórházak főfelügyelőjévé és igazgatójává. Később maga Kossuth úgy értelmezte Obonyai megbízását, hogy az csak a pesti kórházügy rendezésére vonatkozott. Obonyai nagy lelkesedéssel látott munkához; először a Károlylaktanyát üritette ki a honvéd sebesültek részére, majd amikor Hentzi megkezdte Pest lövetését, kiürítette a laktanyát, s a betegeket átszállította a Ludoviceumba. Működése közben azonban hatásköri összeütközésbe került a Görgei által a fővárosi honvédkórházak főfelügyelőjévé kinevezett Stojanich Miklós őrnaggyal; összeütközésük pedig kínos jelenetben nyilvánkozott meg május 27-én, a Pest város által a vár visszavétele alkalmából rendezett díszlakomán. Ezek után mind Ludvig, mind Hajnik szükségesnek találták, hogy Obonyait mielőbb eltávolítsák Pestről.⁸

Sajátos jelenség volt Jankó Vince, akit Kossuth még 1848 novemberében bízott meg a dunántúli gabonafelesleg felvásárlásával és az ellenség elől való elszállításával. Jankó a főváros cs. kir. megszállása után elmenekült. Az 1849. április 10-i váci győzelem után csatlakozott a magyar sereghez, majd Pest felszabadulása után, mintha mi sem történt volna, jelentkezett Aulich tábornoknál, a II. hadtest parancsnokánál, hogy korábbi tevékenységét folytassa. Összeíratta a fővárosban található gabonamennyiséget, és értesítette Kossuthot arról, hogy még igen sok szállítónak vannak követelései az elmúlt ősszel átadott gabonamennyiség kifizetésével kapcsolatban. Kossuth írt a pénzügyminisztériumnak és Irányinak. Irányi, Kossuth felszólítására, átvette a gabonamennyiséget Jankótól, elszámoltatta őt, s elszámolását megküldte a pénzügyminisztériumnak.⁹

Utolsónak hagytuk Hajnik Pált. Hajnik Vác országgyűlési képviselője volt. 1848 áprilisától a belügyminisztérium rendőri osztályán dolgozott előbb tanácsosként, majd a pesti rendőri alosztály ideiglenes vezetőjeként szeptembertől pedig országos rendőrigazgatóként. Az Országos Rendőri és Postaosztály november végi megszervezése után egy ideig Hajnik is e hivatalban dolgozott. Januárban azonban elhagyta a hivatalt, valószínűleg Madarászsal támadtak összeütközései. Így aztán óriási elégtételt jelentett számára, amikor 1849. május 9-én Szemere őt nevezte ki országos rendőrfőnökké, s gyakorlatilag szabad kezét

7 Méreire l. Szócs: Irányi 114. o., 13. jz. Hajnik rá vonatkozó jelentéseit l. Budavár visszafoglalásának emlékezete 1849. (Szerk.: *Katona Tamás*) (a továbbiakban: *Katona*: Budavár...) passim. Szemeréhez intézett május 9-i levelét l. uo. 445–447. o. Szemere Madarász pártjáról: *Csengery Antal*: Szemere Bertalan. In: Történeti tanulmányok és jellemrajzok. 2., bőv. kiadás. Bp., 1884. Csengery Antal összegyűjtött munkái, II. k. 278. o. Rendelete Hajnikhoz: OL H 9. Belügyminisztériumi elnöki iratok (továbbiakban: BME) 1849:42–43. Közli *Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok. Okmánytár. S.a.r. *Hermann Róbert* és *Pelyach István*. Bp., 1990. 479. o.

8 Obonyaira l. *Zetény Győző* (Valójában *Antal Lajos*): A magyar szabadságharc honvédervosai. Bp., 1948. 182. o. Kinevezését közli KLÖM XV. 156. o. Kossuth későbbi értelmezése: uo. 441. o. Obonyai Kossuthhoz intézett május 17-i jelentését közli *Katona*: Budavár... 487–490. o. Stojanich és Obonyai összeütközésére l. Hajnik és Ludvig jelentéseit, uo. 547–548. és 556. o.

9 Jankóra l. Szócs: Irányi 128–129. o. és KLÖM XV. 170–171. o., ill. Jankó levelét Puky Miklós komáromi kormánybiztoshoz, 1849. május 10. OL H 109. Puky Miklós iratai, 2. doboz, 622. irat.

biztosított számára új munkatársai kiválasztásában. Hajnik megbízásába Szemere belevette azt is, hogy rendőri intézkedéseket Irányi csak Hajnikkal „egyetértőleg rendelhet és végezhet”. Viszonyuk mindvégig feszelen volt. Hajnik nemcsak Mérei munkáját folytatta, hanem — mint országos rendőrfőnök — kiterjesztette figyelmét a Dunántúlra is. Jelentései értékes források az 1849 májusi politikai átrendeződésnek és a kormányzat rendelkezésére álló külpolitikai információknak.¹⁰

Néhány szót érdemes még szólni arról, hogy e biztosok kinek küldték jelentéseiket. Irányi előbb csak Kossuthnak, majd május 9. után Szemerének jelentett.¹¹ Ludvig csak Kossuthnak jelentett. Lukács mind Kossuthnak, mind Szemerének, mind a hadügyminisztériumnak írt. Mérei jelentéseit Kossuthnak, az Országos Rendőri és Postaosztálynak (Álladalmi Rendőrség), illetve Szemerének küldte. Obonyai és Jankó csak Kossuthnak írt. Végül Hajnik — egyetlen, Damjanich egészségi állapotáról szóló levél kivételével — csak Szemerének küldött jelentéseket.

Gyűjteményünket abban a reményben adjuk közre, hogy egyszer majd a szabadságharc minden kormánybiztosának minden fontos irata megjelenhet. Ehhez is kívántunk ezúttal adalékokat szolgáltatni.

1.

Pest, 1849. április 30.

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Tegnap küldött jelentésem óta semmi nevezetesebb dolog nem történt, mint az, hogy Aulich tábornok úr¹² ma arról tudósított, miszerint Görgei tábornoktól vett parancs következtében seregével lefelé húzódik, Adonynál a Dunán átkelendő. Pesten csak egy zászlóalj gyalogságot és egy osztály lovasságot akart hátrahagyni, de mivel aziránti aggodalmamat mondtam meg neki, ha valljon ily csekély erő ellen nem próbálná-e Pestet megrohanni az ellenség, annál fogva ő is jónak látta két zászlóaljat hagyni itten.

A közlekedést Buda és Pest között ma este teljesen megszüntettem Aulich tábornokkal egyetértőleg.

Lukács Sándor és Obonyai János megérkeztek, s így könnyítettek rajtam.

Ügyszinte Waagner tüzérornagy¹³ is, kinek teendőit már én előbb egyrészt megkezdtem azáltal, hogy Leifer főgyógyyszerész¹⁴ a kén, salétrom, borasság¹⁵ lefoglalására utasítottam, mi meg is történt. A lefoglalt mennyiséget még pontosan nem tudom, de jócskán találatott.

A újoncállítás iránt már utasítottam a várost; holnap tárgyalni fogja.

A 30-ad hivatalban csupán 18 000 főt találtam; a sóhivatalban csak vagy 200 főt. Ebből máris Waagner tüzéroragnak 8000 főt kelle utalványoznom, s ezentúl, a

10 Hajnikra I. Szócs. Irányi 112—114. o. Eletrajzára I. *Tragor Ignác*: Vác története 1848—49-ben. Vác, 1908. 347—348. o. és F. Kiss *Erzsébet*: Az 1848—1849-es magyar minisztériumok. Bp., 1907. 249—256. és 529. o. Madarászhoz való rossz viszonyáról tanúskodik *Hunfalvy Pál*: Napló 1848—1849. (S. a. r. *Urbán Aladár*) Bp., 1906. 199. o. és Szemeréhez intézett május 12-i és 18-i jelentései. Közli *Katona*: Budavár... 453—458. és 495. o. Szemere Hajnikhoz intézett rendeletét I. BME 1849:42—43. Hajnik jelentéseiből kettőt közöl V. *Waldapfel*: i. m. IV. k. 541—544. o.

11 Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy Abrányi Emil, Irányi titkára csak Kossuthnak jelentett.

12 *Aulich Lajos* (1793—1849), cs. kir. alezredes, honvéd tábornok, ekkor a II. hadtest parancsnoka, később hadügyminiszter, az aradi vértanúk egyike.

13 *Waagner, Gustav Wenzel* (1813—?), honvéd őrnagy, ekkor a salétromgyártás országos főfelügyelője, Emigrál.

14 *Leifer János*, gyógyszerész, honvéd hadnagy.

15 Bórax.

pótlóvászati tiszt jelentése szerint, majd lovakat is kellend vásárolnunk és fizetnünk. Azért gondoltam szükségesnek Debrecenből vagy 3000 ftot kérni.

A vészbírósgát valahára össze tudtam állítani, holnap már együtt lesz s ítélni fog.

Terczi pesti tanácsnokot¹⁶ nem én küldöttem Debrecenbe, mint kormányzó elnök úr — Bajza¹⁷ tudósítása szerint — gondolni méltóztatott, mert az még előbb fogott el a katonai parancsnok által, s én azt nem is küldöttem volna máshova. De Földváry Lajost,¹⁸ minthogy Debrecenben vannak azok, kik ellene tanúskodhatnak, és Mitterdorfer Jánost,¹⁹ minthogy a hadügyminisztérium világosan úgy rendelte, csakugyan oda kell szállítani.

Hentzi úr odaáltal még henceg, mint az ide mellékelt hirdetménye mutatja.²⁰

Méltóztatassék kormányzó elnök úr meghagyni, hogy a Közlöny Pestre kellő mennyiségben és rendszeren küldessék.

OL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai (a továbbiakban: OHB) 1849:6509. Eredeti tisztázat.

2.

Pest, 1849. április 30.

Mérei Mór belügyminisztériumi tanácsos Kossuth Lajos kormányzónak

Szombaton délelőtt Pestre érkezvén, első kötelességemnek tartottam tisztelt kormányzó úr parancsa következtében Irányi Dániel képviselő- s kormánybiztosnál magamat bejelentve, szolgálatomat ajánlani; ki is szíves volt munkásságomat igénybe venni, és a rendőrségi teendőkkal megbízott.

Kötelességem szerint teszem jelentésemet az eddig tapasztaltakról. Pest városa népének hangulata nagyszerű, s a legvérmesebb várakozást is felülmúlta; nincs ház, melynek ablakából ne lobogna 5—10 nemzeti zászló; a nép vidor s megelégedett arccal idvezel minden egyes honvédet; s nincs honvéd, kinek fővegét ne övedzné koszorú; de kivált a huszárok főbb kedvencei a lakosságnak. A városi tanács, melyet Irányi Dániel kormánybiztos úr kellőleg kitisztított, erélyesen működik.

Budát az osztrák seregek egy otffelejttet kis része még mindig tartja, s Hentzi a parancsnok. A pesti parton a honvédek örködnek, s eddig a közlekedés csolnakokon folyt szigorú felvigyázat mellett, s ami csodálatos, a pestiek írott engedelem mellett, melyet kormánybiztos úrtól nyertek, minden akadály nélkül jártak a várban, szóval az osztrákok respektálták a pestieknek kiadott átmeneti jegyeket. Ezen átjárás azonban ma kormánybiztos úr által eltiltatott.

Minden nap szökdönsnek az osztrák katonák hozzánk, s a pesti nép örömrivalgásokkal fogadja őket, s nevetve nézi az elébb úgynevezett Nádor-kert bástyáiról áttátongó ágyúkat. — A német tisztek elég vakmerőek polgári ruhában Pestre átjönni, de a Duna-parton vigyázó tömeg örködve vigyáz ilyféle jómadarakat, s késéri be a városházára.

A városi község nagyszámú küldöttséget bízott meg Kormányzó úr debreceni üdvözlétére, e küldöttség e napokban indul.

Azon hír kering, hogy Almásy Móricot²¹ több társával, kik öt kocsin menekültek Budáról, útjukban a nép elfogta.

¹⁶ Terczi vagy Terczy Szilárd, pesti városi tanácsos, a cs. kir. megszállás alatt városkapitány. Április 26-án letartóztatják, eljárás indul ellene, de felmentik. Terczi Debrecenbe küldésével kapcsolatban Kossuth április 27-én tett kérdést Irányinak. Közl. KLÖM XV. 157—158. o.

¹⁷ Bajza József (1804—1858), költő, kritikus, 1848-ban a Kossuth Hírlapja szerkesztője.

¹⁸ Földváry Lajos (1811—1881), kilépett cs. kir. főhadnagy, honvéd ezredes. Eszék várának átadásáért tisztársaival együtt magyar hadbírósg elé kerül, de felmentik.

¹⁹ Mitterdorfer János (1802—1878), nemzetőr, majd honvéd százados, a pesti katonai szállítóház parancsnoka.

²⁰ Hentzi április 30-i kiáltványát közli *Palugyay*: i. m. I. k. 95. o., *Wildner* i. m. 189. o. és *Katona*: Budavár... 390—391. o.

²¹ Almásy Móric, gróf (1808—1881), kincstári alelnök, 1848 márciusában Pest és Buda királyi biztosa, 1849 januárjától az Ideiglenes Kamarai Igazgatás einöke. — Az elfogatásáról szóló hír téves volt.

Úgyszinte félig biztos tudomásom van, hogy a híres hazaáruló, *Gaál Eduárd*²² a Pestrőli futás alkalmával elkésett, s azolta Pesten lappang, s az éjet a Fehér Hajó vendégfogadóban tölti; rögtön, minden lárma nélkül, előhívtam a pincért, ki is a tényt, amint leírtam, bevallá, azon hozzátétellel, hogy a nevezett egyén estei tíz óra után szokott hazatérni. A pincért letartóztattam, s megtettem az intézkedést, hogy a Fehér Hajó vendégfogadója titkos kémeimmel lévén körülvéve, Gaál Eduárdot kézrekerítsem; — ha a feladás és a pincér vallomása igaz, holnap biztos sikerről tehetem tudósításonkat.

Van szerencsém ezúttal tisztelt Kormányzó úrnak a mellékletben két lefoglalt levelek mását megküldeni, melyek szerént a hazaárulók névsora kettővel szaporodik.

Az újonnan kinevezett térparancsnok, *Bíró Márton*²³ ellen erősen nyilatkozik a közvélemény; pár órával előbb kaptam az ide mellékelt tudósítást, s nem akadt ember, ki, midőn fölöle kérdezősködém, őt pártolná.

A nemzetőrség ügye lassan halad; erélyes, népszerű s a katonai pályán már működött vezénylet hiányzik.

Bővebb s kimerítőbb tudósításonkat első alkalommal leszek szerencsés megküldeni.²⁴

OL H 95. Országos Rendőri és Postaosztály iratai (a továbbiakban: ORPO) 1849. I. kútfő, 586. tétel. OHB-iktatószáma: 1849:6507. Eredeti tisztázat.

3.

Pest, 1849. május 1.

Irányi Dániel kormánybiztos rendelete

A kormány által teljes hatalommal lévén megbízva, minden politikai vétség okozta elfogatások az én rendelkezésemről függenek; tudtára adatik tehát mindenkinek, miszerint a tetten kapatás esetét, továbbá a bélyegzett kétségen túli, vagy a könnyen szokhatóság miatt rögtöni eljárást igénylő hazaárulókat kivéve — ezentúl minden elfogatások csak az én rendelkezésemre, s illetőleg beleegyezésem mellett történhetnek; mi is szoros megtartás végett ennek közhírül tétetik. Én szigorú akarok lenni és leszek is, de a szigorral a rendet és igazságosságot is meg akarom tartani és tartatni.

OL H 148. Nyomatványok, Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Kinyomatványtár (a továbbiakban: KNYT) dátum szerint. (A továbbiakban: d. sz.) Nyomatvány.

4.

Pest, 1849. május 1.

Irányi Dániel kormánybiztos rendelete

Meghagyatik a Pest városi hatóságnak, nemkülönbén minden, kebelében lévő köztisztviselőknek, hivataloknak és közintézeteknek, miszerint az osztrák zarnokság által behozott színek azon helyeken, melyeket dísztelenítettek, azonnal magyar színnel váltassanak fel.

²² *Gaál Ede, gyulai* (1808—187?). Fejér, majd Pest és Tolna megyék cs. kir. biztosa, 1849 őszétől a szegedi kerület cs. kir. főbiztosa.

²³ *Bíró Márton* (?—1849). 1849 tavaszán a II. hadtest térparancsnoka századosi rangban. Július 11-én sikkasztásért föbelövik. A hivatkozott irat „egy igaz hazafi” április 29-i jelentése *Bíró Márton*ról.

²⁴ Az irat mellékletei közé tartozik még *Máriássy Ádám* szepesi cs. kir. biztos március 22-i latin nyelvű levele ismeretlenhez és *Cziráky János* cs. kir. biztos átirata *Havas József* cs. kir. biztoshoz 1849. április 22-én; érdeklődik *Petzelt József* forradalom alatti magatartásáról.

Továbbá a pecsétekből az osztrák kétfejű sas, vagy bármiféle, az osztrák uralomra mutató jel vagy ábra, úgy a címer felett lenni szokott korona kimaradjanak, felváltván a hivatalos pecsétet a magyar állodalom uralmát jelentő egyszerű, korona nélküli magyar címerrel.

OSZK KNYT d. sz. Nyomtatvány.

5.

Pest, 1849. május 1.

Lukács Sándor kormánybiztos rendelete

1. Pest városából posztót, bőrt, vásznat vagy bármi más, a magyar hadsereg fölszereléséhez szükségelt cikket, valamint bárminemű felszerelési készletet kivinni keményen tiltatik; mely végből a sorompókon szigorú őrködés fog történni, — s ha e tilalom dacára is a fent nevezett cikkek kivitele megkíséreltetnék, a kivendett cikk az ország részére fog elkoboztatni.

2. Pest városában található s a magyar hadsereg fölszerelésére szükséges minden úgynevezett commissee- és alkalmas kommersz-posztó, ing-, gatyá-, és bélésvászon, foszlány, fej- és talpbőr, úgy a nyeregszerszámhoz szükséges fényes (blank) és timsós bőr, lópokróc és minden más, a fölszereléshez megkívántató cikkek gyárakban, raktárakban, kereskedésekben, nemkülönbben egyes nyereszkezőknél lévők is, az ország részére ezennel lefoglaltatnak, azokból senki semmi szín alatt nem vásárolhat. A gyárosok, iparosok, kereskedők és egyes nyereszkezők pedig szigorúan oda utasítottatnak, hogy a kezeik között lévő fent említett cikkekről pontos jegyzéket készítsenek, s azt folyó hó 3-ki esti 6 óráig a Nádor vendéglőben 30. sz. a. hivatalos szállásomra okvetlenül behozzák. Kik ellenkezőleg cselekednének, vagy bármely fölszerelési szükséges anyagot bejelenteni elmulasztanának, azoknak be nem jelentett fölszerelési cikkeik az ország részére el fognak koboztatni, azonfelül, mint a haza ellenségei, büntettetni.

3. A fentebbi rendelet szól azokra is, kiknek a magyar hadsereg fölszerelésére alkalmazható kész köpenyeik, atillájok, nadráguk, bakancsuk, bornyújok vagy fölszerelési készletök van.

4. Mindazok, kik folyó évi január előtt Óbudán vagy pesti ruhabizottmánnal szerződtek, és szerződésüket e mai napig nem teljesítették, szerződésöknök a Pesten általam, az úgynevezett Újépületben föllállított fölszerelési bizottmánnal leendő haladék nélküli teljesítésére szigorúan utasítottatnak.

5. Mindazok, kik bárminemű készletek szállítására szerződni akarnak, folyó hó 2-tól kezdve, fent kitett szállásomon fognak szerződéskötés végett megjelenni.

OL OHB 1849:6832. Nyomtatvány.

6.

Pest, 1849. május 2.

Irányi Dániel kormánybiztos rendelete

Legszigorúbb felelősség terhe alatt hagyatik meg az illetőknek, miszerint az ellenségtől vett vagy más úton birtokba kapott rablott javakat 3 nap alatt a város-házában beszolgáltatni elmulasztthatatlan kötelességüknek ismerjék.

OL R 32. Az 1848/49-i forradalomra, szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó nyomtatványok. (A továbbiakban: 18448/49. nyomt.) d. sz.

7.

Pest, 1849. május 3.

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Hadi állapotunkról Klapka tábornok, ki jelen leveletem viszi, fog kormányzó elnök úrnak tenni tudósítást, s azért erről hallgatók.²⁵

A rögtönítélő vegyes bíróságot immár alakítottam, s ma megkezdí eljárását. Elnökül Fényes Elek,²⁶ polgári bírakul Varsay Jakab és Tatai Pál, katonai bírakul Aulich tábornok ajánlatára Somosi Pál²⁷ és Sándor Ferenc,²⁸ közvádólul pedig Kapocsfi Imre nevezettek ki általam. De miután tömérdek a megszökött jómadarak száma, akiknek vagyonát lefoglalni szükséges, és pedig késedelem nélkül, s miután a feladás is igen sűrű, s így káros hátramaradások nélkül egy, sőt egypár ember is a munkát nem gyözhetné: ez okból a közvádól és elnök előterjesztésére egyéb ideiglenes kinevezéseket is kelle tennem; jelesül négy közvádólí segédet, ú. m. Kornis Károli,²⁹ Tuba Gábort, Szánthó Ferencet és Petr Adolfot neveztem ki; továbbá a benyújtványok s kiadások és levéltárak rendbentartására is két egyént, ú. m. iktatónak Sági Dánielt, kiadó- s levéltárnoknak Csoma Jánost, és végre írnekul Lisznyai Zsigmondot kineveztem, még két vagy 3 írnekra múlhatatlan szükség leendvén. Egyébiránt mindezen alkalmazások csak napidíj mellett történnek, s a munka fogytával kevesbítendők lesznek.

Pest város nem akarván kalkulálgatni, mennyi újonc esnék reá: egy 1200 főből álló honvédsászlóalj kiállítását s — a fegyvert ide nem értve — felszerelését is elhatározta. A toborzás ma már kezdődik. Egy buzdító szózatot intézek a lakosokhoz. Remélem és biztatnak, hogy 4 hét alatt kiáll az egész zászlóalj. Azonkívül Waagner tüzérőrnagy a tüzérséghez toboroz.³⁰

Vidosról mit sem hallok; alkalmasint Vasban lesz, vagy pedig bujdos.³¹

A fegyvergyár részvényeseit feleletre vonom; egyébiránt a gyár megvan, a csődből pedig természetesen semmi se lehet. A banknál az előbbi törvényes állapotot vizsgálhóztam, s az eddigi igazgatóságtól számonkérem a történeteket.³²

A nyomtatás végett ideküldött proklamációk sajtó alatt vannak, maholnap küldöm.

A hadügyminisztériumot utasítatni kérem, hogy a pesti zászlóaljhoz tiszteket s ha lehet, altiszteket azonnal küldjön.³³

OL OHB 1849:6632. Eredeti tisztaát.

8.

Pest, 1849. május 4.

Lukács Sándor kormánybiztos hirdetménye

Nyilatkozat

Azon meggyöződésben voltam, hogy a pesti gyárosok, kereskedők, iparosok és mesteremberek azon pillanatot, mely a fővárost a rabló ellenség zsarnok hatalmá-

25 Klapka mint helyettes hadügyminiszter utazott Debrecenbe; útközben megsemlélte a budai várat is. Debrecenbe 1849. május 5-érkezett.

26 *Fényes Elek* (1807—1876), statisztikus, az MTA tagja, 1849—49-ben a statisztikai hivatal igazgatója.

27 *Somossy* (1848—49-ben *Somosi*) *Pál*, honvéd százados a 61. zászlóaljnál.

28 *Sándor Ferenc* (1828—?), honvéd százados a 61. zászlóaljnál, a fegyverletétel után besorozák.

29 *Kornis Károly* (1822—1862), jogász, újságíró, a pesti egyetem tanára, 1849 januárjától aradi rendőri biztos, májustól vésztörvényeszéki közvádól. Emigrál.

30 Waagner őrnagy április 29-i kiáltványát l. OL H 148. Nyomtatványok. d. sz.

31 *Vidos József* (1805—1849), Vas megye alispánja, 1848-ban nemzetőrségének parancsnoka és kormánybiztosa. A cs. kir. csapatok decemberi támadása után bujdosik. — Kossuth még április 29-én utasította Irányit Vidos felkutatására. L. KLÖM XV. 173. o.

32 Kossuth erre vonatkozó április 29-i utasítását l. KLÖM XV. 169—170. o.

33 Kossuth ezzel kapcsolatos május 12-i intézkedését l. KLÖM XV. 297. o.

tól fölszabadítja, teljes hazafiúi örömmel és lelkesedéssel fogadandják, és ezt tettel is begyőzni nem késnek. És a legfájdalmasabb megilletődéssel tapasztalom, miként a pesti gyárosok, kereskedők, iparosok és mesteremberek — általam fölhíva levén a vitéz magyar hadsereg fölszereléséhez megkívántató cikkek és készletek illendő ároni szállítására, — ők meghazudtolva a hazafiúi áldozatra kész érzést, fölszerelési cikkeiknek és készleteiknek árát a haza tetemes kárára a képtelenségig fölszigázták. — A hazán nyereszkedő ily szívtelenek ellen, kikről világos tudomásom van, hogy a haza ellenségeinek minden szükségletet minél olcsóbb áron szolgálni versenyeztek, kénytelen vagyok úgy intézkedni, mint a hazának oly sok oldalról igénybe vett anyagi állapota, a haza szabadságáért vérét áldozó vitéz magyar hadsereg rögtöni fölszerelést igénylő szüksége, az egyesek méltányos keresetbeli tekintete s a szívtelen zsarlások meggátlása kötelességemmé teszik.

Ezeknél fogva a pesti gyárosoknak, kereskedőknek, iparosoknak és mesterembereknek ezennel tudtul adom, hogy ha fölszerelési cikkek és készletek árszabásában megkezdett vétkekes lépésöket követni fogják, és illendő procentuális³⁴ nyereséggel meg nem elégedve a haza zsírját kiszíni akarni nem írtóznak, a zsarolók úgy fognak tekintetni, mint a haza ellenségei, s vagyonaik elkoboztatnak.

OL OHB 1849:6832. Nyomtatvány.

9.

Pest, 1849. május 6.

Mérei Mór belügyminisztériumi tanácsos az álladalmi rendőrségnek

Folyó hó 4-én délelőtti 10 óraker történt az első két ágyúlövés a budavári Vízi-városban, mely által a már harmadnappal azelőtt vélünk közöltetett Budavára megtámadása óráját eljöttnek megtudtuk. E két lövés után egész déli fél egyig csendesség volt, csak akkor kezdette meg Görgei főtábornok a vár ostromát, — e perctől szakadatlanul tart mindkét részről a tűz; mindjárt az ostrom kezdetekor a budai vár parancsnoka golyó-, gránát-, rakéta- s bombazáporral köszönté meg Pest lakóit, elein csak az Újépületnek irányozta lövéseit, később a Bel- s Lipótvárost tisztelte meg, amikor is úgy három óra tájban az Angol Királyné előtt egy nőnek mind a két lábát, az Angol Királynőből pedig a szolgát és a pincért lötte el, a pesti nép, ki ezerekenként sétált a Duna karajon, minden lövésre „Éljen a magyar!”-ral felelt, mi őt oly dühbe hozta, hogy estvefelé már az utcán sem lehetett az átküldött sűrű golyó- s egyéb pattanószerei miatt járni; a legrettentőbb órák voltak aznap az éjfélel órák, 11-től egész egy óráig, mely időben az éghajlat Pest városa felett egy tűzzápor volt. Reggel felé Pest városa lövöldöztetését felhagyta. Derék tűzereink emberül felelnek meg a szorultságukban esztelenül cselekvő rablóknak; leginkább zavarják őket a Szt. Gellért hegyéről, a kis Svábhegyről, a városi majortól, máriacelli hegyekből, minduntalan tűz támad a várban, az újon épült nádori istállók mindjárt 4-én estve felé lángba borítottak röppentyűink³⁵ által; Pesten, dacára minden erőlködésnek, mindeddig tűz nem volt, holott Budán mind a várban, mind a vár körüli házakban sok kár történt a tűz által. Folyó hó 5-én estve 8 óra tájban ismét vagy 8 lövés történt városunkba, az éjen át csendesség uralkodott Pesten, de annál gyászosabb volt a budaiakra, hol ismét több ház lett a tűz martaléka; — folyó hó 6-án, azaz ma délben egy óraker ismét egypár lövés történt Pestre, melyek közül egy gránát hivatalunk szomszédságába esett.

Tetemes kár eddig Pesten nem történt sok, kivéve a Döring házát a Szél utcában, a Lengyel Királyt a Király utcában, a Nagy Kristóf épületét a Váci utcában — mely alkalomkor a tőlünk lefoglalt cs. kir. dohány- s porcelántár is szenvedett —, a Drummer Antont az Újépületnél, Fluk háza a Király utcában, a harmincadi épület, Ruppá háza s az egész Dunasor. Kisebb sérelmekben sok ház részesült, különösen szétrombolva vagynak olyan házak, melyekben 60 [fontos] bomba tört be, ember

³⁴ Százalékos.

³⁵ Rakéta.

eddig a lakosság közül 5 veszett, sérült van vagy 15. Ha megfontoljuk, hogy eddig is már vagy 500 golyó, röppentyű, granát s bomba küldetett át hozzánk, valóban csekély a kár.

De annál szomorúbban néz Buda ki, hol már eddig is a kapott hírek szerint sok ember s nagyon lett ezen ostrom áldozatja; a várban, mennyire a Szt. Gellért hegyéről kivenni lehet, már több ágyú hever haszonvehetlenül.

Az éjjel s ma minden a városban létező nagy hágcsök s kamók özszeszedettek s Budára szállítottak, Görgey Ármin³⁶ is megérkezett nagy súlyú ágyúival s bombazsaraival, s amennyire értésemre esett, ma estve felé kezdődik meg az erős ostrom, borzasztó éjnek nézünk eleibe; — folytatólagos tudósításom megküldöm.

Egyúttal ide melléklek *.l.* alatt Hoffmann Hugó nyilatkozatát is, mely tárban (sic!) részletesebb adatokat várok.³⁷

OL ORPO 1849. 1. kútfő, 587. tétel. Eredeti tisztázat.

10.

Pest, 1849. május 6.

Jankó Vince kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Mihelyt Irányi Dániel pest-budai kormánybiztos úrnak megérkezése tudomásomra esett, kötelességem szerint én is megtettem nála udvarlásomat; kormánybiztos úr azonban személyemet illetőleg akkint nyilatkozott, hogy előbbi állásom elfoglalásához új megbízás szükséges, mert nem tudni, ha a kormány akarja-e szolgálatomat ismét igénybe venni vagy sem. De mivel működésemet a területi parancsnok bégyezésével kezdetem meg, s annak következtében a jelentést Giczey úr³⁸ által Debrecenbe már el is küldöttem miatt áldozatul esem. Anyagilag már úgyis temérdek szenvedtem, s ha most még morális exisztenciám is oda lesz, úgy nekem nem marad egyéb hátra azon vigasztalásnál, hogy anyagi mint morális lételemet a hón szeretett hazáért áldozatul hoztam.

Várva vártam Giczey úrnak megérkezését, mert ha tisztelt Kormányzó úr további bizodalomra érdemtelennek tart, az eddigi állásommal járt hatóságot nem akarnám egy percig is bitorolni. Azonban Giczey úrnak eredmény nélküli hosszas elmardása nem a legjobb hatágy reménylenem. Pedig fájdalmasan fog esni, ha tisztelt Kormányzó úrnak kegyét ártatlanul el kell vesztenem, s hazám független önállásához való ragaszkodásom miatt áldozatul esem. Anyagilag már úgyis temérdek szenvedtem, s ha most még morális exisztenciám is oda lesz, úgy nekem nem marad egyéb hátra azon vigasztalásnál, hogy anyagi mint morális lételemet a hón szeretett hazáért áldozatul hoztam.

Ha lehetséges, kérem Elnök urat, távolítsa el tőlem e keserű poharat.

A pénzügyminisztériumnak megküldöm a holnapi postával a még hátralevő fizetések lajstromát a pénztári kimutatással együtt. Ha netán a pénzügyminisztérium jelenleg a szükséges öszvegről nem rendelkezhetne, bátor vagyok kormányzó urat a pesti bankra figyelmeztetni. Mint értesülve vagyok, 1 200 000 pft. heverő pénzök van.

A kerületi parancsnok megbízásából, s később Irányi kormánybiztos úr helybenhagyása következtében is az élelmezési hivatal kezelése alá tartozó s az invázióális seregek kivonulása után még megmaradt élelmi szereknek számbavételével is megbízva lévén, mielőtt az átméréshez fogtam, magam mellé vett becsúsök által annak körülbelöli mennyiségét felbecsültem, mit tudomás végett Kormányzó úrnak *.l.* alatt ide mellékelni bátor vagyok. Ebből láthatja tisztelt Kormányzó úr, hogy még az

³⁶ *Görgey Ármin* (1812—1877), Görgei Artúr bátyja, kilépett cs. kir. hadnagy, honvéd alezredes, ekkor egy önálló hadoszlop parancsnoka a bányavárosok vidékén. Várfogságot szenved. — Az érkezéséről szóló hír tévedésen alapult, akárcsak az ostromágyúk megérkezéséről szóló tudósítás.

³⁷ A nyilatkozat nincs az irat mellett. Hoffmann Hugó talán azonos azzal a Hoffmann Gerellyel, akit Irányi Dániel számvevői feladatok ellátásával, majd az élelmezési hivatal vezetésével bízott meg.

³⁸ Talán azonos *Ghyczy Miklóssal* (1800—1853), aki 1848-ban a pénzügyminisztérium tanácsosa volt, s 1849 elején Pesten maradván a cs. kir. adminisztrációban vállalt szolgálatot.

élelmezési hivatal kezelése alatt is tetemes élelmiszer van, s 25 ezer főnyi sereget három hónapig kenyérral könnyen kitarthat. Ezen felül van azután azon mennyiség, mi az én felügyelésem alá tartozik, nevezetesen itt Pesten a megmaradt mintegy 97 000 pozs. mérő többnyire búza, Komáromban pedig sok árpa, zab és búza, különösen zab több 100 000 mérőnél. S eszerint seregünk a dunántúli operációknál élelem dolgában hiányt nem szenvedhet, s öt hónapra bőven el van látva élelmiszerral. Nem mulaszthatom el azonban tisztelt Kormányzó urat figyelmeztetni, hogy ha idejében gondoskodva nem lesz, a rozs miatt könnyen fennakadás lehet, mert tiszta búzalisztból profuntot sütni nem lehet. Magánosok kezében is kevés a készlet. Íme én összeírártam a pesti gyűjtéléket, s a kétszeres és rozs nem megy többre 21 975 pozsonyi mérőnél. Én szükségesnek tartanám, hogy ez az álladalom részére lefoglaltassék, vagy készpénzéért, vagy cserébe búzáért. Ide mellékelem 2./- alatt a magánosok kezében levő gabonák összeírását, 3./- alatt pedig a legújabb gabona árkeletet a pesti piacon.³⁹

Három nap óta foglalatoskodom már az élelmezési hivatal kezelése alá tartozó élelmiszerek felméréstésével s illetőleg reszignációjával. Hoffmann úr van Irányi kormánybiztos úr által az élelmezési hivatal igazgatásával ideiglenesen megbízva. Amint látom, ezen reszignacionális munkálat jó oskola lesz nekem, hogy egykor az élelmezési hivatalok reorganizációja körül hazámnak hasznos szolgálatot tehessek. Szörnyű visszaélések lehettek az eddigi manipuláció mellett. Íme csak egyet bátor vagyok felemlíteni: az élelmi raktárakban talált zabnak egy része már zsákokba el volt készítve a katonaság számára, s tizenötével halomba rakva. Én egy ilyen halmot megmérgetvén, 26 1/2 pozsonyi mérőt adott. Az élelmezési hivatal pedig 30 mérő gyanánt vezeteti számadásba. Tehát az álladalom minden 30 mérőnél 3 1/2 mérővel károsodik. Hasonlag vannak fortélyok a gabna őrletésnél is, s nem csoda, ha a szegény katona kenyere sokszor oly rossz. Az álladalom kára évenként ezen meszterkélések által milliókra rúghat.

Budavár ostrománál az ágyúzás ma igen gyéren folyik.

Magamat tisztelt Kormányzó úrnak hajlandóságába ajánlván, maradok kész szolgálója.

OL OHB 1849:7972. Eredeti tisztázata.

11.

Pest, 1849. május 7.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Eddigi működésem folytán jelenthetem elnök úrnak, miszerint az összes magyar hadsereg, legyen az bár 200 ezernyi, hat hét alatt két pár fehérruhával leend személyenként ellátva.

A posztóanyagot illetőleg, fölhívásom következtében a helybeli kereskedőség mintegy 130—140 ezer rőföt jelentett be. Egész bizonyossággal tudom azonban, hogy ugyanannyi, ha nem több, el van rejtve.

./- alatt ide mellékelt rendeletem tanúsága⁴⁰ szerint a pesti gyárosok, iparosok és kereskedők irányában a legméltányosabban léptem föl, mert hazafiságoztól sokat vártam; de minthogy sajnálatlaltal kénytelenítettem tapasztalni, hogy entuziazmusom két oldalról csalt meg, amennyiben ti. a fölszerelési cikkeket szállítók követeléseiket annyira túlfeszítették, hogy azok majdnem kétszer oly magasra rúgnak, mint amit az ellenség irányában tanúsítottak; másodsor pedig a meglevő kész anyagot bejelentetlenül elrejtik; ezek, mondom, készítettek engem a 2 ./- alatt ide csatolt nyilatkozat kibocsátására,⁴¹ s ezennel jelentem Elnök (úrnak) miszerint a haza ily hűtlen fiaí irányában az abban kimondott móddal a legszigorúbban fogok eljárni.

39 L. az irat mellett.

40 L. az 5. iratot.

41 L. a 8. iratot.

Posztó és vászon tehát lesz a jelenlegi szükségekhez aránylag elégséges mennyiségben.

Teendőm legelsője lesz a fölállítandó s a már létező hadsereget fehérruhával, blúzzal, nyári nadrággal, bakancssal és köpennyel ellátni; de azalatt atillát s posztónadrágokat készíttetek a leggyorsabban és legnagyobb mennyiségben. És így bizton ígérem, hogy a nyári hónapokban kiteremtem az egész hadsereg téli öltözetit.

A budai fonógyár igazgatójával ezideig csak a folytonos ostromlás akadályoztatott bővebb értekezésbe jöhetni, de rövid nap alatt ezt megteszem és személyesen megyek a fonógyárba, s teljesen meggyőződhetik elnök úr, miként a legcélszerűbben fogok intézkedni.

Jelentem továbbá, hogy az országban lévő minden, a magyar hadsereg fölszerelésére szükséges cikkeket készítő gyárosokat folyó hó 25-re Pestre magamhoz rendeltem, miszerint velök, mint a hadsereg fölszerelési szüksége igényli, rendelkezhessem.

Danielisz ezredes úrral⁴² értekeztem, — ő minden fölszerelési működéssel fölhatyott, s úgy intézkedett, hogy rendelkezése alatt lévő készleteket és anyagokat még e héten nekem mind általadhassa.

A nagyváradi ruhabizottmány tagjai közül néhány már fölérkezett, — két nap alatt az egész személyzet feljő, s akkor fogom ez anyagok és készletek átvételét, szabatását s. a. t. teljes erővel megkezdeni.

OL OHB 1849:6832. Eredeti tisztázat.

12.

Pest, 1849. május 7.

Mérei Mór belügyminisztériumi tanácsos az álladalmi rendőrségnek

Folyó hó 6-ról küldött hivatalos jelentésemhez a budai vár ostromáról folytatólagos toldalékul van szerencsém az álladalmi rendőrségnek a ma délutánig történeteket tudomására adni, ugyanis

folyó hó 6-án, mint már első tudósításomkor közlöttem, Hentzi egész figyelmét hivatalos lakunkra fordította, s két pattantyúval csaknem békőszöntött irodánkba. Szerencsére bosszúja a szomszédokat érte, a város többi részére az ostromot nem terjesztette ki, — sőt, általános meglepetésünkre, Budán is a várebek s seregeink közt a tűz megemlítést is alig érdemlően folyt az éjen át; mai nap szinte csak rövid **szakaszokban halljuk kölcsönös megköszöntést**, mely miatt a legkalandosabb okoskodások szolgálnak Pest város lakosainak társalgási ürügyül, reggel és dél felé ismét egypár golyóval tisztelgett, hivatalunknak szánya, de eggyel sem érhetett célt, mert csak egy pattantyúja esett a Váci utcában, ahol is anélkül, hogy kárt tett volna, elpattant.

Hogy mégis ezen éretlen játéknak véget vessünk, s a célt, melyet újdonc tüzeinek kitűzött, eltávolítsuk, elhatároztam kormánybiztos Irányi Dániellel egyetemben, hogy jelen hivatalos lakunkat egy, a lövés pályán túleső lakkal felcseréljük, s így mai naptól kezdve hivatalom már nem a Nádor fogadóba, hanem a Király utca végén lévő *Süke* nevezetű házban létezik, mely helyváltoztatás a kormánynek úgy a költségesebb lak, — mert alámrendelt hivatalnokaim távolsága miatt bérkocsin kénteleníftetnek hivatalosan járni, — de másrésről üdvös, mert Pest városa lakosai kívánságának megfelelő, s ezekre nyugalmát, kik a Belvárosban laknak, biztosítja.

A bevételi roham s ostrom még vagy 24 órára fog halasztani, mert főtábornok Görgei jelenleg legóvatosabb készüléttel jár, hogy terve biztosítva legyen.

Az ostrom további folyamát jövő tudósításomban közlendem.

OL ORPO 1849. 1. kútfő. 587/b. tétel. Eredeti tisztázat.

⁴² Danielisz János (1800—1861), a feldunai hadtest, majd a feldunai hadsereg főhadbiztosa, honvéd ezredes. Emigrál, hazatérése után várfogságra ítélik.

13.

Pest, 1849. május 7.

Irányi Dániel kormánybiztos hirdetésménye

Tudomásul

Patay István alezredes- s a Pest városi helyőrség parancsnokának⁴³ f. hó 5-én kiadott rendeletében Pest városának azelőtt való délután kezdett s egész éjen át tartott ágyúztatása nagyrészen a polgárság által a Duna-partról átalirányzott lövések által előidézettnek mondatik.

De, hallgatva arról, hogy egypár puskalövés egyáltalán nemcsak jogot, de sőt ürügyet sem adhat az egyébiránt csendes város borzasztó lövetésére; — hallgatva tovább arról is, hogy vajon azon néhány egyes puskalövés polgári avagy katonai egyénektől eredt-e, mert ez a dolgon mit sem változtat, miután mindössze két vagy három lövés, — az is hosszú szünetek közbenestével — történt (és nemcsak nem parancsra, sőt, tilalom ellenére, miért az illetők meg is fenyítették); miután az, hogy Pest város ágyúztatása már jókor délután kezdetett el, midőn még egyetlen lövés se történt a pesti partról, legkisebb kétséget se szenvedne: ugyanazért a fentebb említett hirdetésményben foglalt állítás valóságos tévedésből származtatnak nyilvánítatik; annyival inkább, mert maga Hentzi budai bitor várparancsnok saját nyilatkozatában nem ezen puskalövéseket, hanem az éppen nem történt ágyúlövéseket a pesti partról vette fel hazug ürügyeül a város ágyúztatásának.

Egyébiránt hogy az ország fővárosának minden ok és cél nélküli irtóztatás ágyúztatása tökéletes hitelességgel konstatiroztassék, — egy bizottmány neveztetett ki, mely különösen az itt tartózkodó külföldi szemtanúk meghallgatása mellett a tényeket összeállítsa, és egy ünnepélyes okiratban letegye.

OL H 148. Nyomtatványok, d. sz. Nyomtatvány.

14.

Pest, 1849. május 8.

Irányi Dániel kormánybiztos a Belügyminisztériumnak

Minél tágasb kört nyer a magyar kormány hatósága az ellenségtől megszállt országban, annál nagyobb számban szükségeltetik a Közlöny hivatalos lap szétküldése. Miért is ezennel felkérem Belügyminisztériumot, méltóztassék engemet aziránt tudósítani, nem kívánja-e a dunántúli részekre, melyek az ellenségtől tiszták, a Közlönyt elküldetni, s ha igen, nem általam-e, és kinek hány példányban? — mely esetben a kellő példányokat magamhoz küldetni kérem.

OL H 15. Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) Rendőri osztály, 1849. 14. kútfő, 70. tétel. Eredeti tisztázat.

15.

Pest, 1849. május 8.

Irányi Dániel kormánybiztos hirdetésménye

Amint egyrészt természetes, hogy a lehető veszély elkerülése végett ki-ki családjá, neje s gyermekei biztosságáról gondoskodik, úgy másrészt nem illő s helytelen, ha

⁴³ Patay István (1808—1878), kilépett cs. kir. hadnagy, honvéd ezredes, ekkor Pest város térparancsnoka. — A hivatkozott rendeletet közli *Patugyay*: i. m. I. k. 100. o. és *Katona*: Buda-vár . . . 429. o.

a férfiak, kiknek veszély idején helyt állniuk kell, a várost elhagyják. Különösen pedig a tisztviselők és nemzetőrök, kiknek hittel is fogadott kötelességük nem hagyni el helyeiket, s őrködni a város és közbátorság fölött, avval ez idő szerint kétszeresen tartoznak.

Ha e részben akár tisztviselő, akár nemzetőr ellen panasz fog tétetni, én kötelességemnek ismerendem az ilyenek ellen szigorúan intézkedni.

Bátorság, bizalom a jó kimenetelhez! Az isteni gondviselés nem szűnik meg őrködni felettünk.

OSZK KNYT d. sz. Nyomtatvány.

16.

Pest, 1849. május 8.

Irányi Dániel kormánybiztos figyelmeztetése

1-ör. Pest városa közönsége ezennel figyelmeztetik, hogy a városnak ismét bekövetkehető ágyúztatása miatt személye s vagyona biztosításáról gondoskodjék.

2-ör. A Pest városában létező minden közhivatalok s intézetek pénz- és levéltárainak s egyéb értékének a város ismét bekövetkehető ágyúztatása miatt biztosítása elrendeltetett, s illetőleg és pedig legszorosabb felelet terhe alatt elrendeltetik.

Egyszersmind rendelkezés történt, hogy a kórházakban lévő betegek távolabb s biztosabb helyre szállíttassanak. A szükséges szekeréről a városkapitány gondoskodik.

OL 1848—49. nyomt. d. sz. Nyomtatvány.

17.

Pest, 1849. május 8.

Lukács Sándor kormánybiztos rendelete

1-ör. Minden Pest városi gyárosnak, iparosnak, mesterembernek, kereskedőnek és egyes vállalkozónak ezennel hivatalosan tudtul adatik, hogy a posztó, vászony, bőr, pokróc, készruhaneműk, bakancsok, csizmák, csákók, nyeregszerszámok, szóval, minden, a magyar hadsereg felszereléséhez szükséges cikkek és készletek meg- és átvétele az Újépületben az országos ruhabizottmány hivatalos szállásán f. h. 14-én megkezdetik — és naponkint reggeli 9 órától déli 12-ig, és délutáni 3-tól esti 7-ig szakadatlanul folytatattatik. Ugyanazért

2-ör. A pesti gyárosok, iparosok, mesteremberek, kereskedők és egyes vállalkozók, kik felszerelési cikkeik vagy készleteik jegyzékét f. h. 1-én kibocsájtott rendeletem nyomán hozzám benyújtották, azon jegyzékben foglalt cikkeket f. h. 14-től kezdve az ország részére leendő átvétel végett, az Újépületben levő országos ruhabizottmány-nak szállására hozzák be.

3-ör. Azon mesteremberek, kik a volt óbudai ruhabizottmánytól azon ideig, még az ellenséges Pesten tartózkodott — vagy kik a pesti ruhabizottmánytól múlt év végéig varrás végett kiszabott anyagokat kaptak, azokat rendes kiviteli könyvükkel együtt f. h. 14-ki reggeli 9 órától 18-ki esti 7 óráig, az Országos Ruhabizottmány új-épületi szállására okvetlen behozzák. Azok pedig, kik a megvarrás végett kivett anyagokat az ellenségnek akár önként, akár erőszak következtében általadták, általadás-ról szóló nyugtatót fogják a fenn kitett időre behozni.

OL H 148. Nyomtatványok, d. sz. Nyomtatvány.

18.

Pest, 1849. május 12.

Irányi Dániel kormánybiztos felhívása

Sajnálattal kellett értesülnöm néhány Pest városi, de főleg a szomszéd helységekbeli lakosok azon nyereszkedési vágyokról, miszerint a város ágyúztatása elől éltök mentése végett menekült felebarátaik szorult állapotjával visszaélve, az élelmiszerek árának s lakbérnek túlszigázása által a szerencsétlenek nyomorúságából nem pirulnak hasznot zsarolni.

Komolyan intem ezért az illetőket, hogy ne tévesszék szemök elől a felebaráti szeretet szent kötelességét, hanem emlékezzenek meg a Szentírás szavairól: „amit magadnak nem akarsz, ne tedd másnak, — és úgy cselekedjél másokkal, amint akarsz, hogy mások cselekedjenek veled”.

Remélem, hogy ezen intésem nem lesz sikertelen; de ha mégis az lenne, akkor intézkedni fogok, hogy ily szívtelen nyereszkedés érdemlett büntetésben részesüljön.

OL OHB 1849:7012. Nyomtatvány.

19.

Pest, 1849. május 14.

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Pest városa hatósága az általa megajánlott ezerkétszáz újonc kiállítása végett a toborzást elrendelte. Mindeddig azonban ennek eredménye negyven újoncnál többre nem megy. A város mostani állapota nem engedi, hogy akár a toborzást sikerrel folytatni, akár sorshúzás útján a hátralévő újoncok számát kiállítani lehessen, mert a naponta ismételt ágyúzás miatt a lakosság nagyobb része kiköltözködött a város széleire és környékére. A városi hatóság tehát bármint óhajtana a megajánlott újoncok rögtöni kiállítását, mégis addig, míg ez állapot tart, oly sikerrel nem működhetik, mint azt kívánná, és a tárgy fontossága igényli. Egyébiránt a város népe úgy van lelkesítve a haza ügye iránt, hogy mihelyt a rend helyreáll, — mi, amint remélni lehet, nem sokára megtörténik, — az újoncozás bevégzése legrövidebb idő alatt eszközölhető lesz.

Mit is ezennel feljelenteni kötelességemnek tartottam.

OL OHB 1849:7086. Eredeti tisztázat.

20.

Pest, 1849. május 14.

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Kormányzóelnök úrnak f. évi május 12-én 6918-k sz. a. kelt, s Herkules gőzhajót illető rendelete⁴⁴ folytán van szerencsém jelenteni, miszerint a Herkules gőzhajónak használható állapotba tétele iránt Görgei tábornok felszólítása folytán Mandl századosnak,⁴⁵ mint a fővezér által evégre kijelöltnek, nyílt rendeletet adtam, mely szerint a hiányzó gépszereknek a budai hajógyárból átvételére fölhatalmaztatott, s amint nekem Feley Ede biztosi segédem⁴⁶ jelenté, ezen rendelet mindjárt akkor teljesítendő is.

OL OHB 1849:7087. eredeti tisztázat.

⁴⁴ A rendeletet közli KLÖM X.V 295. o.

⁴⁵ Mandl (Mandel) Ferenc (1815—1895), a 66., majd a 15. zászlóalj századosa.

⁴⁶ Feley Ede, óbudai jegyző, majd budai tanácsstag, 1848 szeptemberétől decemberéig helyettes városkapitány, Irányi segédje.

Pest, 1849. május 14.

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajos kormányzóelnöknek

Ma délelőtt tömérdek sürgetős dolgaim miatt nem lehetett szerencsém kormányzóelnök urat a történekről tudósíthatni, hanem oldalam mellett foglalkozó titkár Ábrányi Emil⁴⁷ kértem meg, hogy azt helyettem tegye, amit ő meg is tett. Most írhatok.

A tűzkárok folytáni intézkedéseim röviden következök:

Mint hogy a felfogadott polgári sorsú tűzoltók a sűrű, s éppen az égő házaknak irányzott ágyúzása miatt helyt nem állanak, felszólítottam Schweidel tábornok s Pest városi hadiparancsnokot,⁴⁸ hogy a tűzoltásra a katonaságot alkalmazza, mit ő meg is ígért, de nagy sükert az itteni őrség csekély száma (2-k zászlóalj) és ennek is a Duna őrzése miatti másképp elfoglaltatása miatt nem ígérhetvén; felkértem Görgei tábornokot, hogy avégre 4 századot küldjön, melyek kettős napibért, sőt a magokat kitüntetőknék különös jutalmat is szándékozom adni.

How a lakosság el ne csüggedjen, az ide ./. alatt mellékelt felhívást adtam ki.⁴⁹

Továbbá miután a népnek és katonaságnak gyanakodó hangulata miatt némely ártatlan embert kém gyanánt elfogva, megvéreztek, sőt kifosztottak, Schweidel tábornokkal egyetértőleg a ./. alatti hirdetményt közrebocsátottam.⁵⁰

Nemkülönben az eddig Görgei tábornok nézete szerint nem szükségelt megszüntetését a közlekedésnek Buda és Pest között egyébiránt most már Görgei akaratával összehangzólag egészen elrendeltem; kivételt csak a hivatalos küldöttek tévén.⁵¹

A lakosság már unni kezdi a hivatalos készüléteket, és mielőbbi komoly fellépést óhajt a vár bevétele iránt. Egyébiránt pedig jól van hangolva, s mennyire tehetségemben áll, bár az állam részéről pénzaldozattal is, azon vagyok és lesztek, hogy a jó hangulat fenn is tartassék.

OL H 13. BM Országlati osztály (a továbbiakban: Országl.) 1849. I. sorozat. 3. kútfő, 28. tétel OHB-iktatószáma: 1849:7088. Eredeti tisztázat.

Pest, 1849. május 14.

Irányi Dániel kormánybiztos felhívása

A budai bitor várparancsnok múlt este késő éjjelig ismét irtóztatóan ágyúztatta a várost, és borzasztó pusztítást vitt véghez templomokon, köz- és magánépületeken.

A szerencsétlenség, mely a várost érte, nagy; de van alapos okom remélni, hogy a vandállelkű pusztító nem sokáig fogja úzni gyalázatos gazságait.

A hadsereg parancsnoka részéről minden intézkedések meg vannak téve, és minden lehető eszközök fognak felhasználtatni, hogy az alávaló pusztításoknak a vár bevétele által mihamarabb vége vetessék.

E hon kormánya mindent elkövetett, miszerint az ország virágzó fővárosa az ágyúztatástól mentve maradjon; és azért a károsultak és az egész mívelt világ átka

47 *Ábrányi Emil* (1820—1850), író publicista. 1848-ban belügyminisztériumi titkár, 1849-ben az Országos Rendőri és Postaosztály titkára, később ismét a belügyminisztériumban szolgál. — Hivatkozott jelentését l. OL OHB 1849:7012., Közli *Katona*: Budavár . . . 462—465. o.

48 *Schweidel József* (1796—1849), cs. kir. őrnagy, a szabadságharcban honvédtábornok, dandár-, majd hadosztályparancsnok a feldunai hadtestben, később a kormány mindenkori székhelyének városparancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

49 L. a 22. iratot.

50 L. a 23. iratot.

51 Közli *Palugyay*: i. m. I. k. 104. o.

csak a nyomorult zsoldosokat érheti, kik seregeink elől szöknek, és templomokon s épületeken gyakorolják vitézségöket.

Mindamellet a nemzeti kormánytól mindazon szerencsétlenek, kik Pest ágyúztatása által vagyonuktól megfosztatnak, remélhetik, hogy az gyámolításukról és felsegélésekről a lehetőségekhez képest intézkedni fog.

A szabadság, melyből a jóllét származik, áldozatot kíván, de a nemzet szabadságát, ha másképp nem lehet, bár fájdalmasan essék, áldozattal is meg kell szerezni és biztosítani.

Csak bizalom és kitartás, szeretett polgártársaim!

OL 1848—49. nyomt. d. sz. Nyomtatvány.

23.

Pest, 1849. május 14.

*Schweidel József tábornok és Irányi Dániel kormánybiztos rendelete*⁵²

Több esetben megtörtént, hogy oly embereket, akiket kémeknek tartottak, nemcsak elfogtak. hanem azonkívül tetteleg is bántalmaztak, és a náluk talált tárgyaktól megrabolták őket. Elrendeljük tehát:

Először. Ha valamely gyanús embert, akit alapos oknál fogva kémnek kell tartani, tetten kapnak, az minden legkisebb megsértése nélkül a városi vagy katonai hatósághoz kísérendő.

Másodsor. Az. aki e rendelet ellen cselekedve, valakit elfog, és annak személye vagyona ellen vét, legyen bár katona vagy polgári személy, mint rabló és tolvaj a rögtönítélő törvényszék elé kerül.

Nem fogjuk sem tűrni, sem megengedni, hogy amikor az országos kormány a ha-zaárulók és kémek szigorú megbüntetéséről gondoskodott, egyesek önkényűleg bármily rendőri vagy bírói hatalom gyakorlásába avatkozzanak, és hogy a személy-és vagyonbiztonság az utcán az úgynevezett népítéletnek adassék zsákmányul.

OL 1848—49. nyomt. d. sz. Nyomtatvány.

24.

Pest, 1849. május 14.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Folyó évi 6832./K. szám alatt hozzám bocsátott levelére⁵³ Elnök úrnak van szerencsém válaszolni:

Miképp én az Országos Ruhabizottmány hivatalát Nagyváradról Pestre Elnök úrnak reám vonatkozó s engem kötelező 6291. számú nyílt rendeleténél fogva tettem át,⁵⁴ s ezen eljárásomról Elnök urat folyó évi 9./1849. szám alatt máj. 1-én értesítettem is,⁵⁵ valamint 14./1849. sz. a. a hadügyminisztériumot is, s általa ebbeli eljárásom 12 628./f.g. alatt nyíltan helyesletetett.

Jóllehet azonban Pest folytonos ostromállapotban van, s én első szándékom szerint a ruhabizottmányt nem állíthattam föl az Újépületben, mindamellet tisztá öntudattal biztosíthatom Elnök urat, hogy a kellő erő legkevésbé sem pazaroltatik el; — sőt állíthatom, hogy az ideiglenesen fölállított helyen, a puszkaporos toronynál, hol a működésre elég alkalmas helyünk van, egész eréllyel kezdetett meg a működés, miről a legközelebbi jövő legigazságosabb tanúságot teend, s én kötelességemnek fogom tartani Elnök urat az eredményről hetenként kimerítőleg tudósítani.

⁵² Az irat eredetije német nyelvé.

⁵³ L. KLÖM XV. 274—275. o.

⁵⁴ L. KLÖM XV. 158—159. o.

⁵⁵ L. OL OHB 1849:6525., közli *Katona*: Budavár . . . 416—417. o.

A 12 ezer ember a kívánt időre teljesen fel fog szereltetni, mint erről már 101. sz. a levelemben Elnök urat,⁵⁶ 100. alattiban a hadügyminisztériumot értesítettem.

Mi a készített öltönyök formáját illeti, Elnök úrnak utasítása folytán Görgői fővezér úrral folytonos összeköttetésbe teendem magamat.

OL OHB 1849:7034. Eredeti tisztázat.

25.

Pest, 1849. május 14.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajos kormányzóelnöknek

Fekete László elnöki titoknoknak⁵⁷ folyó hó 3-án kelt levelére vonatkozólag van szerencsém válaszolni, hogy:

Az érintett 12 ezer újoncnak kellő felszerelése a kiszabott időre mulhatatlanul meg fog történni, s a hadügyminiszter által kijelelt helyekre általam pontosan el fog küldetni. E tekintetben tehát méltóztassék Elnök úr minden aggodalom nélkül lenni. Jóllehet, az Újépületben nem állíthatnám fel a ruhabizottmány hivatalát, a puska-poros toronyhoz azonban nem szolgálnak az ellenséges ágyúk, és én ott ütöttem fel ideiglenesen hivatalomat, hol most már egész erővel fogtam a működéshez.

Győrből most tértem vissza. Mind a megyében, mind a városban visszaállítam az alkotmányos rendszert; ideiglenesen mindegyiknél becsületos s bizalomra érde- mes tisztviselőket neveztem; a nemzet függetlenségi chartáját az első nyilvános köz- gyűlésen kihirdettem, mit a nép osztatlan tetszéssel fogadván, e tekintetbeni hatá- rozatát az ország kormányzójának rögtön megküldeni elhatározá.

Úgy intézkedtem továbbá, hogy az újonnan kiállítandó 50 ezernyi újoncból Győr megyére és városra esett, s a megyénél még az első kiállításról hátramaradt meny- nyiséget is mind a megye, mind a város 10 nap alatt, azaz folyó hó 22-ig okvetlenül kiállítsa. Azonkívül a Függetlenségi Nyilatkozat emlékére a megye 150, a város 100 teljesen fölszerelendő újonccal szaporítandja a magyar sereg számát.

Győrben a közgyűléseket folytonos ágyúszó között tartottam, mert nincs egy nap, melyben Győr megye szélén — Bezin, Kónyon —, és Moson megyében Sz. Miklóson tartózkodó ausztriai sereg által seregünk ne nyugtalaníttatnék: — de ezideig sikerült Poeltenberg⁵⁸ hadtestének az ausztriai sereget mindannyiszor visszavetni.

Ennyiről kívántam Elnök urat előlegesen értesíteni, míg majd hivatalos jelenté- semet működésemről egész kiterjedésben lesz szerencsém fölterjeszteni.

OL BM Ország. 1849. I. sorozat. 9. kútfő, 25. tétel. OHB-iktatószáma: 1849:7033. Eredeti tisztázat.

26.

Pest, 1849. május 15., reggel 6 óra

Irányi Dániel kormánybiztos Kossuth Lajos kormányzóelnöknek

A Függetlenségi Nyilatkozatot a megrendelt példányokban, oláh, rác és német nyelven már elküldöttem Debrecenbe, de miután legközelebbi rendeletében Kor- mányzó úr minél több példányban sürgeti,⁵⁹ tehát íme a németből küldök most még 3000 ezer (sic!) példányt, az oláh- és ruténből öt-ötezret megrendeltem, s az ma- holnap kész lesz; de a tót, mely Károlynál⁶⁰ nyomtatott, megakasztott, mert a for-

⁵⁶ L. a 25. iratot.

⁵⁷ Fekete László, a pénzügyminisztérium, az OHB. majd a kormányzóelnökségi titkára, május végétől az országos törvényszék közbírája. — Az említett valószínűleg iktatószám nélküli levél nem ismert.

⁵⁸ Poeltenberg Ernő (Ernst Poelt Ritter von Poeltenberg) (1813—1849), cs. kir. kapitány, hon- védtábornok, a VII. hadtest parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

⁵⁹ A két rendeletet l. KLÖM XV. 146—147. és 196—197. o.

⁶⁰ Károlyi István (1794—1863), ügyvéd, nyomdatulajdonos.

dító a mostani zavaros körülményekben a korrektúrával nem találhatik, s újról kell gondoskodni. De meglesz az is. Csak Pestnek mostani állapotát ne méltóztassék szemei elől téveszteni Kormányzó úr, mert ez valóban akadályozólag hat igen sok rendelkezés elébe.

Ezen mostani német küldeményt Poenisch⁶¹ viszi magával Debrecenig. Ma reggelig csend van.

OL BM Országl. 1849. I. sorozat. 1. kútfő, 4. tétel. OHB-iktatószáma: 1849:7085. Eredeti tiszttázat.

27.

Pest, 1849. május 15.

Hajnik Pál rendőrfőnök Kossuth Lajosnak

Idezárva van szerencsém Balassa doktor úrnak⁶² kormányzóelnök úrhoz Damjanich tábornok úr állapotáról tett tudósítását megküldeni.

Jelentem továbbá, hogy fenn nevezett tanár úr ma délután indult Vácra s onnét Nógrádban a windschachti ütközetben⁶³ lövés által megsérült Sréter alezredesnek⁶⁴ hasonlóul orvosi segédelmet nyújtandó.

Szemere miniszterelnök s belügyminiszter úr e napokban tudatá velem hivatalosan országos rendőri igazgatónak lett kineveztetésemet,⁶⁵ s midőn a tisztelt kormányznak eme bennem újabban helyezett bizalmát hódoló hálás érzettel fogadnám, egyszersmind kijelentem, miszerint az kettős ösztönül fog szolgálni, hogy tisztémnek hív s pontos teljesítése által kormányzóelnök úr-, úgy belügyminiszter főnökömnek teljes megelégedését ezentúl is kiérdemelni szerencsés lehessen; magamat kormányzóelnök úr további kegyébe ajánlván.

OL OHB 1849:7070.

28.

Pest, 1849. május 16., déli 12 óra

Hajnik Pál rendőrfőnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek

Ma éjjel után két óraker sűrű ágyúlővések vertek fel álmunkból, de a tüzelés mind a két részről csak egy óra hosszaiig tartott, több bombát s rakétát is küldött át az

61 Poenisch Guido.

62 Balassa János (1814—1868), sebész, egyetemi tanár, 1848—49-ben a pesti egyetem orvosi kar igazgatója, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tanácsosa. A május 15-én kelt jelentés szövege a következő:

„A haza minden ügyei, kicsinyek úgy, mint nagyok, egyaránt Kormányzóelnök úrnak nagyszerű működésén fordulnak meg. — Múlhatlan kötelességemnek tartom azért Kormányzóelnök urat ezen ügyek egyik fontosbikáru tudósítani annyival inkább, minthogy azt Kormányzóelnök úrnak komoly figyelme és érzékeny részvétele pártfogolja.

Tudósításom Damjanich tábornok urat, a fájdalmasan nélkülözött hadvezért illeti, kinek megtekintésére Görgői fővezér és hadügyminiszter úr által voltam kiküldve. A tábornok úr sérülése a legsúlyosabbak egyike ugyan, azonban úgy, mint jelenleg mutatkozik, az nem életveszélyes, ha csak szokatlan események nem jönnek közbe.

A gyógyulás folyamata mindenesetre húzodalmas lesz; — s habár annak fontosabb része oly élénken működő testben, mint milyen a tábornok uré, nyolc vagy tíz hét alatt valószínűleg be leend végezve, mégis, a köztisztület- és sajnálatban részesülő beteg a nyár vége előtt alig fog biztosan talpra állhatni. — Ilyenmü eseteket szokványosan némi bénaság követi, mely azonban a tábornok hadi szolgálatát nem teendí lehetetlenné. — A tábornok úr körüli orvosi segedelem és ápolás a lehető legkielégítőbb, — az ügynek és hazának fájlalt és kedves betegét mindazáltal időszakonként meglátogatni s a leggondosabb figyelemmel kísérni hazafiúi kötelességének tekintendi

mélyen tisztelt Kormányzóelnök úrnak

alázatos tisztelője s szolgálja.”

63 Az 1849. január 21-i szélaknai ütközetben, amelyben a Wyss- és Jablonowski-dandárok Selmecbányára szorították vissza Guyon hadosztályát.

64 Sréter Lajos (1811—1875), cs. kir. főszázados, ekkor honvéd alezredes, később ezredes. Emigrál. — Az említett sebesülés miatt jobb karját amputálni kellett.

65 L. OL BME 1849:43.

ellenség ismét Pestre, de szerencse, hogy egész éjjel az eső hullott, a tüzelés nem gyújtott. Reggeli 7 órakor ismét nekikezdttek az ágyúzásnak, úgy látszik azonban, hogy ez még nem kombinált megtámadás, s hihetőleg csak a munka fedezésére szolgál; az éjszaka számos lajtorja vitetett innét át Budára.

Küldöm a mai pesti lapokat, nemkülönben Görgey Árminnak éppen e pillanatban birtokomba jutott felszólítását, mely mind engemet, mind Irányit igen meglepett; átküldöttem azt másolatban azonnal Görgeyhez, kérdezvén őt, valjon van-e erről tudomása vagy sem; ezen felszólítással egybehangzólag biztos hírek szerint már 4000 emberünk kelt volna fel Zólyom megyében.⁶⁶

A múlt éjszaka az idezárt proklamációt küldte át hozzám kinyomtatás végett, melyet a várban lévő olaszokhoz intézendő vala, de nekem ezen proklamáció tartalma sehogys sem tetszven, s emellett sok nyelvbéli hiba lévén benne,⁶⁷ Ábrányi által egy újat fogalmaztattam magyarul, melyet most fordítanak olaszra, s aztán azt kinyomtatván, majd átküldöm Kmetynek.⁶⁸

Ma Holics s illetőleg Göding felé is útnak indítottam egy biztos egyént, miszerént az orosz betörés iránt azonnal biztos tudósítást adjon.

A bécsieket egyre ámitják álhírekkel ügyeink felett, minek oka, hogy legújabb hírek szerint az ottani metalliques papírosok 93-on állnak.

Klauzál Gábor⁶⁹ Vacsra vitette ki magát; ezen Pest megyei pusztá Coburg herceg tulajdona. Klauzál egészen odavan, úgy látszik, vízkórságban sínylik, s nincs remény felgyógyulásához.

OL H 18. BM Debreceni iratok. 2. doboz. Számozatlan. Eredeti tisztázat.

29.

Pest, 1849. május 16.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Kormányzó úrnak hozzám intézett s május 6-kán kelt levelét⁷⁰ folyó hó 16-kán vettem Danielisz főintendáns úrtól. Erre vonatkozólag van szerencsém válaszolni, és pedig mindenek előtt a kereskedőknek az országon elkövetni szándékolt zsarolását illetőleg.

Méltóztassák Elnök úr aggodalmon kívül lenni, mert a kereskedőségnek ebbeli eljárására különös figyelmet fordítván, úgy intézkedtem, hogy a státus vére méltatlanul ne szívassék ki. Ez érdemben bocsátottam is ki 55/1849. sz. a. máj. 4-kén egy nyilatkozatot, melynek egy példányát Elnök úrnak volt szerencsém beküldeni.⁷¹ — Általában azt jegyeztem meg Elnök úrnak, hogy jelenleg az álladalom számára semmi sem vétetik másképp át, mint az Országos Ruhabizottmány tagjai által rendszeren meghatározott becsárban. Tekintettel vagyok s leendek arra, hogy a kereskedőnek illő procentuális nyeresége legyen —, de a zsarolást nem engedhetem, s nem fogom engedni soha. — Tájékozásl írhatom: mikint ezelőtt 44 pengő garason aluli posztó nem is volt, s vettek a ruhabizottmányok egész 3-4 pftig. Most azonban 36 pengő garastól vesszük, — a legfelsőbb ár 50 garas.

A fentebb említett nézetből kiindulva szüntettem meg a fiók felszerelési intézetknél bárminemű anyagok átvételét, mert éppen ezeknél történtek a leggyalázatosabb visszaélések. — Most nagy számban elfoglalt s folyvást beszorgálandó anyagok átvételével, fölszabásával s készítésével foglalkozunk.

⁶⁶ A melléklet Görgei Ármint 1849. május 13-án Sztankován kelt német és szlovák nyelvű felhívása. Közli az orosz betörés híret és népfelkelésre szólít fel.

⁶⁷ A melléklet N. Heynes „Carissimi Fratelli Italiani” (Drága olasz testvérek) kezdetű felhívása, mellette Kmetty György 1849. május 14-i kísérőlevele.

⁶⁸ Kmetty György (1813—1865), cs. kir. főhadnagy, ekkor honvéd ezredes, egy önálló hadosztály parancsnoka, később honvéd tábornok. Emigrál.

⁶⁹ Klauzál Gábor (1804—1866), ügyvéd, képviselő, 1848-ban a Batthyány-kormány földművelés-, ipari- és kereskedelemügyi minisztere.

⁷⁰ Kossuthnak ezt a levelét nem ismerjük. Hasonló tartalmú a május 4-i utasítás, I. KLÖM XV. 209. o.

⁷¹ L. a 8. iratok.

Racedula bárónőhöz⁷² még nem volt szerencsém; — kellő figyelembe vevén azonban Elnök úrnak e tekintetbeni fölhívását, mihelyt megjelenik, örömmel fogok vele rendelkezni.

Ami a konkurrenca végett támadt aggodalmát illeti Elnök úrnak, van szerencsém nyilvánítani, miszerint én Danielisz ezredes főintendáns úrral még e hó elején úgy egyeztem meg: hogy ezentúlra ő semminemű anyagok vagy készletek megvásárlásába úgy átvételébe sem bocsátkozván, mindezeket mint a ruhabizottmányi működéssel szorosan egybefüggő köteleességeket csak én végzendem el.

Görgei tábornok, hadügyminiszter úrral Elnök úr rendeletéhez képest már összeköttetésbe tettem magamat.⁷³

OL OHB 1849:7175. Eredeti tisztázat.

30.

Pest, 1849. május 17.

Irányi Dániel kormánybiztos Szemere Bertalan miniszterelnöknek

Naponta jelentik magokat nálam álladalmi tisztségviselők, akik a kormánynak Debrecenbe vonultával Pesten maradtak. Én mindannyinak azt felelem, hogy magokat az illető miniszter előtt tartoznak igazolni, már akár Debrecenben, akár Budapesten, akár írásban, akár személyesen, de én fizetésüket nem utalványozhatom, kivéve az olyanokét, akik, mint p. o. az egyetemi tanárok, a múzeum tisztsége stb., helyhez kötvék, s föltéve, hogy az ellenséggel nem cimboráltak. Annál is inkább nem utalványozom fizetéseiket, mert egy az, hogy tudomásom nincs, kik rendeltettek Debrecenbe, kik nem; más pedig, mert a parlamentáris kormányforma természeténél fogva állandó miniszteriális hivatal nem létezik, s azért, hogy valaki decemberig volt tisztviselő, nem következik, hogy májusban is az legyen.

Én ezen tárgyat már a pénzügyminisztériumnak fölterjesztettem, a fizetéseket illetőleg; most pedig Önt, Miniszterelnök úr, fölkérem, hogy e tárgyban netalán szükségesnek látszható utasítással ellátni méltóztassék.

Hajnik megküldötte tegnap Görgey Hermann⁷⁴ proklamációját népfelkelés végett az oroszok benyomulása hírére. Ma egy futár ugyancsak Görgey Hermannak egy másik proklamációját hozta, mely Kralovánban f. hó 11-én kelt, s melyben az mondatik, hogy Vogel⁷⁵ Görgey elől szökik, hogy a bányavárosok többé nem fenyegetvék, s hogy tehát a fölkelt nép hazatérhet. Szóval pedig azt beszéli a futár, miszerint az oroszok egy csapata csakugyan bejött volna Trsztinába, hanem tüstént visszsa is vonult.

Én tegnap odaáltal voltam Görgei fővezérnél. May őrnagy⁷⁶ tegnapelőtt megszüntetvén minden készüléteket a Pest felőli megtámadásra, azt adá okul, hogy ezen megszüntetés azért történik, mivel a pesti nép az utolsó irtóztató lövetését a városnak ezen készüléteknek tulajdonította, hogy tehát ezen hangulat miatt nem akarja Budát innen is ostromolni. Megmondottam tehát Görgeinek, hogy ámbár meglehet, miszerint az utolsó lövetés főleg az itteni munkálatok gátlására volt számítva: a pesti nép egyáltalában nem tekinti fő dolognak a pesti házak épen megmaradását, hanem Budának mielőbbi bevételét. És ez úgy is van. Egyébiránt az igaz, hogy restellte a hosszas készülést, s talán magam is óhajtottam volna, hogy

⁷² *Wilhelmine Beck* vagy *Beck Vilma*, állítólagos bárónő (?—1851). 1848—49-ben magyar hírszerző (esetleg kettős kém), álneve Racidula v. Racedula. Emigrált. Elénk képzelőerőről tanúsító emlékirataiban hosszan ír budapesti tartózkodásáról is. *L. Beck Vilma*: Egy hölgy emlékiratai az 1848—49-iki magyar szabadságharcból. (Ford.: *Halász Sándor*) Miskolc, 1901. 133—154. o. Május végén egyébként egy honvédtiszt nyilvánosan megpofozta, l. erre Ludvig János május 31-i jelentését. Közli *Steier* i. m. 328. o. és *Katona*: Budavár . . . 556. o.

⁷³ Kossuth hasonló értelmű utasítását l. KLÖM XV. 275. o.

⁷⁴ T. i. Görgey Armin.

⁷⁵ *Vogel, Anton* (1789—1871) cs. kir. vezérőrnagy, ekkor egy Galíciából betört cs. kir. hadosztály parancsnoka.

⁷⁶ *May, Johann* (1809—1851). cs. kir. hadnagy, ekkor honvéd őrnagy, a Budát ostromló tüzér-ség egyik irányítója, később alezredes, komáromi kapituláns.

mindjárt nagyobb lövegekkel láttak volna hozzá az ostromhoz, de tegnap óta a 24 fontosok dörögnek, s bombák repülnek és gyújtanak a várban, s a nép epedve várja a döntő pillanatot. Figyelmeztettem Görgeit az elhatározó ostrom sürgetőségére, mert ha lassan megy előre, addig az ellenség összeszedi magát; s erre ő azt felelte, hogy meglesz. És pedig, amint transpirált, az éjjel lesz meg. De ha, mit Isten ne adjon, nem sikerül: úgy véleményem szerint nem kellene erőltetni a vár bevételét, hanem bekerítve tartani egy bizonyos számú sereggel, a többbit pedig a Győr alatti-val egyesíteni, s mielőbb ráütni az ellenségre. És erre Görgei azt viszonozza: egy elhatározott próbát csak kell tenni. Helyesen, csak hogy azután egy újabbat ne diktáljon a vezéri becsületézés, amitől azonban Görgei jelleménél fogva nem tartok, ha hogy azt az egészre károsnak látná.

Sebestyén Sámuel futár által hozzám szóval intézett azon kérdésére miniszterelnök úrnak: vajon Batthyány István Fejér megyei k. biztos⁷⁷ általment-e már küldetése helyére? van szerencsém válaszolni miszerint tudtommal igenis általment, s működését meg is kezdette.

Pesten, május 17. 849.

Irányi Dániel t. h. kormánybizt.

Éppen most jön hozzám egy Marinesch nevű pesti kereskedő, aki Morvaországból jött. Azt állítja, hogy saját szemeivel látott Hradischban oroszokat, összesen 1700 ember, naponta 400 jön a vasúton. Csupa gyalogság és ügyetlen. A morvák igen jól éreznek ügyünk iránt. Sokan azt állítják, hogy a muszka nem fog Magyarországra betörni, hanem csak a határon maradni, hogy az osztrák minden seregeit ellenünk küldhesse.

Ir.

A tilalom ellenére mégis ezen Marinesch nevű kereskedő is tudott behozni felszerelési árukat.

Múltkori levelemben⁷⁸ érintett azon körülményre nézve, mintha a budai várban kolera ragály ütött volna ki, ma veszem Feley Ede óbudai korm. biztosi segédem tudósítását. Eszerint kolera a várban egyes jelenetekben még húsvét óta mutatkozik, de naponként csökken. Igazolja ezt azon tény, hogy f. hó 1-től 58 halott közt csak 17 halt el kolerában. Pedig e kimutatás a népesség nagyobb számát tevő r. katolikusokról szól.

Éppen most esik tudomásomra, hogy Batthyány István Fejér megyei korm. biztos működését már tetteleg megkezdette. Bizottmányi ülést tartott, a bizottmányt reorganizálta s e napokban megtartja a tisztújítást is.

Irányi

OL H 9. BM elnöki iratok (a továbbiakban: BME) 1849:72. Eredeti tisztázat.

31.

Pest, 1849. május 18—19.

Horváth Károly főjegyző⁷⁹ közléteszi Irányi Dániel kormánybiztos rendeletét

A haza tökéletes felszabadítására nem hiányzik semmi erő, a nép megismerte ellenének vést hordó dühét, önkényt ajánlkozik számtalan kar szabadságunk biztosítására, a bajnok nép fegyverre vár, hogy harcra szállhasson s győzzön. S ezért fegyvert szerezni, mennyit lehet, minden áron fő feladatunk.⁸⁰

⁷⁷ *Batthyány István, gróf (1812—1880)*, képviselő, népfelkelési kormánybiztos Székesfehérvárott, majd 1849-ben Fejér megye kormánybiztosa. Kormánybiztosi kinevezését l. KLÖM XV. 139—142. o.

⁷⁸ Irányi erre vonatkozó május 15-i jelentését l. OL H 4. Szemere Bertalan miniszterelnöki iratai. 49. sz. *Közli Katona*: Budavár. . . 470—473. o.

⁷⁹ *Horváth Károly (1812—1893)*, ügyvéd, Pest városi tanácsi jegyző. Windisch-Grätz elmozdítja, a magyar kormány visszahelyezi. Várfogságot szenved.

⁸⁰ Szemere 1849. május 9-i rendeletének fogalmazványát l. OL H 4. Szemere miniszterelnöki iratai, 2. sz. *Közli Szemere Bertalan*: i. m. 477—479. o.

Így szól hozzám intézett rendeletében a miniszterelnök, utasítván, hogy hatóságom körében található fegyverek összeszedésére fő gondomat fordítsam.

Minek folytán ezen rendelet további tartalma értelmében ezennel rendelem:

1-ör. Holnapután, azaz május 20-iktól kezdve, nyolc nap alatt minden lakos tartozik a birtokában lévő minden, akár szuronyos, akár szuronytalan puskát, ideértve a nagyobb csövű vadászfegyvereket is, továbbá minden pisztolyt, karabélyt, úgy szinte kardot (a valódi díszkardokat kivéve) beszolgáltatni.

2-or. Az általadás helye, a Bel-, Lipót- és Terézvárosokra nézve, a lövöldében, mint a városi hatóság ideiglenes székhelyén, a József- és Ferencvárosi negyedekre nézve az illető bírósági házaknál leend.

3-or. A városi hatóság az átvétellel egy vagy több tisztviselőt, a térparancsnokság pedig egy-egy tisztet bízand meg; melléjük rendelvén a hatóság egy-egy puska-művest és kardcsinálót, akik a beadandó fegyver használhatósága vagy használhatóvá tételére iránt a katonatisztettel együtt véleményyt adni s azt megbecsülni fogják.

4-er. Az önkényt beszolgáltatott fegyver becsár szerint az átvételkor azonnal készpénzzel ki fog fizettetni a hatósági tisztviselő által. Egy-egy katonai puska ára 5 pfnt leend, egy vont fegyveré 20 pfnt-ig terjedhet, egy pár huszárpisztolyé vagy karabélyé pedig 2 pfnt 30 kr., s egy kardé 2 pfnt-ra tétévén. Egyébiránt ajándékot az állomány köszönettel fogad el, s az illetők nevei hírlapilag közzé fognak tétetni. Ellenben:

5-ör. Mindazt, ki a fentebb kiszabott nyolc nap alatt fegyvereit az említett helyeken be nem adja, a fegyver elkoboztatásán felül annak tízszeres becsarában elmarasztaltatik, melynek egyharmada a feljelentőé, kétharmada pedig az állományé leend.

A haza kormány reményli és elvárja Pest város lelkes polgáraitól, miképp sietni fognak a birtokukban található fegyvereket a haza megszabadítására beszolgáltatni.⁸¹

Kelt Pesten, május 18-án 1849.

budapesti teljhatalmú kormánybiztos
Irányi Dániel

Kormánybiztosunk ezen rendelete azzal juttatik a közönség tudomására, hogy a fegyverek beszedésével a lövöldében Ritter István tiszti főügyész, a teréz-külvárosi bíró, illető becsüs fegyverművesekkel, a József- és Ferenc-külvárosokban az ottani bírák és jegyzők szinte becmesterekkel bízattak meg.

Kelt Pesten, 1849. május 19-én tartott hatósági közgyűlésből.

Kiadta Horváth Károly

OL 1848—49. nyomt. d. sz. Nyomtatvány.

32.

Pest, 1849. május 19.

Irányi Dániel kormánybiztos Görgei Artúr vezérőrnagynak

Önnek folyó évi május 18-án kelt hivatalos levelére válaszólag ezennel előterjesztem, miszerént Pest városa a haza védelmére felajánlott 1200 újoncotat felszerelve fogja kiállítani. Ezek iránt a toborzás már megindított, de a jelen körülmények miatt eddig 43 újoncnál több fel nem avattathatik.

A hatóság hajlandó a sorshúzást is elrendelni, de ez is a jelen viszonyok közt, midőn a lakosság nagyobb része a város külső részeibe és a szomszéd helységekbe menekült, kellő sikerrel nem eszközölhető. A körülmények jobbra változtával azonban e részben minden intézkedés kellő eréllyel fog megtétetni.

⁸¹ Irányi rendeletének meglehetősen ötletszerű kivonatát I. *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bp., é. n. III. k. 431. o.

Egyébiránt ezen 1200 újonc Répásy Mihály tábornoknak⁸² f. évi május 13-án kelt levele értelmében nem külön zászlóaljja alakuland, hanem a hadsereg hiányos zászlóaljai kiegészítésére fog fordíttatni.⁸³

OL H 115. Görgei Artúr iratai. 2. doboz. d. sz. Eredeti tisztázat.

33.

Pest, 1849. május 20.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajosnak

Az öszves magyar hadsereg fölszerelése ügyében tett és teendő intézkedéseimről Görgei hadügyminiszter, Klapka tábornok és Guyon komáromi várparancsnok⁸⁴ urakkal értekezéseim folytán, és Kormányzó úrnak rendeletei nyomán következőleg van szerencsém hivatalos jelentést tenni:

1-ör. Az újonnan kiállítandó 12 000 újonc a megrendelt időre, azaz folyó hó végére fölszereltetik.

2-or. A komáromi várórség számára — ideértve a körülfekvő megyékből rövid határidő alatt odaérkezendő újoncokat is — mától számítandó 14 nap alatt 18 000 újoncnak megkívántató nyári és téli fölszerelés elküldetik, — az első transzport már folyó hó 23-án megindíttatik.

3-or. Klapka tábornok és ideiglenes hadügyminiszter úr rendeletére Görgei tábornok úr hadtestének kiegészítésére Pesten 600 újoncot már fölszereltem, és két nap alatt még 2400-at fogok fölszerelni.

4-er. Jövő hó végével az egész magyar hadsereget, ideértve az Erdélyben lévőit is, két pár fehérruhával, foszlánnyal nyári nadrággal, nyakkendővel, sapkával, bakancsral, csizmával s a szükségelt köpenyekkel egyszerre el fogom látni. És így, miután jövő hó végeig az egész magyar hadsereg nyári öltönnyel, a komáromi várórség pedig téli öltönnyel is elláttatik.

5-ör. Jövő év augusztus végére a még kiállítandó újoncok fehérruháján, nyári öltönnyén és köpenyén kívül az egész magyar hadsereg számára szükségelt téli öltönyöket is készen fogom tartani.

6-or. A fentebbi szükségleteket csak azon intézkedéseimmel voltam és vagyok képes kiteremteni, melyekről Kormányzó urat múlt alkalommal értesítettem, tudniillik a gazdálkodás és erőgyesítés tekintetéből a fiók ruhabizottmányi tetemes kárral járt működéseket megszüntettem, a vásárlásokat, kellő szigorú vizsgálat útján Pesten tetetem, s az egész országban mesteremberek ereje kifejtését a centrumból, Pestről intézem. Ennek következtében jelentem

7-er, hogy e mai napig Pestről és vidékéről több mint 400 000 róf posztó, 3 annyi vászon, és bőr, amennyi kell, van a ruhabizottmányi raktárban; ezenfelül naponkint többszáz láda posztók, vásznak s bőrök érkeznek. Az uzsorások ellen hiteles kereskedői könyvek előmutatását követelem, — a második vagy harmadik kéz által a ruhabizottmányhoz beszállított anyagokat pedig az első kéztől veszem át, azaz a harmadik vásárlónak a második, a másodiknak pedig az első visszaadja az anyag megvásárlásáért letett pénzét; az elsőnek pedig, ha a ruhabizottmányi becsáron felül akarná az eladást tenni, főkönyvét kell előmutatnia, melyből kitűnik, mennyiért vette a gyárból. És csak így érhattük el a célt, hogy most az anyagokat olcsó áron vásároljuk.

8-or. A tegnapi napig a szabással kétszáz szabót foglalatostkodtattam, a holnapi naptól kezdve pedig legalább 500 szabó fog szabni naponkint, — és így holnaptól

⁸² Répásy Mihály (1800—1849), cs. kir. őrnagy, honvéd tábornok, ekkor a hadügyminisztérium pótlovazási és újoncozási osztályának főnöke.

⁸³ Az irat mellett található Répásy 14 246./D. g. számú átirata Kossuthhoz és Kossuth 1849:6968. számú átirata Görgeihez. Utóbbit I. KLÖM XV. 316. o.

⁸⁴ Richard Guyon, esquire (1813—1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, honvéd tábornok, ekkor Komárom várának parancsnoka, később a IV. hadtesté. Emigrál.

kezdve napról-napra legalább kétezer darab foszlány vagy posztó szabatik föl, minden darabra 26 rőftől 30-ig számítva.

9-er. Magyarországon lévő minden városbeli mesteremberek küldöttei az illető városoktól nyert jótálló levél mellett elkészítés végett Pestről a főraktárból kapják a kiszabott anyagokat, bizonyos meghatározott időre.

10-er. Nagyváradról Szilágyi Lajos⁸⁵ megbízottamtól tegnap vett hivatalos kimutatásból kitűnik, miszerint a nagyváradai állományi szijgyártó műhelyben jelenleg legalább két egész huszárezred számára szükséges nyeregszerszám, a hozzá tartozó vasszereltekkel együtt készen áll; azonkívül *14 naponkint* egy huszárezred számára készítették. — Nyeregszerszám tehát van, csak huszárokról méltóztassék gondoskodni.

OL OHB 1849:7347. Eredeti tisztázat.

34.

Pest, 1849. május 20.

Lukács Sándor kormánybiztos Szemere Bertalan miniszterelnöknek

Múlt hó végével az ország kormányzója az összes magyar hadsereg fölszerelése végett értekezésre engem magához rendelve, azzal meg is bízott. Ugyanakkor kezeimbe adott nyílt rendelettel Győr megyébe és városba teljhatalmú kormánybiztosnak is kinevezett⁸⁶ azon nyilatkozattal, hogy fölszerelési hivatalom Pesten leendő, honnét részint személyesen, részint Győrbe általam kinevezendő megbízottam által a győri ügyeket is vezethessem.

En az első megbízást azért fogadtam el, mert nyugodt lélekkel éreztem, hogy arra alkalmasabb és a haza érdekei iránt forróbb rokonszenvű polgári állású férfiúra a kormányzó alig talál; — a másodikat pedig azért, mert egész életemet a politikai pályára szentelvén, egy város és megye kormányzására magamban elég akaratot és erőt, egyszersmind legtisztább hajlandóságot éreztem.

En tehát az elsőt mert kellett, a másodikat mert azon pályának éltem és élek, mindkettőt pedig azon öntudatban fogadtam el, hogy mindkettővel járó kötelességeknek pontosan meg is akarok és meg is tudok felelni.

A fentebbieknél többet és mást érdemes Miniszter úrnak folyó hó 15-ről hozzám intézett bizalmas felhívására nem is kellene felelnem; — de miután említett levelében Kálóczy Lajosra⁸⁷ hivatkozik, kihez engem a legtisztább baráti és elvroskon-sági láncok csatolnak, nem tehettem, hogy még néhány szót ne írjak.

Ha az a kérdés, megfelelek-e vagy nem mindkét hivatalnak, azt mondom, igen, és mutassák a tények. Ha az a kérdés, hogy két hivatalt nem viselhetek, tehát választanom kell, választom a politikai kormánybiztosságot, mert mint mondtam, a politikai pályára szenteltem életemet. Ha az a kérdés, én legyek-e vagy Kálóczy Lajos a győri kormánybiztos, — akkor lelépek és leszek egyszerű képviselő.

OL BM Országgl. 1849. I. sorozat. 9. kútfő. 30. tétel. Eredeti tisztázat.

35.

Buda, 1849. május 21.

Ábrányi Emil Kossuth Lajoshoz

F. hó 21-kén d. után felmentem ős Buda várába. Nem hiszek embert, kit az ottani látvány veséig nem illetett volna meg. — Első percben nem tud szólni, nem gon-

⁸⁵ Szilágyi Lajos; nem tudni, hogy id. Sz. L. (?—1861) Bihar megyei szolgabíróról, vagy fiáról, ifj. Sz. L.-ről van-e szó.

⁸⁶ L. KLÖM XV. 159. o.

⁸⁷ Kálóczy Lajos (1819—?), országgyűlési képviselő, emigrál. — Végül is Lukács maradt Győr város és megye kormánybiztosa is.

dolgozni — látva azt, minő erősséggé alakítottat e vár, s minő példátlan vitézség kell vala ezt nagyobbbrészt létrákon s fényes nappal elfoglalni. Azt hiszem, Buda vára visszavétele a várostromok példányai között a legnevezetesebbek közé fog tartozni.

Az egész vár alulról a kapuk sarkáig két-három rétből palliszádokkal⁸⁸ volt elkerítve. A palliszádok háta mögött sánc, melynek belső színéből félig fedve lóttek elleneink. A palliszádok emberrel tömve, s középen főlül ágyúkkal ellátva. A várkapuk teljes magasságok szerint kővel s fővenyzsákokkal annyira berakva, hogy napok telnek el kitisztításukig. Főlül a bástyák nemcsak új rétegekkel föl-emeltetve, hol a lölyukak voltak, hanem az egész várkör főlölnyi laufgrabennel van megerősítve. Minden szögleten vagy fokon ágyúk és bombák által egész telepekben kiegészítetve. És ezen várat három órai ostrom alatt, 4000 ember, bevették vitéz honvédeink. A világ méltán bámulandja vitézségüket.

A létrák még mindenütt falhoz támasztva voltak, és a roham oly sebesen történt, hogy az ellenségnek ideje sem az ágyúk beszegezésére, sem némelyiknek elsütésére nem volt. Töltve jutott kezeinkbe. A halottak eltakarítása egész nap folyt, de még d. után sok dicsőn kimúlt honvédet szedtek föl a bástyák alól, a horvátok pedig sok helyt az utcán heverték. A halottakon azon különöst vettem észre, hogy elhunyt honvédeinken alig látszott sebhely, legtöbbben golyó által múltak ki. De az ellenségnek képe, feje s teste annyira szétzúzva, hogy borzasztó volt csak egyet is látni. Innen is gyanítható, micsoda bosszúdühhel vívtak a mieink! A tüzekek közül nehezezen menekült csak egy is. A horvátok közül iszonyú sok elesett, mert szekérderekre lehetne szedni a vár utcáin porba taposott végörvidéki csákokat.

A vár maga legtragiko-komikusab alakzatot mutat. A volt cs. k. lak még tegnap erős lánggal égett, s már az első emelete roskadozott. A tűz oly makacsul emészti bútorait, mintha megesküdült volna, hogy utolsó ízig elrontja az áruló dinasztia emlékjeleit! Tovább egy horvát fekszik halva, sápadtan, mintha a magyartóli félelem sújtotta volna földre. Nem messze hozzá egy szurtos honvéd ül a nádori palotából kidobott aranyozott, s bíborszínű vánkösű zsellyeszékben. Amott egy huszár sétál, lenézve a világot Buda ormairól, még mellette egy összedüledzett háznak közepén ágyú által improvizált ajtón egy kis tűzér búv ki, hozva magával cukrot, egy vasalót, asszonykalapot stb.

Ludvig H. János képviselőt óhajtván meglátogatni, szerencsés voltam azon terem-be jutni, hol Görgei altábornagy a tegnap magukat kitüntetteket a katonai rend 3-ik szalagával feldíszíté. Görgei t. n. az előtte dicső vegyületben fölállított (huszár, tűzér, honvéd, tiszt, közlegény stb.) vitézekhez azon rövidséggel, mely a katonai nagy zseniket mindig jellemezte, imígyen szólott: „Fiam! Minden jónak gyorsan és egyszerűen kell történnie. Én tegnap azt mondtam nektek, ezt a várat ostromolni fogjuk, s ti bevettétek. Becsületesen teljesítettétek a haza iránti tiszteteket, s most nekem kötelességem titeket kitüntetéstök által megjutalmazni”.

Láttam azon olasz ezredes⁸⁹ holttestét, ki a hidat légbe akarta rápíteni. Iszonyúan lakolt a gaz vandál bűnkísérletéért. Jobb karját s oldalát egészen elvesztette.

Hajnik Pál rendőrfőnök szólott Hentzivel is. Igen meghatottnak s töredelmesnek látszik. Panaszkodott, hogy őt Ausztria megcsalta, mert mielőbbi fölmentést ígért az ostrom alól. Legfőbb óhajta — meghalni, s legborzasztóbb gondolata: ha fölakaszthatnék! Sebe az oldalcsontok kettejét zúzta össze, s nem lenne életveszélyes fiatalnál, de nála valószínűleg az lesz.⁹⁰

Katonai előadás szerint 48 sugár- s 15 vetágyút kaptunk a várban. Én többet hittem volna; szekér igen nagy számban, s 16 kocsin hidászai készültek.

Pest most kezdi élni tavaszát, minden arc mosolyg, a nép munkás hangyabolyként hemzseg, és dicséri a magyar hadsereg vitézségét napfeljöttétől naplementig. De érdemesb vitézekre nem is hullott soha a dicséret koszorúja.

Közlöny, 1849. május 24. OHB-iktatószáma: 1849:7350.

⁸⁸ Cölöpművek.

⁸⁹ *Allnoch, von Edelstadt, Alois* (1799—1849), a cs. kir. 23. gyalogezred ezredese, a budavári osztrák őrség dandárparancsnoka.

⁹⁰ Hentzivel folytatott beszélgetését aznap Hajnik is leírta Szemeréhez intézett levelében: OL BME 1849:102., közli *Katona*: Budavár . . . 518—519. o.

Pest, 1849. május 22.

Hajnik Pál rendőrfőnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek

A tegnap este írt hosszabb tudósításom⁹¹ után ma csak röviden értesítem miniszterelnök urat, hogy tegnap este óta semmi különös nem történt.

A 4000 fogoly holnap fog innét Szolnokig s onnét tovább szállíttatni.

Batthyány Kázmér mint ideigl. kereskedelmi miniszter⁹² egy jól rendezett csempezeti ügyvitel organizációja iránt szólítván fel, egyszersmind megkeresett, hogy némely általa megnevezett s más, általam is évégre ügyesnek találandó helybeli kereskedő egyénekekkel a legnagyobb óvatossággal magamat érintkezésbe tegyem.

Irányi s én is ma költözünk be a városba hivatalainkkal.

OL BME 1849:102. Eredeti tisztázata.

Pest, 1849. május 23.

Hajnik Pál rendőrfőnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek

A vár falainak lerombolása már folyik erősen.

Görgei fővezér pénteken szándékozik a sereghez menni. Seregét már tegnap Esztergom felé útnak indította.

Irányi ma a budai magisztrátus rekonstruálásával foglalkozott, ideiglenes polgármesternek Feleyt nevezte ki.

Molnár József ügyvéd elnöksége alatt kinevezett egy bizottmányt, melynek feladata leszen kipuhatolni s megbecsültetni az ostromkor magányosoktól rekvirált anyagi szereket, s kivált a tömérdek gyapjában okozott kárt, a gyapjúnak egy része megégett, a zsákok számát s bélyegét pedig besározvák vagy letörölvék, úgyhogy nem tudni, ki a tulajdonos, ez iszonyú zavart okoz.

A katonai főtanodai tanárok igazolására hasonlóul egy bizottmányt nevezünk ki, Schweidel tábornok az elnök, tagjai pedig Kapusy Tamás és Frölich Frigyes.⁹³

A budai csillagvizsgáló épületbe 118, részint 18, részint 24 fontos golyó és 21 bomba esett be.

Küldöm a mai pesti lapokat.

OL BME 1849:106. Eredeti tisztázata.

Pest, 1849. május 25., délben

Hajnik Pál rendőrfőnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek

A pozsonyi tót lap volt szerkesztője, Kostelni⁹⁴ ma délelőtt jelentette nálam magát, ő többedmagával menekült Trencsén megyéből, melyet folyó hó 22-kén hagyott el. Beszéli, hogy Jablonowski, Vogel, Benedek,⁹⁵ nemkülönben Wohlgemuth⁹⁶

91 A május 21-i jelentésre l. a 90. jegyzetet.

92 *Batthyány Kázmér, gróf* (1807—1854), Baranya vármegye főispánja, majd kormánybiztosa, később Bács megye kormánybiztosa, címzetes honvéd ezredes. A Szemere-kormány külügy-minisztere, emigrál.

93 *Frölich Frigyes*, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank egyik igazgatója, 1848-ban a földművelés-, ipar- és kereskedelmügyi minisztérium tanácsosa.

94 *Kostelni (Kostolny) András* (?—1865), ügyvéd, 1848 júliusától decemberéig a „Slovácke Novini” c. kormánypárti szlovák lap főszerkesztője.

95 *Benedek Lajos* (1804—1881), cs. kir. vezérőrnagy, egy dandár parancsnoka.

96 *Wohlgemuth, Ludwig von, báró* (1788—1851), cs. kir. áltábornagy, 1849 áprilisában egy tartalékhadtest parancsnoka.

osztrák tábornokok egyesülve állnak Pruszká körül mintegy 12—14 000 emberrel, a Vágon eddigelé már tán át is jöttek.

Mondja, hogy ez valóságos rablóereg, s mindenütt, merre ment, s kivált a szabadelvűek birtokain, valóságos vandalizmust gyakoroltak. Borcsiczky⁹⁷ elfogták, minden jószágát elpusztították, őt magát pedig Pozsonyba küldötték.

Szöbéli jelentése hosszab, de igen érdekes lévén, felhívám őt, hogy ezt írásba foglalná, mit tenni megígért, s én holnap reggeli postával Miniszter úrnak majd megküldendem.

Ugyanaz jelenté, hogy az Árvába beütött oroszok onnét lefelé Morvába vonultak, és Rozenkón s a drietomai völgyön keresztül hír szerint már betörték Trencsénbe, s ott a császári osztrák sereggel alkalmasint egyesülni fognak, ezek erejét mintegy 10 000-re teszi. Többnyire kozákok, de azt mondja, hogy oly hitvány, kiéhült, rosszul felszerelt katonaság ez, miszerint egy huszár képes ötvenet, de százat is közülök elriasztani.

Legközelebb azon vidékről érkezett pesti kereskedőtől kivett híreket van szerencsém az ide mellékelt hivatalos jelentésekben megküldeni.

Bonyhádra is tegnapelőtt mintegy 300 nyomorult horvát váratlanul beütött, a többi közt több nőt is vittek el magukkal.

Hentzi képét, mely halála után egy honvédtiszt által levéteget, ezennel hasonlóul megküldöm.

Láng Náci⁹⁸ az imént meglátogatván, s a Közlöny 111-ik számát forgatván kezében, egyszerre azt kérdezi tőlem, hogy minő Láng Ignác az, ki belügyhöz miniszteri tanácsosnak van kinevezve, mire én is örövendetten meglepetve azt felelém neki, hogy senki más, mint ő; nagyon örült kineveztetésének; mondtam neki, hogy holnap már befogom őt, mert sok a munka, magam így mindeddig ment, nem is győztem volna; ugyanazért én is szíves köszönetemet nyilvánítom Miniszter úr előtt, hogy őt ajánlatom következtében kinevezni méltóztatott.

OL BME 1849:120. Eredeti tisztázat.

39.

Pest, 1849. május 25.

Hajnik Pál rendőrőrnök Szemere Bertalan miniszterelnöknek

Hogy Miniszterelnök úr budai szállásán a vár bevétele után kár nem történt, eziránt Poenisch Guido által volt már szerencsém értesíteni.

Azóta tudtomra esett, hogy a kocsi s Miniszter úr lovait ezek a gaz osztrák tolvajok elrabolták.

Hasonlóul értesültem, hogy az osztrákoknak budai uralma alatt Miniszterelnök úr szállásául 7 darab Verschlag⁹⁹ elvitetett s a Generalkommando épületbe hozatott.

Drescher volt pozsonyi cenzor volt ezen ládák kikutatásával s szoros megvizsgálásával megbízva, azt hitték, hogy Isten tudja, minő irománykincsre tettek szert. Azonban, mint Drescher — kit eziránt ma kihallgattam — mondá, az egyikben üvegmeműiek, a másikban porcelán, a 3-ikban könyvek s. a. t. voltak bepakolva; kivettek azonban mindent a ládákbul, meg akarván győződni, vajon az üveg vagy porcelán alatt nincsenek-e valami titkos iratok elrejtve, s látván, hogy semmi irományokat sem foglalnak, a holmikát ismét visszapakolták, ez alkalommal egy-néhány üvegfindzsa és tányér a pakoló katonák kezeihez ragadt.

Egyébiránt a ládák még Generalkommando épületben vannak, s ma írtam a budai ténparancsnoknak, miszerint a Generalkommando épület felügyelőjének meg-

⁹⁷ Valószínűleg *Borcsiczky Istvánról* (1783—?) Trencsén megyei képviselőről, a korábbi reformellenzék egyik tagjáról van szó Megjegyzendő, hogy éppen 1849. május 24-én törölte őt az országgyűlés tagjai közül.

⁹⁸ *Láng Ignác* (1812—1864), ügyvéd, 1848-ban Pest város főkapitánya, 1849-ben belügyminiszteri tanácsos.

⁹⁹ Láda.

hagyná, hogy a 7 ládát Rácz János úrnak¹⁰⁰ Miniszterelnök úr számára minden vonakodás nélkül kiadni kötelességének ismerje.

Rácz János holnap délután maga is Debrecenbe utazván, mindenekrül bővebben fogja Miniszterelnök urat értesíteni.

Jászay Antal¹⁰¹ és Rácz Károly urak is holnap készülnek Debrecenbe maguk igazolása végett, egyikük sem fogadott hivatalt a schwarzgelbektől, s egész idő alatt mint becsületes magyarok viselték magukat; Jászayra nézve e tekintetben tanúság az is, hogy most, midőn Irányi a budai képviselőket egy kicsit megtizedelte, Jászay neve megmaradt a becsületes honfiak, mint képviselők közt.

Hajnik Károly¹⁰² unokatestvérem folyamodását is bátor vagyok ide mellékelve miniszterelnök úr kegyes pártfogásába ajánlani; ő szegény most is nagybeteg, s attul tarthatni, hogy sorvadásba esik, mi financialibus¹⁰³ pedig nem áll legjobban.

Alig várom már, hogy Miniszterelnök urat Pesten személyesen tisztelhetni szerencsém lehessen.

Kegyébe ajánlott mély tisztelettel maradok
Miniszter úrnak

Pesten, máj. 25. 849.

alázatos szolgálója

OL BME Eredeti tisztázat. 1849:120.

40.

Pest, 1849. május 27.

Irányi Dániel kormánybiztos rendelete

A budai vár bevétele után azonnal találkoztak emberek, akik az ostrom következtébeni rend és felügyelet elégtelenségét felhasználva, részint maguk tulajdonítottak el úgy az álladalom, mint magánosok tulajdonában tartozó mindennemű javakat, — részint pedig a honvédektől vettek meg ilyeneket. Melynek folytán Budapestre nézve ezennel rendelem:

1. Hogy minden ingóságok, fegyver, lőszer, ruha s egyéb felszerelési cikkek, ideértve a magánosok bármi néven nevezendő tulajdonát is, melyek a vár bevétele alkalmával vagy után akár közvetlen elvitettek s illetőleg eltulajdonítottak, akár *katonáktól* vagy *bárkitől* pénzen vétettek meg, avagy bármi úton-módon kézre kerültek légyen, a legsúlyosabb beszámítású tolvajság s illetőleg orgazdaság büntetés-terhe alatt mától számítandó 3 nap alatt a városházban beadandók. — Továbbá

2. ezen rendelet azon bármi néven nevezhető ingóságokra is kiterjesztik, melyeket régebben az osztrák katonaság elrablott és netalán egyeseknek eladott volna.

OSZK KNYT d. sz. Nyomtatvány.

41.

Pest, 1849. május 29.

Irányi Dániel kormánybiztos a belügyminisztériumnak

Wodianer Sámuel, a budai takarékpénztár igazgatója¹⁰⁴ bejelenté, nekem, hogy a budai takarékpénztár, jóllehet az osztrák bitor várparancsnok az egyleti választ-

¹⁰⁰ Rácz János, borsodi főjegyző, 1848–49-ben belügyminisztériumi tanácsos, majd a hétszemélyes bíróság közbirója.

¹⁰¹ Jászay Antal, helytartótanácsi fogalmazó, majd belügyminisztériumi alkalmazott.

¹⁰² Hajnik Károly (1806–1866), ügyvéd, 1848-ban országos gyorsírási főnök, a Közlöny országgyűlési tudósításainak szerkesztője.

¹⁰³ Pénzügyileg.

¹⁰⁴ Wodianer Samu (Sámuel), állami bankár, bérlő és nagykereskedő.

mányt biztosította volt, hogy a takarékpénztár vagyona respektáltatni fog; mégis, amint némely adatokból kisült, már a horvát katonák által kirabolgatott, úgy, hogy abból minden arany- és ezüstnemű, valamint státuspapírok, részvények, sorsjegyek stb. elvesztek.

Hogy ez mind a horvátok által raboltatott-é vagy nem, eddig ki nem sült. Annyi azonban Wodianer folyamodása szerint szemtanúk vallomásaiból kitűnik, hogy a II-k honvédszászlóalj katonáinál, kik a vár e részét ostromolták, tetemes pénzmennyiség, arany- és ezüstneműk láttattak.

Nevezett igazgató engem ezeknél fogva megkért, hogy a fogoly horvátoknál, vagy netalán az ostromló II-k honvédszászlóaljnál¹⁰⁵ s egyébkint is Pest-Budán az elrablott holmik iránt vizsgálatot rendeljek.

En, még ezen kérelem vétele előtt, rendeletet bocsátottam ki Budapestre nézve, miszerént mindenki, aki bármi néven nevezett akár álladalmi, akár magánvagyonnak, mely a budai várostrom előtt, alatt vagy után elraboltatott, bármi módon birtokába jött, azt a legsúlyosabb beszámítású tolvajság s illetőleg orgazdaság bűnterhe alatt a rendelet vételétől számítandó 3 nap alatt okvetetlen az illető város-házhoz beadni siessen.¹⁰⁶

Mint hogy azonban lehetséges, hogy a foglyokul elvitt horvátok az elrablott vagyonból némely tárgyakat magokkal elvittek, sőt talán útközben már másoknak el is adtak; bátor vagyok figyelmeztetni a belügyminisztériumot, hogy célszerű volna a Közlönyben egy általános rendeletet kibocsátani, melyben mindenki az akármi módon birtokába jött tárgyaknak, melyek a budai ostrom előtt, alatt vagy után elidegenítették, az illető hatóságnál történendő rögtöni beszolgáltatására tolvajági, illetőleg orgazdasági büntetés alatt köteleztessék.

Egyszersmind szükségesnek vélem, hogy a horvát és egyéb osztrák hadifoglyok, kik innen eltávoztak, ha még eddig nem történt volna, azonnal legszigorúbban megvizsgáltsanak, miszerént az elrablott vagyon jogszerű birtokosának visszaadathassék.

OL H 15. BM Rendőri osztály. 1849. 1. kútfő. 31. tétel. Eredeti tisztázat.

42.

Pest, 1849. május 29.

Irányi Dániel kormánybiztos Görgei Artúr vezérőrnagynak

A budai országos pénztárhivatalnak ./. alatt másolatban idemelléklett jelentéséből kitűnik az, miszerént Buda várának ostrommali bevétele alkalmával az országos pénztár honvédeink által kirabolgatott.¹⁰⁷ Ezenkívül más pénztár is prédául elvitetett, sőt, ami legsajnosabb, több irattár is némely becesb irományoktól megfosztatott, s általuk ez alkalommal egyéb álladalmi- és magányjavak is széthordattak.

Miért is felkérem tábornok urat aziránt, hogy mind az országos és egyéb pénztárból elvitt pénzeknek, iratoknak, könyveknek, mind pedig egyéb álladalmi és magányjavaknak visszakérítése iránt hatályosan intézkedni szíveskedjék.

OL H 115. Görgei Artúr iratai. 2. doboz. d. sz. Eredeti tisztázat.

¹⁰⁵ A 2. honvédszászlóalj 1849 januárjától szeptemberéig a péterváradai várőrségben szolgált; Irányi valószínűleg a II. hadtestre utalt, amelynek katonái valóban itt hatoltak be a várba.

¹⁰⁶ L. a 40. iratot.

¹⁰⁷ Az irat mellett található Nisnyánszky Dániel és Vekerle Nepomuk János május 25-i jelentése Irányihoz.

Pest, 1849. május 29.

Lukács Sándor kormánybiztos Kossuth Lajosnak

A magyar hadsereg felszerelése ügyében tett intézkedéseimről következőkben van szerencsém Kormányzó urat hivatalosan értesíteni:

1. Klapka tábornok és Görgei hadügyminiszter úr rendeletére a komáromi várőrség számára megrendelt szükségletből folyó hó 25-kén az első részlet már Komáromba szállított, ti. 18 ezer pár fehérruha, 3000 pár bakancs, 2000 és néhány száz atilla, köpeny, nadrág, blúz, csákó, sapka, nyakkendő; — és a komáromi szállítás folytatatik, mihely ti. az ezen felszerelési cikkekkel a Komáromba ment gőzös visszaérkezik.

2. Buda vára ostrománál összesített minden zászlóaljnak legsürgetőbb szükségig fedeztettek; — akként fedeztük csak a legsürgetőbbeket, mert Görgei hadügyminiszter és Danielisz főintendáns urakkal úgy egyezkedtünk meg, miszerint az armadánál behozandó rend és tisztaság tekintetéből jövő hó 20-ra egyszerre fogok kiadni 65 ezer blúzt, nadrágot, fehérruhát, sapkát, mellényt, bakancsot és köpenyt, amennyi szükségeltetik. — Eszerint tehát jövő hó 20-kán Görgei főhadvezér úr parancsnoksága alatt álló minden hadtestek egyszerre lesznek fölruházva.

3. A tartalék zászlóaljak részint már kivették szükségleteiket, részint pedig megbízott századosaik Pesten vannak, és a szükségleteket illető zászlóaljaik számára most veszik által.

4. Görgei hadügyminiszter úr rendeletére a felszerelési bizottmány szállását Pestre az Újépületbe tettem, hol is teljes erővel működünk, s honnét az egész országban levő mesteremberekkel már előbb tett intézkedéseim folytán a legcélszerűbben rendelkezünk. — Jelenleg Magyarországon a főruhabezottmány részére legalább 16 ezer mesterember dolgozik; de naponkint jönnek számos vidéki város céhekbeli küldöttei munkanyerés végett, — és én bizton számítok arra, hogy 5-6 nap múlva országszerte számunkra legalább 30 ezer mesterember fog dolgozni. A közelfekvő városokban lévő céhek számára két hétre, a távolabb esők számára pedig négy hétre adatik ki a munka. Néhány hét múlva a praktikus élet fogja megmutatni, hogy ily rendszerrel mily teméntelen készletet tudunk összeteremteni.

OL OHB 1849:7608. Eredeti tisztázat.

**AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA HADITENGERÉSZETÉNEK
HADMŰVELETEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN**

Összesítések, táblázatok

A Hadtörténelmi Közlemények az 1985. évi 2., az 1986. évi 3., az 1989. évi 1. és az 1991. évi 4. számaiban közreadta — folytatásban — az „Oszták—Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban” című írásomat. Ez a feldolgozás alapvetően két nagy munkára támaszkodik. Az egyik H.H. Sokol: „Österreich—Ungarns Seekrieg 1914—18” című könyve, a másik Sachsenfelsi Dietrich Richárd: „A cs. és kir. haditengerészet világháborús története és magyar hősi halottai” című kézírata, mely a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában található. Ezekon felül sok más, a tárggyal foglalkozó, nagyrészt oszták szerzőktől származó kiadványt és visszaemlékezést is felhasználtam. Munkám megjelentetésével az volt az elsőrendű célom, hogy egyrészt a téma iránt érdeklődő magyarok is képet kapjanak a haditengerészetünk működéséről, másrészt, hogy hadtörténeiszek figyelmét és érdeklődését felkeltsem a Monarchia fegyveres erői egyik haderőnemének a hadműveletei iránt, mert erről az első világháborút tárgyaló írások — úgy tűnik — nálunk megfelelkeznek. Ahol pedig mégis megemlítik a cs. és kir. haditengerészetet, ott a hajóhad tevékenysége nem kapja meg azt a hangsúlyt, amely eredményei alapján megilleti. Jóindulatú feltételezésem szerint flottánknek a történelmi művekből való kimaradása csak arra vezethető vissza, hogy nem eléggé ismeretes a háborúban betöltött szerepe és nem ismertek eredményei.

Hadd utaljak a haditengerészetünkkel kapcsolatos nagyfokú tájékozatlanságra néhány kirívó példával — s itt nem is a hajóállományról szóló számszerű adatokra gondolok —, hanem olyan feltűnő tévedésre, amely pl. Galántai József: Az első világháború című könyvében olvasható, amikor a következőket írja: „... a Monarchia hadihajói is kifutottak a cattarói támaszpontról, hogy megkíséreljék az Otrantói-szoros blokádjának áttörését, de a korfui francia flotta még a szoros elérése előtt kikényszerítette az összecsapást, és a SZENT ISTVÁN elsüllyesztésével visszafordította a Monarchia flottáját.” Az idézetben foglaltaknak semmi köze sincs a valósághoz. A cs. és kir. hajóhad ugyanis sohasem akarta áttörni, csupán széttörni az otrantói tengerzárát és a zár szétzúzására vezetett támadások — különösen az 1916. július 8-i (NOVARA gyors-cirkáló, parancsnoka Horthy Miklós sorhajókapitány), az 1916. december 22—23-i (négy romboló, köteléparancsnok Bogumil Nowotny korvettkapitány), és az 1917. május 15-i (NOVARA-csoport, köteléparancsnok Horthy sorhajókapitány) — sikeresek voltak. Ezekben a támadásokban azonban sem csatahajók, sem páncélos cirkálók nem vettek részt. Továbbá, a SZENT ISTVÁN csatahajó elsüllyedését eredményező, 1918. június 8—10-ei akcióra a hajók Polából futottak ki. A korfui francia flottáról pedig tudni illik, hogy miután az U 12 (parancsnoka Lerch Egon sorhajóhadnagy) 1914. december 21-én megtorpedózta a franciák vezérhajóját (JEAN BART csatahajó), a franciák többé nem vezényeltek csatahajót az Adriára. 1915. április 27-én pedig az U 5 (parancsnoka lovag Georg von Trapp sorhajóhadnagy) torpedózta meg és süllyeszt-

tette el a francia LÉON GAMBETTA páncélos cirkálót s ettől az időponttól a háború végéig nem hajózott több francia páncélos cirkáló az Adrián. Tehát semmiféle francia flotta nem kényszerített ki összecsapást. Az igazság az, hogy a SZENT ISTVÁN-t két véletlenül arra cirkáló olasz MAS közül a MAS 15 két torpedója süllyesztette el. Hol volt itt összecsapás? Az osztrák—magyar haditengerészeztől ennél a néhány téves sornál több alig olvasható ebben az első világháborút tárgyaló könyvben. Mintha ez a félbeszakított akció lett volna a legfontosabb, legjellemzőbb a cs. és kir. hajóhadra.

Még ennyi sincs az Akadémiai Kiadónál 1978-ban megjelent „Magyarország története” című, egyébként számtalan részletkérdést is tárgyaló munkában, bár, annak ellenére, hogy nem hadtörténetet ad közre, a „Magyarország az első világháborúban” című XV. fejezetében az 1083. oldaltól az 1234. oldalig foglalozik a témával. Egyik alfejezetének címe: „A Monarchia hadereje”, de a haditengerészetet meg sem említi, holott az vitathatatlanul a haderő része, amint azt a véderőről szóló 1868: XL. tc. 2. §-a leszögezi: „A fegyveres erőt képezik: a hadsereg, a hadi tengerészet, a honvédség és a népfölkelés.” A haditengerészetet csak a cattarói matrózlázadással és a hajóhad átadásával kapcsolatban méltatja néhány sorral . . .

De azt is feltételezhetem, hogy a cs. és kir. haditengerészeztől azért nem írtak történéseink, mert nem is akartak. Hiszen amiről nem beszélünk, nem írunk, az nincs, vagy előbb—utóbb elfelejtik. És miért kellett volna elfeledni a hadiflottát? Talán, hogy ne emlékezzünk egy nemzeti öntudatot is tápláló tényre: volt (osztrák—)magyar Adria, Tengermellék?

Vagy valószínűbb, hogy azért kellett elhallgatni a hadiflottát, mert arról szólva nem lehetett nem említeni Horthy Miklóst. Márpedig Horthy Miklós kitünő tengerésztiszt volt, a Habsburg Birodalom történetében az egyetlen magyar flottaparancsnok, akiről egy 1985-ben, Koblenzben kiadott tengerészéletrajzi lexikon többek között azt írja, hogy „legalább tíz esztendővel előbb lett volna szükség a cs. és kir. flotta élén egy ilyen férfiúra”. S a haditengerészeztől szólván, semmiképpen sem lehetett volna Horthy személyét kihagyni. Tehát inkább a flottáról se essék szó.

És mi olvasható a haditengerészet első világháborús hadműveleteiről az 1985-ben kiadott „Magyarország hadtörténete” című reprezentatív műben? Úgy szólván semmi. Csupán egy bekezdés arról, hogy a hadiflotta hány hajóval rendelkezett a háború kezdetén, s felkészült az Adria védelmére és „Szerbia—Montenegro kikötőinek zár alá vételére”. (Szerbiának nem volt kijárása az Adriára, így kikötője sem . . .). És egy bekezdés — természetesen — a cattarói matrózlázadásról. De hogy ez a hajóhad mit csinált, hogyan látta el feladatát, hogyan védte meg az Adriát és az egész tengerpartot, hány hajója pusztult el s ő mennyit süllyesztett el stb., erről egy árva szó sem esik.

E példálózó felsorolás is világossá teszi, hogy a cs. és kir. haditengerészet első világháborús harcait feltáró és bemutató munka nagy űrt hivatott betölteni hadtörténetünkben, amikor többek között bemutatta azt is, hogy milyen roppant erőfeszítéssel és helytállással küzdöttek a haditengerészek hazájukért

A cs. és kir. haditengerészet háborús eredményeiről és veszteségeiről az itt következő táblázatok adnak tájékoztatást. A kimutatásokból — és az 1989-ben és 1991-ben megjelent részekből — terjedelmi korlátok miatt hiányoznak a

tengerészeti repülők. Tevékenységük külön tanulmányt igényel. Annyit azonban e helyen is el kell mondanunk, hogy a repülőgépgyárak 1918. október 7-ig 570 darab különböző típusú repülőgépet adtak át a haditengerészet részére. Ebből a háború alatt (október 7-ig) az ellenség lelőtt 71-et (más forrás szerint 56-ot), szerencsétlenség következtében elpusztult 151 (más forrás szerint 166), kiselejtezték 80-at s így a haditengerészet repülőgéppállománya 1918. október 7-én 268 darabból állt. A cs. és kir. tengerész repülők lelőttek 24, leszállásra kényszerítettek 30 ellenséges (olasz és francia) gépet, elsüllyesztettek 8 hajót, köztük a történelemben először víz alatt hajózó tengeralattjárót, a francia FOUCAULT-t, hogy utána személyzetét az utolsó emberig kimentsék. Megsemmisítettek 5 léghajót, amelyek közül kettő a táblázatban is szerepel. A tengerészrepülők közül elesett 101 fő, fogságba jutott 64 fő.

A táblázatokba foglalt kimutatásokból azonban nem tűnik ki minden, ezért röviden összefoglaljuk a legfontosabbakat.

Az osztrák—magyar haditengerészet legnagyobb és mindenkit meglepő eredménye az volt, hogy sikerrel megvédte partvonalát és hadikikötőit a nála sokkalta nagyobb és erősebb francia flotta támadásai ellenében; a háború négy évében biztosította a part menti hajózást, vagyis a hadianyag, a katonaság és minden más utánpótlás tengeri úton való szállítását Triesztől Cattaróig, majd Durazzóig. „Megállapítható — írta Lapeyrere altengernagy már 1914 december végi jelentésében —, hogy nem csupán a Monarchia partvidéke elleni vállalkozások járnak nagy kockázattal, hanem ezután a Montenegróba irányuló hajókíséreteknél is óriási kockázattal kell számolni...” A Times pedig ugyanekkor így írt: „... A francia tengerészeti vezetőség azt remélte, hogy flottája képes lesz megszerezni Cataro kikötőjét operációs bázisul, ámde Cattaro elfoglalása nem következett be...” Haus tengernagy, a cs. és kir. haditengerészet parancsnoka erről 1915 februárjában írt jelentésében leszögezte: „A háború előtt mindenki tudta, hogy a cs. és kir. hajóhad gyengébb annál, hogysem a nála sokkalta erősebb francia flottával egyedül megütközhesen, ennek még a gondolata sem merült föl. A háborúban most már több mint hét hónapja teljesen egyedül harcol a cs. és kir. flotta a franciák ellen, akiknek mégis tetemes veszteségeket okozott (JEAN BART, CURIE, DAGUE, Lovcen ütegek elhallgattatása)...” És 1915 májusától a francia hajóhadhoz csatlakozott az olasz, később brit egységeket is vezényeltek az Adriára, nem beszélve a francia és az olasz tengerészeti repülőkről. És ilyen hatalmas túlerővel vette fel a küzdelmet eredményesen a cs. és kir. hajóhad, amelyről itthon soha egyetlen elismerő szó sem esik...

A számszerű veszteséglista szerint néhány kirívó adat: a cs. és kir. haditengerészet vesztesége, azaz elsüllyedt hajóinak száma 39, további 6 pedig súlyosan megsérült, de vízen maradt s később kijavították. Az antant hajóvesztésége ezzel szemben 219 egység (köztük négy léghajó), és egy súlyosan megsérült cirkáló (DARTMOUTH). Ebben a veszteségszámban a JEAN BART, a DUBLIN cirkáló, a WEYMOUTH cirkáló és a japán SAKAKI romboló nincs benne.

Az elsüllyesztett cs. és kir. egységek között van 9 tengeralattjáró, az antant ugyanakkor 16 tengeralattjárót vesztett, igaz, közülük hármat saját egység süllyesztett el, tévedésből (az olasz GUGLIELMOTTI-t egy brit ágyúaszád, a H 5 brit tengeralattjárót egy másik brit tengeralattjáró, a W 4 brit tengeralattjáró pedig saját aknára futott). Az antant elvesztett 10 rombolót, míg a cs.

és kir. flotta 5-öt, de ebből egy, a STREITER saját gőzössel ütközött össze s azért süllyedt el.

Ami a cs. és kir. tengeralattjárókat illeti, annak ellenére, hogy összesen csak 27 darab volt belőlük, a legtöbb ellenséges hajót, összesen 131 egységet ők küldtek hullámsírba, mégpedig leginkább szállítógőzösöket a Földközi-tenger térségében, szám szerint 117-et.

Erről a flottáról talán mégis érdemes lett volna legalább megemlékezni az első világháborút tárgyaló könyvekben.

Befejezésül álljon itt egy sor annak a dr. Hardy Kálmánnak az első világháborús Dunaflottilláról írt tanulmányából, aki maga is tengeralattjárón szolgált, majd 1942-től a magyar királyi honvéd folyamerőknek volt a parancsnoka: „Nincs az a tökéletes technika, amely a harcosok lelkületét pótolni tudná!”

I.

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HAJÓHAD ŰSZÓEGYSÉGEINEK ELOSZTÁSA 1919—1921-BEN

1918. október 30-án este, 20 h-kor a badeni főhadiszálláson tartózkodó IV. Károly király, lovag Franz von Keil tengernagy útján elrendelte, hogy a cs. és kir. hajóhadat parancsnoka, nagybányai Horthy Miklós ellentengernagy adja át a Délszláv Nemzeti Tanácsnak. Az átadás október 31-én történt meg s utána, 16 óra 45 perckor, a Polában állomásozó egységeken bevonták a haditengerészet piros-fehér-piros lobogóját. Ezután a magyar, osztrák és cseh nemzetiségű legénység és tisztikar partra szállt. A hajókon csak horvát, dalmát, szlovén és szerb ajkú tisztek és legénységek maradtak, akik fölvtették az új lobogót, a leendő Jugoszlávia — az akkor alakuló Szerb-Horvát-Szlovén Állam (később Királyság) — új hadilobogóját. A fegyelem teljesen meglazult, a maradék szláv legénység elégtelen volt a szolgálat ellátására, mert a szükséges létszám alig egyharmadát tette ki, pedig akkor még a fegyverszünet sem volt megkötve. Ebben a zűrzavarban, október 31-ről november 1-re virradó éjjel az S-1 önjáró torpedóval az olasz Rossetti és Paulicci tengerésztisztek áttörték a védőrendszert és két időzített aknát helyeztek el a VIRIBUS UNITIS volt zászlóshajó alá, amelyek felrobbantak. A csatahajó 14 perc alatt elsüllyedt, magával rántva a hullámsírba kb. 400 főnyi legénységet és a jövődő Szerb-Horvát-Szlovén Királyság tengerészetének csaknem teljes tisztikarát.

IV. Károly királynak ugyanekkor kiadott rendelkezése alapján a cs. és kir. Dunaflottilla egységei a magyar királyi kormány tulajdonába kerültek, amely egységek — a zátonyon megfeneklett BODROG monitor kivételével — Wulff Olaf korvettkapitány parancsnoksága alatt november első napjaiban befutottak Budapestre.

Az antant hatalmakkal 1918. november 3-án, Padovában kötött fegyverszünet értelmében — amely november 4-én lépett életbe — az olasz haditengerészet 5-én megszállta Polát, más egységek pedig partraszálltak Triesztben, Monfalconében, majd Fiumében, Cattarót pedig angol, francia és olasz haditengerészeti erők vették birtokukba.

Az antant Katonai Tanácsa több irányelvet is kidolgozott a német és osztrák—magyar hajóhad sorsára vonatkozóan, de ezeket nem sikerült a tervek szerint végrehajtani. Az Amerikai Egyesült Államok és Japán érdektelenséget nyilvánított a cs. és kir. hajóhad ügyében, mert saját flottájuk olyan nagy volt, hogy az elérte, illetve megközelítette a brit flotta erejét, idegen hajókra nem volt szükségük.

A brit, francia és olasz érdek csak abban volt egységes, hogy a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot meg kell fosztani újonnan szerzett flottájától, mert nem engedhették meg új vetélytárs megjelenését a Földközi-tenger térségében. IV. Károly király eredeti elképzelése szerint azért engedte át a haditengerészetet a délszlávoknak, mert a wilsoni elvek alapján a Monarchiát olyan trialista állammá akarta átformálni, amelyben Auszt-

ria és Magyarország mellett, ez előbbiekhez hasonló, vagy azonos státuszú Horvát-Szlovén vagy Délszláv állam alakult volna meg a Habsburg uralkodó jogára alatt, ami gyakorlatilag azt jelentette volna, hogy a haditengerészet továbbra is a Monarchia — tehát az uralkodó — rendelkezése alatt marad. Az antant rövid úton, hatalmi erővel megfosztotta a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot is a hajóhadtól, és 1921-ben olasz és francia legénység olasz, illetve francia kikötőkbe vitte az egységek nagy részét. Az antant Katonai Tanácsa — valójában azonban a brit és francia kormány — a következő határozatot hozta: a volt cs. és kir. hajóhad összes egységét, jelképesen, felosztják Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország között, illetve a háborúban elvesztett kereskedelmi hajótér pusztulása ellenében kárpótolják Görögországot, Portugáliát és Romániát néhány hadihajóval. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak pedig csupán könnyű partvédő hajókat és fegyvertelen kis egységeket adnak. A nagy hadihajók (csatahajók, páncélos cirkálók) valamint a tengeralattjárók öt éven belül lebontandók, vagy ha kísérletezésre, tanulmányozásra akarják azokat felhasználni, fegyverzetüket másfél éven belül el kell távolítani. Ezt a döntést kemény pénzügyi szankciók fenyegetése mellett Olaszországgal is elfogadtatták, az egyetlen antant hatalommal, amely érdekelt volt a neki juttatott teljes hajóállomány megtartásában, mert ez kedvezőbb helyzetbe hozta volna a Földközi-tengeren Franciaországgal szemben.

A brit Admirális egyetlen hajó besorolására sem tartott igényt, mert a brit hajók műszaki színvonala magasabb volt, mint a cs. és kir. hadihajóké. Ellenben megbízást adott olasz gyáraknak arra, hogy a Nagy-Britanniának juttatott egységeket bontsák le és csak az anyag értékesítéséből befolyt összegre tartott igényt.

A francia és az olasz haditengerészet a határozat értelmében kénytelen volt tehát a nekik adott nagy és még jól használható egységeket is lebontani. Flottájukba csupán kisebb egységeket sorolhattak be, néhány gyorscirkálót és rombolót, ami gyakorlatilag nem változtatott a tengerészeti erőviszonyokon.

Az említett kisebb országok azonban megtarthatták a kapott hajókat, hiszen azok nagyrészt torpedónaszádok voltak. Közülük jó néhány még a második világháborúban is szolgálatban állt, némelyik — a háború lefolyásától függően — jugoszláv vagy görög, majd olasz, végül német lobogó alatt.

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADITENGERÉSZET ÚSZÓEGYSÉGEINEK ELOSZTÁSA A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Lebontásra rendelt egységek

Nagy-Britannia bontja le:

Csatahajók:

HABSBURG, ÁRPÁD, BABENBERG, BUDAPEST, MONARCH

Páncélos cirkálók:

KAISERIN UND KÖNIGIN MARIA THERESIA, KAISER KARL VI, SANKT GEORG

Cirkálók:

ADMIRAL SPAUN, ASPERN, SZIGETVÁR, LEOPÁRD, PANTHER

Akna hajók:

CHAMÄLEON, SALAMANDER

Torpedónaszádok:

6., 7., 8., 9., 10., 14., 18., 50., 51., 53., 55., 56., 57., 58., 59., 62. 63., 64., 65., 66., 67., 68., 70., 71., 72., 73. számúak.

A brit Tengernagyi Hivatal megbízásából a lebontást olasz gyárak végezték La Speziában, Genovában, Velencében és Tarantóban.

Franciaország bontja le:

Csatahajók:

ERZHERZOG KARL (Bizerta előtt vontatás közben elsüllyedt), ERZHERZOG FRIEDRICH, ERZHERZOG FERDINAND MAX, PRINZ EUGEN

Páncéloshajó:

DON JUAN D'AUSTRIA (leszerelt állapotban, vontatás közben Pola előtt elsüllyedt)

Cirkáló:

KAISER FRANZ JOSEF I (Punta d'Ostro előtt ismeretlen okból elsüllyedt)

Aknahajók:

BASILISK, DROMEDAR

Torpedóhajó:

SATELLIT

Rombolók:

PANDUR, REKA, SCHARFSCHÜTZE

Torpedónaszádok:

13., 15., 16., 17. számúak

Tengeralattjárók:

U 4, U 27, U 31

Aknaraktárhajó:

DELTA (volt ZRÍNYI korvett, Pola előtt ismeretlen okból elsüllyedt)

Olaszország bontja le:

Csatahajók:

ERZHERZOG FRANZ FERDINAND, RADETZKY, ZRÍNYI, TEGETTHOFF

Torpedóhajók:

SPALATO, ZARA, SEBENICO, METEOR, BLITZ, KOMET, PLANET, TRABANT, MAGNET

Órhajó:

MARS (volt TEGETTHOFF páncélos hajó)

Lakóhajó:

KRONPRINZESSIN ERZHERZOGIN STEPHANIE (volt csatahajó)

Rombolók:

HUSZÁR, USKOKE, TURUL, CSIKÓS, DINARA, VELEBIT, WARASDINER

Torpedónaszádok:

1., 2., 3., 5., 12., 20., 21., 22., 23., 24., 27., 29., 30., 31., 32., 33., 34., 35., 37., 39., 40. számúak

Tengeralattjárók:

U 1, U 2, U 5, U 10, U 11, U 15, U 17, U 21, U 28, U 32, U 40, U 47

KÜLÖNBÖZŐ GYŐZTES ÁLLAMOK HAJÓHADAIBA
SOROLHATÓ EGYSÉGEK

(zárójelben az új név)

Nagy-Britannia nem sorolt be hajóhadába cs. és kir. egységet.

Franciaország:

Cirkáló:

NOVARA (THIONVILLE)

Tengeralattjárók:

U 14 (volt CURIE, visszakapta), U 22, U 29, U 41

Romboló:

DUKLA

Olaszország:

Cirkálók:

HELGOLAND (BRINDISI), SAIDA (VENEZIA)

Rombolók:

UZSOK (MONFALCONE), LIKA II (CORTELLAZZO), TRIGLAV II (GRADO),
TÁTRA (FASANA), ORJEN (POLA majd ZENZON), CSEPEL (MUGGIA), BALATON
(ZENZON)

Segédhajók:

POLA (FIANONA), TEODO (BARBANA), GÄA (SAN GIUSTO), PELIKAN (GENERALE
ALIMONDI), VESTA (MARTE)

Mentőhajó:

HERKULES (TESEO)

Jachtok:

SEN (vitorlás), LILY (vitorlás), FREDÁ (vitorlás), MIRAMAR (motorjacht),
LACROMA (volt TIGER cirkáló, motorjacht)

Állomáshajó:

TAURUS (MARECHIARO, AURORA)

Torpedónaszádok:

11. számú (FRANCESCO RISMONDO) 25.

Viztender:

NYPHE (LIVENZA)

Vontatók:

PLUTO (VOLOSCA), HIPPOS (CAPO D'ISTRIA), BÜFFEL (MEDOLINO)

Hulkok, gép nélküli, leszerelt hajók:

ADRIA (ex RADEZKY), ALPHA (ex GREIF), GAMMA (ex FASANA), FEUER-
SPEIER (ex ERZHG. ALBRECHT, BUTTAFUOCO), CUSTOZA, ALBATROS, NAU-
TILUS, BELLONA (ex KAISER), MINERVA (ex SAIDA), BETA (ex KAISERIN
ELISABETH)

Torpedóhajó:

LUSSIN (SORRENTO)

Görögország:

Romboló:

ULAN (SMYRNI)

Torpedónaszádok:

92. (PROUSSA), 94. (PANORMOS), 95. (PERGAMOS), 98. (KYZIKOS), 99. (KIOS), 100. (KIDONIA) számúak

Portugália:

Torpedónaszádok:

85. (ZEZERE), 86. (AVE), 88. (CAVADO), 89. (SADO), 90. (LIZ), 91. (MONDEGO) számúak

Románia:

Torpedónaszádok:

74. (VIFORUL), 75. (VARTEJUL), 80. (VIJELIA), 81. (SEORUL), 82. (NALUCA), 83. (SMEUL), 84. (FULGERUL) számúak

Monitorok:

SAVA (BUCOVINA), TEMES (ARDEAL), INN (ex ÚJVIDÉK, ex MARX) (BAS-ARABIA)

Jugoszlávia:

Torpedónaszádok:

19. (D 4), 36. (D 2), 38. (D 3), 54. (T 12), 60. (T 9), 61. (T 10), 69. (T 11), 76. (T 1), 77. (T 2), 78. (T 3), 79. (T 4), 87. (T 5), 93. (T 6), 96. (T 7), 97. (T 8), számúak.

Partvédő páncélos:

KRONPRINZ ERZHERZOG RUDOLF (KUMBOR)

Állomáshajó:

DALMAT (VILA)

Műhelyhajó:

CYKLOP (PERUN)

Akna hajó:

AURORA

Vontató:

GIGANT (MOCNI)

Segédhajók:

NAJADE (SITNICA), NIXIE, VERMAC (MARLJIVI), QUARNERO

Hulkok, gép nélküli, leszerelt hajók:

SCHWARZENBERG (ex LAUDON), DONAU, KAISER MAX, VULKÁN (ex PRINZ EUGEN), FRUNDSBERG

Monitorok:

BOSNA (VARDAR), ENNS (DRAVA), BODROG (SAVA), KÖRÖS (MORAVA)

A Nemzetközi Dunabizottság rendelkezésére:

Monitorok:

SZAMOS, LAJTA (ex LEITHA), MAROS

Az 1918 utáni sorsuk ismeretlen: LOLIGO, UB 3 tengeralattjárók, STÖHR és LACHS I. őrnaszádok, LINZ páncélosnaszád, a Müller-Thomamühl és Szombathy-típusú siklócsónakok, a Nr. 1. siklócsónak, a PM 1. és PM 2. páncélos naszádok és a haditengerészet gőzbárkái, gőz- és motorcsónakjai, parancsnoki csónakjai. A haditengerészet különböző típusú repülőgépeinek háború utáni sorsáról sincsenek megbízható adataink.

AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG SZÁMÁRA
FOLYAMRENDÉSZETI CÉLRA VISSZAJUTTATOTT ŐRNASZÁDOK

Ausztria: STÖR, BARSCH, COMPÓ, FOGAS

Magyarország: LACHS, WELS, VIZA, CSUKA

II.

ÉPÍTÉS ALATT ÁLLÓ, SZÉTBONTÁSRA ÍTÉLT ŰSZÓEGYSÉGEK
1918 OKTÓBERÉBEN
(AZ ELKÉSZÍTETTSÉG FOKA $\%$ -BAN)

TENGERALATTJÁRÓK

- a) Cantiere Navale Triestino, Pola
U 48 (71 $\%$), U 49 (54 $\%$), U 101 (47 $\%$), U 102 (30 $\%$), U 103 (15 $\%$);
- b) Cantiere Navale Triestino, Monfalcone
U 104, U 105, U 106 (gerincfektetés megtörtént);
- c) Austria-Werft, Trieszt
U 52, U 53 (gerincfektetés megtörtént);
- d) Ganz és Tsa. Danubius Rt., Fiume — Bergudi
U 50 (87 $\%$), U 51 (59 $\%$), U 107 (33 $\%$), U 108 (29 $\%$), U 109 (24 $\%$), U 110 (20 $\%$);

TORPEDÓROMBOLÓK

Ganz és Tsa. Danubius Rt. Fiume — Porto-Ré
HONVED (35 $\%$), LOVCEN (35 $\%$), NO. III. (15 $\%$), No. IV. (5 $\%$);

TENGERALATTJÁRÓ-VADÁSZOK

- a) Tengerészeti Szentár, Pola
6,7 tonnás Szombathy-típus: I, II (100 $\%$), III, IV, V, VI (25—85 $\%$);
7 tonnás Szombathy-típus: 1 db, (15 $\%$).
25 tonnás Eckert von Labin-típus: Mb. 107, Mb. 108, Mb. 109 (100 $\%$)
- b) Austria-Werft, Trieszt
25 tonnás Eckert von Labin-típus: Mb. 110 (45 $\%$), Mb. 111 (40 $\%$), Mb. 112 (30 $\%$),
Mb. 113 (15 $\%$), Mb. 114 (15 $\%$), Mb. 115 (15 $\%$).
- c) Eppel, Bécs
10 tonnás Grillo-típus: No. I, No. II (75 $\%$)

TENDEREK

- a) Austria-Werft, Trieszt
47 tonnás: T 66 (100 $\%$), T 67 (97 $\%$), T 68, T 69, T 70 (96 $\%$), T 71 (92 $\%$);
51 tonnás tűzoltó tender: FT 5 (90 $\%$);
28 tonnás: T 8 (40 $\%$), T 9 (100 $\%$), T 10 (97 $\%$);
160 tonnás Bravo-típus: T 160 (94 $\%$), T 161 (90 $\%$);
100 tonnás: T/BA 3, T/BA 4 (4 $\%$);

205 tonnás: T 201 (35⁰/₀), T 202 (32⁰/₀);
85 tonnás aknatenderek: DMSCH 1, 2, 3, 4 (65—45⁰/₀);
1080 tonnás anyagtender (25⁰/₀);
8 db különböző rendeltetésű egység (3—100⁰/₀ között)

b) Kauf und Brummer, Muggia

6 db különböző 200—250 tonnás anyaghajó (15—66⁰/₀);

c) Ganz és Tsa. Danubius Rt. Fiume — Porto-Ré

50 tonnás aknatenderek: MT 50, MT 51 (27⁰/₀);

130 tonnás aknatenderek: MT 133 (65⁰/₀), MT 134 (56⁰/₀), MT 135 (51⁰/₀), MT 136 (46⁰/₀), MT 137 (44⁰/₀), MT 138 (41⁰/₀), MT 139 (39⁰/₀), MT 140 (37⁰/₀), MT 141, MT 142 (37⁰/₀), MT 143 (35⁰/₀);

250 tonnás víztender: WT 250 (44⁰/₀);

d) Ganz és Tsa. Danubius Rt. Fiume — Bergudi

130 tonnás aknatender: MT 130 (77⁰/₀), 131 (76⁰/₀), 132 (73⁰/₀);

e) Állami hajógyár, San Rocco

1 db 50 tonnás üzemanyag-tartályhajó

f) Martinolich, Lussin, Lussinpiccolo

500 tonnás tankhajó: ÖL 502 (99⁰/₀), ÖL 503 (69⁰/₀).

ÓRNASZÁD

Ganz és Tsa. Danubius Rt. Budapest

140 tonnás: „r” (80⁰/₀)

CIRKÁLÓ

Cantiere Navale Triestino, Monfalcone

5353 tonnás, No. 68. (kb. 75⁰/₀),

1500 tonnás cirkáló: 2 egység (kb. 45⁰/₀);

Polgári hajózási társaság részére óceánjáró egységek:

FRANZ JOSEF I

III.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN ELSZENVEDETT
HAJÓVESZTESÉGE A TENGEREKEN (A MEGSÉRÜLTEKKEL)

Sorszám	Időpont	Az elsüllyedt (megsérült) hajó		Az esemény		Az eseményt előidéző hajó		Megjegyzés
		neve	víziszorítása (t) (tonnatartalma, BRT)	helyszíne	okozója	neve	lobogója	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.	1914. VIII. 16.	ZENTA cirkáló	2300 t	Castellastua	lövegtűz	COURBET, JUSTICE stb.	francia	A ZENTA-t az egész földközi-tengeri francia flotta lőtte
2.	1914. VIII. 13.	BARON GAUTSCH gőzös	-	Dalmát partsáv	akna	-	-	Elszabadult saját akna
3.	1914. VIII. 23.	26. sz. (ex FLAMINGO) torp. naszád	78 t					
4.	1914. IX. 17.	MARIA szkúner	-					
5.		JOSEFINE gőzös	-					
6.	1914. XI. 3.	KAISERIN ELISABETH cirkáló	4000 t	Csingtau	önrobbantás	-	-	Önsüllyesztés
7.	1915. VIII. 12.	U-12 tengeralattjáró	240 273 t	Velence	akna	-	-	-
8.	1915. VIII. 13.	U-3 tengeralattjáró	240 300 t	41°É, 18°15'K	lövegtűz	BISSON romboló	francia	-
9.	1915. IX. 9.	51-T (ex ANACONDA) torp. naszád	200 t	Lissa	torpedó	PAPIN tengeralatt- járó	francia	Nem süllyedt el, kija- vítva ismét szolgálatba állították
10.	1915. XII. 29.	KUPA gőzös	-	Planka-fok		tengeralatt- járó	olasz	Még partra futott, ott süllyedt el, vihar felfor- dította

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
11.	1915. XII. 29.	LIKA romboló	850 t	Durazzo	akna	-	-	-
12.		TRIGLAV romboló	850 t					
13.	1916. III. 18.	ELEKTRA kórházhajó	3199 t	Planka-fok	torpedó	AMPÈRE tengeralattjáró	francia	Partra futott, később kijavították és szolgálatba állították
14.	1916. III. 31.	ANDRÁSSY gőzös	1553 t	San Giovanni di Medua	akna	-	-	Saját akna
15.	1916. IV. 16.	TIROL kórházhajó	2836 t	Durazzo				Partra futott, nem süllyedt el, kijavítás után szolgálatba állították
16.	1916. V. 4.	CSEPEL romboló	850 t	Bocche di Cattaro bejárata előtt	torpedó	BERNOULLI tengeralattjáró	francia	Nem süllyedt el, kijavították, szolgálatba állították
17.	1916. V. 9.	DUBROVNIK gőzös	-	Lesina-sziget		ARCHIMÈDE tengeralattjáró		-
18.	1916. V. 12.	ALBANIA gőzös	219 t	Dalmát partsáv		tengeralattjáró		-
19.	1916. V. 13.	U-6 tengeralattjáró	$\frac{240}{273}$ t	Otrantói-szoros	háló- és lövegtűz	DULCIE DORRY, EVENING STAR II. űrhajók	brit	-
20.	1916. VI. 5.	LOCNUM gőzös	924 t	Durazzo	torpedó	MAS 5, MAS 7	olasz	-
21.	1916. VI. 20.	ADELSBERG gőzös	1122 t	Sebenico	akna	-	-	Saját akna
22.	1916. VI. 26.	SARAJEVO gőzös	1111 t	Durazzo	torpedó	MAS 5, MAS 7	olasz	-

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
23.	1916. VII. 31.	MAGNET torpedóhajó	510 t	Galiola előtt	torpedó	tengeralattjáró	?	Nem süllyedt el, kijavítása után ismét szolgálatba állt
24.	1916. X. 17.	U-16 tengeralattjáró	$\frac{127}{142}$ t	Albánia előtt	vízibomba	NEMBO romboló	olasz	-
25.	1917. I. 17.	ZAGREB gőzös	537 t	Planka-fok	torpedó	tengeralattjáró	?	-
26.	1917. III. 31.	U-30 tengeralattjáró	$\frac{268}{306}$ t	?	?	?	?	III. 31-én kifutott, eltűnt
27.	1917. V. 16.	U-5 tengeralattjáró	$\frac{240}{273}$ t	Fasana-csatorna	akna	-	-	Kiemelve, újjáépítve, iskolahajó 1918-ban
28.	1917. VI. 4.	WILDFANG romboló	400 t	Penedeától nyugatra	akna	-	-	-
29.	1917. XII. 10.	WIEN csatahajó	5636 t	Trieszti-öböl	torpedó	MAS 9	olasz	-
30.	1918. II. 12.	PELAGOSA gőzös	245 t	Fiumei-öböl		F-12 tengeralattjáró	olasz	-
31.	1918. II. 21.	U-23 tengeralattjáró	$\frac{173}{210}$ t	Otrantói-szoros 40°26'É, 19°2'K	vízibomba	AIRONE romboló	olasz	-
32.	1918. III. 19.	LINZ gőzös	3819 t	Rodoni-fok	akna	-	-	-
33.	1918. IV. 16.	STREITER romboló	400 t	Dalmát partsáv előtt	ütközés	-	-	Összeütközött a PETKA gőzössel, elsüllyedt
34.	1918. V. 3.	GIULIA gőzös	4337 t	Pola-Fiume között	akna	-	-	Saját akna, nem süllyedt el, partra futott, kijavították
35.	1918. V. 12.	BREGENZ gőzös	3905 t	Durazzó	torpedó	tengeralattjáró	olasz	-
36.	1918. VI. 10.	SZENT ISTVÁN csatahajó	20000 t	Premuda előtt 44°16'É, 14°23'K		MAS 15	olasz	-

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
37.	1918. VI. 30.	VILA gőzös	405 t	Capocesto előtt		tengeralattjáró	-	-
38.	1918. VII. 4.	U-20 tengeralattjáró	$\frac{173}{210}$ t	Tagliamento előtt 45°29'É, 13°15'K	torpedó	F-12 tengeralattjáró	olasz	-
39.	1918. VII. 9.	U-10 tengeralattjáró	$\frac{127}{142}$ t	Piave-torkolat	akna	-	-	1918. VII. 26-án kiemelték, megkezdték helyreállítását
40.	1918. VIII. 11.	EUTERPE (ex GÖDÖLLŐ) gőzös	2302 t	Pago	torpedó	-	-	-
41.	1918. VIII. 20.	GORITIA gőzös	3104 t	Bojana-torkolat		-	-	-
42.	1918. IX. 21.	MARINA gőzös	-	-	akna	-	-	Partra futott
43.	1918. X. 2.	STAMBUL gőzös	3817 t	Durazzo	lövegtűz	WEY-MOUTH cirkáló	brit	-
44.		HERCEGOVINA gőzös	748 t					
45.	1918. X. 4.	OCEANIA kórházhajó	5497 t	Rodoni-fok	akna	-	-	Partra futott, később a 16. torpedónaszád felrobbantotta

IV.
ELSÜLLYEDT CS. ÉS KIR. TENGERALATTJÁRÓK

Sor- szám	Időpont	A tengeralattjáró		Az elsüllyedés oka	Az elsüllyedés helye	Megjegyzés
		száma	parancsnoka			
1.	1915. VIII. 12.	12	Lerch	akna	Velence előtt	17 halott, túlélő nem volt
2.	VIII. 13.	3	Strnad	BISSON romboló	Dél-Adria	10 halott, a többi fogságba került (12 fő)
3.	1916. V. 13.	6	Falkhausen	háló	Otrantói-szoros	Mindenki - 20 fő - túlélte, fogságba kerültek
4.	X. 17.	16	Zopa	NEMBO romboló	Albánia előtt	2 halott, a többi - 14 fő - fogságba került
5.	1917. IV. 1-2.	30	Fähndrich	?	?	Március 31-én kifutott a támaszpontjáról, ahova többé nem tért vissza; a hajó 21 főnyi személyzetével együtt nyomtalanul eltűnt
6.	V. 16.	5	Schlosser	akna	Fasana-csatorna	6 halott, a többit kimentették. 1917. június 23-án kiemelték, kijavították, 1918. VIII. 27-én ismét szolgálatba állt, mint oktatóhajó
7.	1918. II. 21.	23	Bézárd	AIRONE-torpedónaszád, vízbombákkal	Otrantói-szoros	21 halott, túlélő nem volt
8.	VII. 4.	20	Müller	F 12 olasz tengeralattjáró megtorpedózta	Tagliamento-torkolat	18 halott, túlélő nem volt
9.	VII. 9.	10	Ulmansky	akna	Caorle	Személyi veszteség nem volt. 1918. VII. 25-én kiemelték, Triesztbe vontatták s megkezdték kijavítását

V.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁVAL SZEMBEN ÁLLÓ FELEK HAJÓVESZTÉSÉGE
AZ ADRIÁN 1914-1918-BAN
(A TENGERALATTJÁRÓK ÁLTAL ELSÜLLYESZTETT HAJÓK NÉLKÜL)

Sor- szám (1)	Időpont (2)	Az elsüllyedt (zsákmányolt, megsérült) hajó			Az esemény		Az eseményt előidéző cs. és kir. egység (8)	Megjegyzés (9)
		neve (3)	lobogója (4)	víziszorítása (tonna, BRT)(5)	helyszíne (6)	okozója (7)		
1.	1914. XII. 20.	CURIE tengeralattjáró	francia	407 554 t	Pola	torlasz, tüzérségi tűz	VIII. és XV. tender, TURUL, 63-T, SATELLIT, az ÁRPÁD motorcsónakja, a Punta Christo erőd	Kiemelve, besorolva a cs. és kir. flottába: U-14
2.	1914. IX. ?	ALFREDO P. halászhajó	olasz	-	Olaszország északi partivize	akna	-	Elszabadult aknák, semleges hajók
3.	1914. IX. ?	MOROSINI halászhajó		-				
4.	1915. II. 23.	DAGUE romboló	francia	731 t	Antivari		-	
5.	1915. III. 2.	RUMIJA jacht	montenegrói	-		torpedó	57 T	-
6.	1915. III. 19.	GASPARE (ex TIRRENO)	francia	-	San Giovanni di Medua	hajótörés	-	-
7.	1915. V. 24.	TURBINE romboló		370 t	Vieste előtt	ágyútűz	CSEPEL, TÁTRA, LIKA	-
8.	1915. VI. 8.	CITTA DI FER- RARA léghajó	olasz	-	Fiume	pisztolylövés	L 48 repülőgép	-
9.	1915. VI. 18.	GRAZIA teher- gőzös		-	San Benedetto előtt	torpedó	74 T	-
10.	1915. VIII. 5.	P 5 léghajó		-	Pietro d' Orio	kézifegyver	L 47 repülőgép	-
11.		CITTA DI JESI léghajó		-	Pola	légv. ágyúk	NOVARA gyorscirkáló	-

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)		
12.	1915. VII. 13.	17 OS torpedónaszád	olasz	120 t	Piranótól északra	akna	-	-		
13.	1915. VIII. 15.	JALEA tengeralattjáró		252 300 t	Grado-Trieszt között		-	-		
14.	1915. IX. 27.	BENEDETTO BRIN csatahajó		13 400 t	Brindisi	önrobbanás (szabó társ?)	-	Kiderítetlen eset diverzáns akció sem kizárható		
15.	1915. VIII. 29.	NAUTILUS tengeralattjáró		225 300 t	Sdobba-torkolat	repülőbomba vagy akna	L 46 vízirepülőgép	Egyik változat sincs kétséget kizáróan bizonyítva		
16.	1915. XI. 22.	KALMARA vitorlás		-	Otranto előtt	lővegtűz	TRIGLAV	-		
17.		PALATINO gőzös		-	Brindisi-Valona vonal		TATRA	-		
18- -36.	1915. XII. 5.	ismeretlen nevű gőzösök, összesen 4 egység	-	-	San Giovanni di Medua		NOVARA, HUSZAR, PANDUR, TURUL, WARASDINER	Mind a kikötőben horgonyzott és rakodott, azonosíthatatlanok		
		ismeretlen nevű vitorlások, összesen 10 egység								
		kisebb szállítóhajók (bárkák), összesen 5 egység								
37.	1915. XII. 5.	FRESNEL tengeralattjáró	francia	398 550 t	Bojana-torkolat		WARASDINER	-		
38.	1915. XII. 4.	INTREPIDO romboló	olasz	780 t	Valona	akna	-	-		
39.	1915. XII.	RE UMBERTO gőzös		-			-	-	-	
40.	1916. II. 16.	MEMPHIS gőzös	francia	-	Durazzo		-	-		
41.- -45.	1915. XII. 6.	4 vitorlás	albán	-			lővegtűz	CSEPEL, BALATON, TATRA, TRIGLAV, ORJEN, LIKA	Kikötőben horgonyzó, ismeretlen nevű hajók	
		1 trabakel	olasz							
46.	1915. XII. 29.	MONGE tengeralattjáró	francia	398 550 t	Menders-fok	BALATON				-

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
47.	1916. II. 26.?	MONSONE gőzös	olasz	-	Durazzo	akna	-	-
48.- -49.	1916. II. ?	2 halászhajó	brit	-				-
50.	1916. VII. 14.	BALILLA tengeralattjáró	olasz	-	Lissától 6 mf-re nyugatra	torpedó	65 F, 66 F	-
51.	1916. VII. 31.	GIACINTO PULLINO tengeralattjáró		345 400 t	Galiola	zátonyra ült	-	Bevontatása közben elsüllyedt
52.	1916. VIII. 26.	ROSIE halászgőzös	brit	-	Otrantói-szoros	repülőbomba	L 132 vízirepülőgép	-
53.	1916. VI. 1.	1 halászgőzös				ORJEN	-	
54.- -55.	1916. VII. 9.	CLAIVIS halászgőzös ASTRUM SPEI halászgőzös				NOVARA	-	
56.	1916. VIII. 2.	LEONARDO DA VINCI csatahajó	olasz	22 380 t	Tarantói-öböl	pokolgép	-	Diverzáns akció
57.	1916. VIII. 9.	B 10 tengeralattjáró	brit	280 320 t	Velence	repülőbomba	20 repülőgép bombázta a velencei kikötőt	Kideríthetetlen, melyik gép bombája találta el
58.	1916. VIII. 5	léghajó	olasz	-	Lissa-sziget	önrobbanás	-	-
59.	1916. VII. ?	H 3 tengeralattjáró	brit	370 450 t	Punta d' Ostro	akna	-	-
60.	1916. IX. 15.	FOUCAULT tengeralattjáró	francia	398 550 t		repülőbomba	L 132, L 135	-
61.	1917. ?	GUGLIELMOTTI tengeralattjáró	olasz	700 1070 t	az olasz part közelében	lővegtűz	brit ágyúaszád	Ellenségnek nézte, tévedésből lőtte
62.	1917. ?	H 5 tengeralattjáró	brit	370 450 t		torpedó	brit tengeralattjáró	
63.	1917. IV. ?	W 4 tengeralattjáró		450 580 t	Punta d' Ostro	akna	-	-
64.- -65.	1916. XII. 22.	2 halászgőzös		-	Otrantói-szoros	lővegtűz	REKA, VELEBIT, DINARA	A gőzösök nevét nem sikerült tisztázni

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	
66.	1917. IV. 21.	JAPIGIA gőzös	olasz	-	Linguetta-fok	torpedó	92 F, 94 F, 100 M, 84 F	-	
67.	1917. ?	CITTA DI SASSARI segédcirkáló		-	-	akna	-	-	
68- -80.	1917. V. 15.	ADMIRABLE, AVONDALE, CORAL HAVEN, FELICITAS, GIRL ROSE, HELENORE, QUARRY KNOWE, SELBI, TAITS, SERENE, TRANSIT, YOUNG LINNET halászgőzök névtelen halászgőzös	brit	-	Otrantói-szoros	lővegtűz	NOVARA, HELGOLAND, SAIDA	-	
81.		BOREA romboló	olasz	370 t	Éliás-hegy		CSEPEL	-	
82.		CARROCCIO gőzös		-			BALATON	-	
83.		VERITA gőzös		-				-	
84.		DARTMOUTH cirkáló	brit	5250 t	Brindisi		torpedó	U 89 (német)	nem süllyedt el
85.		BOUTEFEU romboló	francia	714 t			akna	-	-
86.	1916. XI. 4.	MAS-6	olasz	-	-	összeütközött	-	összeütközött, elsüllyedt	
87.	1918. IV. 13.	CAVALLETTA		8 t	-	önsüllyesztés	-	-	
88.		PULCE		-	-	-	-		
89.	1918. V. 14.	GRILLO		-	8 t	Pola	lővegtűz	V. tender, SENJ, VIII. órhajó	tengerésztank

VI.

A CS. ÉS KIR. TENGERALATTJÁRÓK ÁLTAL ELSÜLLYESZTETT
(ZSÁKMÁNYOLT) HAJÓK

Sor- szám	Időpont	A tengeralattjáró		Az elsüllyesztett (elfogott) hajó			Az elsüllyesztés (elfogás) helye (földrajzi fok, perc)	
		száma	parancsnoka	neve	lobogója	nagysága BRT-ben		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
1.	1914. XI. 28.	4	Jüstel	FIGRE DEL MARE	albán	13 t	42°00'É	19°00'K
2.	1915. III. 22.			FIGRE DI DULCIGNO	montenegrói	3 t	41°53'É	19°15'K
3.				HILUSSIE		3 t		
4.	III. 31.	12	Lerch	FIGRE I.		3 t	41°54'É	19°11'K
5.				FIGRE II.		3 t		
6.				BUONA FORTE		3 t		
7.				INDAVERDI		3 t		
8.				HAILIE		2 t		
9.	IV. 27.	5	Trapp	LÉON GAMBETTA		francia	12550 t	39°45'É
10.	V. 29.	12	Lerch	VIRGINIA	görög	1065 t	45°35'É	13°30'K
11.	VI. 10.	11	német személyzet	MEDUSA	olasz	252/300 t	Velece előtt	
12.	VI. 26.	10		5 PN		120 t		
13.	VII. 7.	26		AMALFI		10400 t		
14.	VII. 18.	4	Singule	GIUSEPPE GARIBALDI	olasz	7350 t	42°28'07"É	18°15'07"K
15.	VIII. 5.	5	Trapp	NEREIDE		303 t	42°23'17"É	16°15'45"K
16.	VIII. 29.			CEFALONIA		görög	1074 t	41°20'É
17.	XI. 23.	16	Zopa	UNIONE	olasz	25 t	41°46'É	19°32'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
18.	XII. 7.	16	Zopa	FIORE ALBANIA	albán	62 t	41°45'É	19°31'K
19.	XII. 9.	4	Singule	PAPAGALLO		10 t	41°40'É	19°25'K
20.				GJOVADJE		3 t		
21.	XII. 18.	15	Fähndrich	ERZEN	25 t	41°37'É	19°31'K	
22.	XII. 21.			FIGLIO PRELIGIONA	80 t	41°47'É		
23.	1916. I. 1.	17	Hudecek	-		40 t	41°57'É	19°25'K
24.	I. 3.	4	Singule	?	?	10 t	41°59'É	19°15'K
25.				HALIL	albán	3 t		
26.	II. 2.			JEAN BART II.	francia	475 t	41°08'É	19°20'K
27.	III. 18.	6	Falkhausen	RENAUDIN		800 t	41°17'É	19°22'K
28.	III. 30.	4	Singule	JOHN PRITCHARD	brit	118 t	38°40'É	20°20'K
29.	V. 17.	15	Fähndrich	STURA	olasz	2238 t	40°47'É	19°00'K
30.	VI. 8.	5	Schlosser	PRINCIPE UMBERTO		7929 t	40°19'É	19°10'K
31.	VI. 23.	15	Fähndrich	CITTA DI MESSINA		3495 t	40°09'É	18°48'K
32.				FOURCHE	francia	746 t		
33.	VII. 10.	17	Hudecek	IMPETUOSO	olasz	680 t	40°10'É	18°50'K
34.	VIII. 14.	4	Singule	PONTE MARIA		204 t	39°55'É	17°15'K
35.				INVERBERVIE	brit	4309 t	37°55'É	16°15'K
36.	X. 13.			MARGARETHA	olasz	2092 t	40°01'É	17°34'K
37.	X. 17.	16	Zopa	NEMBO		370 t	40°08'É	19°30'K
38.	X. 26.	15	Rzemenowski	POLCEVERA		2207 t	39°54'É	19°45'K
39.	1917. IV. 10.	29	Prasil	DALTON	brit	3486 t	36°00'É	22°40'K
40.	IV. 12.	27	Teufl	MERITOS	görög	2500 t	37°13'É	15°20'K
41.	IV. 15.	29	Prasil	MASHOBRA	brit	8326 t	34°12'É	21°01'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
42.	IV. 16.	27	Teufl	ZENOBIA	görög	3500 t	38°53'É	17°25'K
43.	IV. 28.	14	Trapp	TEAKWOOD	brit	5315 t	36°39'É	21°10'K
44.	V. 3.			ANTONIO SCIESA		olasz		
45.	V. 4.	4	Singule	PERSEO		3935 t	38°02'É	18°43'K
46.	V. 19.	29	Prasil	MORDENWOOD	brit	3125 t	35°02'É	22°05'K
47.	V. 30.	4	Singule	ITALIA	francia	1305 t	39°45'É	19°00'K
48.	VI. 9.	27	Teufl	ROLAND		703 t	35°50'É	22°01'K
49.	VI. 19.	4	Singule	EDUARD CORBIERE		475 t	40°00'É	17°30'K
50.				CEFIRA		890 t		
51.	VI. 30.	28	Hudecek	HAIGH HALL	brit	4809 t	36°12'É	15°24'05''K
52.	VII. 3.			MONGARA		8205 t	38°10'É	15°36'K
53.	VII. 4.	14	Trapp	MARIONGA GOULANDRIS	görög	3191 t	35°18'É	22°36'05''K
54.	VII. 12.	4	Singule	BERTHILDE	francia	1500 t	38°35'É	16°50'K
55.	VII. 15.	32	Vio	PORTO DI ADALIA	olasz	4073 t	34°40'05''É	18°40'K
56.	VIII. 10.	31	Nejebysy	LEALTA		4021 t	35°45'É	16°50'K
57.	VIII. 13.	28	Hudecek	MASTON	brit	3881 t	38°25'08''É	16°43'01''K
58.	VIII. 16.			BRADFORD CITY		3683 t	38°10'É	15°37'K
59.	VIII. 19.	40	Krsnjavi	GARTNESS		2422 t	34°52'É	18°14'K
60.	VIII. 23.	14	Trapp	CONSTANCE		francia	2468 t	36°51'É
61.	VIII. 24.			KILWINNING	brit	3071 t	35°26'É	16°30'K
62.	VIII. 27.			TITIAN		4170 t	34°20'É	17°30'K
63.				NAIRN		3627 t	34°05'É	19°20'K
64.	VIII. 29.			MILAZZO		olasz	11480 t	34°45'É

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.			
65.	X. 5.	28	Hudecek	BONTNEWYDD	brit	3296 t	33°57'É	22°19'K		
66.	X. 19.	14	Trapp	GOOD HOPE		3618 t	35°53'É	17°05'K		
67.				ELSISTON		2908 t	35°40'É	17°28'K		
68.	X. 24.			EUSTON		2841 t	34°53'É	19°50'K		
69.	XI. 16.	43	Schlosser	ORIONE	olasz	4016 t	40°35'É	18°50'K		
70.	1918. I. 1.	40	Krsnjavi	SANDON HALL	brit	5134 t	36°17'É	12°50'K		
71.	I. 12.	47	Molitor	MICA	francia	1535 t	37°09'05"É	22°45'K		
72.		28	Hudecek	BOSFORO	olasz	2773 t	37°54'É	16°06'K		
73.	I. 13.			REPALLO	brit	3811 t	38°05'É	15°34'K		
74.	I. 21.			WEST WALES		4331 t	34°00'É	16°50'K		
75.	I. 22.			27		Holub	ANGLO CANADIAN	4239 t	35°15'É	15°05'K
76.		MANCHESTER SPINNER	4247 t							
77.	III. 8.	28	Hudecek	UGANDA	görög	4257 t	36°26'É	12°05'K		
78.				AYR		3050 t				
79.	III. 11.			STOLT NIELSEN		5684 t	35°10'É	14°40'K		
80.	III. 20.	40	Krsnjavi	ANTONIOS THUPILATOS		2282 t	35°38'É	13°20'K		
81.	IV. 29.	27	Holub	MARIA	olasz	40 t	35°58'05"É	23°50'K		
82.	V. 1.			S. NICOLA		8 t			35°49'05"É	26°29'K
83.	V. 3.			PANAGHIA		6 t			35°42'É	25°52'K
84.				AGIOS DIMITRIOS	40 t	görög	35°38'É	25°13'K		
85.	V. 6.			TAXIARCHIS	40 t					
86.				EVANGELISTRIA	46 t					
87.	V. 10.	47	Seyffertitz	ITINDA	brit				5251 t	33°46'É

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.		
88.	V. 13.	32	Kasseroller	JULIA	görög	48 t	36°35'É 22°10'K		
89.				-		40 t			
90.	V. 14.	27	Holub	PHOENIX	brit	765 t	40°22'05''É 19°08'K		
91.	V. 20.	32	Kasseroller	AGHIOS DIONISIOS	görög	58 t	36°39'É 22°18'K		
92.				ANGELIKI		30 t			
93.	V. 21.					CHATHAM	brit	3592 t	34°51'09''É 21°34'K
94.		27	Holub	EVANGELISTRIA	görög	9 t	36°39'É 22°18'K		
95.	VII. 3.			AGIA TRIAS		14 t		36°50'É 22°10'K	
96.				PANAGHIA		12 t			
97.	VII. 6.					SAN NICOLA	olasz	29 t	36°06'05''É 25°19'K
98.	VII. 7.	31	Rigele	GIUSEPPINO PADRE		67 t	37°30'É 18°30'K		
99.	VII. 9.	27	Holub	TREIS ADELPHOI	görög	53 t	35°47'É 25°19'K		
100.	VII. 10.			AGIOS GEORGIOS		17 t			
101.				AGIOS LOVKAS		11 t			
102.	VII. 11.			AGIOS KONSTANTINOS		14 t	35°38'É 25°12'K		
103.				MARIGO		9 t		36°05'É 25°16'K	
104.	VIII. 13.						ANHUI		brit
105.	IX. 11.			ANTOINETTE	francia	3 t	45°34'05''É 37°27'K		
106.	IX. 13.	41	Wolf	AMIRAL CHARNER		4604 t	36°36'É 12°58'K		
107.	IX. 14.	27	Holub	AGIOS NICOLAOS	görög	113 t	34°20'É 32°51'K		
108.	IX. 17.					PORTARITISSA	olasz	16 t	35°39'É 26°08'K
109.						SOFIA		6 t	
110.	IX. 18.					ADELPHOTIS	görög	26 t	36°14'É 25°25'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
111.	IX. 18.	27	Holub	AG. AMMA	görög	16 t	36°14'É	25°25'K
112.	IX. 19.			AGIOS SPIRIDION		58 t	36°04'É	24°00'K
113.	IX. 20.	47	Seyffertiz	CIRCE	francia	498 t	41°39'É	19°25'K
114.		27	Holub	AG. NICOLAOS	görög	13 t	36°26'É	22°20'04''K
115.				AG. SPIRIDION		18 t		
116.				THEOLOGOS		103 t	36°57'É	22°05'K
117.				PROF. ELIAS		5 t	36°42'É	22°12'06''K
118.				névtelen		7 t	36°57'É	22°05'K
119.				névtelen		10 t		
120.				DRAGONOS		6 t	36°59'01''É	21°59'05''K

VII.

FELDERÍTETLEN NEVŰ ÉS NEMZETISÉGŰ, ELSŰLYESZTETT
GŐZHAJÓK

Sorszám	Időpont	A tengeralattjáró		Az elsüllyesztett hajó nagysága (BRT)	Az elsüllyesztés helye (földrajzi fok, perc)	
		száma	parancsnoka			
1.	1917. V. 22.	29	Prasil	3000 t	36°20' É	21°00' K
2.	VII. 8.	14	Trapp	3000 t	32°46' É	23°19' K
3.	VIII. 16.	17	Rigele	1000 t	40°35' É	18°40' K
4.	VIII. 29.	40	Krsnjavi	4500 t	37°00' É	17°10' K
5.	1918. I. 3.			4000 t	35°12' É	15°56' K
6.	III. 19.			4500 t	35°10' É	14°27' K
7.	III. 23.			5000 t	36°14' É	13°11' K
8.	IV. 4.	29	Prasil	8000 t	35°06' É	14°24' K
9.	V. 21.	32	Kasseroller	5000 t	34°51' É	21°34' K
10.	VIII. 12.	27	Holub	3000 t	35°05' É	34°07' K
11.	IX. 26.	41	Wolf	?	37°50' É	18°40' K

VIII.

ELFOGOTT ÉS SZABADON ENGEDETT VAGY TORPEDÓTALÁLATOT KAPOTT,
DE EL NEM SÜLLYEDT HAJÓK

Sor- sz.	Időpont	A tengeralattjáró		A megtorpedózott hajó			A torpedózás helye (földrajzi fok, perc)	Megjegyzés
		száma	parancsnoka	fajtája	neve	nagysága (BRT)		
1.	1914. XII. 21.	12	Lerch	csatahajó	JEAN BART	23470 t	40°44' É, 18°55' K	Francia; Máltára vontatták
2.	1915. VI. 9.	4	Singule	cirkáló	DUBLIN	5400 t	41°15' É, 19°10' K	Brit; saját erőből elérte Brindisit, 13 halott
3.	1916. I. 20.	11	Teufl	kórházgőzös	KÖNIG ALBERT	10484 BRT	41°48' É, 19°33' K	
4.	IX. 14.	4	Singule	gőzös	ITALIA	3498 BRT	37°55' É, 16°15' K	Olasz; elvontatták, kijavították. 1917. VI. 18-án német tengeralattjáró elsüllyesztette
5.	1917. VI. 11.	27	Teufl	romboló	SAKAKI	800 t	36°10' É, 23°46' K	Japán; 50 halott, Pireusba vontatták, kijavították
6.	VII. 4.	14	Trapp	vitórlás	EPHTUPHIA	60 BRT	36°24' É, 22°24' K	Görög; rakományát a vízbe dobatták, majd szabadon engedték
7.	1918. X. 2.	31	Rigele	cirkáló	WEYMOUTH	5250 t	41°19' É, 19°19' K	Brit; Brindisibe vontatták

SZEMLE

ZARNÓCZKI ATTILA

MÁTYÁS KIRÁLY KATONÁI

(Libra Kiadó, „Fegyvert s vitézt éneklek”, Budapest, 1992. 65 o.)

Régóta időszerű szemléletváltozásra került sor a hadtörténet és fegyvertörténet népszerűsítésében. Ennek első jelei a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában indított népszerűsítő sorozat („Hadtörténelem fiataloknak”), valamint a Tankönyvkiadó sorozatai („Hadtörténelem mindenkinek”, „Hősök-csaták”) voltak. E kötetek közös jellemzője volt, hogy ugyan a témák legjobb hazai szakértőit nyerték meg szerzőnek, külső kiállításuk sok kívánnivalót hagyott maga után. Az újságpapírhoz hasonló minőségű papírra nyomtatták őket, s csak fekete-fehér képek közlésére volt lehetőség.

A könyvkiadás 1990-es évekbeli változása minden bizonnyal a fenti sorozatok végét is jelenti. Annál örövendesebb, hogy ezzel egyidőben jelentek meg a hadtörténeti népszerűsítés új formái: a Libra kiadásában 1991-től a Militaria Modell Magazin, s a jelen kötettel megindított „Fegyvert s vitézt éneklek” sorozat.

A kötet igényes nyomdai kiállításával, gondosan kiválasztott és rekonstruált fegyverillusztrációival, színpompás rajzaival a jól ismert „Men-at-Arms” sorozat legjobb köteteit idézi az olvasó emlékezetébe. A szakmai alaposságban, a szöveg és az illusztrációk részletgazdagságában pedig még az ötletet adó angol sorozat színvonalát is sikerült meghaladni.

Jelen kötetet forgatva nehezen érthető, hogy a korábban Mátyás király seregéről megjelent munkák miért olyan gyengén illusztráltak, s miért csak néhány várnak a metszetére találtak rá (Mátyás király emlékkönyv I. k., A lovagkor csatái, Mátyás király 1458–1490 stb.) A XV. századi magyar hadtörténe-

lem és fegyvertörténet írott és tárgyi emlékanyagának a bőségét példázza, hogy a Szerző két kötetben mutatja majd be Mátyás király seregét.

Ez az első kötet ismerteti meg a sereg hagyományos fegyvernemeivel (nehézlovasság, könnyűlovasság, gyalogság), a katonák viseletével és fegyvereivel, míg a tüzérség, a hadiszekerek, a naszádosok, várak, várostromok, a hadiellátás és szállítás tárgyalása a második kötetre marad. A képek forrásai a legkülönbözőbbek, az összehatás mégis egységes és meggyőző: fegyverek a Magyar Nemzeti Múzeum és a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből, a Szapolyaiak sírkövei, páncélos vitézt, lovassági sisakdísz, számszeríjat, törökös szablyát ábrázoló címereslevelek, a Bécsi Udvari kártyasorozat képei, vagy éppen a Weisskunig metszetei. A rajzokon szerencsés kézzel válogatnak a kor heraldikai emlékei közül, s így a kor tartomány-, város címereit is megismertetik az olvasóval.

A rajzok sokszor többet nyújtanak mint a pusztá fényképek. Segítségükkel megismerhető a korabeli fegyverek használata (így például a számszeríj) s viselete is (hogyan erősítették fel a sarkantyút, miként nézett ki a láncszövet, hogyan viselték a kézvédő lándzsarongót stb.). Bizony nem mindig könnyű elképzelni, hogy az egyes fegyvereket miként használták, viselték, s ebben van az olvasó segítségére a kötet, amely egyaránt ajánlható a szakma és a szélesebb nagyközönség figyelmébe.

Ismerve a hazai könyvkiadói gyakorlatot, hosszú évtizedeken át viszont fogjuk látni az e könyvecskéből kifényképezett illusztrációkat a témával foglalkozó kiadványok lapjain. Nem fogjuk bánni!

Veszprémi László

KISS JÓZSEF

A PESTI INVALIDUS HÁZ JÁSZKUNSAGI FÖLDESURASÁGA

1731—1745

Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat, 114. k.

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 268 o.)

A Jászkun Kerület avatott és ismert kutatója újabb jelentős monográfiával gazdagította történelmi irodalmunkat. Már 1979-ben közzétett „A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején 1702—1731” (Akadémiai Kiadó, Budapest) című megelőző összefoglaló művével felhívta magára a figyelmet, hiszen hazai és külföldi levéltárak állagának korábban mások által még csak nem is sejtett gazdag anyagait tárta fel, és az azokban való évtizedes elmélyülés után reális elemzéssel jutott maig érvényes és maradandónak ígérkező következtetésekre. A Jászkun Kerület hadtörténelmi szempontból is rendkívül fontos gazdaság- és társadalomtörténetével kapcsolatos kutatásait időrendben folytatva ezúttal a következő másfél évtized folyamatainak hasonlóan elmélyült, elsődleges forrásfeltáráson alapuló elemzésére és erre építve a valóságos folyamatok bemutatására vállalkozott, nem ismételve korábbi alpmunkája állításait, de a szükséges mértékig visszanyúlva előző megállapításaihoz. Ezen újabb műve még inkább a hadtörténelem körébe is vág, mivel a Német Lovagrend után a Pesti Invalidus Ház gyakorolta a Jászkun Kerület földesúri jogait.

A világosan tagolt monográfia első nagyobb egysége a magyar királyi koronabirtokok jogállását elemzi, s bebizonyítja, hogy az Udvari Kamara részéről, miként 1702-ben, 1731-ben is törvényes alap nélküli eladás történt, akkor a Német Lovagrendnek, ezúttal a Pesti Invalidus Háznak, bár uralkodói utasításra következett be mindkét alkalommal. Ezt követően a szerző felvillantja Széchényi György esztergomi érsek személyiségét és életútját, majd azt a folyamatot mutatja be, miként jutott el az agg egyházfő a pesti és pozsonyi katonai menház létrehozására szánt alapítvány tételéhez. Az alapítólevél részletes ismertetését

követően visszafogottan és mégis érzéketlenül ábrázolja az utód, Kollonits Lipót esztergomi érsek mesterkedéseit, amelyek révén titkos társvevővé vált már 1702-ben a Jászkun Kerületnek a Német Lovagrend részére történt eladásakor, éppen a Széchényi-féle invalidusalapítványt használva fel erre a célra. Miközben az alapítványból illegálisan felhasznált összeg visszaszerzése sikertelen folyamatának bemutatására kerít sort Kiss József, párhuzamosan szól arról is, miként kezdett hozzá az újabb esztergomi érsek, Keresztély Ágost százszáz herceg a Pesti Invalidus Ház építtetéséhez. Ezt követően bemutatja az első invalidusoknak még az építkezés alatti 1729-es beköltöztetését és ismerteti a menház működését a további építkezési munkálatok közepette.

A harmadik fejezet foglalkozik azzal, miként került sor az Udvari Kamara közreműködésével a Jászkun Kerületnek a Német Lovagrend földesuraságától való megszabadulására és miként következett erre a Pesti Invalidus Ház földesurasága, miután az alapítványi összeg oly szintre emelkedett, hogy a vásárlásra mód nyílhatott. Ezt követően az új földesúri tulajdonba való 1731-es beiktatás folyamatának elemzése következik. A továbbiakban a következő nagyobb egység a megvásárolt terület gazdasági és társadalmi viszonyait mutatja be. Az ezt követő ötödik fejezet különös figyelemre tarthat igényt a hadtörténelem iránt érdeklődők részéről. E szövegegyeségekben ugyanis a szerző a Pesti Invalidus Ház belső szervezeti felépítését, katonai rendtartását, működését, gazdálkodását, az ott szolgálatra beosztott és elhelyezett állomány ellátását és napi életét mutatja be.

Különösen érdekes részt képez ebben a földesúri bevételek és az ellátmányi kiadások egybevetése. Hasonlóképpen

mindeddig ismeretlen kép tárul fel az irgalmasrendi atyák beteggondozó tevékenységét részletező szövegrész olvas-tán. A hatodik fejezetben Kiss József a Jászkun Kerületben foglalkoztatott földesúri tiszteket mutatja be, az ő működésüket elemzi, miközben életközelphez hozza az eddig zömében ismeretlen történelmi személyiségeket. Ezt követően újabb önálló egységben a helyhatósági közigazgatási és bíraskodási folyamatok részletes bemutatása következik, ezekkel kapcsolatosan a szerző megint minden egyes személyt bemutat az olvasónak. A nyolcadik fejezet a Jászkunság adott időbeli adóztatását elemzi. Ez megint rendkívül hasznos információkat szolgáltat a hadtörténezszer számára, hiszen a lengyel örökösödési háborúval, III. Károly második török háborújával, a két sziléziai és az osztrák örökösödési háborúval terhelt időszakra vonatkoztatóan a legapróbb részletekig tartalmazza a kivetett és behajtott rendes és rendkívüli hadiadókat is. Ezen túlmenően azonban, a rövid békeidőszakok vonatkozásában elsődlegesen, az átvonuló és beszállásolt katonaság eltartásából fakadó tehertétel adatait hasonló részletességgel közli, így e területen is számos új ismeretet nyújt.

Legfontosabb hadtörténelmi szempontból, legalábbis a recenzens szerény véleménye szerint, a záró fejezet. Ebben Kiss József a Jászkun Kerületben érvényesített hadkötelezettséget és katonáállítást mutatja be, gyakorlatilag a XVIII. század egész első felére vonatkozóan. E tekintetben is kettős a vizsgálata, ismerteti az előírásokat, elvárásokat, majd azokat szembesíti a valós adatokkal. Felidézi az insurrectió kötelezettséget előíró törvényt, majd arról a körülményről szól, hogy a Jászkunság 1702 óta már nem a nádori joghatóság alatt áll. Ennek ellenére, mint ahogyan a nádori porták után kivetett hadiadót fizetniük kellett, jogérvényesnek tekintették továbbra is a hadkötelezettségüket. Ezt az érintettek elfogadták, csakhogy éppen a Rákóczi-szabadságharc alatti, a fejedelem zászlaja iránt tanúsított nyolc esztendő hűségük bizonyította, miként értelmezték azt. Mindenesetre — bizonyára éppen ezért — az 1716/18-as török háborúban csupán részlegesen vette őket igénybe a bécsi hadvezetés.

Rendkívül érzékletes képet fest a szerző az 1735-ös insurrectió alkalma-zásáról, amikor a békési mozgolódás ellen küldték táborba a jászokat, kis- és nagykunokat. Pontos adatokat nyerünk mind a mozgolódás, mind az ellene küldött hadak mozdulatainak mértékéről. Ugyancsak érzékletesen ábrázolja Kiss József, mennyire csalódtak a hadrakeltek, mivel a korábbi törvényességet semmibe véve, miként a török háború idején is történt, újólag, az insurrectio idejére is beszédtek tőlük a hadiadót. Hasonló részletességgel mutatja be a szerző — az 1741-es poroszellenes sziléziai hadbaküldésre tekintettel — a Jászkun Kerületből még az országgyűlés összehívása előtt kiállított insurrectio összetételét, útbaindulását.

A továbbiakban az 1741. évi általános insurrectio törvénybe foglalását követően előírt portális katonáállítás kötelezettségének teljesítését részletezni. Be-fejezésül, az országgyűlési munkálatokhoz visszatérve, arról tájékoztat, hogy a karok és rendek a Pesti Invalidus Ház indigenatusát ugyanúgy nem fogadták el, mint korábban az 1712 15-ös országgyűlésen a Német Lovagrendét sem. Ezután a Jászkun Kerület ezáltal végre lehetővé vált, régóta célul kitűzött önmegváltásának folyamatát elemzi, amelynek ára — az 500 000 Ft megváltási összegnek a Pesti Invalidus Ház részére való kifizetésén túl —, mintegy jelezve a nádori fennhatóság alá való visszatérést, az 1744-ben újra meghirdetett általános insurrectióra is tekintettel, a jászkunsági huszárezred felállítása volt.

Kiss József nem elégszik meg a bőséges jegyzeteléssel, a fordításban és eredeti idegen nyelven is közölt sok forrás-idézettel, hanem függetlenül még a tárgyalat másfél évtized legfontosabb alapokiratainak teljes terjedelemben való közreadására is vállalkozott, hogy ezáltal tegye teljessé az általa nyújtottan immár egyértelmű történelmi képet. Mindez a hadtörténelem, különösen az oly kevésbé ismert XVIII. század eseményei iránt érdeklődő szakember számára nélkülözhetetlen alapléte, és a recenzens csak sürgős nyomatókkal ajánlani tudja e valóban hézagpótló mű alapos tanulmányozását minden érdeklődő számára.

Zachar József

FÜZES MIKLÓS

BATTHYÁNY KÁZMÉR

Magyar História: Életrajzok

(Gondolat Kiadó — Baranya Megyei Levéltár, Budapest, 1990. 216 o.)

A XIX. század végén és a XX. század elején egymás után jelentek meg a Magyar Történeti Életrajzok című sorozat kötetei. Olyan munkák láttak napvilágot ebben a sorozatban, amelyek mindmáig nélkülözhetetlen kézikönyvei a magyar történelem kutatóinak. A sorozatban megjelent művek között voltak jobbak és rosszabbak — mint általában a sorozatokban szokás. A fő hangsúly azonban — érthetően — a magyar közép-korra és korai újkorra esett; a XIX. század nagyjainak életrajzát a levéltári adatok hiánya és a kortársakkal szembeni köteles tapintat miatt nem nagyon lehetett feldolgozni. A kevéske XIX. századi személyiséget bemutató életrajz közül is azok sikerültek jobban, amelyek a „második vonal” politikusaikról szóltak: Horváth Mihály, Bezerédj István és Jósika Miklós biográfiái közül máig is ezek a legjobbak. Kevésbé sikerültek Széchenyi, Eötvös vagy Kőlcsey életrajzai; s hiába keresnénk e sorozatban Batthyány Lajos, vagy Kossuth életrajzait.

Amikor a Gondolat Kiadó az 1980-as években a Magyar História sorozaton belül „fióksorozatként” megindította az életrajzok kiadását, ezt a meglehetősen magas mércét kellett megütnie. A rövidebb terjedelem, a szerényebb külső egyenlőtlené tette a „versenyt”; ám a sorozat egyes kötetei általában kiállták a próbát a nagy „előddel” szemben. A kutató talán csak azon sajnálkozhat, hogy ezekben a munkákban is csak sommás irodalom- és forrásjegyzéket kap a kötet végén; s így még az új eredményeket is kételkedéssel kell fogadnia, mert nem tudja, hogyan jutott el hozzájuk a Szerző.

Ha a múlt század végén a források szegénysége miatt volt nehéz dolga annak, aki egy XIX. századi személyiség életrajzát kívánta megírni, úgy mostanság éppen a források gazdagsága teszi kétségessé e vállalkozást. Különösen igaz ez 1848—49 szereplőire, akikről e kb. másfél évben olyan mennyiségű

forrásanyag áll rendelkezésünkre, hogy az már-már áttekinthetetlen. Még a második-harmadik vonalbeli személyiségek, képviselők, kormánybiztosok, újságírók életútját is szinte hétről-hétre, sőt, napról-napra követhetjük a nagy év folyamán.

Természetesen nehezebb dolog Kossuth Lajos, Batthyány Lajos vagy Görgei Artúr életrajzát megírni, mint jelen kötet hőseét, Batthyány Kázmérét. Batthyány ugyanis nem tartozott a korszak jelentős személyiségei közé. Tevékenysége mégis jól dokumentálható, különösen 1848—49-ben és az emigráció idején. Am ebből az irtózatosságnak mennyiségű iratanyagból is csupán az derül ki, amit a kötet szerzője is bevall a sorok között: Batthyány Kázmér a múlt századi reformnemzedéknek nem az első sorába tartozott, s még a második sorban is (képzavarral élve) meglehetősen hátul állt. Nem volt olyan jelentős elméleti politikus mint Széchenyi vagy Kossuth; a politikai stratégia és taktika oly nagymestere, mint Batthyány Lajos; nem alkotott olyan jelentős műveket, mint Eötvös, vagy Kőlcsey. Nem mérhető az első felelős magyar miniszterium tagjainak többségéhez: talán csak ahhoz a két miniszterhez, akinek később utódja lett: Esterházy Pálhoz és Klauzál Gáborhoz. A második miniszteriumban is inkább Horváth Mihály, vagy Duschek Ferenc (politikusi és nem emberi!) mértékével mérhető, mint Szemeréével, vagy Vukovics Sebőével. Világéletében másodhegedűs volt; a reformkorban Kossuth és Batthyány, a szabadságharcban Kossuth és Szemere, az emigrációban Szemere mellett. Töredékesen és áttételesen ismert emlékirataiból is kitűnik, hogy nem rendelkezett a nagy összefüggések áttekintésének képességével, s nem rendelkezett a napi politikai taktika ismeretével sem.

Füzes Miklósnak tehát nehéz dolga volt, amikor erről a meglehetősen szűr-

ke személyiségről kezdett életrajzot írni. Az életrajz nem igazán sikerült. Ennek oka részben az, hogy a Szerző hajlamos elveszni a részletekben (l. pl. a Védjegyleti lakomák leírását), illetve az, hogy nem mert szembenézni azzal a ténnyel, hogy hőse nem jelentős személyiség. A reformkori fejezetekből ugyan rengeteg érdekes apróságot megtudhatunk Batthyány Kázmér mecénási tevékenységéről, vagy birtokosi magatartásáról; de közéleti szereplésének leírásában mindig csak mások oldalán jelenik meg, a tőle idézett szövegrészletekben pedig semmiféle egyéni nézetet nem találunk. Batthyány Kázmér a reformországgyűléseken és szűkös elméleti munkásságában semmi olyat nem mondott vagy írt, amit a reformnemzedék más tagjai — jóval színvonalasabban — ne fogalmaztak volna meg. Ugyanakkor a szövegben jónéhány olyan általánosítással találkozunk, amelyek meglehetősen üresnek hatnak. Például a Szerző egyetlen Széchenyi-idézet alapján azt állítja, hogy Batthyány Kázmér mecénási tevékenysége nem talált megértésre kortársai között; vagy a Védjegylet végét kurtán-furcsán elintéző bekezdésében a következő mondatot találhatjuk: „Új idők, új feladatok jelentkeztek, amik Batthyányt is egyre nyíltabb és élesebb politikai csaták megvívására szólították.” A Védjegyletről szóló fejezetben — óvatosan — Batthyány-nak tulajdonítja a „Der ungarische Schutzverein” című, 1845-ben Lipcsében megjelent kötet szerzőségét; bizonyítékként azonban csupán Batthyány egy 1845 nyári beszédét hozza fel. Azonban a beszédben nincs semmi olyan, ami kimondottan az ő szerzőségére utalna. Abban is vitakoznánk a Szerzővel, hogy az említett röpiratban csupán „feleletesen olvasva” lehetnének nacionalista megnyilvánulásokat. A röpirat a magyar liberális nacionalizmus programjának alapján készült; s ebben nincs semmi szégyellni, vagy mentegetni való. A nacionalizmus ugyanis a korszak politikai életének egyik természetes jellemzője és megnyilvánulási formája; kész csoda lett volna, ha Batthyány Kázmér (ha ugyan ő a szerző) nem ebben a szellemben írt volna.

1848-ban Batthyány előbb Baranya megye főispánja és kormánybiztosa, majd — Eszék feladása után — a Bácska (és nem az egész Délvidék) kormány-

biztosa, majd a Szemere-kormány külügyminisztere volt. Füzes Miklós munkájának egyik legjobb fejezete Eszék ostromának leírása. A stratégiai szempontból fontos erőd 1849 februári eleste után a Dráva-vonal egésze a cs. kir. csapatok kezére került. Füzes érzékelteti, hogy Batthyánynak — a várpáncsnok szándéka ellenében — nem sok reménye volt az erőd megtartására; ezért nem ítéltethető el különösebben, hogy 1849 február elején elhagyta a várat. Jóval rövidebb a bácskai országos biztosi működésének bemutatása. A Szemere-kormány miniszterét bemutató részben pedig külön alfejezet szót Batthyány Kázmér nemzetiségpolitikai eszméinek fejlődéséről. Talán egy idézetet, illetve az arra való reflektálást hiányoljuk e fejezetből. Vukovics Sebő emlékirata szerint 1849 március végén „Batthyány a ráció kiirtásának eszméjével igen megbarátkozva volt; ő ezen szinte úgy kivihetetlen, mint emberiség szempontjából borzasztó eljárást lehetségesnek tartotta”.

Batthyány külügyminiszteri tevékenységét több alfejezetben tárgyalja a Szerző. Talán itt a legtöbb a következetlenség és a tárgyi tévedés. Igaz, Batthyány külügyminiszteri ténykedését jó részt csak diplomáciai jegyzékei alapján lehet dokumentálni; ám a szövegben ezek közül sem mind szerepel. A Szerző utal arra, hogy Batthyány 1849. május 16-án jegyzéket intézett a Galiciában összevont orosz csapatok parancsnokához, majd megjegyzi, hogy „Paszkevics nem válaszolt”. Nem is tehetette, mert meg sem kapta a jegyzéket; a kézbesítéssel megbízott Dembiński altábornagy visszatartotta azt, ma is irathagyatékban található, s innen közölte 1874-ben Alfons Danzer. Szemere és Batthyány 1849 július végi küldetéséről szólva kiemeli, hogy Kossuth 1849. augusztus 10-i lemondását megelőzte „ez a korlátozott jogkörű felhatalmazás”; s megjegyzi, hogy ezt a magyar történetírás „nem hangsúlyozza ki”. Csakhogy Szemeréék felhatalmazása semmilyen sem volt nagyobb mértékű, mint Vukovics Sebőé 1849 május végén, délvidéki küldetése idején; vagy Csány László, Aulich Lajos és Kiss Ernő megbízatása 1849. június 29-én. Az oroszokkal folytatott tárgyalások leírásában is sok a zavar. A Szerző szerint Szemere és Batthyány első memoranduma 1849. augusztus 5-én készült el, s nem tudni, hogy

Szemere, vagy Batthyány munkája-e? Nos, a dokumentum fogalmazványa Szemerétől származik, és július 30-án kelt; ennek a — Görgeihez írott — levelének a francia fordítását készítette el 1849. augusztus 3-ig; de csak 5-én továbbították az orosz táborba. A második, augusztus 6-án kelt memorandum Batthyány francia nyelvű fogalmazványában maradt ránk, s Szemere csupán néhány ceruzával írott javítást és betoldást eszközölt rajta.

Az utolsó fejezet az emigráns Batthyány Kázmér utolsó éveit mutatja be. A Szerző mértéktartóan ismerteti az emigráción belüli vitákat, s nem mentegeti hőseit Kossuth elleni fellépéséért. Külön alfejezet tárgyalja Batthyány felségáru-

lasi pörének és emlékiratainak történetét is. A kötetet az életpálya átfogó értékelése zárja.

Füzes Miklós Batthyány Kázmérről írott életrajzában nem mindig tudott megbirkózni a forrásanyaggal és az addigi irodalom ellentmondó adataival. Az életrajz legsikerültebb részei azok, ahol a tárgyalt események egyetlen szálon futnak. Ám egy ilyen személyiség életrajzírójától nem várhatjuk azt, hogy a korszak minden bizonytalan kronológiájú eseményének tárgyalásánál megtalálja a helyes rekonstrukciót. A kifogások jó része tehát nem annyira a Szerzőt, mint eddigi historiográfiánkat érinti.

Hermann Róbert

CSONKARÉTI KÁROLY—BENCZÜR LÁSZLÓ

HADITENGERÉSZEK ÉS FOLYAMŐRÖK A DUNÁN

A császári (és) királyi haditengerészet Dunaflottillájától
a Magyar Királyi Honvéd Folyamerőkgig
1870—1945

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992. 291 o.)

Csonkaréti Károly neve nem ismeretlen a Hadtörténelmi Közlemények olvasói előtt. Avatott kutatója az elmúlt mintegy másfélszáz év monarchiabeli és magyar hadihajózástörténetének. Érzelmileg is kötődik egykori fegyverneméhez, hiszen a háború utolsó 10—12 hónapjában maga is a „Föte” tagjai közé tartozott. Ezt korábbi írásaiban sem titkolta, s a könyv 243. oldalán egyenruhás nagykamaszként néz az olvasóra az AM 11 fedélzetéről.

1980-ban jelent meg alapvető könyve, a „Hadihajók a Dunán”. Ebben részletesen ismertette a dunai hadihajózás történetét az I. világháború végéig, és vázlatosan 1945-ig. Hogy akkor a könyv vége elnagyolt lett, annak több oka is volt, s mind objektív. Azok most már nem léteznek, viszont a szemtanúk is fogynak...

Ezt a könyvet rajta kívül senki más nem tudta volna ilyen színvonalon meg-

írni. Teljesítménye minden elismerést megérdemel, s ezek után köztökdésnek tűnhet, ha a kritikus kifogásokat emel, vagy kérdéseket tesz fel. Pedig csak az a célja, hogy a gyenge pontok bemutatásával jelezze a szerzőnek: hol kell hézagokat betömnie, vagy egy-egy részletet jobban megvilágítania.

A könyv felépítésével, s ezen belül a fejezetek sorrendjével, azok felépítésével teljesen egyetértek. Célszerűbb lett volna mindazonáltal a könyv fejezeit néhány nagyobb egységbe összevonni. Valahogy így: I. Eseménytörténet. II. Függelék. S ezen belül az I. felépítése: A) A cs. és kir. Dunaflozilla. 1. 1870—1914. 2. 1914—1918. 3. 1918—1919. B) A m. kir. Honvéd Folyamerők. 1. 1919 vége — 1938. 2. 1939—1945. Egy határozottabb szerkesztő, vagy lektor sokat segíthetett volna ebben.

Az első világháború végéig terjedő fejezetekről csak dicsérően lehet szólni.

1980-hoz képest még kibővítette, s jelentőségének megfelelően értékel(het)te a Dunaflozilla ukrainai expedícióját is.

1918 őszétől az események sorozata már hiányosabb, de néhány fontos és ismeretlen részlet azért előkerült. Így pl. Hartmann Gasztont shhdgy. merész — és részben sikeres — vállalkozása 1918 novemberében a déli Dunaszakaszon rekedt hajók és uszályok megmentésére.

A korábbinál érthetően tárgyilagosabb és jobb a Tanácsköztársaság idején történtek leírása is. Ez azért is örövendes, mert ezt az időszakot eddig — 1945 előtt éppúgy, mint után — tendenciózusan értékelték. Sajnos a résztvevők már nem élnek, és a mindenkori „elvárásoknak megfelelő” visszaemlékezések pontosítása nagyon nehéz. Egyébként szerintem a tengerészek is azt szerették volna zömükben csinálni, amit a felvidéki visszavonulástól a repülők: eljutni Szegedre. Számukra Horthy még nagyobb vonzerő lehetett. De míg a levegőben ez viszonylag simán ment, a hadihajók előtt ott állott az angol haditengerészet által ellenőrzött Dunaszakasz. Áttörhetetlenül.

Egyébként a dél felé vonuló „fellázdát” úszóegységek elleni légitámadást „jelentőségének” megfelelően egyetlen mondattal elintézi. A saját aknájára futott BÁCSKA-ról éppenséggel meg lehetett volna valahol jegyezni, hogy az 1960-as évek második felében kiemelték.

A folyamórség korai időszakáról, érthetően, kevés dokumentum maradt. Egy rejtett fegyvernemnél ez természetes. A 159. oldalon a szerző felsorolja a folyamerők (folyamórség stb.) legfőbb parancsnokait. Csakhogy, ha összevetjük Szakály Sándornak a Hadtörténelmi Közlemények 1984-es évfolyamában megjelent „Adattárával”, kiderül, hogy Csonkaréti nem említi közöttük sachsenfelsi Dietrich Richárdot és wartschildi Hartmann Gasztont, viszont szerepel nála galántai Hild Ferenc. Nem lehetett volna erről a két kutatónak előzetesen konzultálni? Egyébként ebben a részben a szerző érzékletesen írja le az antant-ellenőrzés megalázó, fárasztó és csak gyűlöletet szülő időszakát.

A „Folyamórség” kor utolsó eseménye a felvidéki bevonulás volt. A KECSKE-MÉT esetét *egyes szám első személyben* még a hatvanas évek közepén mondta el nekem Dezsényi Miklós, aki még ak-

kor is fájlalta, hogy elmaradt a hivatalos elismerés. Itt érdemes lett volna kicsit tovább idézni Dezsényi könyvét, hogy a **PRESIDENT MASARYK** akkori parancsnoka „minden felső parancs nélkül határozta el” az átkelés megzavarását. Legalábbis ezt mondta Dezsényinek egy fogadáson. (Örvények a Dunán, 28. o.)

A továbbiakban — végre! — részletesebben olvashatunk a délvidéki harcokról, s a mai TV-nézőknek nem szükséges megmagyarázni, hogy milyen tragédiák rejlenek azon mondat-darabka mögött hogy „a csetnikiek megmozdultak”.

Nincs szó a könyvben róla, de ekkoriban történt, hogy a brit titkosszolgálat beszervezte a zsidótörvények miatt leszerelt Kruchina Viktor folyamórkapitányt, akinek sikerült a német megszállás alatt rábeszélnie Dezsényit az együttműködésre. Dezsényi beszélt erről is, részletesebben, mint könyvében írt róla. Állította, hogy nem tudta, Kruchina kinek dolgozik. Az Intelligence Service nem hagyta el Kruchinát 1945 után sem, krimibe illő módon szöktették ki az országból az NKVD orra elől, magára hagyva a tájékozatlan — és naiv — Dezsényit, akit aztán koncepciók perben el is ítélték.

Sajnos kimaradt a könyvből az is, hogy a Duna elaknázásának brit tervét Popper Ottó cseh származású volt cs. és kir. hajómérnök dolgozta ki, aki 1940-ig a Nemzetközi Dunabizottság munkatársa volt. (Petneházy Zalán: A magyar hajózás és a dunai aknaharc a második világháborúban. Hadtörténelmi Közlemények 1988 1; 129. o.)

Az 1944-es harcok leírását a lehetőség szerint Csonkaréti már 1982-es tanulmányában részletesen tárgyalta. Azóta több érdekes apró részlettel kiegészítette. Hiányosom viszont a 256. oldalról a „futni hagyott” brit pilóta történetének csattanóját, melyet így fejezett be Petneházy: „Huszonöt év után angol autó állt meg a házam előtt. Kopaszodó úr szállt ki belőle. Ő volt az, a régi leölt pilóta, George Harvester.” (Hadtörténelmi Közlemények, 1982 2; 194. o.)

Befejezésül a könyv a hajók sorsáról szól. Nem érdektelen tudni, hogy az amerikaiak által zsákmányul ejtett úszóegységeket *visszavásárolhattak* volna 1947-ben. Normális körülmények esetén az AM és PAM naszádok bizto-

san hazakerültek volna... De ez már egy más történet lenne. ...

Nem tudom, miért hagyta ki a szerző az eseménytörténeti rész végéről 1982-es tanulmányának zárógondolatait: „... befejezésül megállapíthatjuk, hogy a folyami erők őrnaszád ezredének harctevékenysége semmivel sem maradt el az első világháborúban küzdött cs. és kir. Dunaflottillától. Sőt... leszögezhetjük, hogy teljesítményük — embereké és úszóegységeké egyaránt — felülmúlta amazokét.” (Hadtörténelmi Közlemények, 1982 2; 203. o.).

A függelékben a szerző ismerteti a folyamórság egyenruháját, szervezetét, az úszóegységeken történő szolgálatteljesítését. Lehető legteljesebben közli az egyes őrnaszádok személyzetét, s a végén megemlékezik a Haditengerész Hősi Emlékműről.

Nagyon hiányolok a könyvből egy táblázatos kimutatást az úszóegységekről, olyasformán, mint a Weyers Flottentaschenbuch kötetében szokás. Az adatok ugyan zömében megtalálhatók a szöveges részben, de nagyon nehéz összekeresni azokat.

Méltatlan a könyv színvonalához a „Felhasznált irodalom” című összeállítás, mégpedig azért, mert ömlesztve és hiányosan közli a felhasznált anyagot. A nyomtatásból megjelent művek közül kapásból fel lehet sorolni vagy ötöt, melyek hiányoznak az 1980-as könyvéhez képest. Az újabbak közül feltétlenül fel kellett volna használnia Petneháznak általam már hivatkozott tanulmányát. A „Forrásjegyzéket” (és *nem* irodalomjegyzéket) a következő módon kellett volna közölnie:

1. Feldolgozások. (A kéziratokat örököhelyük megadásával).

2. Visszaemlékezések, (írásbeliek, hasonló módon.)

3. Közgyűjteményekben őrzött dokumentumok, kellő részletezéssel.

4. Másutt (pl. magánszemélyek birtokában) lévő dokumentumok.

5. Személyes (szóbeli és levélbeli) közlések.

Egyébként egy ilyen jelentős műtől elvárna az olvasó a pontos jelzeteletést, bár ennek hiányáért nem biztos, hogy a szerző a felelős.

Igen növelik viszont a könyv értékét Benczúr László műszaki precizitással készített rajzai az úszóegységekről és a lövegekről. Ezek jobbakként, mint a Jane's Fighting Ships hasonló rajzai! A sok eredeti, közöletlen, dokumentum-jelentőségű fotó szintén emeli a könyv értékét.

De megint (és félelmeim szerint nem utoljára) kérdezem: miért kellett egy ilyen kiváló könyv színvonalát könnyen elkerülhető hibákkal lerontani?!

1992 nyár elején a (végre) megtartott folyamórral találkozón az egykori résztvevők elbeszélgettek Csonkaréti Károllyal, melynek során „nem titkolták, hogy részletesebb írói feldolgozást — talán külön könyvet — érdemelne” a M. Kir. Honvéd Folyamórrak második világháborús története. (Magyar Honvéd 1992, 23; 37. o.). Ez igaz, de hozzáteszem: nélkülük, az ő visszaemlékezéseik nélkül az nem oldható meg. S ez vonatkozik a szerzőre is, hiszen „közfolyamórként” is lehetett olyan élménye, mely jellemző vagy érdekes. Jó lenne, ha elkészülne ez a könyv, csakhogy sok-sok időrabló részletkutatásra lesz még hozzá szüksége a szerzőnek. S ezt elkapkodni vétek lenne. ...

Nagy Domokos Imre

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS	Hadseregletétszámok a X—XIV. században — —	3
ZACHAR JÓZSEF	A franciaországi Bercsényi-huszárezred története, 1721—1791 — — — — — — — — — —	33

KÖZLEMÉNYEK

ZAKAR PÉTER	A hadügyminiszter Görgei — — — — — — —	74
P. MIKLÓS TAMÁS	Adalékok a századelejei magyar katonai előképzés történetéhez, 1900—1918 — — — — — — —	98

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT	Korlánybiztosi iratok Buda visszafoglalásának történetéhez — — — — — — — — — —	112
CSONKARÉTI KÁROLY	Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. Összesítések, táblázatok — — — — — — —	144

SZEMLE

ZARNÓCZKI ATTILA	Mátyás király katonái (<i>Veszprémy László</i>) — —	171
KISS JÓZSEF	A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága, 1731—1745 (<i>Zachar József</i>) — — — — — — —	172
FÜZES MIKLÓS	Batthyány Kázmér (<i>Hermann Róbert</i>) — — —	174
CSONKARÉTI KÁROLY— BENCZÜR LÁSZLÓ	Haditengerészek és folyamőrök a Dunán. A császári (és) királyi haditengerészet Dunaflottillájától a Magyar Királyi Folyamerőkhöz, 1870—1945. (<i>Nagy Domokos Imre</i>) — — — — — — —	176

CONTENTS

STUDIES

ANDRÁS BOROSY	The strength of the armies in the 10—14th centuries — — — — —	3
JÓZSEF ZACHAR	The history of the 1st (Bercsényi) Hussars of France, 1721—1791 — — — — —	33

PUBLICATIONS

PÉTER ZAKAR	Görgei as Minister of War — — — — —	74
TAMÁS P. MIKLÓS	Glosses on the history of the preliminary military training in Hungary at the beginning of our century, 1900—1918 — — — — —	98

HISTORICAL SOURCES

RÓBERT HERMANN	Papers of government commissioners in connection with the recapture of Buda in 1849 — —	112
KÁROLY CSONKARÉTI	The operations of the Austro-Hungarian Navy in the Great War. Recapitulations, break-downs	144

REVIEW

ATTILA ZARNÓCZKI	The soldiers of King Matthias Corvinus (<i>László Veszprémy</i>) — — — — —	171
JÓZSEF KISS	The seigniorate of the House of Invalids of Pest in Jazygia and Cumania (District Jászkunság), 1731—1745 (<i>József Zachar</i>) — — — — —	172
MIKLÓS FÜZES	Kázmér Batthyány (<i>Róbert Hermann</i>) — — —	174
KÁROLY CSONKARÉTI— LÁSZLÓ BENCZÜR	Mariners and sailors of the River Forces on the Danube. From the Danube Flotilla of the Imperial (and) Royal Navy to the Royal Hungarian River Forces, 1870—1945 (<i>Imre Nagy Domokos</i>)	176

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

ANDRÁS BOROSY	Les effectifs des armées aux X ^e —XV ^e siècles —	3
JÓZSEF ZACHAR	L'histoire du régiment de hussards Bercsényi de France, 1721—1791 — — — — —	33

COMMUNICATIONS

PÉTER ZAKAR	Görgei, le ministre de la guerre — — — —	74
TAMÁS P. MIKLÓS	Suppléments à l'histoire de l'instruction pré-militaire hongroise du début du siècle, 1900—1918 —	98

PUBLICATIONS DE SOURCES

RÓBERT HERMANN	Documents de commissaires de gouvernement sur l'histoire de la reprise de Buda — — —	112
KÁROLY CSONKARÉTI	Les opérations militaires de la marine de guerre de la Monarchie Austro-Hongroise pendant la première guerre mondiale. Statistiques, tableaux	144

REVUE

ATTILA ZARNÓCZKI	Les soldats du roi Mathias (<i>László Veszprémy</i>)	171
JÓZSEF KISS	La seigneurie de Jászkunság de la Maison d'Invalide de Pest. 1731—1745 (<i>József Zachar</i>) — —	172
MIKLÓS FÜZES	Casimir Batthyány (<i>Róbert Hermann</i>) — — —	174
KÁROLY CSONKARÉTI— LÁSZLÓ BENCZÜR	Marins et gardes fluviaux sur le Danube. De la flotille de Danube de la marine impériale (et royale aux Forces Fluviales Royales Hongroises, 1870—1945 (<i>Imre Domokos Nagy</i>)) — — — —	176

INHALT

STUDIEN

ANDRÁS BOROSY	Kriegsstärke im 10.—14. Jahrhundert — — —	3
JÓZSEF ZACHAR	Zur Geschichte des Bercsényi-Husarenregiments in Frankreich, 1721—1791 — — — — —	33

MITTEILUNGEN

PÉTER ZAKAR	Görgei, der Kriegsminister — — — — —	74
TAMÁS P. MIKLÓS	Angaben zur ungarischen militärischen Vorschulung am Anfang des 20. Jahrhundert 1900—1918	98

QUELLENPUBLIKATIONEN

RÓBERT HERMANN	Dokumente des Regierungs-Kommissärs über die Rückeroberung von Buda — — — — —	112
KÁROLY CSONKARÉTI	Die Operationen der Kriegsmarine der Österreichisch-Ungarischen Monarchie im Ersten Weltkrieg. Gesamtausweis, Tabellen — — — —	144

RUNDSCHAU

ATTILA ZARNÓCZKI	Die Soldaten des Königs Matthias (<i>László Veszprémy</i>) — — — — —	171
JÓZSEF KISS	Der Grundbesitz des Pester Invalidenhauses im Territorium der Jazygen und Kumanen, 1731—1745 (<i>József Zachar</i>) — — — — —	172
MIKLÓS FÜZES	Kázmér Batthyány (<i>Róbert Hermann</i>) — — —	174
KÁROLY CSONKARÉTI— LÁSZLÓ BENCZÜR	Kriegsmarine und Flußwache an der Donau. Von der Donau-Flottille des K.(u.)K. Kriegsmarine bis zur Königlich Ungarischen Flußwache, 1870—1945 (<i>Imre Nagy Domokos</i>) — — — — —	176

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АНДРАШ БОРОШИ	Численные составы армий в X—XIV веках — —	3
ЙОЖЕФ ЗАХАР	История гусарского полка „Берчены“ во Франции, 1721—1791 гг. — — — — —	33

СООБЩЕНИЯ

ПЕТЕР ЗАКАР	Министр военных дел Гёрген — — — — —	74
ТАМАШ П. МИКЛОШ	Материалы к истории военной подготовки венгров в начале века, 1900—1918 гг. — — — — —	98

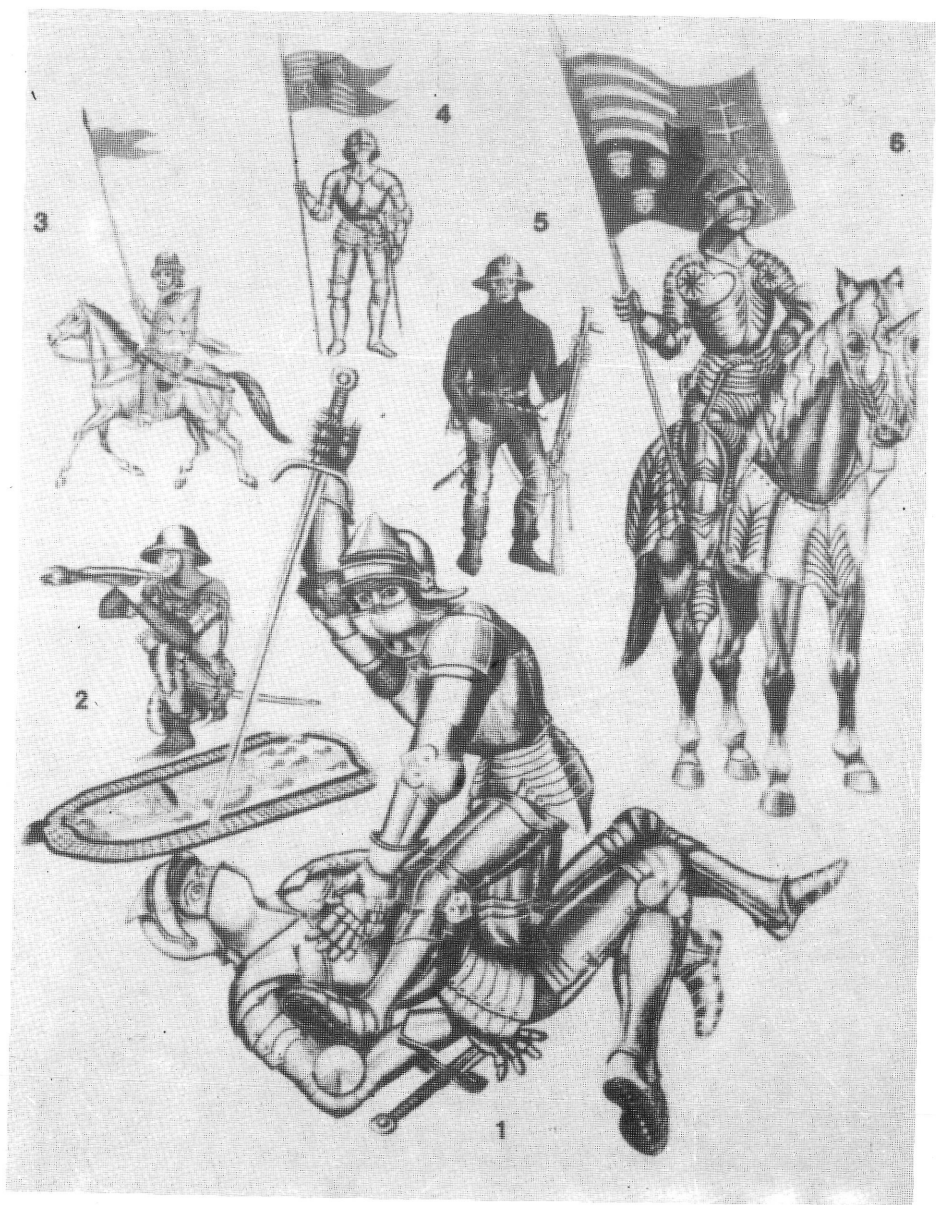
ИСТОЧНИКИ

РОБЕРТ ХЕРМАНН	Документы уполномоченного правительства по истории освобождения Буды — — — — —	112
КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ	Операции военно-морского флота Австро-Венгерской Монархии в первой мировой войне. Сводки, таблицы. — — — — —	144

ОБЗОР

АТТИЛА ЗАРНОЦКИ	Солдаты короля Матьяша (<i>Ласло Веспреми</i>) —	171
ЙОЖЕФ КИШШ	Вотчина в Яскуншаге Пештского Дома Инвалидов, 1731—1745. (<i>Йожеф Захар</i>) — — — —	172
МИКЛОШ ФЮЗЕШ	Казмер Баттьяни (<i>Роберт Германн</i>) — — — —	174
КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ— ЛАСЛО БЕНЦУР	Военные моряки и речные пограничники на Дунае. От Дунайской Флотилии императорско-королевского военно-морского флота до Венгерских Королевских Речных Сил, 1870—1945. (<i>Имре Надь Домокош</i>) — — — — —	176

Egy színes (!) tábla Zarnóczki Attila Mátyás király katonái c. könyvéből

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés” kívánalmainak.
2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve – új szerző esetében – külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.
3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.
4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5–2,5 íves kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)
5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos – nem másoló – papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.
6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.
7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.
8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat.
9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)
10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.
11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátulján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.